

| WETENSCHAP

Natuur

Waar zijn de duizenden vinken gebleven langs de laan van Jac. P. Thijsse?

PAGINA 4-7

| ECONOMIE

Las Vegas

In de stad van overvloed leven grote zorgen over de Amerikaanse economie

PAGINA 18-20

| IN HET NIEUWS

Lezersreacties

'Er is nu oprecht een kans om polarisatie te overbruggen'

PAGINA 28-29

| IN HET NIEUWS

Gavin Newsom

De gouverneur van Californië hint op presidentiële ambities

PAGINA 20-21

ZATERDAG 1 NOVEMBER
ZONDAG 2 NOVEMBER 2025
LUX ET LIBERTAS

FOTO ROBIN UTRECHT/ANP

Jetten wil door het midden

Analyse
D66 overtuigt in de laatste week
PAGINA 2-3

D66
Het kon toch, liet Jetten zien
PAGINA 8-9

CDA
De C zat Bontenbal in de weg
PAGINA 10-11

Economie
De wensenlijstjes liggen klaar
PAGINA 2-3

THEMANUMMER OPINIE & DEBAT
PAGINA 1-14

Kinderen: wie wil ze nog?
Voortplanting en opvoeding worden steeds politieker - in deze tijden van klimaatcrisis, demografische verschuivingen en AI

MAGAZINE
PAGINA 57-62

Modellenscout
Ook jij kan worden gescout door Michiel van Maaren

SPORT
PAGINA 26-27

Atletiek
Alleen Sifan Hassan loopt drie marathons in een rustjaar

de schouwse valleien

JE EIGEN VAKANTIE-WONING AAN ZEE!

LUXE vrijstaande recreatiewoningen va. € 434.800,- v.o.n. excl. BTW Voor VERHUUR en EIGEN GEBRUIK. Meld je nú aan!

BOUW GESTART!

Interesse? Bel team de Schouwse Valleien | 0111 - 218 020 deschouwsevalleien.nl

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

OP EEN DAG BEGINNEN MET ZERO WASTE

Waar wacht je nog op?

pre zero

YOU P
SCHOOFHONDJES EN ANDERE AFGERICHTE HUIDIEREN

De nieuwe bundel columns van **YOU P VAN 'T HEK**

NU VERKRIJGBAAR

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

pag. 4, 11

Solide Bedrijfsjurist
Privacy Officer

legalpeople.nl

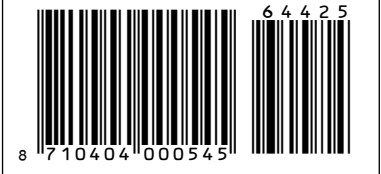
BLACK FRIDAY bij matt

zie pagina 5 voor een verrassingskorting mattsleeps.com

JAARGANG 56 no. 28 **PRIJS €5,50**
BELGIË € 6,50

Bezorginformatie nrc.nl/service

6 4 4 2 5

8 710404 000545

IN EUROPA
CAROLINE DE GRUYTER

De voorzichtige terugkeer van het politieke midden

Het politieke midden in Nederland heeft zijn stem hervonden. Dat is en blijft het verhaal van deze verkiezingen. Ja, de meeste mensen stemmen nog altijd rechts. En ja, de formatie wordt gecompliceerd. Maar de strijd tegen rechts extremisme is er een van de lange adem, en dit is pas het begin. En geen slecht begin.

Heel Europa heeft deze verkiezingen gevolgd. Geen wonder. Niet alleen in Nederland hebben centrumrechtse partijen de afgelopen jaren het midden verlaten om achter extreemrechts aan te rennen. Extreemrechts wint dat, altijd: als middenpartijen hen op de hielen zitten door hun thema's over te nemen en hun botte, polariserende stijl te imiteren, kunnen de onversneden originelen altijd verder naar rechts springen en nog extremer worden. Rechts van hen zit toch niets. Zoals CSU-leider Markus Blume in 2018 tegen *Die Zeit* zei: „Du kanst ein Stinktier nicht überstinken.“

Precies. Het eind van het liedje is altijd dat het publieke discours almaar verder naar rechts wordt gesleept en dat het debat bijna alleen nog over migratie gaat, waarbij buitenlanders én de kosmopolitische elite „die de deur wijd open zet“ tot zondebokken voor alle problemen worden gemaakt. De feiten doen er steeds minder toe, internationaal recht en rechtsstatelijke beginselen „zijn ook maar een mening“. Daar plukt extreemrechts de vruchten van. De VVD, het CDA, de Franse *Républicains*, de ÖVP in Oostenrijk, de Beierse CSU - allemaal zijn ze op zeker moment gekrompen of hebben ze zichzelf gedecimeerd. De Britse Tories en Amerikaanse Republikeinen zijn opgeslokt door respectievelijk UKIP en de Tea Party.

Al deze partijen lieten kiezers uit het politieke midden verweesd achter. Wat meer rechtse kiezers kozen uiteindelijk vaak voor het origineel.

Maar veel Europese kiezers zitten ergens in het midden van het politieke spectrum. Logisch, velen zijn middenklassers. Ze mogen verandering willen of boos zijn op prutsende politici, maar ze hebben veel te verliezen en willen stabiliteit, geen chaos.

Onderzoek van politicologen als Larry Bartels en Nancy Bermeo wijst stelsmatig uit dat kiezers niet verrechtst. Het is het aanbod dat verrechtst. Het zijn politieke leiders van middenpartijen die verrechtsten en zo middenkiezers van hun politieke thuis beroven. Die kiezers gaan dan „vote shoppin“ of haken af.

Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

Floor Rusman is deze week afwezig

Henri Bontenbal begreep hoe dom het was, en politiek gevaarlijk, om het midden zo braak te laten liggen. Hij besloot om, net als Markus Blume na de desastreuze vrijerij met de AfD destijds, terug te keren naar het midden. Het kostte hem twee jaar om het vertrouwen van middenkiezers terug te winnen. Uiteindelijk struikelde hij over zijn eigen onervarenheid, waar Rob Jetten van profiteerde. Maar het is aan Bontenbal te danken dat de politieke energie terugkeerde naar het midden. Hij legde weer een bodem in de democratie.

Niet alleen gingen debatten daardoor over andere dingen dan alleen migratie. Ook maakte Bontenbal, door elke coalitie met de PVV uit te sluiten, potentiële PVV-stemmers duidelijk dat een stem op Geert Wilders een verloren stem zou zijn. Iedereen heeft het over de afgang van de sociaaldemocraten, maar Wilders heeft woensdag de grootste nederlaag geleden van allemaal.

Bontenbal legde weer een bodem in de democratie

Ja, Wilders' ex-kiezers stemden deels voor PVV-groupies als Forum en JA21. De draak heeft meerdere koppen. Tegelijkertijd: de winst van D66 en CDA is spectaculair. Zelfs de VVD wil niet meer met de PVV regeren, hetgeen de partij genoeg stemmen opleverde om een electorale afgang te voorkomen. Als middenpartijen deze koers volhouden, en hun eigen verhaal blijven vertellen in plaats van Russofiel extreemrechts na te bouwen, kan Nederland eindelijk uit het dal klimmen.

Dat is belangrijk. Voor het land, en voor de rest van Europa. De wereld staat in brand. Europese landen kunnen de Russische dreiging, Amerikaanse techgiganten of klimaatverandering niet alleen te lijf. Ze moeten samenwerken. Belangrijke keuzes maken. En burgers overtuigen van de juistheid van die keuzes. Zij moeten geen meelopers zijn, geen windvanen, maar verantwoordelijke, degelijke politici die koers houden en kiezers motiveren, niet deprimeren. Gelukkig, weten we nu, hebben we er daar ook in Nederland een paar van.

IPSOS I&O-ONDERZOEK

D66 overtuigde de kiezer in de laatste week

Deze week viel alles op zijn plek voor D66. De progressieve middenpartij wist kiezers van linkse én rechtse partijen te trekken en pakte de strategische stem op links.

Een progressieve middenpartij kan in het rechtse Nederland de verkiezingen winnen als alles op z'n plek valt. Dat is deze week gebeurd bij D66, dat in de Tweede Kamer van 9 naar 26 zetels stijgt: de partij wist kiezers van linkse én rechtse partijen te trekken, pakte de strategische stem op links, had de populairste lijsttrekker en wist in de laatste campagneweek *last minute* aanzienlijk meer kiezers te overtuigen dan andere partijen. Het blijkt allemaal uit het kiezersonderzoek dat Ipsos I&O woensdag op verkiezingsdag uitvoerde in opdracht van de NOS, waarvoor een representatieve groep van ruim 3.600 stemgerechtigde Nederlanders is ondervraagd.

D66 had tot voor kort een behoorlijk links-progressief imago, maar positioneerde zich deze campagne „duidelijk meer in het midden, of noem het gerust wat rechtser“, zegt Ipsos I&O-onderzoeker Sjoerd van Heck. Zo wilde lijsttrekker Rob Jetten thema's van 'gewone' mensen serieuzer nemen, van wonen en zorg tot migratie, inclusief asiel, waar D66 kritischer over sprak. Het verklaart waarschijnlijk waarom D66 deze verkiezing veel centrumrechtse kiezers won van bijvoorbeeld NSC (een vijfde van hun

kiezers uit 2023 ging nu voor D66) en de VVD (13 procent).

Dit ging niet ten koste van de progressieve achterban, sterker nog: D66 won duidelijk de strategische stem op progressief-links. Bijna een kwart van de GroenLinks-PvdA-kiezers uit 2023 stapte over naar D66, blijkbaar omdat deze kiezers niet geloofden dat links de grootste kon worden, en D66 wel. D66 won zelfs van partijen als de SP en de Partij voor de Dieren, en at een kleine partij als Volt helemaal leeg: 36 procent van de Volt-kiezers van 2023 ging nu voor D66.

'De kiezersgroep is verbreed'

D66 heeft ook qua opleidingsniveau een meer diverse groep kiezers getrokken. In 2023 was nog 70 procent van de achterban hoger opgeleid, nu is dat 59 procent. De partij trekt nog altijd weinig lager opgeleiden, maar het aandeel middelbaar opgeleiden ligt hoger (30 procent tegenover 22 in 2023). „De kiezersgroep van D66 is echt verbreed“, ziet Van Heck.

Het succes van D66 is duidelijk te danken aan de sterke indruk die Rob Jetten als lijsttrekker maakte in bijvoorbeeld de tv-debatten: ruim een derde van de D66-kiezers (36 procent) noemt de lijsttrekker „de belangrijkste reden“ voor hun stem. Dat is net zoveel als bij het CDA en Henri Bontenbal, die al langer een zeer gewaardeerde lijsttrekker was en ook een ruime zetelwinst boekte. Opval-

Advertenties

NWO is dé nationale wetenschapsfinancier in Nederland. We investeren in onderzoek gericht op vernieuwing van fundamentele kennis, maatschappelijke impact en in de benodigde onderzoeksinfrastructuur. Onze tien onderzoeksinstituten verrichten internationaal toonaangevend onderzoek.

Lid Raad van Bestuur / Domeinvoorzitter
Toegepaste en Technische Wetenschappen

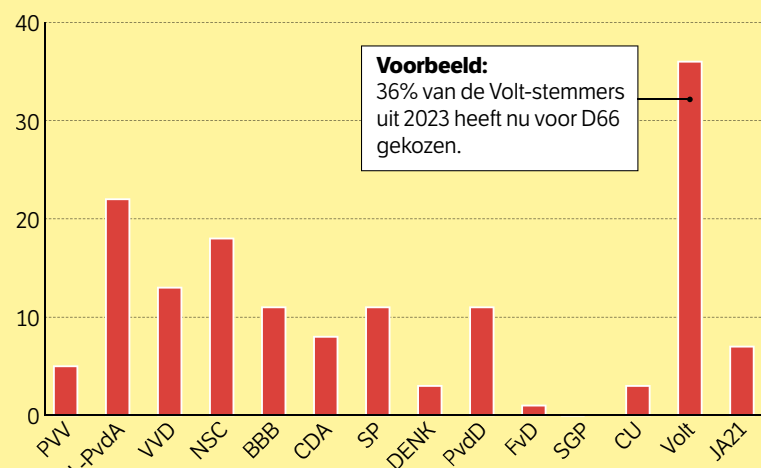
Meer informatie en solliciteren: www.chassesearch.nl/vacatures

Chief Finance & Operations Officer (CFOO)

For more information and applications:
www.chassesearch.nl/vacatures

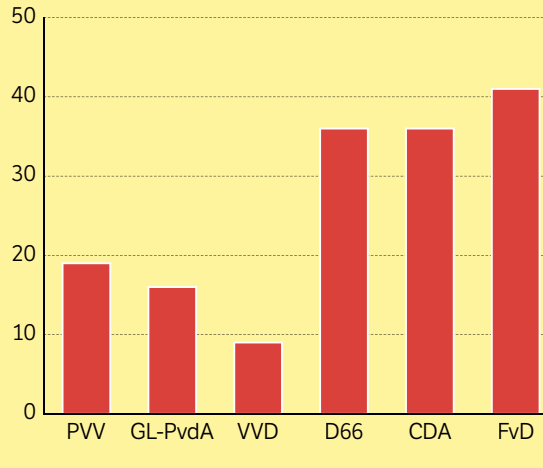
Voor veel kiezers van D66 was de lijsttrekker bepalend

De herkomst van de D66-kiezer
Het deel van de kiezers van een partij uit 2023 dat overgestapt is naar D66, in procenten

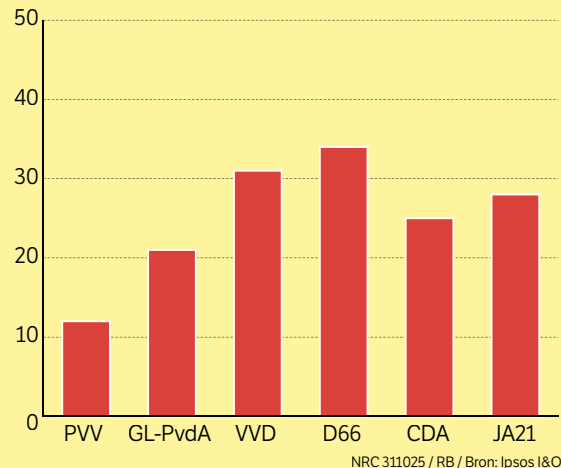

Voorbeeld:
36% van de Volt-stemmers uit 2023 heeft nu voor D66 gekozen.

Lijsttrekker was de aanleiding om op die partij te stemmen, percentage van de kiezers op die partij

Kiezers die in de laatste week voor de verkiezingen hun keus hebben gemaakt, percentage van de kiezers op die partij

NRC 311025 / RB / Bron: Ipsos I&O

lend is ook dat D66 en Jetten in de slotfase de meeste zwevende kiezers wisten te overtuigen: 34 procent van de D66-stemmers besloot pas in de laatste week op die partij te stemmen, een hoger percentage dan bij andere grote partijen.

D66 wordt nipt de grootste, werd vrijdag definitief duidelijk, in een Tweede Kamer die verder onversneden rechts blijft. De PVV van Geert Wilders levert weliswaar elf zetels in, maar het blok radicaal-rechtse partijen handhaaft zich stevig. PVV, FVD en JA21 scoren gezamenlijk een zetel meer dan in 2023 (42 tegenover 41), en scoren iets lager als je ook BBB meetelt (46 nu, tegenover 48 in 2023). De teleurgestelde PVV-kiezers maakten deze verkiezing vooral de

overstap binnen het radicaal-rechtse blok: zo stemde 75 procent van de huidige FVD-kiezers in 2023 nog PVV, wat de grote winst bij die partij van 3 naar 7 zetels verklaart. En ook JA21 profiteert van het verlies van Wilders: een op de drie van hun huidige kiezers komt van de PVV.

Radicaal-rechtse blok blijft groot

Daarmee is er binnen het radicaal-rechtse blok veel beweging, maar is het de tweede verkiezing op rij dat dit blok ongewoon groot blijft in het licht van de historische Nederlandse politieke verhoudingen, zegt Ipsos I&O-onderzoeker Van Heck. „Het blok als geheel is echt een machtsfactor geworden, zeker qua invloed. Het is een opmerkelijke verschuiving als je kijkt

naar de periode-Fortuyn of de opkomst van Wilders vanaf 2006. Toen schommelden die partijen gezamenlijk tussen de 25 en 30 zetels, nu zitten ze stabiel boven de veertig.”

Veel rechtse kiezers besloten om 'toch maar' voor de VVD te gaan

De VVD scoorde met 22 zetels, slechts twee zetels verlies, nog opvallend goed gezien de dramatische peilingen eerder in de campagne. Dat komt omdat veel rechtse kiezers in de

laatste dagen alsnog besloten om „toch maar“ voor de VVD te gaan, ziet Van Heck. „Net als bij D66 hebben veel VVD-kiezers in de laatste week hun keuze gemaakt, in dat opzicht sloeg de slogan 'Toch maar weer VVD' echt aan.“ Oftewel: die rechtse kiezers zagen niet echt een alternatief. In vergelijking met 2023 verliest de VVD kiezers aan D66 en CDA, maar trekt de partij relatief veel kiezers van voormalig coalitiegenoten PVV, NSC en BBB, die blijkbaar teleurgesteld waren in deze rechtse partijen.

Een ander opvallend feit is dat relatief veel VVD-kiezers uit strategie op de liberalen stemden. Uit het Ipsos I&O-onderzoek blijkt dat 33 procent op de partij stemde 'zodat een andere partij niet in de regering komt'. Een

stem tégen regeringsdeelname van GroenLinks-PvdA dus, een boodschap waarmee lijsttrekker Dilan Yesilgöz campagne voerde. Haar leiderschap was in elk geval geen reden om VVD te stemmen: slechts 9 procent van de VVD'ers noemt de lijsttrekker, lager dan bij vrijwel alle andere partijen.

Dat de formatie nog lastig kan worden, blijkt ook uit de kiezersvoorkeuren voor een volgend kabinet. De helft van de D66-kiezers wil een coalitie met GroenLinks-PvdA, maar 62 procent van de VVD-kiezers wil dat 'absoluut niet'. En andersom lijkt er ook een probleem: waar de helft van de VVD'ers graag met JA21 in een kabinet wil, ziet een kwart van de D66-kiezers dat helemaal niet zitten.

Advertenties

AVICENNA

ACADEMIE VOOR LEIDERSCHAP

Leiderschap met visie en daadkracht

Avicenna Leergang

In de 9-daagse Avicenna Leergang ontdek, versterk en verdiep je jouw authentieke, zichtbare en inspirerende leiderschapsgedrag. Wie ben je en wie wil je zijn als leider? Wat drijft je, en wat vind je écht belangrijk? In verschillende modules reflecteer je op wie je bent, wat jou motiveert en hoe jouw leiderschap zichtbaar wordt in de praktijk. Je krijgt nieuwe inzichten en praktische handvatten om jouw persoonlijke stijl verder te ontwikkelen en concreet toe te passen. Je ontdekt hoe je, als (eind)verantwoordelijk bestuurder, directeur of manager, medewerkers inspireert en hun eigen leiderschap stimuleert. Je komt in gesprek met gelijk- en andersgestemden en ervaren professionals. Samen ontdek je andere perspectieven en geef je jouw leiderschap vorm.

Met o.a. prof. Johan Verstraeten, drs. Ivo Brughmans, drs. Elizabeth Ebbink, Kader Abdolah en dr. An Verlinde.

Meer informatie?

Scan de QR code voor de brochure of bezoek onze website

Kies voor nieuw perspectief:
academievoorleiderschap.nl

D66 wordt
grootste en kan
niet worden
ingehaald

Het is voor de PVV niet langer mogelijk om de partij van Rob Jetten in te halen. Dat blijkt vrijdagmiddag uit een berekening van het aantal tot dan toe getelde stemmen, plus het aantal stemmen dat D66 en PVV naar verwachting nog kunnen halen onder kiezers uit Venray (die uitslag was nog niet binnen toen deze krant naar de drukker ging) en het buitenland. Maandag wordt de uitslag van de stemmen uit het buitenland verwacht.

Daarmee doelt hij op een samenwerking tussen Groen-Links-PvdA, D66 en VVD, die een meerderheid heeft in de Tweede Kamer. Die combinatie zou 35 zetels hebben in de Senaat, dat zijn er drie te weinig voor een meerderheid. Hij verzocht VVD-leider Dilan Yesilgöz om na te denken over die coalitie.

De D66-leider benadrukte verder dat hij zich wil inzetten voor kiezers die niet op zijn partij hebben gestemd. „Als leider van de grootste partij vind ik het belangrijk om te kijken hoe ik ook miljoenen andere kiezers kan vertegenwoordigen.”

Het is onduidelijk waar die berichten vandaan komen en wie ze geschreven heeft. De gemeenten Zaanstad en Maastrecht spreken tegen dat er sprake is van fraude. Een woordvoerder van de gemeente Zaanstad laat aan NRC weten dat de berichtgeving „totaal niet waar is”. Er zijn in de stad geen meldingen binnengekomen van verdwenen stemmen. Ook een woordvoerder van de gemeente Maastrecht zegt „niks gehoord” te hebben over eventuele fraude. De Kiesraad heeft nog niet gereageerd.

De restzetel en zijn gevolgen

De berekening van die restzetels is complex en vindt volgens een vooraf vastgestelde formule plaats. Allereerst berekent de Kiesraad hoeveel volle zetels een partij heeft behaald. Vervolgens wordt het aantal stemmen per partij gedeeld door het aantal al behaalde zetels plus één. Als een partij 26 volle zetels heeft, deel je dus door 27 voor de eerste restzetel. De partij met het hoogste aantal stem-

men voor de restzetel krijgt die zetel toebedeeld. Dit proces herhaalt zich totdat alle stemmen over de partijen en zetels zijn verdeeld. GroenLinks-PvdA, dat nu op twintig zetels staat, heeft bijvoorbeeld achttien 'volle' zetels en krijgt er twee restzetels bij. Op dit moment lijkt alleen de elfde restzetel nog op het spel te staan.

Volgende week vrijdag maakt de Kiesraad de definitieve uitslag van de verkiezingen bekend. Dan zijn ook de twee resterende uitslagen verwerkt: die van de gemeente Venray, waar woensdagnacht het tellen gestaakt werd wegens een brand in

Het is goed mogelijk dat die stemmen D66 alsnog de 27ste zetel opleveren, waarmee de liberalen de grootste fractie in de Tweede Kamer worden. D66 doet het onder de 'brieffstemmers' doorgaans beter dan onder stemmers in Nederland: in 2023 haalde de partij landelijk 6,29 procent van de stemmen, maar onder briefstemmers uit het buitenland ruim 10 procent. GroenLinks-PvdA werd onder die groep ruimschoots de grootste, terwijl de PVV juist fors lager scoorde dan in Nederland zelf (6 procent tegenover ruim 23 procent).

Toch heeft D66 niet eens enorm goed te scoren in het buitenland om alsnog een extra restzetel te krijgen. Volgens de website [wiekiengderestzetel.nl](https://www.wiekiengderestzetel.nl) komt de partij momenteel ruim 12.000 stemmen tekort voor zo'n extra zetel - en maakt het daarom veruit de meeste kans op de elfde van de restzetels die in totaal te verdelen waren. Het is aannemelijk dat de partij die stemmen in het buitenland wel haalt. In dat geval verliest de SP een zetel, die van alle verkozen partijen de minste stemmen 'over' heeft: 1.378. De socialisten vallen dan terug van vijf naar twee zetels, het laagste aantal deze eeuw. Twee jaar geleden was het nog omgekeerd: de SP hield dankzij de reststemmen toen een vijfde zetel vast ten koste van de tiende zetel van D66.

Die 27ste zitting lijkt voor D66 een cadeau. Maar het is er wel een beetje met grote gevolgen voor de liberalen. Het betekent namelijk dat een coalitie over rechts, met CDA, VVD en JA21, alsnog een meerderheid van de zetels heeft. Daar leek het woensdagsavond in de eerste exitpoll al op, maar mede omdat D66 daarna terugviel kwam die coalitie fictief uit op 75 zetels - net een beetje te weinig dus. Dat schijnt ruime voor de voorkeurscoalitie die partijleider Rob Jetten uitsprak, met GroenLinks-PvdA, de partij die waar de VVD juist niet mee wil regeren. Als er een meerderheid is voor een centrumrechtse coalitie, dan versterkt dat de onderhandelingspositie van de VVD ten koste van die van D66.

A woman with dark hair is lying on her back on a white Matt mattress. She is looking up at a dark blue background filled with small white stars. Several white sheep are floating in the air around her, appearing to be part of a dream or a projection. The overall scene is peaceful and suggests a good night's sleep.

matt

Nederland ligt wakker van het stemmen tellen

Wij houden het liever bij schaapjes

Consumenten
bond

**BESTE UIT
DE TEST**

SEP 2025

**10-VOUDIG
WINNAAR**

Bij Matt geloven we niet in slapeloze nachten. Onze matrassen liggen zó goed, dat schapen tellen meer ontspanning dan noodzaak is. Dankzij onze Black Friday-deals heb jij deze schaapjes straks ook op het droge.

matt

Bij Matt geloven we niet in slapeloze nachten. Onze matrassen liggen zó goed, dat schapen tellen meer ontspanning dan noodzaak is. Dankzij onze Black Friday-deals heb jij deze schaapjes straks ook op het droge.

Gebruik code **SCHAAP123** voor een extra **verrassingskorting** **mattsleeps.com**

VROUWENRECHTEN

Letland wil uit verdrag dat vrouwen moet beschermen tegen geweld

Het Letse parlement wil ratificatie van het Verdrag van Istanbul annuleren. Het verdrag over geweld tegen vrouwen zou traditionele waarden ondermijnen.

Mark Duursma
AMSTERDAM

Het parlement van Letland heeft donderdag ingestemd met terugtrekking uit het Verdrag van Istanbul. Het internationale verdrag van de Raad van Europa gaat over het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld. Een van de Letse regeringspartijen, de Unie van Groenen en Boeren, steunde het wetsvoorstel van een rechtse oppositiepartij om de recente ratificatie van het verdrag te annuleren. Volgens deze partijen bevordert het verdrag „radicaal feminisme” en „gender-ideologie”. President Edgars Rinkevics moet instemmen met het parlamentsbesluit voordat het definitief wordt. Eerder zei Rinkevics dat hij zou laten meewegen of het wetsvoorstel verbonden is met de parlamentsverkiezingen van oktober volgend jaar, en dat hij geen „ideologische” motieven zal laten meespelen. Hij kan besluiten om de wet terug te sturen naar het parlement, of de wet twee maanden op te schorten. Over tien dagen brengt de president met zijn beslissing naar buiten.

Met deelname aan het Verdrag van Istanbul, geïnitieerd in 2011, verplichten landen zich om beleid te ontwikkelen tegen elke vorm van geweld tegen vrouwen, en tegen huiselijk geweld waar zowel vrouwen als mannen slachtoffer van kunnen zijn. Slachtoffers moeten worden beschermd, anders moeten worden vervolgd. Op dit moment hebben 39 van de 46 lidstaten van de Raad van Europa, plus de Europese Unie als instelling, het verdrag zowel ondertekend als geratificeerd. Vijf EU-lidstaten heb-

De Letse premier Evika Silina is tegen terugtrekking uit het Verdrag van Istanbul, maar een van de regeringspartijen stemde voor. FOTO YVES HERMAN/ REUTERS

ben het verdrag nog niet geratificeerd: Bulgarije, Hongarije, Litouwen, Slowakije en Tsjechië. Alleen Turkije trok zich tot nu terug, in 2021. Nederland schiet te kort bij naleving van het Verdrag van Istanbul, constateerde de Raad van Europa recent.

‘Politieke marketing’
Tegenstanders van het verdrag, zowel in Letland als elders, beschouwen de daarin vastgelegde verplichtingen als ondermijning van gezinswaarden en promotie van „West-Europese”

ideeën over de rol van mannen en vrouwen. Inguna Millere, parlamentslid voor de rechtse oppositiepartij Letland Eerst, liet aan nieuws-site Politico weten dat het Verdrag van Istanbul „het product is van radicaal feminisme, gebaseerd op de ideologie van ‘gender’”. De Letse ratificatie van het verdrag in 2024 was volgens haar „politieke marketing die niets te maken heeft met de strijd tegen geweld”.

De kwestie verdeelt het Baltische land, dat 1,8 miljoen inwoners heeft

en waar een grote Russische minderheid leeft. Woensdagavond demonstreerden circa vijfduizend mensen in de hoofdstad Riga bij de Saeima, het parlement, tegen terugtrekking uit het verdrag. Voor Letland is dat een grote demonstratie. Het debat in de Saeima duurde meer dan dertien uur, en eindigde met 56 stemmen voor, 32 tegen en twee onthoudingen.

Organisaties die zich inzetten voor vrouwenrechten verbinden het parlamentsbesluit met de wens van con-

servatieve, in sommige gevallen pro-Russische, partijen om zich nu al te profileren in aanloop naar de verkiezingen van volgend najaar. Zij werpen zich op als hoeders van traditionele waarden. Tamar Dekanosidze van de ngo Equality Now vergelijkt dit in Politico met het narratief van het Kremlin. Dekanosidze: „Deze wet dient de Russische belangen in Letland. Als het doorgaat volgt Letland inzake waarden, recht en bestuur meer de lijn van Rusland dan van de EU en westerse landen”.

Alex van Klink (HAS green academy), midden: Walter Morriën (De Koffiejongens) rechts: Robert Duijvestijn (InnoGrowers).

De eerste koffie van Nederlandse bodem komt eraan

‘WE WILLEN DE TOEKOMST VAN KOFFIE VEILIGSTELLEN’

Koffie uit Nederland? Een decennium geleden zou dit idee zijn weggewuifd, maar klimaatverandering dwingt tot nieuwe perspectieven. De Koffiejongens grijpen elke vorm van duurzame innovatie echter met beide handen aan. En met resultaat: op termijn wordt de eerste koffie van Nederlandse bodem al verwacht. Daarvoor worden nu grote stappen gezet.

De urgentie voor verandering en innovatie is reëel. Klimaatwetenschappers waarschuwen al jaren dat traditionele koffiegebieden rond de evenaar steeds minder geschikt worden voor koffieteelt. De hogere temperaturen, onvoorspelbare regenval en nieuwe ziektes tasten wereldwijd oogsten aan. „In plaats van te wachten tot het te laat is, besloten we zelf het voortouw te nemen,” aldus Walter Morriën, mede-oprichter bij De Koffiejongens, dat inmiddels een B-Corp gecertificeerd koffiebedrijf is.

‘ALS IEDEREEN ZEGT DAT HET ONMOGELIJK IS, KIJKEN WIJ HOE WE HET TOCH WAAR KUNNEN MAKEN.’

Eigenlijk komt hier alles samen,” aldus Walter. Het is de plek waar niet alleen kennis maar ook de mensen met wie we werken elkaar ontmoeten. Een plek waar onze collega’s en studenten van elkaar kunnen leren. Dit project is er een van de lange adem en niet zonder reden, vertelt Alex van Klink, Docent & Adviseur Tuinbouw bij HAS green academy. “Koffieplanten volgen hun eigen ritme en het vergt geduld voordat ze vruchten dragen. Dus daar nemen we de tijd voor, we leren elke dag. Dit is een investeringsproject voor de lange termijn.”

PIONIEREN IN DE KOFFIEBRANCHE
De Nederlandse koffieplantage past in een bredere duurzaamheidsstrategie van De Koffiejongens. In 2020 begonnen de pioniers door de eerste volledig composteerbare koffiecups op de markt te brengen. In 2025 was het tijd voor de volgende stap en schakelden ze over op 100 procent biologische

koffie. Het ultieme doel waar ze naartoe werken: de toekomst van koffie veiligstellen. „We worden soms voor gek verklaard,” lacht oprichter Walter. „Eerst met onze composteerbare cups en nu met een Nederlandse koffieplantage. Als iedereen zegt dat het onmogelijk is, kijken wij hoe we het toch waar kunnen maken.”

TOEKOMSTBESTENDIGE KOFFIE
Deze grootste ondernemersdromen worden geïnspireerd door de generatie van de toekomst: de Raad van Commissarissen. Deze 850 kinderen tussen de 8 en 12 jaar adviseren de pioniers jaarlijks tijdens De Grote Kindervergadering. In oktober vroeg de jonge Raad: ‘Waarom geen koffieplantage in Nederland?’ Daar sloegen De Koffiejongens meteen op aan vertelt Walter. „Deze generatie zal de gevolgen van klimaatverandering het sterkst voelen. Hun toekomstige kop koffie staat letterlijk op het spel.”

BOEREN OP AFSTAND HELPEN
Het project heeft ook een onderzoekskomponent die verder reikt dan Nederland. „De kennis die we hier opdoen over efficiënte, klimaatvriendelijke koffieteelt delen we ook weer met onze partners in traditionele koffieproducerende landen,” vertelt duurzaamheidsmanager Jerom. „Als wij ontdekken hoe je met minimale middelen maximale opbrengst kunt genereren, helpt dat ook de boeren op afstand die door klimaatverandering en slechte oogsten in de problemen komen.” En met die positieve aanpak willen De Koffiejongens ook het gesprek kantelen, want de toekomst kan rooskleuriger worden met een constructieve benadering. „Wij geloven dat je met innovatie, lef en de juiste partners grote uitdagingen kunt overwinnen,” stelt Walter. „We willen laten zien dat ondernemerschap en duurzaamheid hand in hand gaan.”

EEN AANVULLING, GEEN VERVANGING
De Koffiejongens wordt dus geen concurrent van hun huidige partners en blijft koffie importeren uit traditionele koffiegebieden, waar ze directe relaties hebben met lokale boeren die biologisch en duurzaam telen. De koffie uit de kas wordt een aanvulling op het assortiment, geen vervanging. De eerste Nederlandse koffie zal waarschijnlijk in beperkte oplage verschijnen. „Het gaat niet om massa, maar om het principe,” vat Walter samen. „We willen laten zien dat het mogelijk is. Dat de toekomst van koffie juist kansen biedt.”

KOFFIE DIE DE WERELD BETER (S)MAAKT

Probeer nu ook de biologische koffie in composteerbare koffiecups of koffiebonen van De Koffiejongens en ontvang 5 euro korting op je eerste twee bestellingen. Gebruik de kortingscode **2X5NRC**.

Scan de QR-code of ga naar dekooffiejongens.nl/kortingscode

DE KOFFIE JONGENS

Deze advertentie is gemaakt voor de adverteerder, die de inhoud heeft goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Advertentie

LEZERSSPECIAL: reis van de week

8 daagse fly-drive van Parador naar Parador WERELDERFGOEDSTEDEN MIDDEN SPANJE Winter-en voorjaarsspecial v.a. € 695 p.p. Geldig t/m 8 november 2025

Een bezoek aan Spanje betekent meer dan alleen een ontmoeting met de zon. Wissel de steden met smalle straten en tapasbarretjes af met het binnenland, waar u tussen olivenvelden en druivenranken rijdt. En Spanje is – op één na – het land met de meeste Unesco Werelderfgoedsteden ter wereld. Proef de geschiedenis, de artistieke rijkdom en de volkstradities van Spanje tijdens deze 8-dgs rondreis. U logeert stijlvol in Paradores, die meestal gevestigd zijn in bijzondere gebouwen.

Deze reis begint in Cuenca, ook wel de stad van de hangende huizen genoemd. Naast deze bekende bezienswaardigheid heeft Cuenca ook een prachtige kathedraal. Ook de San Miguel en de San Pedro kerk zijn een bezoek meer dan waard. U reist door naar de geboorteplaats van Cervantes, Alcalá. Een stad met charmante straten, oude paleizen en kloosters in het historische centrum. De vol-

gende verrassing is Segovia, die met recht een historische schatkamer genoemd mag worden. Naast het Romeinse aquaduct en de kathedraal vindt u hier ook het Alcázar. Avila is bekend om zijn kathedraal, diverse paleizen en kerken, allen behorend tot de Werelderfgoedlijst. Dichtbij Avila vindt u het koninklijk paleis van El Escorial en het Valle de los Caídos. Als laatste pareltje bezoekt u Salamanca, een geweldige stad waar u op de Plaza Mayor nog echt de Spaanse sfeer kunt proeven. Wakker worden in een gerestaureerd kasteel, klooster of ander historisch gebouw. En vervolgens cultuur snuiven in de authentieke steden, de prachtige landschappen in je opnemen en genieten van heerlijke tapas. **INCLUSIEF:** vlucht Madrid v.v., Avis autohuur cat. A, 7 overnachtingen Paradores. **GRATIS EXTRA'S** met code **NRC:** upgrade naar cat. C en All Inclusive service Avis.

15 november Reisevent
Heerhugowaard
Styleintravel.nl/infodag

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

style
in travel

D66-partijleider **Rob Jetten** voert campagne bij Amsterdam CS. FOTO REMKO DE WAAL / ANP

CAMPAGNE

Rob Jetten moest de sociaal-liberale identiteit van D66 flink oprekken

Hoe wist D66 kiezers te overtuigen die eerder GroenLinks-PvdA stemden, maar ook aanhangers van de VVD en NSC, zelfs van de PVV? En dat zónder de eigen achterban van zich te vervreemden. Een terugblik op een optimistische campagne.

Marko de Haan
DEN HAAG

Op een poppodium in Leiden, voor een reusachtige Nederlandse vlag, lijken de woorden van D66-lijsttrekker Rob Jetten ook wat groot. „Ik wil Wilders verslaan”, zegt hij op 18 oktober, bijna twee weken voor de verkiezingen, voor een lyrisch publiek. „Noem me ambitieus, noem me te optimistisch, maar ik weet zeker: Het kan wél.”

Het was een bewuste zet, vertelt D66-campagneleider Robert van Asten achteraf. Op dat moment staat D66 in de peilingen nog ver onder de PVV, en ook onder het CDA en GroenLinks-PvdA. Maar na het eerste RTL-debat, waar Jetten kan invalen voor Wilders, is D66 ineens gaan stijgen van 14 naar 18 zetels, volgens zoeksbureau Ipsos I&O.

Het campagne-team van D66 voelt zich gesterkt, ziet berusting bij andere partijen, en wil een nieuw idee planten in de hooften van kiezers. De finale van *De Slimste Mens* wint Jetten die zaterdagavond niet, maar de verkiezingen – waarom niet? Van Asten: „Met die rally wilden we laten zien: Wilders verslaan, het kan wél.”

Op datzelfde poppodium in Leiden staat Jetten deze week als de verrassende winnaar van de verkiezingen – wat vrijdag

werd bevestigd door de laatste tellingen. Met een fabuleuze eindsprint hebben de D66'ers hun beste verkiezingsuitslag ooit geboekt: zeker 26 zetels. De middenpartij wist kiezers te overtuigen die eerder GroenLinks-PvdA stemden, maar ook aanhangers van de VVD en NSC, zelfs van de PVV en BBB. En belangrijk: zonder de eigen achterban van zich te vervreemden.

Waar heeft D66 dit succes aan te danken? Een terugblik op een strategische en optimistische campagne, met wat geluk, en met risico's omdat D66 haar sociaal-liberale identiteit flink oprekte.

Zwevend rechts

Een goede campagne begint met je eigen verhaal op tijd rond hebben, zegt oud-VVD-campagnestrateeg Bas Erlings. En dat had D66, in zijn ogen. „Toen het kabinet-Schoof in juni viel, stond de partij klaar. Toen al straalde de partij positiviteit uit.” Jetten keek uit naar de verkiezingen, zegt hij die dag tegen media. „Hier in Den Haag snakken we naar mensen die willen samenwerken aan oplossingen.”

In de periode van oppositie heeft D66 de tijd genomen om langzaam maar zeker van koers te veranderen. Na de rampzalige Tweede Kamerverkiezingen van 2023, waarbij de partij van 24 naar 9 zetels zakke, concludeert het wetenschappelijk

”

Het optimisme van Jetten noemen veel kiezers als reden voor hun keuze voor D66

Peter Kanne
Opiniepeiler van Ipsos I&O

VERKIEZINGEN
2025

bureau van D66 dat de partij minder belerend, minder elitair en minder technocratisch moet zijn.

Links-progressieve kiezers afsnoepen van de nieuwe fusiepartij GroenLinks-PvdA zal lastig worden, is de inschatting van D66. Strategisch lijken er vooral kansen om VVD-stemmers aan te trekken. Die partij is onder Dilan Yesilgöz, en in het kabinet met de PVV, steeds verder naar rechts geschoven. Dus moet er een nieuw D66-verhaal komen dat ook rechtse zwevende kiezers kan aanspreken.

Vanaf dan spreekt Jetten, die eerder nog het etiket van ‘klimaatdrammer’ omarmde, over ‘rechtse’ thema's zoals de vastgelopen overheid, de regeldruk en de economie. Hij legt minder nadruk op de klimaatproblemen en richt zich meer op dagelijkse zorgen: de woningnood en druk op de zorg. Ook klinkt hij strenger over overlast rond asiel en hamert hij op Europese migratieafspraken.

Meer zetels in de peilingen levert die koerswijziging niet op: aan het eind van de zomer schommelt D66 nog gewoon op elf zetels. Volgens Erlings komt dat doordat het D66 niet lukt om het politieke debat in Den Haag en het maatschappelijke debat bij te sturen, en te domineren.

Bij de koerswijziging van D66 hoort ook een toonverandering. „We wilden niet uitleggen hoe het niet zit, maar zeggen hoe

het wel kan”, zegt campagneleider Van Asten. Vandaar de campagneleus ‘Het kan wél’, simpel gekopieerd van het ‘Yes we can’ van Barack Obama.

Positief verhaal

Kiezers hebben behoefte aan een positief verhaal na ‘de stilstand’ en het gerommel onder het kabinet-Schoof, ziet de partij in onderzoeken. De boodschap van D66 moet worden: „De schouders eronder, het gaat ons lukken, dat hebben we ook eerder gedaan als Nederland”, zegt Van Asten. Daarom begint Jetten regelmatig over de Deltawerken, de Afsluitdijk, de Flevopolders. „Om te laten zien: kijk, dat kunnen we.” Ook het plan om tien nieuwe steden te bouwen dient als metafoor. Of het ervan komt is de vraag, maar D66 durft weer te dromen.

D66 springt eruit als enige partij met zo’n uitgesproken optimistisch verhaal, zegt Erlings. Neem de campagnespotjes op tv met Jetten in wit overhemd met opgestroopte mouwen, tussen de mensen. Het had Ruttiaanse trekjes, zegt de oud-adviseur van voormalig premier Mark Rutte. „Het optimisme van Jetten”, zegt opiniepeiler Peter Kanne van Ipsos I&O, „noemen veel kiezers als reden voor hun keuze voor D66. De daadkracht die hij daarmee uitstraalt, de constructieve houding.”

Je ziet het zelfs terug in de lichaamstaal en expressie van Jetten in het slotdebat van de NOS. Met rechte rug en de borst vooruit debatteert hij in volzinnen, die ingestudeerd maar toch krachtig overkomen.

Met dat optimisme kiest het kosmopolitische en Europegezinde D66 ook voor een gewaagd verhaal over trots zijn op Nederland. Daar horen Nederlandse vlaggen op partijbijeenkomsten bij: steeds meer en steeds groter – bijna als een provocerende karikatuur voor de liberale achterban.

Die Nederlandse vlag, zei Rob Jetten in een interview met *NRC*, was door extreemrechts gekaapt. Waarom zou D66 daar niet mee kunnen zwaaien – en zo kunnen inspelen op het Nederlands sentiment onder kiezers? Het lukt D66, zonder het verwijt van opportunisme te krijgen, of zelf in de rechtse hoek te belanden. Na een aanslag op het partijkantoor bij de extreemrechtse tellen in Den Haag in september, kan Jetten D66 juist profileren als partij die opstaat tegen antidemocratische krachten.

‘Rotte appels’

Strategisch is het volgens Erlings ook slim dat D66 zelf het gesprek opent over asiel en migratie. Zo kan D66 aansluiten bij een belangrijk verkiezingsthema en wordt de partij voor rechtse kiezers een reëlere optie. Om „de zorgen van Nederlanders” te erkennen, is het ook belangrijk om die te benoemen, denken ze bij D66. Daarom heeft Jetten het over „aso's” die overlast geven het voor anderen verpesten. Bij het *RTL debat* en *Nieuwsuur* spreekt hij van „rotte appels”.

Journalist Tim Hofman be vraagt Jetten in een podcast van het online programma *BOOS* over dat taalgebruik. Draagt de D66-leider zo niet bij aan de dehumanisering van migranten en vluchtelingen?

Het is nodig om progressieve politiek groot te maken, betoogt Jetten. Linkse en progressieve politici zullen verkiezingen blijven verliezen als ze niet op een andere manier campagnevoeren, zegt hij. „Wij zijn het braafste jongetje van de klas, maar de grootste relschopper op het schoolplein staat ondertussen iedereen in zijn bek te spugen.”

Jetten wil het hebben over „stippen op de horizon” in plaats van „middelen en beleid”, zegt hij. En hij wil „helderder en uitgesprokener” zijn in zijn taal. Het doel is mensen weer kunnen „begeisteren” voor een „progressiever, vrijer en groener Nederland”.

Begin oktober begint de campagne van D66 electoraal aan te slaan. De partij heeft voor het eerst duidelijk meer zetels in de Peilingwijzer, het gewogen gemiddelde van Ipsos I&O en Verian. Kiezers waarde ren het dat Jetten „meer in het midden” is gaan zitten, blijkt uit het rapport. Zowel VVD'ers die hun eigen partij te conservatief vinden geworden, én GroenLinkers die Jetten „rationeler” vinden dan Timmermans.

Op het partijcongres in Den Bosch van begin oktober komt Jetten voor het eerst losser over. Hij deelt in zijn toespraak complimenten uit aan GroenLinks-PvdA en CDA, hij maakt grapjes over zijn zus die mee is en normaal gesproken alleen voor feestjes naar de Brabanthallen komt.

In Den Bosch spreekt Jetten het over een „doorgeslagen individualisering” en „gemeenschapszin” – atypisch voor D66. Hij leent daarbij zelfs de woorden van de succesvolle BBB-campagne van de Provinciale Statenverkiezingen van 2023: *mienskip en noaberschap*.

Jetten heeft ook een paar meevallers tijdens de campagne. Een daarvan is de uit-glijder van Henri Bontenbal bij *Nieuwsuur* over homoseksuele leerlingen op christelijke scholen op 20 oktober. De CDA-lijst-trekker lijkt tot dan toe de favoriet bij veel kiezers, maar die haken af omdat hij onderwijsvrijheid boven empathie lijkt te stellen. „Het CDA en D66 zijn dan al zo

dicht naar elkaar toe gemanoeuvreerd, dat een overstap van CDA naar D66 niet zo moeilijk meer is”, ziet opiniepeiler Kanne.

De slimste mens

Jettens deelname aan *De Slimste Mens* helpt hem natuurlijk ook, denken Kanne en Erlings – al is dat lastig in peilingen terug te zien. Jetten doet mee aan de finale-week van het tv-programma en kan ongedwongen iedere aflevering wat leukers over zichzelf vertellen. „Rob, wat is het spannendste wat jij ooit hebt gegeten?”, vraagt presentator Herman van der Zandt bijvoorbeeld. „Geitenhersen”, zegt Jetten. En hij komt met een anekdote over een barbecue bij zijn Argentijnse schoonfamilie.

De finale-aflevering wordt bijna twee miljoen keer bekeken. Kanne: „Zo leren kiezers hem kennen, kan de sympathie groeien.” Mede door dat televisieprogramma is Rob Jetten het meeste op televisie geweest, blijkt uit een Politieke Schermtijdteller van *De Groene Amsterdammer*.

Geld is geen onbelangrijke factor in de campagne van D66 geweest. Volgens de website politiekereclame.nl had D66 veruit het grootste campagnebudget, van bijna twee miljoen euro. De partij maakt twee podcasts en documenteert de tour van Jetten door Nederland om in gesprek te gaan met kiezers die niet op hem stemmen voor video's op sociale media. De partij heeft een jong team voor TikTok en webcare, dat tot op de uitslagenavond in het poppodium Nobel vragen beantwoordt van zwevende kiezers.

In aanloop naar verkiezingsdag groeit D66 richting de andere grotere partijen in de peilingen, en komt de partij zelfs op gelijke hoogte. En omdat D66 nu even groot is als GroenLinks-PvdA, is strategisch stemmen voor progressieve kiezers ingewikkelder geworden: wie wil je helpen de grootste te worden? In die laatste 48 uur stappen veel kiezers over naar D66, ziet opiniepeiler Kanne. GroenLinks-PvdA groeit al een tijdje niet in de peilingen, zij zijn teurgesteld in Timmermans, en Jetten maakt indruk in de laatste lijsttrekkersdebatten.

Zo trekt D66 veel kiezers naar zich toe op het laatste moment: een derde besluit op D66 te stemmen in de laatste week, 18 procent op de dag voor de verkiezingen. Erlings: „Dat is op het moment in de campagne dat het vooral over energie ging, wie zich een sterke leider toonde.”

Met het winnen van de verkiezingen, mede dankzij veel rechtse stemmers, heeft D66 zichzelf ook voor een dilemma geplaatst. Die nieuwe kiezersgroep is aangehaakt op de koerswijziging van D66 en verwacht daden – ook op het gebied van bijvoorbeeld asiel en migratie. Die kiezersgroep zal minder bezwaren hebben dan D66 zelf tegen een coalitie met het uiterst rechtse JA21. Terwijl Jetten juist een voorkeur heeft voor een kabinet met CDA, VVD en GroenLinks-PvdA.

Net als in de campagne zal D66 als regeringspartij moeten blijven balanceren om kiezers op links en rechts tevreden te houden.

D66-partijleider **Rob Jetten** op campagne in Amsterdam (eerste twee foto's), op de zaterdagmarkt in Assen (derde foto) en tijdens een campagnerally in Leiden (vierde foto). FOTO'S REMKO DE WAAL, VINCENT JANNINK EN LINA SELG / ANP

Advertentie

5 DAAGSE REIS FRANKRIJK | CLAUDE MONET

Monet was één van de impressionisten die in de 19e eeuw toonaangevend werk leverde. Deze reis geeft een overzicht van zijn leven en werken.

Vanuit diverse opstaplocaties in Nederland trekken we naar Le Havre, waar Monet als kind opgroeide. Onderweg geeft kunsthistoricus en uw reisleidster Heleen Niele een overzichtcollege over Monet. In Le Havre bezoek aan het museum met de op één na grootste collectie impressionistische kunst. In Etretat vergapen we ons aan de rotsformaties die Monet daar schilderde. In Rouen, waar Monet zijn kathedralen series schilderde, een bezoek aan de Impressionisten galerij van het museum. De volgende dag is er alle tijd om de beroemde tuinen van Giverny te ontdekken. In Parijs, de geboorteplaats van Monet, bezoeken we in twee dagen tijd Musée d'Orsay, Marmottan Monet en Musée de l'Orangerie. De reizen in 2025 waren snel volgeboekt!

Vertrekdata 5 dgs reis:
30 maart en 1 juni 2026

www.styleintravel.nl/monet
info@styleintravel.nl • tel.: 020-428 05 55

ART & CULTURE
STYLISCH REIS

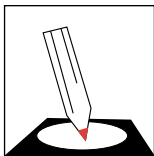

CDA-CAMPAGNE

Uiteindelijk zat de C in CDA de bekroning van Bontenbals campagne in de weg

Het CDA begon de campagne vol zelfvertrouwen, Henri Bontenbal leek iedereen moeiteloos met zich mee te kunnen krijgen. Tot de aandacht verschoof naar het christelijke karakter van de partij.

VERKIEZINGEN 2025

Lamyae Aharouay

DEN HAAG

Henri Bontenbal lijkt het een hele tijd lang allemaal te kunnen maken.

Is het CDA, altijd vurig tegenstander van een landelijk vuurwerkverbod om het behoud van tradities, begin dit jaar ineens toch vóór? Bontenbal heeft maar te beginnen over het belang van een „fatsoenlijke jaarwisseling” en zijn achterban vindt het goed, hij stijgt in de peilingen.

Spreekt het CDA, van oudsher zeer terughoudend met kritiek op Israël, ineens over de erkenning van de Palestijnse staat onder voorwaarden? Bontenbal hoeft maar te beginnen over medemenselijkheid en internationaal recht en zijn achterban accepteert het, hij stijgt in de peilingen.

Wil het CDA de hypotheekrenteaftrek afbouwen? Bontenbal hoeft maar te beginnen over dat het „eerlijker” is voor starters op de woningmarkt als het belastingvoordeel zou verdwijnen, en zijn achterban gaat erin mee, hij blijft hoog in de peilingen staan.

Wil het CDA belastingen verhogen om meer geld aan defensie uit te kunnen geven? Bontenbal hoeft maar te beginnen over „moedige keuzes” en „politiek via de voordeur” en zijn verkiezingscongres gaat ermee akkoord, hij blijft hoog in de peilingen staan.

En zo gaat het óók als het CDA begin deze zomer besluit tegen de asielwetten van PVV-minister Marjolein Faber te stemmen. Dat heeft te maken met een toevoeging aan die wetten door de PVV, die niet alleen illegaliteit strafbaar wil stellen, waar het CDA voor is, maar ook de hulp aan mensen zonder geldige verblijfspapieren.

Dat de christendemocraten als enige (centrum)rechtse partij tegenstemmen, wordt in de partij spannend gevonden. Het CDA had steeds gezegd strengere maatregelen te willen nemen om het aantal asielzoekers terug te dringen. Zullen kiezers nu wel begrijpen dat het CDA principes en waarden belangrijker vindt? Bontenbal probeert het concreet te maken, hij begint voor de camera's steeds over „het kopje soep” aan illegalen, over de straatarts en de vrijwilligers van het Leger des Heils die „in de gevangenis zouden kunnen verdwijnen”. Het CDA blijft stijgen in de peilingen.

Applaudisseren na een 'nee'

In de zomer van 2023 wordt Henri Bontenbal verkozen tot CDA-leider, veertien weken voor de Tweede Kamerverkiezingen. De natuurkundige, die had gewerkt als energieadviseur en nog niet lang in de

Tweede Kamer zit, moet de noodlijdende partij gaan leiden én redden. Dat het CDA bij zijn eerste verkiezing zal verliezen ligt er zo dik bovenop, dat teleurstelling na de uitslag samengaat met gelatenheid.

De CDA-fractie, die daarna nog maar vijf zetels telt, werkt samen met het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA aan het eigen verhaal. Bontenbal houdt lezingen. Het is een manier voor hem om ideeën uit te proberen, gedachten aan te scherpen. Hij citeert denkers, filosofen, sociologen, schrijvers. Zijn verhalen gaan over 'de verantwoordelijke samenleving', en komen steeds neer op het belang van waarden, het verlangen naar gemeenschapszin.

Bontenbal krijgt er alle ruimte voor. Het pessimisme heeft het CDA verlaten, de ontevreden leden waren al afgehaakt, het politieke kader dat het hardst mopperde is vertrokken naar NSC en BBB. De loyalisten blijven over, Bontenbal is bevrijd van het juk waar zijn voorgangers nog mee te maken hadden.

In zaaltjes, die steeds voller worden, loopt het publiek met hem weg. Er zitten geregeld niet-CDA'ers bij. De complimenten die hij krijgt, gaan veel vaker over hem dan over het verhaal dat hij vertelt.

Toehoorders met vragen krijgen meer dan eens antwoorden die ze misschien niet willen horen. Bontenbal zegt het als hij het oneens is met iemand, hij spreekt mensen tegen en zegt soms ook dat hij een probleem niet kan oplossen. Daar wordt dan hard voor geapplaudisseerd. De vragenstellers die een 'nee' te horen krijgen, sluiten daarna aan in de rij voor een foto.

Eindelijk, is dan achteraf in de zaaltjes te horen, een politicus die eerlijk durft te zijn.

In de campagne cultiveert Bontenbal dat. Tegen wie het maar horen wil, zegt hij dat het CDA ook „moedige” keuzes durft te maken. En net als in de zaaltjes, lijken kiezers daar niet voor terug te schrikken, maar het te omarmen.

17 seconden, 3 zinnen en wat zetels

Dirk Morks is maar zeventien seconden te zien in *Nieuwsuur*, in een filmpje waarin hij drie zinnen uitspreekt over hoe het was als homoseksuelen jongen op een reformatische school. Daar was hem verteld dat hij zichzelf mocht zijn, uit de kast mocht komen. Maar hij wist ook dat het in de praktijk „niet aantrekkelijk zou zijn” om dat te doen. „En je wilde niet... slachtoffer is niet het goede woord, maar je wilde niet het personage zijn wat dat kruis moest dragen om alleen te blijven.”

Morks krijgt daarna veel berichtjes. Van mensen die hij kent en ook mensen die zich in hem herkennen. Hij vindt dat

mooi, zegt hij op verkiezingsdag aan de telefoon tegen *NRC*.

Wie hem niet belt: Henri Bontenbal. Negén dagen voor de verkiezingen zit Bontenbal in de televisiestudio naar het filmpje met Morks te kijken. Presentatrice Mariëlle Tweebeke vraagt hem daarna om een reactie.

De CDA'er houdt een pleidooi voor artikel 23, het grondwetsartikel over de vrijheid van onderwijs. Dat mag volgens hem botsen met artikel 1, over gelijke behandeling. Ruim een half miljoen kijkers horen hem zeggen: „Een leerling kan ook naar een andere school.”

Hij neemt dit keer géén nieuw standpunt in, het CDA heeft artikel 23 altijd verdedigd. Bontenbal licht alleen de christendemocratische filosofie toe. In zijn partij heeft die avond niet iedereen door hoe groot de impact van zijn woorden zou kunnen worden.

Bontenbal kan, zo lijkt het daarna, dus toch ook het verkeerde zeggen. Een dag en vele verantwoordigde reacties later, ook van lijsttrekkers van progressieve en liberale partijen, weet het CDA dat het iets moet repareren.

In *Vandaag Inside* zegt Bontenbal dat hij „baalt”, zijn „beta-brein” was in *Nieuwsuur* in actie gekomen, waardoor hij meteen in de „techniek” was gedoken. Wat hij had „moeten zeggen”, zegt hij, is dat jongeren „die knel zitten” op religieuze scholen daar toch „onbeschadigd” uit moeten komen. „Je moet een veilig klimaat hebben op scholen.” Die boodschap herhaalt hij daarna overal, want hij wordt er overal naar gevraagd.

Veel lijkt het niet meer te helpen. Het CDA zakt meteen weg in de peilingen, naar twintig zetels. Onderzoekers van Ipsos I&O schrijven de daling vooral toe aan Bontenbals uitspraken over artikel 23. Een deel van de mensen die aanvankelijk op het CDA wilden stemmen omdat ze zich konden vinden in het verhaal over fatsoen, lijkt zich nu pas te realiseren waar de C in CDA óók voor staat.

Als Henri Bontenbal na *Nieuwsuur* Dirk Morks wél had gebeld, dan had hij te horen gekregen dat Morks het bijna helemaal met hem eens is. Het fragmentje dat op tv te zien was, „doet geen recht” aan zijn héle verhaal, zegt hij tegen *NRC*. Morks is geen tegenstander van artikel 23. „Ik zou dat juist willen onderstrepen.” En Morks vindt óók dat grondrechten mogen botsen. „Ik blijf vinden: scholen mogen hun identiteit uitdragen, ook als dat niet altijd even prettig is.”

Hij vindt dat scholen wel een „veilige basis” moeten zijn, juist voor „kwetsbare jongeren” die met vragen zitten over hun identiteit. Dat Bontenbal had gezegd dat leerlingen ook van school konden wisselen, vindt Morks niet goed. „Het hele punt is dat je, als je met vragen zit op die leeftijd, je er niet over durft uit te spreken. Dan ga je dus niet zeggen dat je naar een andere school wil.”

„Maar dat het mag botsen,” zegt hij, „dat ben ik ook met Bontenbal eens.”

VVD en ChristenUnie

„Ik ben dus Henri”, zegt Henri Bontenbal. Hij staat voor een halfllege zaal met studenten, midden mei in Groningen. Er zijn veel CDA'ers. Bontenbal beantwoordt vragen over 'democratisch ethos', over Gaza. Hij begint ook over de Europese Investeringsbank (hier worden de blikken wat glaziger in de zaal), en over zijn eigen studententijd („We hadden een studiekekring, waarin we filosofen lasen.”)

„Misschien een vraag over iets heel anders”, zegt een van de studenten. „Stel: we komen terecht in een hele nare wereld, waarin het CDA ineens van het stembiljet is gevaagd. Waar zou u dan op stemmen?”

Bontenbal zegt eerst dat het afhangt van partijprogramma's, en ook dat hij het „een ingewikkelde” vraag vindt. „Je hebt het CDA, en dan heb je een héle tijd niets.”

De CDA'er zegt dat hij „voor bepaalde onderdelen” bij de ChristenUnie zou uitkomen, hij begint over een gedeeld mens-

In de weken voor de verkiezingen blijft Bontenbal duidelijk maken dat het CDA wil regeren

en maatschappijbeeld. „Maar ik zou voor bepaalde andere onderdelen weer wat meer bij de VVD terecht komen”. Wat hij „goed vindt” aan die partij, zegt hij, „is dat ze bezig zijn om de overheidsfinanciën op orde te houden, al vind ik dat ze dat soms te rigide doen.”

Hij zegt ook dat hij „niet zo snel op de SP” zou stemmen, en „nóoit op de PVV of FVD”. Hij noemt GroenLinks-PvdA „ook wel erg ingewikkeld”.

Twee weken later valt het kabinet-Schoof.

Hen... wie?

„Ik ben blij als het weer voorbij is”, zegt Henri Bontenbal begin september tegen *NRC*, „en dat alles is goed gegaan”. Het is de ochtend van het verkiezingscongres, waarin de leden het verkiezingsprogramma en de kandidatenlijst zullen vaststellen, een paar minuten voordat traditioneel het Wilhemus wordt ingezet. Bontenbal wordt in het korte loopje richting zijn stoel op de voorste rij door leden gecompimenteerd, aangemoedigd, kort aangeraakt. Het CDA staat op 25 zetels in de peilingen.

De christendemocraten zijn opgetogen, alles lijkt goed te gaan. Verkocht politieke jongerenorganisatie CDJA in de vorige verkiezingscampagne nog truien met 'Hen... wie? Henri!' erop, nu zijn er jaals met 'Team Henri' en truien met 'CDA'er'.

Het zelfvertrouwen van het CDA klinkt door in de toespraak waarmee Bontenbal de campagne opent. „Wij zijn er klaar voor om te verbinden, om te bouwen en om te dienen”, zegt hij. „Klaar om verantwoordelijkheid te nemen.”

In de weken daarna blijft Bontenbal duidelijk maken dat het CDA wil regeren. In de uitzending van *Nieuwsuur*, helemaal aan het eind, mag hij net als alle andere fractievoorzitters zeggen welke coalitie na

de verkiezingen zijn voorkeur heeft. Het CDA staat dan al weken boven de 20 zetels in de peilingen en Henri Bontenbal durft in interviews steeds nadrukkelijker te praten over het premierschap.

Waar de anderen weigeren om een mogelijke coalitie te noemen, of treuzelen, noemt Bontenbal ze in één keer op. „VVD, GroenLinks-PvdA, D66 en JA21. En daar moet u het mee doen.”

Op verkiezingsavond is er van die vastberadenheid nog maar weinig over. Het CDA heeft achttien zetels, een winst van dertien ten opzichte van het huidige zetel-aantal. Maar Bontenbal wil niet meer zeggen met welke partijen hij een coalitie voor zich ziet. Van alle partijen die hij in de campagne noemde als mogelijke coalitie-partner, werd alleen JA21 kleiner dan het CDA.

Advertentie

legalpeople

EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

PostNL, gevestigd in Den Haag, is een internationaal opererende en beursgenoteerde dienstverlener in post, logistiek en e-commerce. Als toonaangevende speler met ruim 32.000 medewerkers werkt PostNL dagelijks aan slimme, duurzame en digitale oplossingen voor haar klanten. Innovatie, technologische vooruitgang en betrouwbaarheid staan daarbij centraal. Het Privacy Office van PostNL is onderdeel van Group Legal en bestaat uit 4 professionals. Ter versterking van dit team zoeken wij een ervaren

Privacy Officer

zowel een uitvoerende als strategische rol

Als Privacy Officer waarborg je privacy binnen complexe digitale processen, waaronder AI-toepassingen in logistiek en consumentendiensten. Je bent strategisch adviseur en gesprekspartner voor stakeholders zoals IT-teams en data governance managers. Daarnaast begeleid je minder ervaren collega's, geef je richting aan privacybeleid, behandel je complexe klantvragen, beheer je privacytools en verzorg je trainingen. Je bewaakt de balans tussen maatschappelijke verantwoordelijkheid, technologische innovatie en juridische kaders.

Profiel

- circa 6-9 jaar werkervaring als (bedrijfs)jurist en/of advocaat
- met gedegen kennis van privacywetgeving
- affiniteit met IT/AI is een pre
- proactieve teamspeler met een pragmatische instelling
- benaderbaar, nieuwsgierig en flexibel

Propositie

- ondernemende rol met diverse stakeholders
- bij een grote werkgever met focus op innovatie en verduurzaming
- binnen een hecht, informeel, ambitieus en professioneel team
- veel ruimte voor eigen initiatief, goede opleidingsmogelijkheden
- goede werk / privé-balans, hybride werken

Reactie

Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Tara Dijkkamp via 020-6125522 of tldijkamp@legalpeople.nl.

Legal People bemiddelt al meer dan 30 jaar ervaren juristen voor vaste en tijdelijke posities. Deze opdracht is aan Legal People verleend op basis van exclusiviteit. Legal People is onderdeel van Governance People.

100%

Slagingspercentage

30+

Jaar ervaring

PACT

Unieke PACT-meting

vacatures

INTERVIEW **YAHYA AL-SARRAJ** BURGEMEESTER GAZA-STAD

‘Wederopbouw is zinloos zonder consultatie van de Palestijnen’

Terwijl Israël Gaza-Stad blijft bombarderen, richt de burgemeester zich op herstel. „Het was mijn plicht om te blijven.”

Lucia **Admiraal**
JERUZALEM

De afgelopen twee jaar vluchtte hij in Gaza-Stad van wijk naar wijk voor de bombardementen en invallen van het Israëlische leger. Nadat de circa een miljoen inwoners in oktober 2023 door Israël werden gedwongen om naar het zuiden te trekken en grotendeels ontheemd raakten, bleef burgemeester Yahya al-Sarraj in zijn stad. „Het was mijn plicht om onder de mensen te blijven”, zegt hij telefonisch vanuit Gaza-Stad.

Het is de ochtend na hevige Israëlische bombardementen op Gaza. In de loop van woensdag zal het dodental oplopen tot ruim honderd, onder wie zeker 46 kinderen. Eind september was Al-Sarraj een van de ondertekenaars van een brief aan de Amerikaanse president Donald Trump. Samen met een twintigtal academici, lokale leiders en activisten uit Gaza riep hij daarin op tot een bestand. Israël was bezig met een hernieuwde belegering van Gaza-Stad en de verdrijving van de bevolking naar het zuiden, als opmaat naar een aangekondigde militaire bezetting.

De stad, die al grotendeels in puin lag, werd nog verder verwoest: systematisch blies het leger in wijken als Zeitoun gebouwen op. Honderdduizenden inwoners vluchtten opnieuw naar het zuiden, nadat zij tijdens het vorige, door Israël eenzijdig verboden bestand juist waren teruggekeerd. Sinds er op 8 oktober een akkoord werd bereikt over Trumps twintigpuntenplan voor Gaza, ziet Al-Sarraj ontheemde Palestijnen opnieuw terugkeren.

Hoe is de situatie nu in Gaza-Stad?
Yahya al-Sarraj: „Sinds de Israëlische aanvallen zijn hervat, is met het geluid van vliegtuigen en bommen ook de angst teruggekeerd. De afgelopen weken kregen burgers iets van hun leven terug. Er kwamen weer wat hulpgoederen de stad in. We zien iedere dag mensen terugkeren. Precieze cijfers ontbreken, maar naar schatting verblijven er nu een half miljoen inwoners in de stad. Ongeveer acht op de tien huizen zijn verwoest. Veel families wonen in tenten of in huizen waarvan soms nog maar één kamer overeind staat.”

Heeft u nog vertrouwen in een bestand?
„Sinds oktober 2023 heb ik geen moment de hoop verloren dat de agressie op een dag zal eindigen, en dat we in Gaza zullen blijven. Trump is in de afgelopen periode vastberaden en standvastig geweest. Volgens mij heeft hij de leugens en spelletjes van de Israëliërs ontdekt. Israël zal zo nu en dan weer bombarderen en mensen doden. Ik hoop dat de onderhandelaars toegewijd zijn en dat Trump en de Arabische staten garanderen dat dit stopt.”

Al-Sarraj vertelt dat zijn gemeente herstelwerk verricht in de stad, waarbij ze contact onderhoudt met inter-

Bij **Israëlische bombardementen** op Gaza vielen woensdag ruim honderd doden, onder wie zeker 46 kinderen. FOTO MAHMOUD ISSA/REUTERS

Burgemeester Al-Sarraj van Gaza-Stad. FOTO PRIVÉARCHIEF

nationale hulporganisaties. De door Israël bezette Gazastrook telt 25 gemeenten. Zij opereren onafhankelijk van de Hamas-regering, die in 2007 in Gaza aan de macht kwam na de Palestijnse verkiezingen van 2005.

Welke diensten worden nog door de

gemeente verzorgd?
„We hebben vier prioriteiten: de distributie van water, herstel van riolering, afvalverwerking en het heropenen van straten die zijn afgesloten door Israëlische bombardementen. Onze mogelijkheden zijn natuurlijk beperkt. We hebben cement nodig

voor het vervaardigen van waterleidingen, riolering en waterpompgebouwen. Maar cement wordt door Israël niet in Gaza toegelaten, noch vrachtwagens of graafmachines. Het materieel dat we hebben is verwoest of verouderd. We beschikken over onvoldoende drinkwater, doordat ontziltingsinstallaties niet meer functioneren. Het meeste water is zout of vervuild. We kunnen maar in een kwart van de waterbehoefte voorzien.”

Hoe denkt u over het ‘economische ontwikkelingsplan’ voor Gaza dat wordt aangestipt in Trumps twintigpuntenplan?
„Wederopbouw is ongepast en zinloos zonder consultatie van de Palestijnen. Het gemeentebestuur van de Gazastrook heeft sinds begin 2024 aan een plan gewerkt voor wederopbouw, Gaza Phoenix, dat begin 2025 officieel bekend werd gemaakt. Het stelt drie fasen voor: de huidige noodsituatie, een tussenfase van stabilisering, en wederopbouw. Het bevat ambities voor de ontwikkeling van handel, industrie, toerisme, en de aanleg van een spoorlijn. We hopen dat dit plan zal worden verwzenlijkt, want het vertegenwoordigt de behoeften van het Palestijnse volk. Het Israëlische leger zegt dat het zal beginnen met wederopbouw in gebieden onder zijn controle. Maar

daar zijn geen inwoners meer, dus voor wie is die wederopbouw bedoeld?”

Hoe waren de afgelopen twee jaar voor u als burgemeester?
„Gaza-Stad maakte voor oktober 2023, ondanks de Israëlische blokkade, een ontwikkeling door. Maar de afgelopen twee jaar is alles verwoest. Er staat vrijwel geen boom meer overeind. Veel historische gebouwen zijn vernietigd. Een van de oudste kerken ter wereld, de Sint-Porphyriuskerk, is twee keer gebombardeerd. Moslims en christenen die in de kerk schuilden werden gedood. Ook de Grote Omari-moskee, in het verleden een tempel en vervolgens een kerk, is genadeloos gebombardeerd.

„In het gemeentehuis in het centrum van Gaza-Stad hadden we een archief, met oude handschriften van wel tweehonderd jaar oud. Het leger belde me een keer op met de aankondiging dat ze die plek gingen bombarderen. Ik vertelde ze dat er een historisch archief was, maar ze hebben desondanks gebombardeerd, en door brand zijn waardevolle documenten verwoest. Gelukkig hebben we nog digitale kopieën van het archief. Deze plekken vertelden onze geschiedenis, die vijfduizend jaar teruggaat. Er kan veel herstelwerk worden verricht, maar het zal nooit meer worden zoals het was.”

Advertentie

DE NIEUWE

Peter Buwalda

‘Het is virtuoos wat Buwalda doet – hij knipoogt ook een paar keer naar zijn debuut *Bonita Avenue*.’
– PAROOL

‘Buwalda heeft een secuur vocabulaire waarin hij de kleinste, woordeloze gevoelens in taal weet uit te drukken.’ – DE GROENE AMSTERDAMMER

‘Moet je Peter Buwalda’s *Jaknikker* lezen? Ja-ha! Zo ingenieus en geraffineerd gecomponeerd als deze roman: dat kom je maar zelden tegen. *De Jaknikker* telt 688 pagina’s en 180.000 woorden puur genot.’ – Ruth Joos, VRT

‘Deze schrijver kan álles: virtuoos schrijven, onzin verkopen, mensen laten sterven of weer tot leven wekken.’ – DE STANDAARD

‘Hij zegt boeken te willen schrijven waarin je via de stijl iets gewaarwordt wat je in het echte leven nergens aantreft. Dan denk ik, daar ben je goed in geslaagd. De stijl is weergaloos.’ – Marja Pruis, BOEKENFM

‘Met zijn stilistische bravoure, vlijmscherpe ironie en onvermoeibare verteldrift is Peter Buwalda zo’n beetje de sterrenchef onder de Nederlandse schrijvers.’ – DE MORGEN

de **Jaknikker** door Peter Buwalda

‘De jaknikker verrast en stijgt boven zichzelf uit.’
– NRC

ZO SIMPEL IS HET NIET

COLUMN

Verzet uit de industrie, druk uit de politiek. Zonder subsidies lukt de omslag naar een klimaatvriendelijke economie niet, schrijft *Marike Stellinga*.

Wankelt het Europese klimaatbeleid? Er is verzet vanuit de industrie, druk vanuit EU-lidstaten en weerzin vanuit rechtse en radicaal-rechtse politieke partijen. Aan alle kanten wordt er gezaagd aan de pilaren van het meest ambitieuze klimaatplan ter wereld.

Een greep: Duitsland probeert het verbod op nieuwe fossiele auto's dat vanaf 2035 ingaat af te zwakken. Diverse lidstaten willen een minder ambitieus klimaatdoel voor 2040: 90 procent minder broeikasgas uitstoten, is volgens hen te veel gevraagd. Ook is er verzet tegen het plan om vanaf 2027 het fossiele brandstofverbruik van burgers en bedrijven te gaan belasten. En dan wordt er ook nog gevraagd om meer coulance voor grote industriebedrijven die veel broeikasgas uitstoten.

Nou zijn aanpassingen op zich best begrijpelijk. Het Europese klimaatbeleid is ambitieus en ingrijpend. Dat zorgt onvermijdelijk voor politieke strijd. Zeker als de transitie op tegenslag en vertraging stuit, en de wereld sterk verandert. Zo gaat het verzwaren van de stroomnetten in veel landen langzamer dan gedacht. Daardoor kunnen huishoudens en bedrijven langzamer hun energieverbruik elektrificeren. Ook valt de productie van groene waterstof tegen.

En internationaal is alles anders. Europese industriebedrijven kampen sinds de Russische inval in Oekraïne met hogere energieprijzen. Tegelijk ondervinden ze zware concurrentie van Chinese fabrikanten. En hebben ze last van de Amerikaanse handelsbarrières van Donald Trump.

Als de EU hierop reageert door klimaatbeleid aan te passen, is dat nog niet het einde van het grote klimaatplan. Maar er gebeurt nu wel erg veel tegelijk. Ik vroeg drie deskundigen of de kern van het klimaatbeleid wordt aangetast: Louise van Schaik van Clingendael, Pieter Boot van het Centre for International Energy Policy en Herman Vollebergh van Tilburg University.

De rode draad in hun antwoorden: wat er gebeurt, is zorgelijk. Boot: „Dit is echt een kantelpunt. Landen hebben in Brussel nu bijna alle ach-

terdeurtjes opengezet om het klimaatbeleid af te zwakken. De groep tegenstanders wordt groter en daar zitten de machtige landen Duitsland en Frankrijk nu bij.”

Achterhoedegevecht

Het kan uiteindelijk meevallen, er zijn nog geen definitieve besluiten genomen. Voorbeeld: als de EU besluit dat er in 2035 naast nieuwe elektrische auto's ook nieuwe auto's mogen worden verkocht die op biobrandstoffen rijden, is er niet zoveel aan de hand. Boot: „Het aanbod van biobrandstoffen blijft waarschijnlijk te beperkt om veel invloed te hebben.” Maar als de deadline wordt verschoven naar 2040 of de EU afspreekt ook hybride auto's toe te staan, „dan is dat een grote klap voor het klimaatbeleid, en voor het verminderen van de uitstoot”.

Je helpt de achterblijvers niet, en je tackelt de voorlopers

Positief is dat er ook stuwende krachten bij zijn gekomen die tot een klimaatvriendelijkere maatschappij leiden. Van Schaik: „Europa wil onafhankelijker worden van buitenlandse energie. En groene energie en groene producten worden steeds goedkoper.” Denk aan zonnepanelen, elektrische auto's, batterijen.

De verandering mag hier worden vertraagd, maar in Azië holt die door. Chinese elektrische auto's worden razendsnel goedkoper en aantrekkelijker. Vollebergh: „Al dit geaanzel, we zijn met een achterhoedegevecht bezig. China en India nemen het voortouw in de omslag naar groene technologie. China gaat dit op alle fronten van ons winnen.”

Waar Vollebergh zich het meest zorgen over maakt: „Het beleid wordt inconsistent. Plots laat Europa ook het streven naar een circulaire economie los. Terwijl dat belangrijk is om onafhankelijk te worden van grondstoffen van elders zoals olie. De markt voor gerecycled plastic wordt gewoon de nek om gedraaid.” Dat is het probleem met halverwege de omslag aarzelen. Je helpt de achterblijvers niet, en je tackelt de voorlopers. Je houdt bedrijven in deschmerzzone tussen wel en niet.

Slim de hobbel over subsidiëren

We bevinden ons dus op een kantelpunt. Klimaatbeleid doet nu extra pijn. Hoe zou de EU toch draagvlak kunnen houden om door te gaan? Door

bedrijven en burgers slim over de hobbel naar een klimaatvriendelijker bestaan te subsidiëren. En vervolgens de uitstoot van broeikasgas te belasten als stok achter de deur om een omslag aantrekkelijker te maken.

Dat vergroot het draagvlak voor klimaatbeleid, concludeerde ik uit de Tinbergenlezing die Harvard-econoom Stefanie Stantcheva vorige week hield. Eerst mensen helpen minder fossiel te leven, dan pas belasten. Als mensen nog maar weinig energie nodig hebben omdat hun huis met subsidies is geïsoleerd of met zonnepanelen is belegd, is het belasten van uitstoot veel meer in hun belang.

Bovendien is het beprijzen van uitstoot effectiever en minder pijnlijk als de overheid schone energietechnologie eerst subsidieert. Er is al zo lang zo veel in fossiele technologie geïnvesteerd dat de horde naar schone technologie groot is, blijkt uit werk van economen die onlangs de Nobelprijs wonnen: Philippe Aghion en Daron Acemoglu. Er liggen al pijpleidingen, er staan al fabrieken, er is zoveel kennis. De belasting op CO₂ moet heel hoog worden voordat bedrijven die horde nemen. Door schone technologie te subsidiëren kunnen overheden die horde kleiner maken.

Vollebergh: „Je kan industriebedrijven helpen met hun hoge energiekosten, maar doe dat dan wel door groene energie te subsidiëren.” Slimme subsidies zijn er al in Europa. Er zijn veilingen die subsidies toekennen aan bedrijven die het goedkoopst groene waterstof weten te produceren. De Fransen bedachten een uitgekende subsidie voor kopers van elektrische auto's. De eisen aan de klimaatimpact van de auto waren zo vormgegeven dat alleen Europese auto's eraan voldeden.

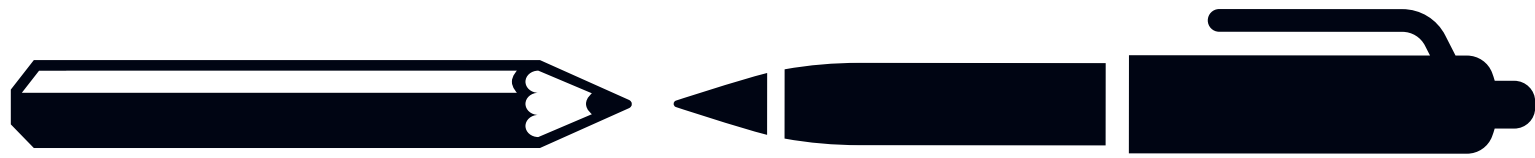
De grote politieke vraag is nu: hebben regeringen hier geld voor over nu ze ook veel meer willen uitgeven aan defensie? Want met alleen normen en belastingen dreigt het klimaatbeleid op te veel weerstand te stuiten. En kapotgelobbyd te worden door industriebedrijven.

Luister ook naar de podcast *Zo simpel is het niet*, deze week over Trumps allernieuwste economische wapen: de stablecoin.

Marike Stellinga (marike.stellinga@nrc.nl) is redacteur van NRC en kijkt op deze plek met een economische bril naar ontwikkelingen in politiek en samenleving.

FOLLOW THE

WIE ER OOK GAAT REGEREN, WIJ CONTROLEREN DE MACHT.

Wat er uit de stembus is gekomen, bepaalt de koers van ons land. Maar verkiezingen alleen maken nog geen sterke democratie. Waar macht is, is tegenkracht wat ons betreft een vereiste. Dankzij onze 47.600 leden houdt Follow the Money die macht in de gaten. We volgen het geld en leggen misstanden bloot. Maar om echte tegenkracht te bieden, is meer nodig: wij geloven dat in Nederland zo'n 1% van de beroepsbevolking – grofweg 100.000 mensen – de koers bepaalt. Wij willen daar één-op-één tegenover staan met 100.000 leden. Mensen zoals jij, die onderzoeksjournalistiek zien als waakhond van de samenleving. Daar staan we voor bij Follow the Money. De volgende stap: 49.000 leden. Sluit je aan.

WORD NU LID
OP FTM.NL

MONEY

Nikolina Sindelic werd bekend omdat ze in een tv-interview een politiecommandant beschuldigde van fysiek en seksueel geweld tijdens haar detentie. FOTO SANJA KNEZEVIC

PROTESTEN

Intimidatie van demonstranten in Servië: ‘Ik was net een boksbal’

Servië maakt zich op voor een grote demonstratie tegen de regering, na een jaar van aanhoudend protest. President Vucic neemt zijn toevlucht tot repressie van studenten en andere demonstranten. „Elke keer als ik een politieagent zag, begonnen mijn benen te trillen.”

Door **Mark Middel** Fotografie **Sanja Knezevic**

Student Teodora Gardovic (23) zat 24 uur in de cel en meed daarna de demonstraties. FOTO SANJA KNEZEVIC

BELGRADO

Op de late avond van 13 augustus loopt Nikolina Sindelic na een demonstratie door een uitgestorven straat in Belgrado als op eens tientallen agenten in burger opduiken. Ze wordt samen met twee vrienden opgepakt. Haar handen worden vastgebonden met tiewraps en ze wordt naar een garage vervoerd. „Daar kreeg ik klappen in mijn gezicht van de politiecommandant”, vertelt de studente journalistiek op het terras van een café in Belgrado.

„Met de vlakke hand sloeg hij op mijn gezicht, links, rechts. En daarna pakte hij mijn hoofd en sloeg ermee tegen de muur”, vertelt Sindelic. „Ik was net een boksbal.” Ze was de enige vrouw in de rage, met een tiental andere demonstranten. „De politiecommandant schreeuwde dat hij mij zou neuken in het bijzijn van iedereen in de garage en fakkels in mijn kont zou stoppen.”

Na een paar uur mag ze de garage uit. Eenmaal buiten is ze bang. Ze is van de andere arrestanten gescheiden en staat alleen met een politieagent buiten. Ze smeekt hem om haar niet alleen te laten met de politiecommandant. De agent begint te huilen, vertelt Sindelic, en verzekert haar dat hij haar zal beschermen. Even later wordt ze naar het politiebureau gebracht, waar haar telefoon en camera worden vernietigd. Diezelfde nacht komt ze vrij.

De volgende dag vertelt ze haar verhaal op televisie en beschuldigt ze de politie-

commandant ervan dat hij bedreigd heeft haar te verkrachten. „Ik wilde eerst niet op televisie omdat ik bang was”, zegt Sindelic. „Maar mensen vertelden mij dat het beter zou zijn voor mijn veiligheid - als publiek figuur zou mij minder snel iets overkomen.” Het televisieoptreden leidt tot veel positieve reacties - ze is de eerste die publiekelijk de politie beschuldigt van buitensporig geweld.

Wat ze dan nog niet weet, is dat het ergste nog moet komen.

Stationsramp

Sinds een jaar protesteren Serviërs tegen de regering van president Aleksandar Vucic. Aanleiding was het instorten van de net gerenoveerde luifel van het treinstation in de stad Novi Sad op 1 november. Daarbij kwamen zestien mensen om het leven. De ingestorte luifel staat in de ogen van de demonstranten symbool voor de corruptie en vriendschapspolitiek in het land.

Vanaf het begin leidden studenten het protest. Zij bezetten universiteiten en eisten vervolging van de verantwoordelijken voor de stationsramp. Vanuit het hele land kwamen mensen naar massale demonstraties in Belgrado - die tot de grootste in de geschiedenis van het land behoorden.

Maandenlang vreedzaam protest had weinig resultaat. In maart maakte de politie vermoedelijk gebruik van een geluidskanon - een niet-dodelijk, maar extreem hinderlijk wapen. Afgelopen zomer werden de demonstraties gewelddadiger. Vanuit de regering van Vucic kwam er steeds meer repressie. Daarna kwam het vaker tot harde botsingen tussen de politie en demonstranten. Het laatste repres-

siemiddel? Demonstranten persoonlijk intimideren.

Deze zaterdag vindt in Novi Sad naar verwachting een massale demonstratie plaats om de stationsramp te herdenken - precies een jaar na dato.

Vucic, die eerst als premier tussen 2014 en 2017 en sindsdien als president aan de macht is, regeert het Balkanland met autoritaire hand. Vooralsnog lijkt hij geen antwoord te hebben op de demonstraties en de onvrede in het land. „De macht van president Vucic wordt voor het eerst echt aan het wankelen gebracht”, zegt Predrag Petrovic, politicooloog en onderzoeksdirecteur van het Centrum voor Veiligheidsbeleid in Belgrado.

Naaktfoto's

Op de dag na haar tv-optreden krijgt Sindelic tientallen telefoontjes en appjes. „Vrienden en familieleden schreeuwden door de telefoon en zeiden dat mijn foto's zijn gelekt”, vertelt Sindelic. De regelingsgezinde tabloid *Informer* publiceert privéfoto's en een video van haar, die vervolgens rondgaan op het internet. Daarop is ze naakt te zien en heeft ze seks met haar ex-vriendje. Op die foto's is ze nog minderjarig.

„Natuurlijk schrok ik”, vertelt ze.

„Maar ik dacht ook meteen: *whatever*. Ik heb niks fout gedaan, het is maar een naakt vrouwelijk lichaam.”

Ze weet niet hoe de tabloid aan de foto's kwam. Wel verdenkt ze haar ex-vriendje ervan de afgelopen jaren de foto's gedeeld te hebben in publieke Telegramkanalen, waar jongens naaktfoto's van hun vriendinnen met elkaar uitruilen.

Het doel achter de publicatie van haar privéfoto's was intimidatie, denkt Sindelic. „Ze wilden mij bang maken, ervoor zorgen dat ik me zou terugtrekken uit de demonstraties. Maar ik ben niet bang en ga door met protesteren.” Twee weken na de publicatie ging ze weer naar haar werk en naar de universiteit. „Er werd me persoonsbeveiliging aangeboden, maar dat weigerde ik.” Op straat kreeg ze louter steun. „Vrouwen omhelsden mij en vertelden dat ze zich eindelijk durfden uit te spreken over geweld tegen vrouwen en opstanden tegen de regering.”

Niemand was verrast over de publicatie van de privéfoto's van Sindelic, zegt politicooloog Petrovic in zijn kantoor in het centrum van Belgrado. „In Servië zijn we dat soort intimidatiepogingen gewend.”

Petrovic, die zich al jaren kritisch uitsprekt over Vucic, kreeg zelf de afgelopen jaren ook te maken met intimidatie. „Mijn auto is een keer beklad met de tekst ‘pas op’”, vertelt hij. „Er is ingebroken in mijn huis zonder dat er iets is meegenomen, ik ben op de lijst van verdachten van terrorismefinanciering geplaatst, er zijn intimiderende briefjes onder mijn ruitenwissers achtergelaten”, somt hij op. „Het is altijd even schrikken, maar ik ben niet bang. Ik ga door met mijn werk en het overkomt zoveel andere mensen in Servië - van journalisten tot activisten.”

Tenten bij parlement

Als reactie op de demonstraties begon Vucic eerst tegendemonstraties te steunen. Hij verscheen op televisie met een student van de actiegroep ‘Studenten die willen studeren’, nadat in het hele land universiteiten waren bezet en colleges niet doorgingen. Tijdens daaropvolgende demonstraties en wegblokkades reden autobestuurders in op de menigte. Hen werd door Vucic persoonlijk gratie verleend. En voor het parlement staat al maandenlang een tentenkamp waar regeringsgezinde mannen bivakkeren om - naar eigen zeggen - het parlement te beschermen.

Vorige week vloog een van die tenten in de fik en werd er geschoten - één persoon raakte gewond. Vucic was er als de kippen bij om te spreken van een ‘terreurdad’. De demonstranten vermoeden dat het doorgestoken kaart was - diezelfde dag nam het Europees Parlement een resolutie aan waarin de ‘staatsrepressie in Servië’ veroordeeld wordt. Het was voor

Het ‘**bloed aan de handen**’ symboliseert de corruptie van de regering, omdat die volgens de demonstranten verantwoordelijk is voor de ramp op het station van Novi Sad op 1 november 2024. FOTO ANDREJ ISAKOVIC/AFP

Studenten uit Novi Pazar op weg naar Novi Sad, een mars van 420 kilometer. Op 1 november **komen demonstranten uit heel Servië naar Novi Sad** om de stationsramp te herdenken. FOTO MARKO DJURICA/REUTERS

het eerst dat de EU zich kritisch uitsprak naar aanleiding van de demonstraties in EU-kandidaat-lid Servië.

De repressie door het regime van Vucic, moet er enerzijds toe leiden dat demonstranten afhaken door ze angst in te boezemen, zegt politicooloog Petrovic. „Aan de andere kant gebruikt het regime door zichzelf georganiseerde tegendemonstraties om een positief beeld te schetsen in de pro-regeringsmedia.” Servië kent nauwelijks nog onafhankelijke media, de meeste steunen de regering-Vucic. „Op al die regeringsgezinde televisiezenders en in de tabloids krijgen de Serviërs het beeld voorgeschoteld dat er veel steun is voor de huidige regering, die sterk is en zorgt voor veiligheid.”

Maar er is een kentering gaande, ziet socioloog en publicist Dario Hajric - die gedurende het jaar aanwezig was bij verschillende demonstraties. „Het zijn niet alleen studenten die demonstreren, maar mensen uit de hele samenleving - doodnormale burgers van wie je het niet verwacht”, zegt Hajric.

En, vult politicooloog Petrovic aan, „de kracht van de studenten is dat ze uit alle delen van Servië komen en hun families thuis vertellen over de demonstraties. Zij doorbreken de propaganda van de regering en bereiken een breder publiek dan de politieke oppositie voorheen kon.”

Angst voor agenten

Toch werkt de intimidatie, vertelt student Teodora Gardovic (23). Op de dag dat mensen de straat op gingen om steun te betuigen aan Sindelic, wier privéfoto's net waren gepubliceerd, werd Gardovic in

”

Het zijn niet alleen studenten die demonstreren, maar mensen uit de hele samenleving

de bus naar haar huis opgewacht door twee agenten in burger. Ze namen haar mee naar het politiebureau omdat ze de avond ervoor tijdens een demonstratie een waterfles gooide naar de politie. Vierentwintig uur zat ze opgesloten. Eenmaal op vrije voeten zei ze vol bravoure tegen de Servische media dat ze iedereen een nachtje in de cel aanraadde: „Het is een

Dario Hajric
socioloog
en publicist

leerzame ervaring!”

Thuis had de arrestatie toch effect op haar. „Elke keer als ik een politieagent zag, werd ik angstig, begonnen mijn benen te trillen en kon ik moeilijk overeind blijven”, vertelt filosofiestudente Gardovic op een terras in Belgrado, terwijl ze het ene na het andere sjekkie opsteekt. Daarna liet ze zich niet meer zien op de demonstraties. „Ik was bang dat het zou kunnen leiden tot een nieuwe rechtszaak”, zegt ze. „Bovendien zou ik bij een demonstratie niet meer vooraan durven staan.”

Mensen noemden haar dapper, maar ze was boos op zichzelf. „Ik vond mezelf een lafaard, was boos dat ik het toeliet dat de intimidatie effect op mij had.”

Om haar heen ziet ze dat de persoonlijke gevolgen voor de demonstranten groeien. „Tientallen mede-activisten ziten met huisarrest en een enkelband thuis”, vertelt Gardovic. „Sommigen worden net als ik een dag vastgehouden, anderen maanden.” Dat bevestigt politicooloog Petrovic. Exacte cijfers zijn er niet, naar schatting gaat het om tientallen activisten.

Er zijn ook mensen die hun baan verliezen door deelname aan de demonstraties of het steunen van de protesterende studenten. Servische media berichten over docenten die zijn ontslagen, of hun salaris niet meer uitbetaald krijgen. „Ook bedrijven en organisaties die de demonstraties steunen worden extra gecontroleerd door de overheid of op andere manieren tegengewerkt”, zegt Petrovic.

Alle geïnterviewden zijn het over één ding eens. Alleen nieuwe verkiezingen kunnen zorgen voor verandering in het land. „Dat is de enige manier waarop we Vucic kunnen verslaan”, zegt filosofiestudente Gardovic.

Sinds Vucic aan de macht is, riep hij vier keer vervroegde verkiezingen uit. Daarmee speelde hij de oppositie uit elkaar en wist hij zijn eigen positie te versterken. „Maar nu schrijft hij geen nieuwe verkiezingen uit omdat hij te weinig steun heeft”, zegt socioloog Hajric. Volgens de peilingen zou hij verkiezingen nu verliezen. Maar, zegt politicooloog Petrovic, de demonstranten hebben een zwakke plek. „De studentenbeweging heeft geen leider, geen politiek programma en geen politieke partij en zolang dat er is niet zal er weinig veranderen.”

Dat deert studente Gardovic niet. Donderdag vertrekt ze te voet met duizenden anderen studenten vanuit Belgrado om zaterdag aanwezig te zijn bij de demonstratie in Novi Sad - zo’n 75 kilometer verderop. Ze is er weer bij. „En ik kijk er enorm naar uit”, zegt ze na het vijfde sjekkie in een uur tijd. „We zijn heel dicht bij een revolutie.”

Advertentie

Ontdek alle rondreizen nu met Vroegboekkorting!

Profiteer tot **300,- p.p.**

- ✓ Altijd de beste prijs
- ✓ Zorgeloos & comfortabel rondreizen
- ✓ Boek veilig & vertrouwd met NRV Zekerheidsgarantie

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

ZEDENZAAK

Spektakel overheerst bij zaak-Borsato

Het proces-Borsato werd breed uitgemeten in de media. De rechtszaak volgde het klassieke patroon van hij zegt, zij zegt. „Bij zo’n kwetsbaar meisje moet je wegrennen.”

Sarah Ouwerkerk
UTRECHT

‘H’et is een fantastische zanger, hier is hij”, zegt Henny Huisman, presentator van de *Soundmixshow* in 1990 richting de camera. In beeld verschijnt een jonge Marco Borsato. Hoed op zijn hoofd, zonnebril op zijn neus, dun snorretje op de bovenlip, microfoon in de hand. „*What did you think, I would do at this moment*”, zingt hij de eerste zinnen van het nummer *At This Moment*. Een nummer over een man met een gebroken hart. De als kok werkende Borsato wint de talentenjacht en groeit uit tot ‘de zanger van Nederland’. Vijfendertig jaar later zit hij in de rechtbank in Utrecht, als verdachte in wat sommige media „het showbizproces van de eeuw” noemen.

De zaak rondom Marco Borsato, over ontuchtige handelingen, tien jaar geleden, met de destijds vijftienjarige dochter van de voormalig voorzitter van zijn fanclub, heeft een lange voorgeschiedenis. Vier jaar geleden deed de jonge vrouw aangifte, al die tijd heeft Borsato gezwe- gen. Op de eerste zittingsdag, de dag voor de Tweede Kamerverkiezingen, domi- neerden niet uitspraken van politici maar de verklaringen van Marco Borsato veel nieuwssites.

Liveblogs, achtergrondartikelen en te- levisierencencies. Een column van Angela de Jong die de keuze van zijn kleur jas he- kelt („Wit. Hoe verzin je het? De kleur van onschuld.”), een nieuwe aflevering in de podcastserie van het *AD* (Aflevering 04: Borsato doorbreekt zijn zwijgen) en een lezersoproep (‘Praat mee: ik luister niet meer naar nummers van Marco Borsato’). Diezelfde avond is er in talkshows ruimte voor experts en BN’ers die zich over hem en de zaak mogen uitspreken en hun oor- deel klaar hebben over „de vrije seksuele moraal” in het gezin van het meisje. Het is de opening van het Achtuurjournaal.

„Ik ben me kapot geschrokken”, zegt Marco Borsato als hij de tweede zittings- dag een uur voor aanvang (nu in donker- blauwe jas) aankomt bij de rechtbank. Hij heeft het over de vijf maanden onvoor- waardelijke cel die dinsdag tegen hem is geëist. De aangeefster liet weten dat de zanger wat haar betreft de gevangenis niet in zou hoeven. Geld hoeft ze ook niet; ze wil alleen erkenning. Maar een rechtszaak leidt tot een strafreis. Geflankeerd door de media schuifelt Borsato de trap op. We- derom zijn er naast journalisten enkele tientallen steun betuigende fans aanwe- zig. Het is bijna ironisch dat juist de ver- houdingen met wat destijds „zijn grootste fans” waren, zoals hij moeder en dochter omschrijft, hem hier hebben gebracht.

‘Peet-allesje’
Deze zaak staat los van de aantijgingen die zijn gedaan tegen juryleden van *The*

Voice, waar Tim Hofman in januari 2022 in een aflevering van *BOOS* aandacht aan besteedde. Marco Borsato maakte deel uit van de jury. Hij zou zich onzedelijk heb- ben gedragen bij minderjarige deelne- mers, tijdens een door hem georganiseer- de barbecue. Die zaak is bij gebrek aan be- wijjs geseponneerd. Wel speelde de aan- loop naar die zaak een rol bij het besluit om aangifte te doen. „Ik lees nu van an- dere Voice Kids-kinderen. Ik weet niet of het waar is van hun, maar ik weet wel dat het waar is van mij”, staat in de aangifte.

Dinsdag sprak de officier van justitie de verdenkingen richting Borsato uit. Het tussen september 2014 en januari 2015 plegen van „een of meerdere ontuchtige handelingen” met een slachtoffer van op dat moment nog geen zestien jaar oud. „Het meermaals onder en boven de kle- ding betasten van en wrijven over haar dijbenen, borsten, tepels, billen, vagina en schaamlippen.” Nee, zei Borsato. „Ik wil met klem benadrukken dat dit niet heeft plaatsgevonden.”

Wel werd hij na de suïcide van de va- der van het meisje voor haar een vaderfi- guur, „haar peet-allesje”. Wel knuffelden ze veel, zat ze het liefst bij hem op schoot, heerste er een vrije seksuele moraal in het huis. Kocht hij op verzoek van de voorzitter van zijn fanclub nieuwe lingie- rie met en voor haar dochter - waarna bij thuiskomst de aankopen door de dochter getoond moesten worden. Toonde moe- der hem naaktfoto’s van haar dochter en ontving hij audiofragmenten waarop te horen was hoe ze seks heeft. „Moeder etaleerde de wulpsheid van dochter”, zei Borsato. De officier van justitie vroeg hem dinsdag: „Waarom heeft u niet ge- zegd: ik zie hier grenzen waar ik niet overheen wil?”

Dagboek

De tweede zittingsdag is het aan de ver- dediging. Advocaten Geert-Jan en Carry Knoops bestrijden de verdenkingen die het Openbaar Ministerie dinsdag uiteen heeft gezet. Het echtpaar neemt afwissel- end het woord, naast een stilzwijgende Marco Borsato. Ze hebben het veelvuldig over de moeder van het meisje, de voor- zitter van zijn fanclub. „Haar vriendschap werd een fuik, waar Borsato niet makke- lijk uit kon komen”, aldus de verdediging.

De advocaten proberen het dagboek van de dochter, het belangrijkste steun- bewijs, minder relevant te maken. In een passage beschrijft de dan zestienjarige daarin dat ze „al vijf maanden ofzo” (dus toen ze nog 15 jaar was) door „smelelap” Marco Borsato wordt betast. Maar, pro- testeert de verdediging, er had doorge- vraagd moeten worden. Want wat wordt er eigenlijk bedoeld met wrijven en stre- len?

De verdediging hekelt hoe het Open- baar Ministerie de verdenkingen heeft ge- stoeld op foutieve transcripties van een door de moeder zonder medeweten van Borsato opgenomen gesprek. Borsato voert met haar een „functioneringsge-

Marco Borsato in de rechtbank, op de eerste zittingsdag. FOTO JEROEN JUMELET/ANP

sprek”, als zij hem confronteert met het dagboek. Hij herhaalt in dat gesprek, waarin hij zijn excuses maakt voor zijn verkeerd geïnterpreteerde aanrakingen die volgens hem nooit seksueel zijn ge- weest, wat de moeder zegt. „Tussen haar benen aangeraakt”, zegt hij volgens het Openbaar Ministerie. Daar had een vraag- teken achter moeten staan, zegt de ver- dediging. „Tussen haar benen aange- raakt?!” zegt Knoops met grote nadruk op dat vraagteken.

De moeder zou volgens de verdediging de aangifte georkestreerd en beïnvloed hebben, bijgestaan door *Telegraaf*-journalist John van den Heuvel. Vier dagen voor de aangifte heeft de moeder in een bericht aan haar dochter geschreven: „Marco heeft jou geleerd dat je door mid- del van seks liefde kunt krijgen. Dat heeft jou gevormd. Dat is schadelijk. Omdat hij dat niet ziet, is hij een gevaar voor ieder- een.” Wie niet ziet dat hier sprake is van sturing, lijdt aan tunnelvisie, zegt Geert- Jan Knoops. Hij schetst het beeld van een vrouw die wraak wil nemen op de man van wie ze zo lang idolaat was, nadat hij haar werkzaamheden als voorzitter van de fanclub begon te bekritisieren.

Carry Knoops stelde aan het begin van het pleidooi dat „als het gaat om ontucht” dat nooit de schuld is van het kind. „Nooit. Daar is iedereen het over eens. Maar het moet wel vaststaan dat er ontucht heeft plaatsgevonden.” De verdediging acht het bewezen dat die ontucht niet heeft plaats- gevonden en ziet maar één juiste uitkomst voor deze zaak: „Vrijspraak.”

Waar kijken we nu eigenlijk naar? Deze zaak gaat over of er vóór het zestiende le- vensjaar van het meisje ontuchtige han- delingen zijn uitgevoerd. Die leeftijd, dat is het kader. Tot zestien is het altijd fout, vanaf zestien is het een zaak over con- sent. Daarvan zal het Openbaar Ministe- rie hebben gedacht dat, gegeven de infor- matie over „de seksuele mores” van dit gezin, dat moeilijk rond te krijgen is. Op- vallend is dat nog los van de aard en de intentie van de aanrakingen, er ondanks dat strakke kader door zowel Openbaar Ministerie als verdediging gestrooid wordt met incidenten en gebeurtenissen waarvan onduidelijk is waar die zich op de tijdlijn bevinden.

Levensgebeurtenissen

Dat deze zaak zoveel aandacht trekt is niet verwonderlijk. Ruim drie decennia zat Marco Borsato diep in Nederlandse harten verankerd. In 1994 scoorde hij zijn eerste nummer-1-hit: *Dromen zijn bedrog*. Vanaf dat moment betovert de aantrekke- lijke zanger ontelbare vrouwen, mannen en kinderen. Zijn reputatie was die van allemansvriend.

En dan zijn muziek. Hij kon een num- mer zo brengen, dat het voelde alsof de tekst - met dank aan tektschrijver John Ewbank - op het individu geschreven was. Verliefdheid, een gebroken hart, af- scheid van een geliefde (*Afscheid nemen bestaat niet* stond bijna twee decennia standaard in de uitvaart-top-10), de ge- boorte van een kind, een bruiloft. Het is niet voor niets dat ongeveer elke Neder-

lander op zijn minst een handjevol num- mers van begin tot eind kan meezingen.

Het succes bracht fans, heel veel fans. Dat hij daarbij niet heeft ingezien dat hij beter meer afstand had kunnen bewaren, op zijn minst in professionele zin, blijkt uit deze zaak. Wat er kan gebeuren als die lijnen tussen fan en idool vervagen, is te zien in de rechtbank.

Op de eerste zittingsdag werd duidelijk hoe zijn grootste fan, als voorzitter van zijn officiële fanclub, verantwoordelijk kon worden voor fondagen met duizen- den andere liefhebbers. De vrouw werd zijn persoonlijk assistent, spin in het web van zijn leven en merk. Maar zij werd ook zijn vertrouwenspersoon, zijn minnares, een vrouw die (aldus Borsato) „parasi- teerde op zijn huwelijksproblemen”. Hij werd naar eigen zeggen een vaderfiguur voor haar dochter.

Gelijktijdig werd hij ondergedompeld in wat hij terugblikkend „de seksuele mo- res van het gezin” noemt. De officier van justitie citeert Borsato: „Seks was de gangbare taal in de familie.” Maar, stelt ze: „Hij had zich moeten onttrekken en een andere taal moeten spreken.” Bij zo’n beschadigd meisje „moet je niet toehap- pen, maar wegrennen”. De verdediging vraagt de rechtbank: „Staat hij terecht omdat hem kwalijk zou kunnen worden genomen dat hij niet is weggelopen? Nee. Net als dat de moeder niet terechtstaat voor de seksuele mores.”

Hij zegt. Zij zegt. Openbaar Ministerie zegt. Verdediging zegt. Het is het klassieke patroon in zedenzaken. Elke snipper in-

formatie wordt opgepakt, rondgedraaid, opgepoetst, door een andere expert on- derzocht en anders uitgelicht - en voor je het weet is de waarheid onzichtbaar.

Krakende stem

Marco Borsato krijgt het laatste woord in de rechtszaal. „Er wordt een karikatuur van mij gemaakt. Dit is niet de 58 jaar die ik achter me heb liggen”, zegt hij. Hij wordt boos, snikt, schreeuwt. Hij had nog zoveel meer verzameld aan bewijs, waar- om is dat niet aan de rechtbank getoond? Hoe kon *Telegraaf*-journalist John van den Heuvel zoveel invloed uitoefenen op zijn zaak - zowel in de publieke opinie als het proces zelf? „Ik heb recht op een eer- lijk proces”, zegt hij met een krakende stem. Afsluitend wil hij benadrukken dat hij tijdens het proces geen moment ge- bruik heeft gemaakt van zijn zwijgrecht. „Ik wil elk blad omgekeerd hebben om de waarheid boven water te krijgen.”

De inhoudelijke behandeling komt daarmee ten einde, de uitspraak volgt 4 december. „Het is vervelend voor u, me- neer Borsato, dat u zo lang moet wachten, maar het einde is in zicht”, zegt de voor- zitter vriendelijk. Of dat het einde is moet nog blijken. Er kan ook nog geoordeeld worden dat het onderzoek heropend moet worden, om de 500 uur aan tele- foongesprekken van moeder, dochter en verdachte die na de aangifte zijn getapt, verder te onderzoeken. Pas als deze zaak is afgerond neemt het Openbaar Ministe- rie Borsato’s tegenaangifte van smaad en laster in behandeling.

Elke snipper informatie wordt opgepakt, rondgedraaid, opgepoetst

Eersteklas getaways in de Caribbean

Renaissance Wind Creek Aruba Resort ★ ★ ★ ★ ★

In het hart van Oranjestad, de hoofdstad van Aruba, ligt het luxe Renaissance Wind Creek Aruba Resort. Uniek aan dit resort is dat het bestaat uit twee verschillende hotels: een Adults Only én een familie gedeelte. Het nabijgelegen privé-eiland Renaissance Island is exclusief voor gasten van deze resorts beschikbaar.

9-daagse vliegreis o.b.v. logies & ontbijt

Indicatieprijs december € 2.520 p.p.

Profiteer van voordeel oplopend tot 40%* (* korting is reeds verwerkt in de indicatieprijs)

Delfins Beach Resort Bonaire, ★ ★ ★ ★ ★ Deluxe Tapestry Collection by Hilton

Dit resort herbergt alles waar u op hoopt tijdens een verblijf op Bonaire. Tropische tuinen, strand, een van de beste restaurants van het Caribisch gebied, een duikschool, twee zwembaden én een fijne balans tussen rust en levendigheid. Door de ligging direct aan het strand zijn er volop duik- en snorkelmogelijkheden.

9-daagse vliegreis o.b.v. logies & ontbijt

Indicatieprijs december € 1.909 p.p.

LionsDive Beach Resort ★ ★ ★ ★ ★ Deluxe

Het charmante LionsDive Beach Resort ligt direct aan het langste strand van Curaçao en straalt pure eilandvibes uit, omringd door weelderige tropische tuinen. Van stellen tot gezinnen: iedereen geniet hier van het ultieme vakantiegevoel. Het levendige Willemstad ligt op slechts vijf minuten rijden, de luchthaven op 20 min rijden.

9-daagse vliegreis o.b.v. logies & ontbijt

Indicatieprijs januari € 2.410

SILVERJET

Bel 055-357 55 97

verkoop@Silverjet.nl
www.Silverjet.nl

silverjet holidays

culture

senior

Gouverneur Gavin Newsom van Californië. FOTO JUSTIN SULLIVAN/GETTY IMAGES

Newsom kondigt aan dat hij kiesdistricten gaat herindelen om de Democraten te bevoorstellen, en roept inwoners van Californië op dit te steunen. President Trump steunde een vergelijkbare maatregel in Texas in het voordeel van de Republikeinen. FOTO MIKE BLAKE/REUTERS

De Democraat die Trump met zijn eigen wapens bestrijdt

Gavin Newsom met Trump, begin dit jaar op het vliegveld van Los Angeles. FOTO MARK SCHIEFELBEIN/AP

PROFIEL — Gavin Newsom — GOUVERNEUR VAN CALIFORNIË

Gavin Christopher Newsom (San Francisco, 1967) studeerde politicologie aan Santa Clara University. Hij begon een wijnhandel, PlumpJack, en bouwde die uit tot horecabedrijf. Hij is al bijna dertig jaar politicus namens de Democratische Partij. Newsom is getrouwd en vader van vier kinderen. **1997-2004** gemeenteraadslid San Francisco **2004-2011** burgemeester **2011-2019** vicegouverneur van Californië **2019-heden** gouverneur

Gavin Newsom, de Democratische gouverneur van Californië, is steeds opener over zijn presidentiële ambities. „Hij lijkt de enige potentiële kandidaat die inziet dat er geen campagne meer gevoerd kan worden op de oude manier.”

Door **Emilie van Outeren**

2025 begint dramatisch voor gouverneur Gavin Newsom van Californië. In januari gaan hele wijken van Los Angeles in vlammen op. Duizenden mensen raken hun huis kwijt, er vallen zeker dertig doden. Politieke tegenstanders geven hem er de schuld van dat er geen bluswater uit de brandkranen

komt. Volgens Donald Trump, op dat moment nog *president-elect*, moet „Newsom aftreden...”

Piekerend over het grote Democratische verlies in november 2024 én voorsortierend op zijn toekomst, lanceert hij in maart een eigen podcast. Zijn eerste gast is Charlie Kirk, de later doodgeschoten leider van Trumps conservatieve jeugdbeweging, met wie hij een erg eensgezind gesprek heeft. Newsom geeft Kirk en de Republikeinen onder meer „volledig gelijk” dat het „diep oneerlijk” is als trans vrouwen deelnemen aan vrouwensport. Een mening die hem binnen zijn eigen partij op kritiek komt te staan.

Nu, ruim een half jaar later, heeft Gavin Newsom (58) zich ontpopt tot een van de zichtbaarste, populairste en komende week waarschijnlijk succesvolste Democratische politici in het tweede tijdperk-Trump. Door de president met zijn eigen wapens te bestrijden: de regering tientallen keren voor de rechter te slepen, kiesdistricten partijdig te hertekenen (*gerrymandering*), online te trollen, non-stop op televisie te zijn - en de grenzen op te zoeken van wat politiek geaccepteerd en mogelijk lijkt.

Aanstaande dinsdag stemt Californië in een door Newsom uitgeschreven referendum over het hertekenen van de Congresdistricten, zodat de staat vijf Democraten meer dan nu al het geval is naar Washington stuurt. „Als we het Huis terugveroveren, eindigt het presidentschap van Trump in feite”, volgens Newsom. Een flinke meerderheid van de kiezers lijkt hem te steunen. Hij haalt zoveel geld op voor de campagne, dat hij aanhangers deze week vroeg te stoppen met doneren. In sommige peilingen wordt Newsom nu de hoogste kans toegedicht om in 2028 de Democratische kandidaat voor het presidentschap te zijn.

Tot voor kort hield hij vol „onder nul interesse” te hebben om een gooi naar het presidentschap te doen, maar sinds kort is hij er opener over. In een CBS-interview erkende hij vorige week dat hij „zou liegen” als hij zou ontdekken er „serieus” mee bezig te zijn. Zodra zijn termijn als gouverneur eind 2026 verloopt, hakt hij de knoop door. „Hij gaat er ongetwijfeld voor”, zegt Abel Maldonado, Republikeins politicus en voormalig tegenstrever van Newsom in Californië. „Zijn hogere ambities zijn al wel een tijdje duidelijk”, zegt ook politicoloog Dan Schnur, die Newsom volgt sinds hij in de jaren negentig in de gemeenteraad van San Francisco kwam. „Zijn houding is veranderd sinds Trumps tweede regering er zit”, zegt een journaliste in Sacramento die over de gouverneur schrijft - en daarom niet met haar naam in NRC wil speculeren. „Alles hangt af van dit referendum.”

Het is geen verrassing dat Newsoms aspiraties verder strekken dan San Francisco en Sacramento en dat hem goede kansen worden toegedicht. Mensen die hem professioneel kennen, noemen hem „gedreven”, „ontzettend slim” en „een ster in politieke communicatie”. Hij is bovendien „gezegd met de ideale Hollywood-looks voor een president”: lang, slank, met een blinkend wit gebit, naar achter gekamde, grijze haren en een wat schorre stem. Niet onbelangrijk: hij heeft in Hollywood en de techindustrie een enorm netwerk aan geldschieters voor een dure presidentscampagne.

De snelheid en steilheid waarmee Newsoms nationale ster nu rijst, heeft hij aan Trump te danken. Na zijn bemoeienis met de desastreuze natuurbranden, stuurt de president in april de Nationale Garde naar Los Angeles. Reservisten, die normaal worden aangestuurd door gouverneurs, moeten protesten tegen Trumps deportatiebeleid in de kiem smoren, maar wakkeren die juist aan en maken Newsom tot verzetsleider „tegen deze autoritaire handelwijze”.

In de zomer krijgt de gouverneur een echt politiek cadeau uit Washington, met een Texaanse strik erom. De

Republikeinen vrezen dat zij, zoals de regerende partij meestal overkomt halverwege een presidentstermijn, bij de Congresverkiezingen van 2026 hun meerderheid in het Huis zullen verliezen. In een poging dat te voorkomen, spoort Trump de Texaanse gouverneur Greg Abbott aan om de kieskaart van die staat in het voordeel van hun partij te hertekenen.

Newsom haakt daar meteen op in. Hij wil de districten in Californië ook omkatten, in Democratisch voordeel. „Californië zal niet stilzitten terwijl Trump en zijn Republikeinse schoothondjes de democratie voor onze ogen verscheuren”, zegt hij op een persconferentie. Hij doopt zijn initiatief ‘Wet in reactie op verkiezingsgesjoemel’ en pocht dat kiezers hier, in tegenstelling tot in Texas en inmiddels meer Republikeinse staten, direct over mogen meebeslissen.

Daarmee lijkt hij in eerste instantie een groot risico te nemen, want Californië stemde eerder deze eeuw in twee referenda voor een grondwettelijk verbod op partijdige kaartenmakers, en riep een onafhankelijke commissie in het leven. Maar de gok pakt goed uit, blijkt uit peilingen. De overwegend linkse kiezers zien zich eindelijk bij machte iets te doen om Trump af te remmen. Met Newsom als de enige Democraat die in actie komt, terwijl het Congres verwikkeld is in een uitzichtloze *shutdown*.

Newsom, een succesvolle wijnondernemer met politieke en financiële connecties, kreeg in 1997 een vrijgekomen raadszetel in zijn geboorteplaats San Francisco in de schoot geworpen. Zijn bedrijf had hij kunnen beginnen dankzij oliekapitaal van de Getty-familie, waar zijn vader levenslang bevriend mee was en als jurist voor werkte. De Democratische machtsmakelaar Nancy Pelosi was een aangetrouwde tante. Toch had de lers-katholieke Newsom geen makkelijke, geprivilegieerde jeugd.

Gavin Newsom is op zeker drie punten kwetsbaar als hij president wil worden

„Er is een vreemde dissonantie in zijn leven”, vertelt de journaliste over Newsom. „Zijn ouders zijn gescheiden toen hij heel jong was en hij werd opgevoed door zijn alleenstaande moeder, die het financieel echt moeilijk had. Bovendien is hij zwaar dyslectisch, waardoor hij moeite heeft met lezen en nog steeds al zijn teksten uit zijn hoofd leert. Maar zijn vader was rechter, een fixer voor de Getty-familie, onderdeel van de politieke klasse van San Francisco.”

Als lokaal politicus kwam hij bekend te staan om zijn beleid voor het bedrijfsleven en tegen dakloosheid. Met die speerpunten werd hij in 2004 verkozen tot burgemeester. Newsom heeft vaak voor de troepen uitgelopen, zegt Dan Schnur, die politicologie doceert op verschillende universiteiten in Californië. „Hij voerde - met enig maar onvoldoende succes - agressief beleid tegen daklozen, wat in het uiterst linkse San Francisco veel lokale Democraten boos maakte. Hij steunde als een van de eerste Amerikaanse politici het huwelijk voor mensen van hetzelfde geslacht, toen Democraten op landelijk niveau dat niet aandurfden. Zij verweten hem dat weerstand hiertegen de conservatieve opkomst in dat presidentiële jaar opstuwde.”

Het privéleven van de mediagenieke Newsom was voer voor de pers. Hij trouwde met Kimberly Guilfoyle, de latere partner van presidentszoon Don jr. en nu ambassadeur in Griekenland. Na hun scheiding had hij een affaire met de vrouw van zijn campagne-manager en goede vriend. Nadat die was uitgekomen, beloofde hij zich te laten behandelen voor zijn alcoholver-

slaving. Sinds 2008 is het op persoonlijk vlak rustiger. Hij trouwde met documentairemaker Jennifer Siebel, met wie hij inmiddels vier kinderen heeft. Tijdens zijn gouverneurschap was er één grote rel. Terwijl de staat volledig op slot zat tijdens de coronapandemie, werd Newsom in november 2020 gefotografeerd op een feestje met lobbyisten in een chic restaurant.

De Republikein Maldonado leerde Newsom goed kennen toen hij in 2010 diens - kansloze - tegenstander was in de verkiezing om het vicegouverneurschap. Hij heeft nog altijd een bloedhekel aan Newsom, zo blijkt aan de telefoon. „Hij liet tijdens die campagne al zien hoe hypocriet hij was. Hij had in San Francisco plastic waterflesjes verboden, maar had tijdens een debat met mij een wegwerpflesje water op zijn spreekgestoelte staan.” (Newsom verbod waterflesjes niet, maar tekende als burgemeester een decreet dat ze niet door de stad mochten worden ingekocht.)

Na de vrij nietszeggende functie van vicegouverneur, volgde Newsom in 2019 Arnold Schwarzenegger op als gouverneur. In die rol toonde hij zich linkser dan als burgemeester: hij voerde fanatiek klimaatbeleid, verhoogde het minimumloon, maakte gezondheidszorg en abortus toegankelijker en liet trans vrouwen toe tot vrouwengevangenissen.

Gavin Newsom is op zeker drie punten kwetsbaar als hij president wil worden. Hij heeft op een enkele voorverkiezing na nooit een competitieve verkiezingsstrijd hoeven uitvechten. Daarnaast is Californië niet langer het voorbeeld voor andere staten dat het ooit was. „Ik onderschat hem niet, hij maakt goede kans in een Democratische voorverkiezing”, zegt Maldonado. „Aan de ene kant lijkt het me vreselijk als hij die wint, aan de andere kant hoop ik het. Want in de *swing states* die de volgende president kiezen, zit helemaal niemand te wachten op de gouverneur van Californië.”

Ten derde lijkt zijn stroming binnen de Democratische Partij, cultureel vrij links maar pro-bedrijfsleven, momenteel minder *in schuw* dan het economisch populisme waarmee andere gegadigden kiezers uit lagere inkomensklassen denken terug te winnen.

Sinds Trumps winst vorig jaar is Newsom op meerdere culturele en economische onderwerpen gaan schuiven. Hij zwakte recent zijn klimaatbeleid wat af om de energieprijzen te drukken en vetode een wet voor herstelbetalingen aan afstammelingen van slaven. „Zijn politieke medestanders zullen dat pragmatisch noemen, de prioriteiten in de staat en het land zijn veranderd. Zijn politieke tegenstanders zullen het opportunistisch noemen, nu hij zijn blik richt op een landelijke campagne”, zegt Schnur.

De belangrijkste verandering is zijn gebruik van nieuwe media: een eigen podcast, interactie met influencers en het satirisch imiteren van Trump op X. Daarvoor gebruikt hij niet als de president AI-plaatjes - van zijn gezicht gebeiteld in Mount Rushmore tot Trump als Marie Antoinette. Hij tweet ook in hysterische kapitalen en verkoopt rode petjes met de tekst: ‘*Newsom was right about everything*’. „Hij lijkt de enige potentiële kandidaat voor 2028 die inziet dat het politieke landschap met Trump blijvend veranderd is, en dat er geen campagne meer gevoerd kan worden op de oude manier. Hij heeft duidelijk besloten meer centristisch beleid te koppelen aan een zeer agressieve anti-Trump-persoonlijkheid. Er is onder Democraten aan anti-Trumpers geen gebrek, maar hij is het meest consistent en het luist.”

De journaliste in Sacramento ziet ook dat Newsom qua inhoud, maar vooral qua stijl, dingen doet die voor Democraten lang onvoorstelbaar waren, „die ze beneden hun niveau vonden of niet durfden, omdat het mensen zou kunnen beledigen”. „Hij probeert zich daar los van te maken en Democraten harder te maken”, zowel in het trollen als met *gerrymandering*.

„Als het mislukt, zal het hem beschadigen”, zegt zij. „Maar als hij wint, is Newsom die gast die eindelijk iets voor elkaar gekregen heeft om Trump af te remmen, waar de rest van de Democraten onder diens stoomvloedt of erbij staat te kijken.”

Rob Schoof en Simone Peek
AMSTERDAM

Vaak zijn het kleine groepjes, of zelfs eenlingen. Ze maken deel uit van vooruitgeschoven Russische eenheden die de Oekraïense steden aan de frontlijnen op alle mogelijke manieren proberen te infiltreren. Maandenlang wisten de Oekraïense strijdkrachten de Russen stationair te houden, maar op steeds meer plekken langs de oostelijke frontlijn, van Koepjansk in het noorden tot Pokrovsk in het zuiden, dringen Russen de kapotgeschoten stedelijke centra binnen.

Na Pokrovsk, het logistieke centrum dat al ruim een jaar wordt belaagd, werden deze week Russen gesignaleerd in de buitenwijken van Myrnohrad, enkele kilometers ten noordoosten van Pokrovsk.

Hoewel de Russische opmars traag verloopt, en de verliezen volgens Kyiv onverminderd groot blijven, brengt het langdurige offensief de Russen wel steeds een stukje dichterbij hun eerste doel: controle over de hele Donbas. Hoe slagen de Russen er telkens in de frontlijn verder op te schuiven naar het westen? Wat is het afgelopen jaar veranderd?

1
Glijbommen

Een van de belangrijkste factoren is de inzet van zware Russische vliegtuigbommen, die van grote afstand worden afgevuurd op Oekraïense frontposities en de steden die daar vlak achter liggen. Vorig jaar ging het om twee- tot driehonderd vliegtuigbommen per maand; half oktober van dit jaar waren dat er volgens de Oekraïense president Volodymyr Zelensky in één week maar liefst 1.370.

De Russen gebruiken zulke ‘glijbommen’ al enkele jaren in Oekraïne, maar door verschillende upgrades reiken deze projectielen steeds verder (tot tweehonderd kilometer), terwijl hun nauwkeurigheid toeneemt. Het laatste model zou zelfs voorzien zijn van een kleine raketmotor, waardoor hij volgens de Oekraïense luchtmacht trekjes krijgt van een kruisvluchtwapen.

Deze projectielen, KAB’s genoemd (een afkorting van het Russische Korrektiroejemaja Aviabomba), zijn in feite ouderwetse vliegtuigbommen uit het Sovjet-arsenaal die nu worden uitgerust met vleugels en een precisiegeleidingssysteem, zodat zij met gps of lasergeleiding op hun doel worden afgestuurd.

Tal van Oekraïense steden zijn de afgelopen jaren verwoest door onophoudelijke bombardementen met dit wapen, van Bachmoet tot Toretsk en van Avdiivka tot Vovtsjansk. Datzelfde lot trof de laatste maanden ook veel steden achter de frontlijnen. Juist die centra zijn essentieel voor de logistieke operaties van de Oekraïense strijdkrachten, zoals de bevoorrading van de troepen.

De bommenwerpers blijven ver buiten het bereik van de Oekraïense luchtafweer, terwijl de bommen zelf nauwelijks te onderscheppen zijn. Door de grote explosieve lading – tot vijftienhonderd kilo bij de zwaarste bommen – is de verwoesting bij een inslag enorm.

2
Drone-overwicht

De Oekraïners staan sinds het begin van de grootschalige oorlog bekend om hun enorme innovatiekracht bij de ontwikkeling van onbemande systemen voor het slagveld: drones. De Oekraïense strijdkrachten richtten vorig jaar zelfs een aparte dronemacht op. De snelle uitbreiding van de droneproductie leidde in

Fidel (nom de guerre), commandant bij het Centrum voor Onbemande Luchtvaartuigen FOTO EVGENIJ MALOETKA/AP

2023 en 2024 tot een fors Oekraïens overwicht rond de frontlijnen.

Maar de verhoudingen boven het slagveld zijn inmiddels volledig gekanteld. Bij Pokrovsk hebben de Russen op dit moment tien keer zoveel fpv-drones (first person view) in de lucht als de Oekraïners, zei woordvoerder Hryhory Sjapoval van het oostelijke Oekraïense operationele commando maandag, doelend op de kleine, op afstand bestuurd quadcopters.

Verkenningdrones en kleine kamikazedrones zijn inmiddels allesbepalend op het slagveld; volgens schattingen zijn kamikazedrones met een kleine springlading verantwoordelijk voor zo’n zeventig procent van alle slachtoffers. Een ijzingwekkend filmpje dat recent werd verspreid via de sociale media toont de dystopische wereld van de frontlinie bij Pokrovsk, waar onder een lucht vol drones elke beweging fataal kan zijn.

Moskou maakte in korte tijd een enorme inhaalslag. Dronezwermen van honderden Shahed-aanvalsdrones in één nacht zijn inmiddels eerder regel dan uitzondering. De Russen vernieuwden de strijd op het slagveld door het inzetten van drones die via glasvezeldraad worden bestuurd, en daardoor niet meer met elektronische oorlogvoering onschadelijk kunnen worden gemaakt.

Inmiddels vliegen er boven de Donbas drones aan een draadje van twintig, dertig of zelfs veertig kilometer. Deze drones worden zo veel gebruikt dat afgelopen zomer in Oekraïne een vogelnest werd aangetroffen dat geheel gemaakt was van glasvezeldraad. Een echt antwoord op die drones bestaat nog niet, behalve het op-

Moskou maakte in korte tijd op het gebied van drones een enorme inhaalslag

hangen van eindeloos veel netten boven wegen en gevechtsposities.

Een van de belangrijkste redenen achter de Russische ‘successen’ is een omslag in het militaire productieproces. Het Kremlin stelde anderhalf jaar geleden econoom Andrej Beloësov aan als minister van Defensie. Volgens de Amerikaanse politicoloog, zakenman en Ruslandkenner Ian Bremmer was het een van de belangrijkste zetten die Poetin de afgelopen jaren deed: „Beloësov bracht de defensieproductie en de Russische industrie bij elkaar, hij stroomlijnde distributielijnen, betrok wetenschappers en creëerde Rubicon, een speciale drone-eenheid binnen de Russische krijgsmacht.”

3
Manschappen

Oekraïne kampt met een gierend tekort aan infanterie. Rusland staat al vanaf het begin demografisch op voorsprong – de bevolking is 3,5 keer zo groot als die van Oekraïne. Aan het begin van de invasie werd dit gecompenseerd door de grote bereidheid van de Oekraïense mannen. Maar sinds 2024 kampt Oekraïne echt met een groeiend tekort aan infanteristen om de voorste linies te bemannen.

Maandelijks mobiliseert Oekraïne naar eigen zeggen zo’n 30.000 manschappen. Maar tot 15 tot 30 procent daarvan is fysiek niet geschikt voor gevechtsposities, blijkt uit verschillende schattingen. „Ik plaats van infanterie heb ik chauffeurs,

artilleristen en koks”, stelde een bataljonscommandant tegen *The Kyiv Independent*.

Afgelopen zomer claimde een parlementair uit Zelensky’s partij zelfs dat slechts 5 tot 6 procent van de op straat gemobiliseerde Oekraïeners geschikt is als soldaat. De straatmobilisatie, die in de volksmond giftig ‘bussificatie’ wordt genoemd, leidt volgens het parlementslid alleen maar „tot een groeiend leger deserteurs”. Sinds begin 2022 zijn er bijna 290.000 strafzaken geopend wegens desertie, waarvan ongeveer 200.000 in het afgelopen jaar.

Terwijl mobilisatie bij oproep verplicht is, blijft de president zoeken naar beleid met de meeste publieke steun. Het idee om mannen onder de 25 te mobiliseren is in Oekraïne bijvoorbeeld impopulair, terwijl in Rusland 18-jarigen al dienstplichtig zijn. Ook vrouwen mobiliseren wil Oekraïne niet.

De mobilisatie wordt verder ondermijnd door onophoudelijke desinformatie, maar is ook getekend door werkelijke ernstige incidenten. Zeker 25 mannen die werden meegenomen door de rekruteringsdienst, zijn al overleden nog voor ze bij het front waren aangekomen. Oekraïne probeert het imago te herstellen door transparant te zijn over de regels, misstanden te benoemen en te vervolgen en alle wervingsambtenaren te voorzien van een bodycam. Maar bij een deel van de bevolking blijft het wantrouwen.

Het resultaat is schrijnend: mannen die jaren vechten zonder enig uitzicht op aflossing. Echtgenoten en kinderen verloren hiertegen vrijwel dagelijks kleinschalig, maar vasthoudend protest.

4
Terrein

In de eerste jaren richtte Rusland zich op het veroveren van steden. De Oekraïners bleken uiterst bedreven in de verdediging daarvan. Met het beleg van onder meer Bachmoet en de mislukte offensieven tegen Kyiv en Charkiv raakte Rusland telkens verstrikt in een dodelijke, ingewikkelde, langdurige en verkwistende strijd. Na de val van industriestad Avdiivka, vorig najaar, heeft Moskou met succes de strategie aangepast en veroverde het hele lappen landbouwgrond en natuurgebieden in de oostelijke mijnregio.

Rusland lijkt deze tactiek nu te willen uitbuiten door via de steppen door te breken, logistiek af te snijden en de steden te omsingelen. Dit lijkt langzaamaan succes te hebben bij Pokrovsk. Daarmee zou de aanzet van een volgende etappe gezet kunnen zijn: het omsingelen van de rugengraat van de Oekraïense verdediging van de Donbas.

Waarom dit niet alles zegt

Hoewel de problemen voor het Oekraïense leger evident zijn, betekent dit niet dat het gevecht om het oosten beslecht is. Het beleg van Pokrovsk duurt al ruim een jaar en hoewel het ernaar uitziet dat Oekraïne de stad uiteindelijk moet opgeven, is het nog niet zo ver. Een Russische militaire blogger schreef afgelopen week: „Zelfs als er ergens een lokale omsingeling ontstaat, toont de ervaring dat [Oekraïne] het gevecht lange tijd vol-

houdt in afgesneden staat – volledig bevoorrad met drones.”

De strijd om Donetsk draait uiteindelijk om de ‘verdedigingsriem’ van vier industriesteden: Slovjansk, Kramatorsk, Droezjkivka en Kostjantynivka. De laatstgenoemde en zuidelijkste twee zijn in omvang vergelijkbaar met Pokrovsk en de andere twee zijn samen vier keer groter.

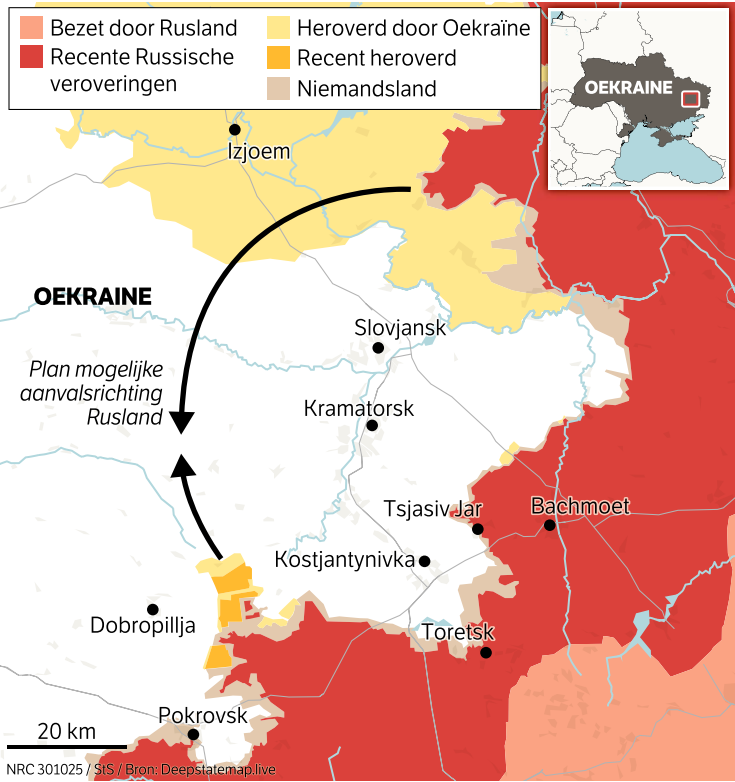
Rusland vecht zich nog altijd traag en met gigantische verliezen vooruit. In de zomer schokte Rusland met een plotselinge doorbraak tot 25 kilometer met groepjes infanteristen ten oosten van de stad Dobropillja. De soldaten gebruikten het terrein om Oekraïense posities te passeren en steeds verder door te dringen in Oekraïens gebied.

Maar die sabotagetroepen kregen het gebied niet onder controle. Oekraïense elitetroepen wisten de aanval af te slaan en tientallen vierkante kilometer terug te dringen. De Russische groepjes maakten bij de actie gebruik van het terrein: onder dekking van het zomerloof in een bosrijke vallei die van noord naar zuid loopt. Een herhaling van deze doorbraak kan dus niet zomaar op een andere plek langs het front worden herhaald.

„Ruslands theorie van de overwinning gaat ervan uit dat de Oekraïners door hun manschappen heen raken, wat tot de ineenstorting van hun leger zal leiden”, schreef de Britse hoogleraar war studies Sir Lawrence Freedman eerder deze week. Maar het steunt daarbij op verkeerde rapportages uit het veld. Russische commandanten dikken hun prestaties vaak aan. Russische militaire bloggers wezen er deze maand op dat op kaarten die het ministerie van Defensie deelde, de frontlinie kilometers van hun werkelijke positie afweek.

Daarbij: de reden dat we van de Oekraïense situatie weten, is omdat militai-

Het front in Oekraïne

ren in dat land openlijk kunnen klagen en journalisten hun verhaal op kunnen schrijven. Dat is in Rusland veel lastiger. Maar ook onder de Russische strijdkrachten is het moreel tanende, blijkt uit verklaringen van krijgsgevangenen die via Oekraïne zijn verkregen.

En het Russische onafhankelijke medium *Vjorstka* documenteerde meer dan honderd gevallen van gewelddadige afre-

keningen en moorden binnen eigen gelederen. Het uitschakelen van eigen militairen wordt ‘nulificatie’ genoemd. Mannen die in ongenade raken kunnen bijvoorbeeld in kuilen worden opgesloten en in elkaar geslagen, of ze worden op een kansloze missie gestuurd nadat hun pincode is afgetroggeld. De lijken worden volgens getuigenissen bij het front gedumpt.

Winter. wellness. wonder. Luzern

Als Luzern haar winterjas aantrekt, verandert ze in een sprookje. Met feestelijk verlichte steegjes, besneeuwde Alpen rond het Vierwoudstrekennmeer en de mystieke huisberg Pilatus binnen handbereik.

Lees het hele verhaal door de QR-code te scannen of ga naar advertorial.nrc.nl/lucerne-tourism

Advertentie

REPORTAGE VERBOUWINGSPLANNEN

Na jaren van conflicten, tegenslagen en impasse is er nu een definitief ontwerp voor het Rotterdamse Museum Boijmans Van Beuningen, dat sinds 2019 dicht is. De gemeenteraad is nu aan zet.

Door **Anne Moraal**

Museum Boijmans Van Beuningen **Buitenhof Plaza**.

Al jaren gesloten Museum Boijmans Van Beuningen presenteert definitief ontwerp voor verbouwing

ROTTERDAM

Het Rotterdamse Museum Boijmans Van Beuningen is alweer zes jaar dicht. In 2019 moest het museum halsoverkop sluiten op last van de brandweer, na jarenlang achterstallig onderhoud. Naast brandgevaar kampte het museum met wateroverlast, en er was in 2006 al vastgesteld dat er asbest verwijderd moest worden, onder meer uit het klimaatstelsel. De frustratie van het museum richting Gemeente Rotterdam, eigenaar van het pand, was destijds hoog. Sjarel Ex, destijds directeur van Boijmans, verklaarde in de periode vanaf zijn aanstelling in 2004 tot het renovatiebesluit in 2018 wel 250 brieven „over de zorgwekkende toestand van het gebouw” aan de gemeente te hebben verstuurd. In december 2018 stemde de Rotterdamse gemeenteraad in met een renovatieplan van 223,5 miljoen euro. De gemeente is eigenaar van het gebouw en een groot deel van de collectie. Het was de bedoeling de gerenoveerde deuren in 2026 weer te openen.

Daar liep anders. De periode na de goedkeuring van het renovatieplan werd getekend door conflicten. De verbouwing

bleek duurder uit te vallen, er speelde een fraude- en corruptieschandaal rondom de asbestsanering en de onderlinge verhoudingen verzuurden dusdanig, met name na kritiek van het museum op een eerder ontwerp, dat museumdirecteur Francine Houben van architectenbureau Mecanoo. De verbouwing raakte in een impasse. De heropening werd uitgesteld naar 2028, toen naar 2030. In 2021 opende nog wel het nieuwe, publiekstoegankelijke Boijmans Depot, ontworpen door architectenbureau MVRDV, maar verder bleef het angstvallig stil en de deuren van het museum bleven dicht.

Definitief ontwerp

Hoe anders is de sfeer op donderdag 30 oktober in een zaaltje bovenin het Depot, dat uitkijkt over het Rotterdamse museumpark. Met name wethouder van cultuur Said Kasmi (D66) loopt zinderend door de zaal, al kan dat ook iets te maken hebben met de verkiezingsuitslag. Ook bij de anderen is de sfeer opgewekt. Van wrijving lijkt geen sprake meer. Architect Francine Houben, museumdirecteur Ina Klaassen en wethouders Kasmi en Robert Simons (vastgoed) staan glunderend rondom een maquette. Het budget is

rond, vooral dankzij een schenking van 80 miljoen van stichting Droom en Daad. De gemeente stemde uiteindelijk in met een budget is 359,2 miljoen euro.

En: er is een definitief ontwerp, een verdere uitwerking van een eerder plan dat in 2024 werd gepresenteerd. In het definitieve ontwerp zijn onder meer de resultaten van een restauratie-onderzoek verder uitgewerkt en is het materiaalgebruik verder ingevuld. Het donderdag gepresenteerde plan, wordt begin december besproken in de Rotterdamse gemeenteraad.

Iedereen mag donderdag een woordje doen, iedereen is positief.

Architect Francine Houben (Mecanoo) neemt de aanwezigen mee in het ontwerp. „Soms denken mensen dat we stil zaten”, zegt ze. „Dat is niet zo. Inmiddels is 99 procent van al het asbest uit het gebouw verwijderd. Ik ken geen gebouw waar zo veel asbest in zat.”

Nieuw bijgebouw voor talent

Het plan draait om vijf uitgangspunten: een gastvrije entree, betere logistiek, een verbeterde routing, meer binding met de stad en het museumpark. Ook worden de drie monumenten waar het museum uit bestaat, gebouwd in verschillende periodes door architecten Van der Steur, Bodon en Henket in ere hersteld, met een

toevoeging van Mecanoo architecten: een nieuw gebouw voor opkomend talent. De Robbrecht & Daem-vleugel zal grotendeels worden gesloopt. Dit stuitte eerder op weerstand, maar ook dat conflict is inmiddels gladgestreken.

Bijzonder in de plannen is dat een behoorlijk deel van het museum gratis toegankelijk wordt. Naast de nieuwbouw voor jong talent, wordt ook de buitenhof,

Bijzonder in de plannen is dat een deel van het museum gratis toegankelijk wordt

een soort „openlucht tentoonstellingsruimte”, vrij toegankelijk. Pas als mensen hier de trap afdalen en de nieuwe entree inlopen, moeten er toegangstickets of Museumkaarten tevoorschijn komen.

Wat ook bijzonder is: Museum Boijmans Van Beuningen is een ‘daglicht’ museum. In elke vleugel komt er daglicht van boven, opzij en via een speciale ‘plint’. Houben: „We wilden Bodon en Van der Steur echt in hun kracht zetten.” Dat gebeurt door zalen weer in ere te herstellen en slim om te gaan met de vele hoogtever-

Zicht op **Museum Boijmans Van Beuningen** aan de Westersingel. BEELD MECANOO

Museum Boijmans Van Beuningen vanuit de lucht.

schillen in de gebouwen. „Dat was een enorme opgave”, geeft Houben aan. Ook komt er een enorme overkapping van het Binnenhof van het Van der Steur-gebouw, geïnspireerd op het patroon van een kleiner raam uit het gebouw.

Het is uiteindelijk een plan waar museum, architect en gemeente blij mee zijn. De Rotterdamse gemeenteraad moet er op 4 december wel nog wel mee instemmen. Maar Kasmi - die de afgelopen tijd niet alleen te maken had met een gesloten Boijmans, maar ook met Museum Rotterdam dat al vijf jaar dicht is, en de

problemen rondom het Nederlands Fotomuseum - is optimistisch: „De grootste drempel was de begroting en die hebben we al genomen. Ik heb er alle vertrouwen in.”

Dat geldt ook voor museumdirecteur Klaassen: „Door de bouw van het Depot weet ik dat er tijdens de renovatie vast ook weer hobbelts zullen zijn, maar ik ben inmiddels wel wat gewend. Ik ga gewoon door.” Francine Houben kijkt naar de maquette, waar een beschermingskap overheen wordt gezet. „It was a journey”, zegt ze, „maar het is goed zo.”

REPORTAGE TOEKOMSTDENKEN

‘Toekomstdenken is een mentale spier’

Kort na het uitbreken van de oorlog tussen Israël en Hamas ontwikkelde vredesactivist Mushon Zer-Aviv een workshop ‘toekomstdenken’. Hoe houd je ruimte voor hoop?

Leontine van der Elst
AMSTERDAM

Wat brengt de toekomst? Een Nederland dat deels onder water staat, door de gevolgen van klimaatverandering? Of een toekomst waarin een vluchtroete uit Nederland naar Canada al uitgestippeld staat, vanwege de toename van antisemitisme? Het zijn scenario's die worden opgeschreven tijdens de workshop ‘toekomstdenken’ in het Joods Museum in Amsterdam. Afgelopen zondag kwam daar een groep jongeren bij elkaar onder begeleiding van de Nederlands-Palestijnse politicoloog Dana Rentenaar (25) en de Nederlands-Joodse tentoonstellingsmaker Batya Wolff (63) om toekomstscenario's in te te beelden.

De workshop is onderdeel van de nieuwe installatie *Imagining Futures: De Kracht van toekomstdenken in onzekere tijden*, ontwikkeld door het Joods Cultureel Kwartier in nauwe samenwerking met de Israëlische ontwerper en vredesactivist Mushon Zer-Aviv. Zer-Aviv ontwikkelde zijn workshop kort na het uitbreken van de oorlog tussen Israël en Hamas.

Na een korte introductie begint het echte werk. Op tafel liggen blaadjes in de vorm van ‘smartphone-screenshots’. Hierop kunnen de deelnemers hun toekomstbeeld, zowel hoopvol als angstaanjagend, schrijven. Door stil te staan bij denkbeeldige, toekomstige berichten, push-notificaties of sociale posts, „ontstaat er ademruimte in het benauwende heden”, aldus Wolff.

Richting vinden

„Het is een mentale spier die je kunt trainen”, vertelt Rentenaar. „Juist in tijden van crisis is het belangrijk te oefenen met het verbeelden van wat nog niet bestaat.” Wolff vult aan: „Dat je daar ruimte van in je hoofd krijgt, geeft mij moed en hoop.” Voor Rentenaar is hoop een vorm van richting vinden, vertelt ze. „We hebben het vaak over de toekomst, alsof die al vastligt. Dat idee maakt me angstig, want als het allemaal al bepaald is, hoef ik niets meer te doen.”

De focus ligt eerst op positieve toekomstbeelden. Ieder pakt een papieren smartphone en een stift van tafel. Waar de een eindeloos blijft penen, loopt de ander vast: „Mijn toekomstbeeld is vrij abstract”, verklaart Tamar van de Ven (28). Terwijl de groep individueel toekomstbeelden op kaartjes zet, geeft David Roos (25) toe moeite te hebben met het vinden van woorden: „Ik merk dat ik vooral positieve toekomstbeelden bedenken vanuit problemen die nu spelen.”

Later is het tijd om na te denken over pessimistische toekomstbeelden. „We gaan ons nu bezig houden met toekomstbeelden waar jullie misschien een beetje bang voor zijn”, legt Ren-

Uitgeprinte 'smartphones' waarop jongeren hun toekomstbeelden schrijven. FOTO JOEP HUIJWEGEN

tenaar uit. „Toekomstbeelden waar je zo tegenbent dat je er echt iets aan wilt doen.” „Nu de focus ligt op negatief, gaat het iets makkelijker”, merkt iemand op.

Na de pessimistische toekomstbeelden verplaatsen de jongeren zich naar de *Futures Cone*, een installatie van negen gekleurde draaden. De middelste draad is wit: de lijn der verwachting. De draaden erboven kleuren steeds blauwer, symbool voor hoopvolle toekomst, en de draaden eronder steeds roder, voor het onwenselijke. „Elke draad vertegenwoordigt een mogelijkheid”, legt Rentenaar uit. „Het gaat er niet om te voorspellen, maar om te onderzoeken wat we ons durven voorstellen.”

Sommige toekomstbeelden zijn beangstigend: „Nieuwe melding van NOS: De faculteit Geesteswetenschappen van de UvA wordt opgeheven wegens forse bezuinigingen”, leest Liv Straat (20) voor. „Dit is een toekomst waarvan ik niet wil dat het zo is”, zegt ze zichtbaar ongemakkelijk. „Dan bestaat mijn studie niet meer.”

Van de Ven deelt een van haar toekomstbeelden: „Een van mijn screenshots is van een app genaamd *Mijn Relatie*. Je geliefde stuurt je een knuffel. Je geliefde zegt 'hallo'. In die toekomst bestaat er geen fysiek contact meer, omdat we volledig digitaal leven. Het is voorstelbaar.”

Aan het einde van de middag bespreken de jongeren wat ze hebben meegemaakt. De emoties lopen uiteen, van verwarring tot ontlasting. „Het was confronterend, maar ook hoopgevend”, zegt Sid Wagenfeld (21). „We ontdekten dat”, voegt Ecrin Yilmaz (16) toe, „hoe verschillend we ook denken over de toekomst, we uiteindelijk allemaal op onze eigen manier grip proberen te krijgen op wat nog komen gaat.”

Tijdens de **Museumnacht in Amsterdam** (2/11) wordt de workshop Toekomstdenken herhaald. Info: museumnacht.amsterdam

WINNAAR LIBRIS GESCHIEDENISPRIJS 2025

Dievenland van Janna Coomans

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Formeer bij VV Katwijk

Ik heb een idee. We zetten alle fractievoorzitters zo snel mogelijk samen bij een voetbalwedstrijd. Want dan zijn alle kloven zo gedicht, en is er binnen mum van tijd een kabinet. Het idee kwam tot mij via Esther Ouwehand. Ik zag haar op tv vertellen over haar hartstochtelijke liefde voor VV Katwijk. Huh, dacht ik, de dierenmevrouw houdt van voetbal? Van amateurvoetbal nog wel? Voetbal en de Partij voor de Dieren: dat verenigt zich in mijn hoofd op geen enkele manier.

Vuurwerk versus gevoelige dierenoren, hooligans versus geitenwollensokkenbreiers, broodje bal versus stampot kikkererwt: een kloof kan niet groter zijn. Maar dat ook ik aan vooroordelen lijd, werd schrijnend duidelijk toen Ouwehand haar verhaal liet horen. Ik wist niet eens dat ze uit Katwijk komt. Katwijk, het vissersdorp aan zee, het dorp van voetballegende Dirk Kuijt - *what's in a name*. Het dorp met de fanatieke amateurclubs, en na deze verkiezingen nog steeds een PVV-bolwerk.

Dinsdag won VV Katwijk in de strijd om de KNVB-beker van Vitesse. Het vuurwerk op sportpark De Krom begon al voor het eerste fluitsignaal, en toen de laatste strafschop was genomen (4-3 voor VV Katwijk) stroomde het veld vol springende supporters. Ouwehand danste daar niet tussen en zat ook niet op de tribune, maar dat was bij hoge uitzondering. De verkiezingen bleken nogal be-roerd gepland.

Reken maar dat ze de volgende wedstrijd gewoon weer op de stoel zit van haar vader Nico. Een echte clubman. Een echte Katwijker ook. Op zijn veertiende al bouwvakker. Via zijn schoonvader kwam hij bij de VV terecht. Bijna al zijn vrije tijd stak hij in zijn

cluppie, maar Esther ging nooit mee. Voetbal was niks voor vrouwen en meisjes, vond niet alleen haar pa, maar iedereen in Katwijk toen.

Ze zag hoe haar vader grensrechter werd bij het eerste, leider van het tweede was, en jarenlang werkte als clubfotograaf. Hij schreef stukjes voor het lokale krantje, organiseerde rommelmarkten en haalde oud papier op voor de kas.

Voetbal en de Partij voor de Dieren: dat verenigt zich niet in mijn hoofd

VV Katwijk was zijn lust en zijn leven, tot hij een paar jaar geleden ziek werd. Vanaf toen moest hij drie keer per week dialyseren in het ziekenhuis. Dat mocht op elke dag wat hem betreft, behalve op zaterdag. Die dag was heilig. Dan speelde zijn club. Tijdens de kampioenswedstrijd tegen Spakenburg, twee jaar geleden, kreeg hij een verwarmde business-seat. Na de gewonnen finale gaf de keeperstrainer hem zijn kampioensmedaille. Twee dagen later overleed vader Ouwehand.

De VV reageerde hartverwarmend: de hele club stond om de familie heen. Niet veel later ging Esther voor het eerst in haar leven zelf naar een wedstrijd kijken. Ze werd direct gegrepen. Ze was niet voor niets de dochter van haar vader, bleek. Nu zit ze zo vaak ze kan op de tribune, hoog in het hoekje, samen met haar broer en zus, op de plek waar haar vader altijd zat.

Naast groen blijkt haar hart ook oranje-zwart. In het stadion komt ze supporters met totaal andere opvattingen tegen, en raad eens: daar is gewoon een leuk gesprek mee te voeren, een goed gesprek ook, dat zorgt voor wederzijds begrip.

Als locatie voor de kabinetsformatie stel ik dus voor: de hoofdtribune van sportpark De Krom. Als zelfs de PVV en de Partij voor de Dieren er gebroederlijke gesprekken voeren, dan kun je niet anders dan constateren dat sport daar pas écht verbindt.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

ATLETIEK

Wat Hassan in New York doet ‘is eigenlijk van de zotte’

Waar veel lopers zich beperken tot twee marathons per jaar, start Hassan zondag in haar derde. Bij haar debuut in New York, 's werelds grootste marathon, is ze favoriet.

Sam de Voogt

AMSTERDAM

De marathon is als een avontuur, zegt Sifan Hassan: je weet van tevoren nooit waar je aan begint. Ook nu ze zondag aan de start verschijnt van haar zevende marathon, die vertrekt vanaf de hangbrug tussen de boroughs Staten Island en Brooklyn in New York, houdt ze er rekening mee dat het anders loopt dan verwacht. „Je kunt van tevoren slecht slapen, kramp krijgen onderweg, het kan alle kanten op.”

Daarom heeft de 32-jarige atlete zichzelf dit weekeinde geen grote doelen gesteld, zegt ze aan het begin van de week vrolijk tijdens een persconferentie via een videoverbinding vanuit Park City in Utah. „Ik wil mezelf niet teleurstellen.”

Doelstelling of niet, Hassan begint als favoriet aan de wedstrijd in New York, die bekendstaat als de grootste en beroemdste marathon ter wereld. Dat hoort bij de reputatie die ze razendsnel heeft opgebouwd op de klassieke afstand van 42.195 meter. Van de zes marathons die Hassan de laatste drie jaar liep, won ze er vier, bij de andere twee werd ze derde en vierde. Haar mooiste zege was die op de Olympische Spelen in Parijs, waar Hassan als eerste vrouw medailles op de baan (twee keer brons) combineerde met goud op de weg.

De bedoeling was dat ze daarna, zoals veel topsporters doen, in 2025 een ‘rustjaar’ zou nemen, met wat meer afstand tot haar sport, zonder de druk die naarmate de olympische cyclus vordert almaar oploopt. Maar bij Hassan gaat het, haar hele carrière al, net als op de marathon: ze weet telkens te verrassen.

Terwijl het voor 's werelds beste marathonlopers gebruikelijk is maximaal twee keer per jaar (in het voorjaar en in het najaar) in actie te komen, staat Hassan na Londen, waar ze in april derde werd, en Sydney, waar ze twee maanden geleden won, in New York voor de derde keer aan de start van een marathon. „Dat Sifan in haar rustjaar drie marathons loopt”, zegt haar coach Tim Rowberry, „is eigenlijk van de zotte”.

Sydney als tussendoortje

Als Rowberry in de zeven jaar dat hij met Hassan samenwerkt iets heeft geleerd, dan is het dat als ze zich iets in haar hoofd haalt hij beter kan meebewegen. „Toen ze me voor het eerst vertelde dat ze marathons wilde gaan lopen, hebben we er veel over gediscussieerd”, zegt de Amerikaan over zijn pupil, die naast hem zit. „Ik vond dat zo’n overstap een meerjarig proces moest zijn, dat we de kilometers moesten opbouwen, omdat het anders een te moeilijke stap werd. Maar Sifan had er zo’n uitgesproken gevoel bij dat we besloten het toch te doen.”

Die eerste marathon werd Londen in 2023, waar Hassan tijdens de wedstrijd vanwege kramp moest stoppen om te rekenen en achteropraakte, maar terug wist te komen en won. „Juist omdat we het gevoel hadden dat Sifan nog niet goed genoeg was, begon ze zonder druk aan de race. Dat bleek de perfecte manier te zijn om meteen een marathon te beginnen”, zegt Rowberry.

Hassan liep dit voorjaar opnieuw mee in de Britse hoofdstad. „Eigenlijk wilde ik na Parijs meer baantrainingen gaan doen om mijn persoonlijke records op de baan te verbeteren”, zegt Hassan. „Maar ik wilde geen herhaling van 2021, toen ik na de Spelen van Tokio ook gelijk doorging op de baan en ik mezelf bijna opbrandde.”

Hassan merkte dat vooral haar duurtrainingen goed liepen en besloot zich op de weg te richten. Londen en New York werden uitgekozen, en daarna liet ze haar ogen vallen op Sydney. Dat leek haar een leuke wedstrijd, zegt ze, en bovendien: „Ik dacht dat die wel tussendoor kon als een soort lange duurtraining, omdat ik ervan overtuigd was dat het geen moeilijk parcours zou zijn.”

Wat bleek een verkeerde inschatting. Het heuvelachtige parcours in de Australische hoofdstad, met 317 hoogtemeters en nauwelijks vlakke stukken, bleek de zwaarste marathon te zijn sinds Parijs, waar een ongewoon steile klim van dertien procent inzatz, zegt Hassan. „Na 20 kilometer dacht ik dat ik veel te hard gestart was. Elke stap deed pijn.”

Gas terugnemen

Dat ze met 2.18.22 toch een parcourscord liep, is volgens Hassan en haar coach te danken aan de ontwikkeling die ze heeft doorgemaakt op de marathon. „Toen ik begon met marathons lopen, stapte ik er blanco in. Dat leidde bij mij in aanloop naar een wedstrijd tot veel opwindend en paniek”, zegt Hassan.

Ze leerde van Abdi Nageeye, die vorig jaar de marathon van New York bij de mannen won. Zijn zilveren medaille op de Spelen van Tokio in 2021 was voor Hassan een grote inspiratiebron om zich aan de langste afstand te wagen, zegt ze. „Toen ik begon met trainen, dacht ik dat ik elke week 300 kilometer moest lopen om goed te zijn. Ik trainde zo hard, maar het lukte me niet om die afstand te halen. Ik heb toen Abdi gebeld: hoe doen jullie dat in vredesnaam? En hij zei: ‘Ben je gek geworden? Wij doen misschien de helft, je moet niet geloven wat anderen zeggen, ze liegen.’ Hij heeft me echt geholpen gas terug te nemen.”

Nu blijft Hassan veel rustiger. „Dat Sifan heeft geleerd kalm te blijven, is in mijn ogen een van de grootste veranderingen geweest”, zegt Rowberry. „In het verleden deed ze alles, elke training, elke wedstrijd,

Sifan Hassan gaat eind augustus van dit jaar over de finish in de marathon van Sydney, die ze vooraf vooral zag als tussendoortje. FOTO BIANCA DE MARCHI/EPA

Wereldrecord

‘Ik zou graag willen, maar dan moet ik beter worden’

Een van de doelen die Sifan Hassan zichzelf heeft gesteld, is het lopen van het wereldrecord op de marathon. Dat staat nu op 2.09.56, vorig jaar in Chicago gelopen door Ruth Chepngetich. De Keniaanse atlete werd echter deze maand voor drie jaar geschorst omdat ze werd betrapt op dopinggebruik. Haar wereldrecord blijft vooralsnog staan, maar de dopingautoriteit in de atletiek (AIU) heeft het onderzoek naar Chepngetich nog niet afgerond.

Hassan wil weinig kwijt over de schorsing van de Keniaanse. „Dat zijn mijn zaken niet. Ik focus me op New York en ga ervan uit dat iedereen die daar start schoon is.” Ze herinnert zich dat ze met stomheid geslagen was toen ze de wereldrecordtijd van Chepngetich zag. „Toen ik het las, drong het niet tot me door. Ik zag alleen de cijfertjes. Het was zo’n snelle tijd, ik dacht altijd dat het onmogelijk was dat een vrouw onder de 2.10 zou lopen.”

Hassan acht zichzelf niet in staat om die grens te verbreken. „Ik zou het heel graag willen, maar dan moet ik in alle facetten echt veel beter worden. Dat zie ik niet zomaar gebeuren.” Mocht de tijd van Chepngetich vanwege haar dopinggebruik ongeldig verklaard worden en het wereldrecord teruggezet worden naar 2.11.53, de vorige snelste tijd van de Ethiopische Tigst Assefa, dan ziet Hassan wel kansen. „Niet op de korte termijn, maar dat moet mogelijk zijn.”

met heel veel energie. Nu heeft ze geleerd hoe ze duurtrainingen op lagere tempo's moet uitvoeren, waardoor ze beter voorbereid aan de start verschijnt, en weet ze in wedstrijden haar energie beter te doseren.”

Niettemin ervoer Hassan de na-effecten van de marathon van Sydney nog lang in haar lichaam. „Een paar weken later begon ik weer voorzichtig met trainen, maar voelde ik het nog in mijn voeten, mijn benen, mijn rug, mijn botten. Ik dacht: waar ben ik aan begonnen?” Tot een paar weken geleden speelde Hassan met het idee om zich terug te trekken voor New York.

Zover is het niet gekomen, zegt Hassan. Ze is inmiddels hersteld, voelt zich energiek en met haar snelheid zit het „heel goed”, al corrigeert ze zichzelf direct omdat ze liever niet heeft dat haar concurrenten dat weten. Maar terugkijkend op haar voorbereiding zegt Hassan wel: „Sydney was leuk om te doen, maar niet slim. Deze combinatie doe ik nooit meer.”

Zo heeft Hassan zich in het verleden wel vaker uitgelaten over de onmogelijke geachte combinaties van afstanden en disciplines die ze in haar hoofd heeft gehaald, om vervolgens haar zelfbedachte uitdagingen toch met veel succes te volbrengen.

Hassan, die bijzonder slecht tegen haar verlies kan, realiseert zich dat ook wel, zegt ze als ze gaandeweg de persconferentie wordt gevraagd naar haar winnaarsmentaliteit: „Ik ga gewoon voor de winst”, beaamt ze over de marathon van New York, waar Hassan met een tijd van 2.13.44 van alle deelnemers het scherpste persoonlijk record heeft. „Maar ik heb inmiddels geleerd dat je op de marathon nooit te hoge verwachtingen moet hebben. Soms moet je gewoon dankbaar zijn dat je de wedstrijd kan uitlopen.”

”
Toen ik weer begon met trainen dacht ik: waar ben ik aan begonnen?

Advertentie

DESIGN, KUNST- & ANTIEK

Kijkdagen 7, 8 & 9 november

010 - 411 85 44
VENDUROTTERDAM.NL

VENDU VEILINGEN & TAXATIES
ROTTERDAM

LEZERSREACTIES

‘Het volk, zo heerlijk divers, heeft gesproken’

PROFESSIENEEL BESTUUR

Snel vooruit
Het volk, dat zo heerlijk divers is, heeft gesproken! Er is weer uitzicht op professioneel bestuur door een kabinet met oog voor de werkelijk grote problemen van deze tijd en met het streven die op een redelijke, rechtvaardige manier op te lossen. Een kabinet van D66, VVD, GL-PvdA en CDA zou snel veel kunnen bereiken, mits de VVD terugkeert naar een modern liberalisme.
Jaap van der Does Soest

VERDELEN VAN DE MACHT

Niet op bestuurders
Wat hopelijk duidelijk wordt met deze stembusuitslag, is dat we bij verkiezingen op volksvertegenwoordigers stemmen en niet op een regering. Focus op wie De Grootste Partij wordt en het idee dat verkiezingen gewonnen kunnen worden, past niet bij de essentie van een democratie. Democratie gaat over het verdelen van macht, niet het winnen van De Macht. Als verkiezingen vooral daarop gericht zijn, geef je fascisme te veel kans. De focus zou moeten zijn: je geeft jouw stem en draagt jouw verantwoordelijkheid over aan een volksvertegenwoordiger. Dat die parlementsleden zich groeperen in partijen, maakt het kiezen en het Kamerwerk wat makkelijker. Het grote aantal partijen zou niet als probleem gezien moeten worden dat vermeden moet worden, maar als een situatie waarvoor geschikte werkvormen gevonden moeten worden. Het parlement is de plek waar vanuit veel verschillende perspectieven naar problemen gekeken kan worden en in goed overleg naar de best denkbare oplossing voor het geheel gezocht moet worden. Uiteraard moet je vervolgens een regering kunnen samenstellen die in staat is goed leiding te geven op basis van al die inzichten met veel verschillende aspecten. Maar op die bestuurders stemmen we in feite niet bij de Tweede Kamerverkiezingen, terwijl het daar in de debatten wel veel over gaat.
Carla Feijen Rotterdam

GEEN RADICAAL LINKS GELUID

Vanuit de rustplek verder
Ten eerste hoopte ik, tevergeefs, op een radicaal links geluid dat fascisme fel tegen durft te spreken. Na deze uitslag, die weer geen links kabinet belooft, droom ik iets minder groot. De woningcrisis is voor mij het belangrijkste thema, en ik hoop dat D66 hier als grootste partij serieus mee aan de slag gaat. Er moeten meer sociale en middensectorhuurwoningen komen, en bezit van bouwgrond door grootbezitters moet ont-eigend worden. Woningen zijn er voor mensen, niet voor winst. En als we allemaal fijn kunnen wonen, kunnen we vanuit die rustplek verder. Zelf denken, samen leven, zoals het Humanistisch Verbond zo mooi stelt.
Amber Helmes Utrecht

POSITIEVE INSTELLING

Over de schaduw heen
Ik hoop op een breed centrumkabinet met rechte en linkse smaken, dat eindelijk een echte representatie is van Nederland in de gehele breedte. Er is nu oprecht een kans om polarisatie te overbruggen en een regering te smeden die er is voor iedereen. Misschien is het naïef, maar als partijen over hun schaduw heen kunnen stappen, aangespoord door

de positieve instelling van de heer Jetten, dan zie ik vandaag als een potentieel keerpunt in onze politieke geschiedenis.
W. Stolk Utrecht

ROEPTOETERS

Het wordt niet gezelliger
Helaas nog steeds veel te veel extreemrechtse roeptoeters in de Kamer. Er zit blijkbaar geen zelfcorrigerend vermogen bij het electoraat. Het wordt er niet gezelliger op in dit land. Maar ik blijf desondanks hopen dat de VVD bijdraait en er snel een coalitie is die wel wat voor elkaar krijgt.
Pim van Geffen via LinkedIn

MINDER DEMONISERING

Constructief samenwerken?
Eindelijk een keer geen links en rechts dat elkaar demoniseert en een kabinet over het midden met D66, CDA, VVD en JA21. Ik hoop op constructieve samenwerking, dan maar zonder radicaal-rechts en links.
Pieter Dekker Ede

FRISSE WIND

Het gaat de goede kant op
Wat is democratie op haar best? Dat de wal het schip keert. Er waaide opeens een gure wind door ons land, en een jaar later wordt dat afgestraft. Nederland gaat de goede kant op. Er is hoop.
Menno Sluzewski Tilburg

GEEN GARANTIE

Niet verenigd
De uitslag van de verkiezingen brengt mij geen hoop of verlichting. Integendeel. Ik zie een electoraat dat zowel de grootste regeringspartij als de grootste oppositiepartij hetzelfde aantal zetels geeft. Ik zie een electoraat dat niet is verenigd, maar juist op de grootste tegenstellingen ernstig verdeeld is, dat achter het nieuwe ‘snoepje van de maand’ aan loopt (met alle respect voor Rob Jetten). Ja, er zal een regering komen waar - hoogstwaarschijnlijk - allerlei middenpartijen bij elkaar kunnen komen. Maar, dit is geen garantie dat we uit de huidige vertrouwenscrisis zullen komen.
Ronald Gebhardt Haarlem

VIVALDI-COALITIE

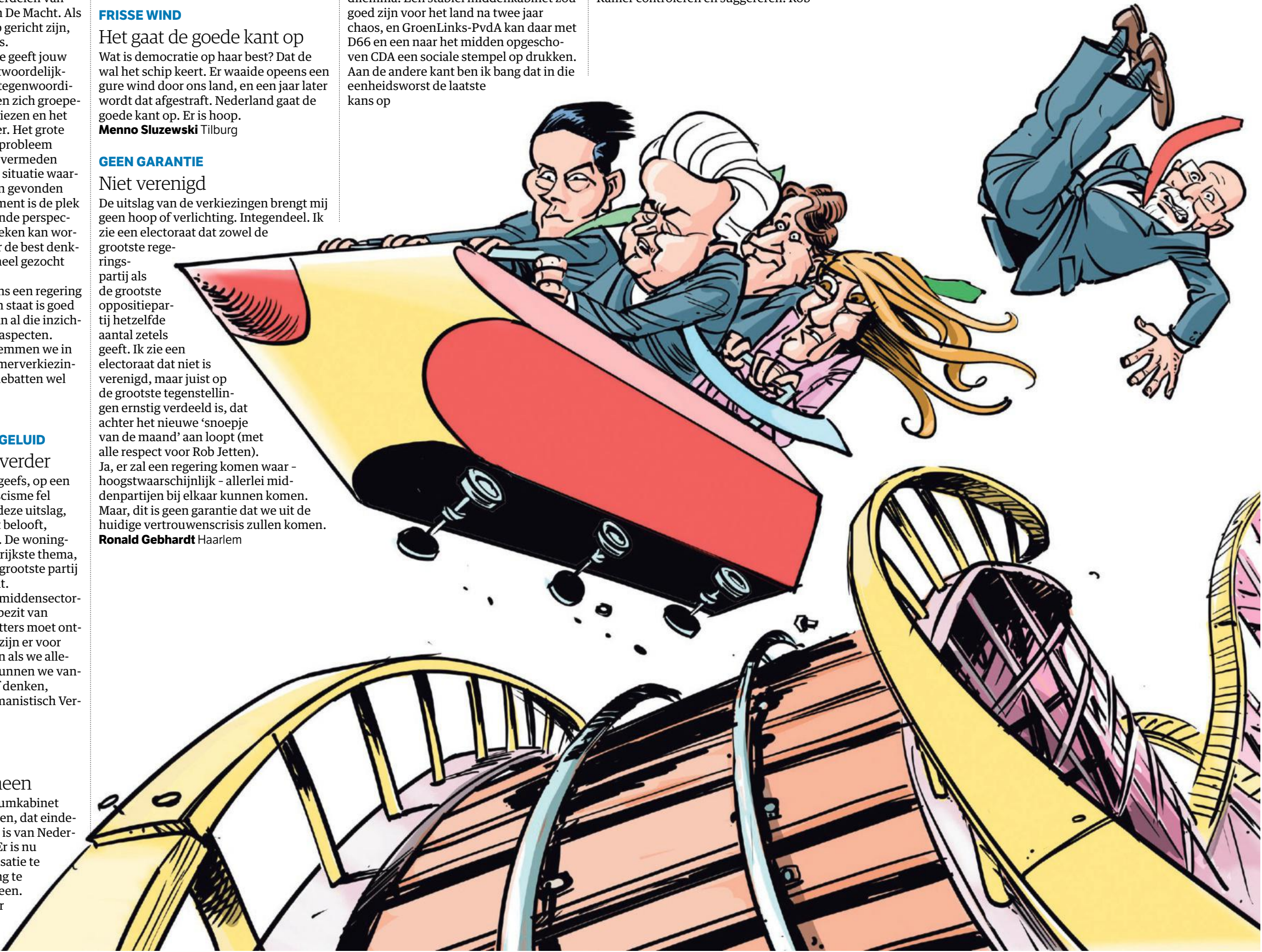
Ingewikkeld geschud
De kiezer heeft de kaarten weer ingewikkeld geschud. Als je nu naar de uitslag kijkt, lijkt een Nederlandse Vivaldicoalitie (vernoemd naar de 4 klassieke kleuren van de liberalen, groenen, sociaaldemocraten en christendemocraten in België) vrijwel onvermijdelijk, maar of dat een goed idee is? Hier in België zijn de partijen uit de Vivaldicoalitie flink afgestraft omdat ze de kleur op de wangen verloren, met uitzondering van de Waalse liberalen die à la Bolkestein oppositie durfden te voeren tegen hun eigen kabinet. De kritiek op alle kabinetten-Rutte was ook precies dat: kleurloos, technocratisch. In de woorden van politicoloog Tom van der Meer: waardenloze politiek, waar het niet meer duidelijk was wie waar voor stond. Maar misschien is dat wat de Nederlandse kiezer wil na twee jaar extreemrechtse chaos? Als linkse kiezer vind ik het een lastig dilemma. Een stabiel middenkabinet zou goed zijn voor het land na twee jaar chaos, en GroenLinks-PvdA kan daar met D66 en een naar het midden opgeschoven CDA een sociale stempel op drukken. Aan de andere kant ben ik bang dat in die eenheidsworst de laatste kans op

een stevig links verhaal in Nederland verloren gaat. Oppositie met een nieuwe leider en een sterk links verhaal zou ook goed zijn. Misschien moet het dit keer dan juist GroenLinks-PvdA zijn dat oppositie durft te voeren tegen een kabinet waar het zelf niet aan deelneemt.
Tony Holman Gent

RUST

Weg van strijd, haat, scoren
Ik wens ons land goede, vaardige bestuurders toe, die vanuit verbinding werken, niet vanuit ego, strijd, haat en scoringsdrift. Ik wens ons land bestuurders toe die luisteren, onderzoeken, bezien, gesprekken aangaan, kiezen, besturen. Ik wens ons land bestuurders toe die steun hebben vanuit hun achterban, vanuit het land. Ik wens ons land rust toe, weg van die hypernerveuze samenleving. Uit welke partijen deze bestuurders komen, lijkt me (dan) minder belangrijk. Het kabinet kan besturen. De Kamer controleren en suggereren. Rob

Jetten past hierin. D66 heeft meer goede, ervaren bestuurders aan boord. De nieuwe garde staat klaar. Frans Timmermans wilde minister-president worden en werkte daárvoor. GroenLinks-PvdA heeft gelukkig ook mensen, zoals Laura Bromet, die het geheel belangrijker vinden dan zichzelf. Het CDA beweegt wel mee. De VVD heeft een vrouw op kop die in haar vrije tijd best relaxed schijnt te zijn. En volgens mij is wel duidelijk waarom we als land niet geholpen zijn met populistische partijen zoals PVV, JA21, de BBB en FVD. Misschien helpt het om aangifte te doen, zodra hun leden (weer eens) iets strafbaars doen? Misschien helpt het om ons land tot rust te brengen, zodat mensen minder geneigd zijn hun angst te volgen.
Ritzo ten Cate via LinkedIn

ILLUSTRATIE H.A.O.

TWEEDE KAMERVERKIEZINGEN

Nederland schuift naar het midden, Brussel kijkt mee

Mocht Rob Jetten premier worden, dan krijgt Nederland een uitgesproken pro-Europese regeringsleider. De vraag is in hoeverre hij eventuele coalitiepartners daarin zal meekrijgen, schrijft *Catherine E. De Vries*.

De Nederlandse kiezer heeft het politieke midden belooft. D66 en het CDA profiteren van de behoefte aan bestuurlijke stabiliteit, terwijl de strijd om de grootste partij uitmondde in een nek-aan-nekrace tussen D66 en de PVV. De formatie belooft echter complex te worden. Geen enkele partij haalde meer dan een vijfde van de stemmen, en dat maakt het vormen van een meerderheidskabinet voor de Kerst onwaarschijnlijk. Zoals al eerder bij Nederlandse verkiezingen was Europa de olifant in de kamer. In de campagne ging het nauwelijks over de Europese Unie, terwijl de uitslag wel verstrekkende gevolgen kan hebben voor de positie van Nederland in Brussel. De Nederlandse kiezer heeft duidelijk pro-Europeser gestemd dan in 2023: waar de euroscepsis van toen nog de toon bepaalde, klinkt nu juist een mandaat voor samenwerking en hervorming. Daarmee krijgt Den Haag, impliciet maar onmiskenbaar, een pro-EU-opdracht mee. Als Rob Jetten erin slaagt de eerste D66-premier te worden, zou dat een duidelijke koerswijziging betekenen in de Europese politiek van Den Haag. D66 is van oudsher de meest uitgesproken pro-Europese partij van Nederland. In een interview met politiekwebsite Politico na het laatste verkiezingsdebat op dinsdagavond zei Jetten dat Nederland minder vaak een veto zou moeten uitspreken in Brussel en Europese integratie juist moet versterken. „We moeten stoppen met automatisch ‘nee’ zeggen en beginnen met vaker ‘ja’ zeggen tegen samenwerking”, aldus Jetten. Volgens hem dreigt Europa in zwaar weer te raken als het niet verder integreert. „Nederland is een van de oprichters van de Europese Unie. We zijn trots op die geschiedenis en willen nu een leidende stem zijn in het vormgeven van haar toekomst.”

Die woorden markeren een breuk met het beleid van het kabinet-Schoof, dat in Brussel vooral onzichtbaar was. Een diplomaat zei onlangs tegen de NOS dat de Nederlandse invloed in de EU „verschrompeld” is. „Niemand luistert meer naar Nederland”, zei een ander. Het kabinet-Schoof begon met hoge verwachtingen: uitzonderingen op asiel, stikstof en natuur, en een lagere bijdrage aan de EU-begroting. Maar de Brusselse werkelijkheid bleek weerbarstig. Nederland stond vaak geïsoleerd, en pogingen om overal opt-outs te bedingen, strandden. Een premierschap van Jetten zou

dat patroon kunnen doorbreken. Waar Mark Rutte in Europa pragmatistisch, maar toch vooral ook conservatief opereerde – voorzichtig met verdragswijzigingen en wantrouwig tegenover gezamenlijke schulduitgifte – zou Jetten juist de integratie willen verdiepen. Volgens D66 moet Nederland terugkeren naar zijn traditionele rol als sleutelspeler in Europa. Maar de vraag is of hij en zijn partij daar in eigen land de ruimte voor krijgen. Met minder 20 procent van de stemmen zal D66 moeten regeren in een brede coalitie, met partners die niet allemaal zijn pro-Europese koers delen. De problemen van het kabinet-Schoof lagen deels in het gebrek aan Europese ervaring. Premier Schoof, zelf partijloos, kon in Brussel geen politiek kapitaal opbouwen. Onder Jetten zou dat anders kunnen zijn. Hij maakt, net als Rutte, deel uit van de liberale politieke familie Renew Europe van de Franse president Emmanuel Macron. Die band hielp Nederland in het verleden om meer invloed te verwerven dan zijn omvang deed vermoeden. Toch is ook dat netwerk fragieler geworden: Macrons binnenlandse positie wankelt, en daarmee ook zijn gewicht in Brussel.

Daar komt bij dat niet alleen Den Haag, maar ook Brussel zelf steeds gefragmenteerder is. De Europese politiek is een lappendeken van nationale belangen geworden. Zuidelijke lidstaten pleiten voor meer gezamenlijke investeringen, terwijl noordelijke landen, waaronder Nederland, traditioneel op begrotingsdiscipline hameren. Oost-Europese landen leggen de nadruk op veiligheid en defensie, terwijl West-Europa zich meer bezighoudt met het Europese concurrentievermogen en industriebeleid. Tegelijkertijd groeit de druk van buitenaf: de Verenigde Staten verwachten dat Europa meer verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen veiligheid, terwijl China de EU dwingt haar economische afhankelijkheden te herzien. In dat krachtenveld is het voor de EU lastig om met één stem te spreken, en dus om effectief te handelen. Hoe het nieuwe kabinet zich in dat

Europese krachtenveld zal positioneren, hangt sterk af van de uiteindelijke coalitiesamenstelling. De ironie is dat als GroenLinks-PvdA of het CDA als grootste uit de bus waren gekomen, het voor Nederland wellicht eenvoudiger was geweest om aansluiting te vinden bij de dominante politieke stromingen in Europa. Een sociaaldemocratische premier Timmermans had zich bijvoorbeeld moeiteloos kunnen voegen in het centrumlinkse netwerk rond de Spaanse premier Sánchez. Een centrumrechtse regering onder CDA-leider Bontebal zou juist beter hebben gepast bij een mogelijke Duitse kanselier Merz. Maar ook als deze partijen in een bredere coalitie onder Jetten deelnemen, kan dat Nederland diplomatiek gewicht geven, juist doordat Den Haag dan meerdere politieke families tegelijk aan tafel heeft in Brussel.

Als Jetten premier wordt, staat hij voor een strategisch dilemma: hoe combineer je binnenlandse compromissen met Europese ambities? Zijn politieke stijl, flexibel, bemiddelend, gericht op consensus, kan hem daarbij helpen. Tijdens de uitslagenavond bij de NOS noemde presentator Rob Trip Jetten „de nieuwe Rutte”. Misschien is dat terecht: de D66-leider deelt Ruttes gevoel voor timing en coalitievorming. Maar hij koppelt dat óók aan een veel uitgesprokener Europese visie. In zijn slotwoorden aan Politico liet Jetten over dit laatste weinig twijfel bestaan: Europa moet uitgroeien tot „een serieuze democratische wereldmacht”, vindt Jetten, met „de middelen en bevoegdheden om te doen wat burgers in heel Europa van ons vragen: onze grondgebied beschermen tegen Poetin, de economie laten groeien en het klimaat beschermen.” Europa staat voor enorme uitdagingen: van veiligheid tot concurrentiekracht, en van klimaat tot migratie. In dat licht zou een Nederlandse regering die weer actief leiderschap in Europa nastreeft geen luxe zijn, maar een noodzaak. Of Jetten – mocht hij premier worden – die rol kan waarmaken, hangt minder af van zijn visie dan van zijn vermogen om in Den Haag een coalitie te bouwen die hem daarin steunt. Brussel kijkt in ieder geval mee.

Catherine E. De Vries is decaan en hoogleraar aan de Bocconi Universiteit in Milaan.

DE OMBUDSMAN

Kanttekeningen bij de campagne: de NRC-redactie liet zich niet weer verrassen

Het was een van de opgewekte conclusies van het NRC-buurtonderzoek, tenminste als je een democraat bent: kiezers willen helemaal geen autocratisch leiderschap, maar politieke partijen die samenwerken. De 21 verslaggevers die een week of drie geleden door zeven buurten struinden en 170 mensen spraken, merkten dat die roep om daadkracht zelden voortkwam uit een onderhuids verlangen naar een auto-craat, de conclusie die de Haagse denktank HCSS eerder wel trok in NRC.

De afgelopen weken publiceerde NRC vijf interessante artikelen met kiezersonderzoek door peilingbureaus. Het eigen traditionele buurtonderzoek, dat vorige week is gepubliceerd, vond ik het meest diepgravend. Het had weliswaar de minst harde conclusies, maar gaf wel de laagdheid van de kiezer het beste weer. Burgers maken zich zorgen, over de kosten van boodschappen, over migratie, over het gebrek aan woningen. Maar de verslaggevers stuitten ook op een prettig soort mildheid: „We moeten er als Nederland samen uitkomen en dat naar buiten uit kunnen dragen”, zei de 32-jarige Sam Hutten uit Tilburg. „Een stabiel kabinet vind ik nu belangrijker dan een kabinet waarin ik me politiek gezien volledig herken”, aldus Guus Houtzager (50) uit Oldenzaal.

„Bij peilingen zie je alleen de uitkomst van het denkproces. Wij probeerden ook het denkproces zelf te laten zien”, zegt Mark Lievisse Adriaanse, coördinator van het onderzoek. Kritische kanttekening: Noord-Nederland ontbrak bij de gekozen buurten, schreef Jan Willem de Keizer uit Leeuwarden dinsdag op de brievenpagina. Hier spelen specifieke kwesties, zoals de gaswinning en de asielproblematiek (Ter Apel). Lievisse Adriaanse legt uit dat dat kwam doordat er deze keer minder buurten waren gekozen dan in eerdere jaren, en dat die waren geselecteerd op demografische en politieke kenmerken. Maar net als de lezer uit Leeuwarden vond ik - en Lievisse Adriaanse eigenlijk ook wel - het jammer dat zo'n groot gebied leeg bleef op het bijbehorende kaartje van Nederland.

Zo kan ik als Ombudsman meer kanttekeningen plaatsen bij de NRC-verslaggeving van de campagne. Die was enorm divers, met honderden artikelen, interviews op podcast en video, liveblogs tijdens de tv-debatten, de postcasts *Vandaag*, *Haagse Zaken*, *Het Uur* en *Zo simpel is het niet* en vele video-items op sociale media. Eerlijk is eerlijk: ik zal wel eens wat hebben gemist. Maar ik heb ook veel gezien, geluisterd en gelezen. Daarom nog vier kanttekeningen op een rij.

De strijd tussen de grote partijen

In 2023 was NRC, zoals zoveel andere media, verrast door

de razendsnelle eindsprint van de PVV - de grote winnaar toen, met 37 zetels. De naam van Pieter Omtzigt (NSC) viel in de maanden voor die verkiezingen bijna drie keer zo vaak in NRC-artikelen als die van PVV-leider Geert Wilders, en die van Frans Timmermans (GroenLinks-PvdA) twee zo vaak. Logischerwijs was dat nu heel anders. In de twee maanden tot en met de verkiezingsdag werd Wilders dit keer in 424 artikelen ten minste één keer genoemd. De cijfers van de anderen: Timmermans 299 keer, VVD'er Yesilgöz 287 keer, CDA'er Bontenbal 267 keer (plus twee keer 'Bontebal') en D66-leider Jetten 221 keer.

Het laatste cijfer suggereert dat toch weer de grote winnaar is onderschat. Dat geloof ik niet. Zo werd Jetten drie weken geleden scherp bevraagd in een van de dertien lijsttrekkersinterviews, waarbij hij ook al een vraag kreeg over het premierschap. En afgelopen zaterdag schreef de politieke redactie nog dat D66 - „meer een campagnemachine dan een vereniging van ideologische scherpslijpers” - veel beter dan GroenLinks-PvdA had ingezien hoe de partij weer relevant moest worden. „Lijsttrekker Rob Jetten heeft het nu veel meer over migratie, nationale trots en een kleine overheid.”

De meeste kritiek van lezers kwam op artikelen over de VVD

Terug naar Wilders. Hij was continu in het vizier. Er waren goede analyses over zijn beperkte campagne. Ook zijn kiezers kwamen genoeg aan het woord, onder meer in het buurtonderzoek. In juni onderzochten twee redacteurs nog 21.000 tweets van de PVV-leider (De X-factor van Geert Wilders) maar in de afgelopen maanden bleef de verslaggeving over de grootste partij aan de oppervlakte. Wilders schermd alles goed af voor de media. Pogingen tot onderzoeksjournalistiek om wel achter de schermen te kijken of meer te weten te komen over partijfinanciering of PVV-kandidaten leverden geen publicaties op. *De Groene Amsterdammer* en *de Volkskrant* deden dat beter en kwamen met onthullingen over de haatzaaiende AI-beelden die twee PVV-Kamerleden hebben verspreid. Onderzoekschef Wubby Luyendijk vindt het achteraf jammer dat de redactie geen energie heeft gestoken in een scherp verkiezingsonderzoek naar bijvoorbeeld de PVV.

De kritische berichtgeving over de VVD

De meeste kritiek van lezers, althans in de mailbox van de Ombudsman, kwam op artikelen over de VVD. „Bij de debatten wordt de inbreng van de lijsttrekker vaak op een negatieve manier beschreven”, mailde een lezer dinsdag nog. Dilan Yesilgöz en haar partij werden inderdaad kritisch gevolgd. Dat gebeurt natuurlijk vaak bij een partij die al lang in het centrum van de macht zit. En toen de VVD ging samenwerken in een chaotische coalitie met de PVV en er intern onrust ontstond over de rechts-conservatieve koers van Yesilgöz, was er nog meer aanleiding voor. „Dat de uitslag voor de VVD nu verrassend goed is, maakt het natuurlijk niet minder waar dat ze onder vuur lag”, zegt chef politiek Pim van den Dool.

Wat ook bijdroeg aan het beeld dat NRC te kritisch was ten aanzien van de VVD, was de ruimte die politicoloog Simon van Teutem kreeg. Hij mocht een opinieartikel publiceren naar aanleiding van zijn boek *Waarom een echte liberaal geen VVD stemt*. Er verscheen een (kritische) boekrecensie. Vrij dicht tegen 29 oktober werd hij geïnterviewd in *Het Uur* en daarvan kwam een geschreven versie op de website. Allebei met de kop: *Als liberaal heb je bij de VVD niets te zoeken*. Ik begreep de lezer wel die mailde dat NRC naar voorbeeld van Amerikaanse kranten maar gewoon een stemadvies moet geven. „Dan hoeft het niet meer verdekt via Simon van Teutem.” Chef opinie Wouter van Noort vindt achteraf dat voor het evenwicht een goed tegenstuk niet had misstaan.

Bontenbals blunder

Een belangrijk moment in de campagne was hoe CDA-leider Henri Bontenbal vorige week bij *Nieuwsuur* artikel 23 verdedigde - het grondwetsartikel dat de vrijheid van onderwijs borgt. Hij reageerde weinig empathisch op een fragment met een oud-leerling van een reformatorische school die vertelde hoe beknellend het was geweest om homoseksueel te zijn op een school die dat afwees. Bontenbal zei dat religieus onderwijs mocht botsen met het gelijkheidsbeginsel, artikel 1 van de Grondwet. „Een leerling kan ook naar een andere school.” Daar kreeg hij snel spijt van, bleek een dag later. Hij wees er toen op dat scholen wel de plicht hebben om voor een veilige omgeving voor iedereen te zorgen en dat de onderwijsinspectie die kan afdwingen.

Het CDA was toch wat conservatiever dan gedacht - de partij zakte daarna wat terug in de peilingen. De politieke redactie beschreef het incident goed en besprak het in de podcast *Haagse Zaken*. Maar hier miste ik een inhoudelijk vervolg. Kan de inspectie inderdaad goed ingrijpen? Hoe zit het met de wet op het burgerschapsonderwijs, die in 2021 is aangescherpt en scholen voorschrijft democratische basiswaarden uit te dragen? Waar er in de laatste twee weken goede stukken verschenen over de zorg, de arbeidsmarkt en de woningmarkt ontbrak het onderwijs. Een gestructureerde, inhoudelijke serie had dit kunnen ondervangen. Die verscheen wel in 2023. Deze keer helaas niet.

De onrust in het buitenland

Een dag voor de verkiezingen in Nederland, afgelopen dinsdag, opende de krant met een verhaal over Soedan. Afrika-correspondent Koert Lindijer beschreef dat de inname van de stad Al Fashar door de militie RSF tot „een van de wreedste episodes van de oorlog in Soedan” leidde. Hij eindigde met de vaststelling dat „de grootste humanitaire crisis ter wereld” inmiddels 150.000 mensen het leven heeft gekost.

Somber nieuws dus. Maar ik was blij met de prominente plek. Het deed mij beseffen dat het buitenland in de campagne geen rol heeft gespeeld. De onrust in de wereld, oorlogen in Europa, Afrika en het Midden-Oosten, de rol van de Europese Unie: in de grote debatten werd het nauwelijks besproken. Los van natuurlijk een gevolg van die onrust: asielmigratie. Maar de NRC-redactie kopelde de verkiezingen zelf ook te weinig aan het buitenland en defensie. Terwijl de krant in de regel goed over de grenzen kijkt.

Herman Staal

De ombudsman opereert onafhankelijk; zijn oordeel is persoonlijk en niet dat van de (hoofd)redactie.
Reacties: ombudsman@nrc.nl

Commentaar

FORMATIE

Partijen moeten focussen op overeenkomsten, niet op verschillen

Het geloof van burgers in de Nederlandse democratie is nog springlevend. Dat blijkt wel uit het hoge opkomstpercentage bij de verkiezingen, bijna 80 procent. Dit jaar was het zelfs een fractie hoger dan bij de vorige Tweede Kamerverkiezingen. Een grote meerderheid van de kiezersrechtigden vindt het recht om te mogen stemmen dus nog steeds van waarde en wil dat haar stem gehoord wordt.

Dat is goed nieuws in een tijd waarin tegelijkertijd het vertrouwen in de landelijke politiek afneemt. Uit onderzoeken blijkt keer op keer dat burgers er een hekel aan hebben als politici geen resultaten boeken maar met zichzelf bezig zijn en ruziemaken. Wat ze wél willen is een onpartijdige, betrouwbare overheid die de problemen van het land oplost.

De uitslag van de verkiezingen van woensdag was een bevestiging van wat deze maand ook bleek uit buurtonderzoek van NRC: burgers verlangen naar stabiliteit en daadkracht. Middenpartijen D66 en CDA deden het goed, en geen enkele partij steeg ver uit boven de rest. Toch blijft de aantrekkingskracht van radicaal- en extreemrechtse partijen groot. Nog steeds stemt ongeveer een derde van de bevolking voor radicale oplossingen in plaats van een gematigde koers waarin de grondrechten van alle mensen vooropstaan.

Met dat dilemma in het achterhoofd moet nu een nieuwe regeringscoalitie worden gevormd. Dat vergt van alle partijen die een rol gaan spelen in de formatie inlevingsvermogen in elkaars positie en het vermogen om uit te stijgen boven het eigenbelang. Nederland is er niet bij gebaat als partijen lang bezig blijven punten uit elkaars verkiezingsprogramma af te kraken, elkaar uit te sluiten als coalitiepartner of een machtspositie op te eisen. Partijen die een sleutelpositie hebben, dienen te beseffen dat hier een zware verantwoordelijkheid ligt. Met name de VVD, die nodig lijkt in iedere mogelijke coalitie.

De liberalen zetten bij de vorige formatie de deur open voor regeringsdeelname van de radicaal-rechte PVV. Het leidde tot een instabiel kabinet dat veel herrie maakte maar geen van de structurele problemen in het land oploste. Woningnood, stikstofcrisis, klimaatverandering, toenemende druk op de zorg, lerarentekort, het falende toeslagenstelsel en andere problemen liggen dus helaas opnieuw op tafel bij de formatie.

Minister van Staat Herman Tjeenk Willink, die als informateur was betrokken bij vijf formaties, sprak afgelopen week wijze woorden die kunnen helpen als richtsnoer bij de formatie. Allereerst zouden partijen moeten stillaan bij de context waarbinnen zij een kabinet vormen: de democratische rechtsorde. Tjeenk Willink heeft gelijk als hij verzuucht dat hier in het politieke debat, ook in de afgelopen verkiezingscampagne, nauwelijks oog voor is. „Je moet het fundament van de democratie onderhouden, anders gaat het rotten”, waarschuwt hij. „Zeker nu er krachten zijn die zeggen: die democratische rechtsorde zit ons alleen maar in de weg.”

Treffend voorbeeld was vorig jaar het plan van de PVV om

een 'asielcrisis' uit te roepen. Zo zou het kabinet-Schoof via noodrecht ingrijpende asielmaatregelen kunnen doordrukken zonder dat Tweede en Eerste Kamer daarmee hoefden in te stemmen. Toen het kritisch advies van de Raad van State over de asielplannen de partij niet beviel, vond PVV-leider Geert Wilders dat naar die „ongekozen bureaucraten” niet hoefde te worden geluisterd. Ook BBB-minister Mona Keijzer negeerde recent een negatief oordeel van de Raad van State, dat ging over haar conceptwetsvoorstel om statushouders niet langer voorrang te geven bij sociale huurwoningen. Het was in strijd met de Grondwet, aldus het onafhankelijke adviesorgaan.

Juist als de Raad van State waarschuwt voor ongrondwettelijkheid en onuitvoerbaarheid van plannen, zou dat tot ongemak moeten leiden. Laat dit een les zijn voor de komende formatie. Samenwerken met radicaal-rechts is voor partijen die de democratie en de rechtsstaat hoog in het vaandel hebben geen verstandig idee. Wat ze wél moeten doen, is zich bekommeren om de kiezers van deze partijen. Hun zorgen over het woningtekort, dure boodschappen en wachtlijsten in de zorg zijn even reëel als die van andere burgers.

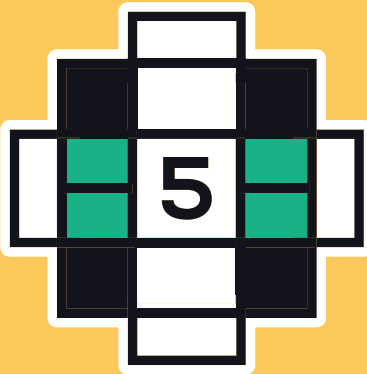
Formeren betekent samen keuzes maken in het algemeen belang

Tjeenk Willink had op dat punt ook nog een ander goed advies aan de politiek. Om het vertrouwen van burgers terug te winnen, moet de overheid weer zichtbaarder worden. In grote delen van het land zijn publieke voorzieningen verschaald. Ook zijn taken die de overheid vroeger zelf uitvoerde uitbesteed aan de markt, terwijl dat niet altijd in het publieke belang was. Voor burgers moet weer duidelijk worden op welke voorzieningen zij minimaal kunnen rekenen, of ze nou in Amsterdam wonen of in Zeeland.

In de formatie zouden partijen hierop een gezamenlijke visie kunnen formuleren. Bij voorgaande coalities, ook het kabinet-Schoof, waren regeerakkoorden vaak een samenraapsel van tegen elkaar uitgeruide verkiezingsplannen. Daar mag dit keer meer van worden verwacht. Formeren betekent samen keuzes maken in het algemeen belang. Door de forse investeringen in defensie moet ergens anders op worden bezuinigd. En om woningen te kunnen bouwen, zal er een oplossing moeten komen voor het stikstofprobleem. Een toekomstig kabinet moet zulke keuzes goed kunnen uitleggen aan de burger.

Recente formaties duurden vaak aanzienlijk langer dan in vroeger tijden. Dat is niet in het belang van Nederland, gezien alle urgente problemen in eigen land en de geopolitieke onzekerheid. Constructief meewerken is nu het credo. Partijen die zich niet aan de uiterste flanken van het politieke spectrum bevinden moeten inzien dat ze inhoudelijk meer met elkaar gemeen hebben dan ze van elkaar verschillen.

Advertentie

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties

T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service-of-bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

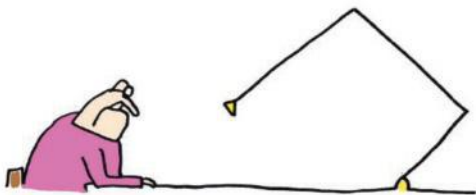
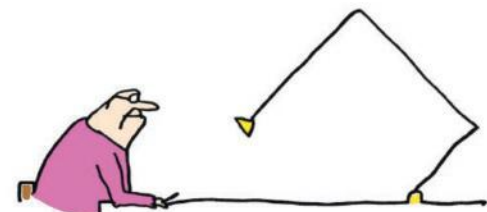
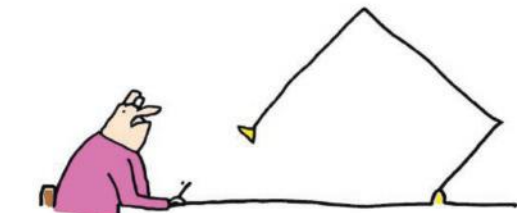
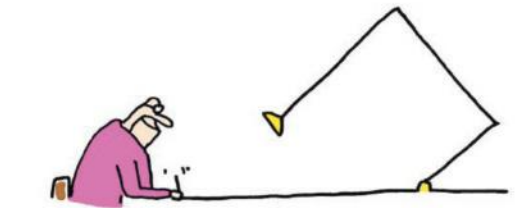
Omgang persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via [privacy@nrc.nl](https://nrc.nl/privacy).

Auteursrecht

© NRC, 2025.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl. Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing. Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

BERT schrijft een BOEK

KAMAGURKA

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

TALENKNOBBEL

We staan in de metro in Barcelona na een lange dag gevuld met culturele uitjes. Mijn 14-jarige zoon vertelt dat het leuke aan vakantie in het buitenland is, dat ze ons niet kunnen verstaan. „Je kan gewoon alles tegen ze zeggen en ze hebben niks door! Kijk maar.” Hij knikt naar de man die schuin tegenover hem op het bankje zit en zegt: „Loser!”

Tjeerd Boorsma

FOKKE & SUKKE
MAKEN HET HUIS HALLOWEEN-KLAAR

ALTJD ALS WE DE
SPINRAG VAN ZOLDER
HALEN...

ZIT IE
HELEMAAL IN
DE KNOOP!

RGVT

YOUP

Op een grote paddostoel

Vorige week zaterdag reed ik 's morgens vroeg door de IJ-tunnel en schepte bijna een voetganger die slalomend over het wegdek fladderde. Eerst dacht ik aan een zwevende kiezer. Tot ik me realiseerde dat het Amsterdam Dance Event bezig was. Overduidelijk een jongen die te diep in de pot met pillen had gekeken.

Even later was ik thuis omdat ik bezoek zou krijgen van een vriend die niet kwam opdagen, maar die mij wel na een half uur appte met de vraag waarom ik niet opendeed. Hij stond voor het huis waar ik al een jaar niet meer woon. Ook hij was de avond ervoor wezen dansen. Hij voelde dat aan zijn benen en ik zag het aan zijn ogen.

Toen we lunchten vertelde hij over het gelukzalige paddenstoelengevoel. Of ik dat kende? Waarop ik zei dat ik wel eens een Italiaans truffeltje over mijn pasta raspte. Dat bedoelde hij niet. Nee, paddenstoelen, aardse lekkernijen en wat voor bevrijdend effect dat spul op mijn vastgeroeste hersenen zou hebben. Ik kreeg een website en hij legde mij uit hoe ik ze moest klaarmaken.

Woensdag had ik alles in huis en in mijn werkkamer maakte ik de boel klaar. Met citroen. Daarna nam ik het stukje bij beetje tot me. Drie tot vier uur zou ik van het hallucinerende riedeltje mogen genieten.

Na een half uur ging ik onzeker naar beneden en trof ik mijn vrouw in een nogal opgewonden toestand. Ze was samen met een van onze dochters de woonkamer aan het behangen. De dames waren allebei poedelnaakt. Ik voelde dat ik dit volstrekt normaal vond en ging er dus niks van zeggen. Ze waren duidelijk vrij. Ook kreeg ik van mijn vrouw wat naaktfoto's van onze andere dochter. En ze vertelde dat ze een geluidsofnaam had gemaakt van onze zoon die seks had met zijn vriendin. Gewoon met haar telefoon tegen de deur. Ik was te gelukkig om dat raar te vinden.

Mijn dochter waarschuwde mij dat ik wel op mijn woorden moest letten want die tas op tafel nam alles op. Ik dacht: ja, dat doen tassen. Die opnamen zouden weer worden doorgespeeld aan een integere journalist van *De Telegraaf*, die met een onthullend artikel over mij bezig was. Dat vond ik

ook niet raar. Daarom bestaat deze krant. Hun geletterde lezers hebben nou eenmaal behoefte aan dat soort informatie.

In de kamer stond de televisie aan en daarop zag ik een geëmotioneerde oude man afscheid nemen van zijn politieke partijje omdat hij er tot twee keer toe niks van gebakken had. Daarna logen allerhande partijgenoten dat ze hem gingen missen. Ik maakte mij vooral zorgen om zijn wachtgeld en begon tegen de tv te schreeuwen dat hij dat niet moest vergeten. Ik zag hem knakken. Later las ik dat dat buigen was.

Daarna schakelden ze in de studio over naar een mevrouw die een onbegrijpelijke campagne had gevoerd en tot een week geleden op iets meer dan tien zetels stond. Omdat de schade mee was gevallen werd haar naam gescandeerd door een roedel dronken golfballen en danste ze alsof ze ook knetterstoned op het ADE stond.

*Ik zag een
geëmotioneerde
oude man
afscheid nemen
van zijn
partijje*

Opeens vloog Eddy van Hijum in zijn gele vliegtuigje door de kamer. Hij vroeg waar hij kon landen. Ik adviseerde hem: in de gang. Ons huis heeft geen gang. De vloer en het plafond probeerden elkaar te kussen en het echtpaar Knoops zat met Peter Plasman een potje te dobbelen met blinde dobbelstenen zonder ogen. Gelukkig niet bloot.

Toen werd er wanhopig op het raam geklopt. Ik deed het gordijn opzijen zag een radeloze meneer die vroeg of hij alsjeblieft naar binnen mocht. Hij was dakloos omdat hij aan een veel te jong meisje had gesnuffeld. Ik vroeg hem om zijn naam. Wij laten namelijk alleen keurig volk binnen. Geen tuig. Ik vroeg drie keer aan de onverlaat hoe hij heette. Hij begreep me niet. Uiteindelijk huilde hij met lange halen: „Andrew”.

Helaas, deze viespeuk kwam er bij ons absoluut niet in.

Speciaal jubileumaanbod

LEXUS VIERT **35-JARIG JUBILEUM** MET 35TH EDITIONS

Ontdek de 35th Editions

Bewijs maar
eens dat je
queer bent

KERST

Ontdek de mooiste cadeaus

&KLEVERING
Kandelaar
per stuk

Adviesprijs
45,00
39,95

Kerstboomkaars
set van 12 stuks

Adviesprijs
30,-

Kunstkerstboom
met verlichting

Adviesprijs
vanaf
199,-

- › Niet van echt te onderscheiden, zonder naalduitval
- › Gaat jarenlang mee, onderhoudsvrij én stijlvol
- › Verkrijgbaar in de hoogtes 185 en 215 cm

Led kaarsenset
7-delig

Adviesprijs
29,95

Kunstboom
met verlichting

Adviesprijs
79,-

&KLEVERING
Waxinelicht-
houders
set van 2 stuks

Adviesprijs
37,45
29,45

AMNESTY INTERNATIONAL
Kerstkaarten
set van 32 stuks

Adviesprijs
30,00
25,-

BLOOMING GOOD
Luxe kunst-
kerstkrans

Adviesprijs
59,00
49,-

DEZE WEEK

QUEER

Wie is gevlucht om zijn seksuele geaardheid, kan daar in een cursus over leren praten. Dan maak je meer kans bij de IND.

PAGINA 4-7

INTERVIEW

Forensisch patholoog Frank van de Goot: „O, dit vind ik leuk. Nu heb je je eigen graf gegraven. Wanneer noem je iets een lijk?”

PAGINA 8-10

IN BEELD

Fotograaf Claire Beckett legde tussen 2006 en 2023 de verkleedpartijen vast waarmee Amerikaanse militairen trinden voor de War on Terror. Het gaat haar om de Amerikanen die de goeien en de slechten moeten spelen in die oefeningen.

PAGINA 16-17

ZIN

IN DE KRANT

En ook al is het nog niet helemaal vloed, toch zijn opeens je voeten nat.

Wanneer jonge familieleden voor een tripje van enkele dagen het vliegtuig nemen, zal ik daar nooit iets van zeggen. Maar 's nachts lig ik er wel wakker van

PAGINA 14-15

FILOSOOF

De Amerikaanse filosoof Agnes Callard woont samen met haar man én haar ex-man, ze heeft met beiden „een filosofische relatie”. „Het is een heel gewoon huishouden. Niemand is naakt, we gebruiken geen drugs, we drinken niet eens alcohol.”

PAGINA 20-21

ECHTSCHIEDING

Scheiden doet lijden - steeds meer zelfs. Experts zien verharding tussen de ex-partners tijdens het proces. Hoe kan het beter?

PAGINA 22-23

JUWEELTJES

Het is geen eenvoudig baksel maar zeker niet onmogelijk (en lekker bovendien): Janneke Vreugdenhil maakt canelés.

PAGINA 28

EN VERDER

REPORTAGE

Het coole broertje van Londen

PAGINA 12-13

MIJN OUDERS

Margot en Carel ter Kuile

PAGINA 24

VONDST

De antieke raamhor

PAGINA 25

RESTAURANT

Lutum in Wijk bij Duurstede

PAGINA 29

LAATSTE BLADZIJDE

Hans Rijkhof, drogist

PAGINA 31

Door
Merijn Rengers en
**Andreas
Kouwenhoven**

Fotografie
Simon Lenskens

Foto's op pride-evenementen en voor regenboog-vlaggen dienen als bewijs voor de IND.

Oefenen om geloofwaardig queer te zijn

Hier staan twee ladies die net hun status in Nederland hebben gekregen”, zegt Angel in de microfoon. Ze overhandigt de vrouwen een cadeautje: een pakje Merci-chocolaatjes. Vervolgens keert ze zich naar de zaal, waar zo’n honderd Afrikaanse asielzoekers op stoeltjes zitten. „Jullie zijn de volgende. De volgende winnaars!” Ze klappen.

Angel staat in de overdekte binnentuin van de Protestantse Diaconie, een historisch complex in het centrum van Amsterdam. Om de hoek struinen toeristen, de rondvaartboten liggen voor de deur in de Amstel. Maar dit inloophuis voor ongedocumenteerde migranten is deze vrijdag het domein van Phoenix, een zelfhulporganisatie van lhbtbi+’ers zonder papieren. Aan de muur hangen regenboogvlaggen, er klinkt Nigeriaanse muziek en beneden in de

„Als je het systeem niet begrijpt, kun je eigenlijk nooit een positieve beslissing krijgen

Asia Hussain directeur Prisma Groep, zelf trans en afkomstig uit Pakistan

keuken is de hele middag gekookt, voor later die middag. Maar eerst leren de asielzoekers uit onder meer Oeganda, Nigeria, Ghana en Kenia om openlijk te praten over hun seksuele gerichtheid en hun daaraan gerelateerde vluchtverhaal. Want zonder dat verhaal worden ze nooit de volgende winnaar – van een Nederlandse verblijfsvergunning. „Wij Afrikanen praten niet makkelijk over intimiteit”, houdt Angel de aanwezigen voor. „Terwijl de IND dat wel van ons verlangt. Ze willen onze geaardheid helemaal snappen. Dus moeten we het hier samen oefenen.” Met de draagbare microfoon loopt Angel door de binnentuin, als oefening voor de ondervragingssessie bij de IND. De aanwezige mannen vallen stil. „Wanneer gaan we eten?”, wil een van hen weten. Een vrouw die zich voorstelt als Queeny steekt haar hand op, ze is helemaal in het roze gekleed. „Je moet je verhaal ownen”, zegt ze. En dan steekt ze van wal. „Ik was veertien en zat op voetbal toen ik gevoels kreeg voor een teamgenoot.” Angel: „Mooi, ga door!”

Geaardheidsportfolio's Nederland verleent asiel aan vluchtelingen die gevaar lopen vanwege hun seksuele oriëntatie. De voorwaarde, aldus de website van de Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND): „De verklaringen van de asielzoeker over de seksuele gerichtheid en de problemen in het land van herkomst moeten geloofwaardig zijn.” Die gedachte is overzichtelijk, de praktijk is dat allerm minst. Seksuele gerichtheid is niet exact vast te stellen en documenten die bewijzen dat lhbtbi+ vluchtelingen gevaar lopen bestaan nauwelijks: zij komen uit landen waar homoseksualiteit officieel niet bestaat, óók niet op papier. Toch komen de asielzoekers met gedetailleerde verhalen en mappen vol bewijsstukken naar hun gesprek met de IND, blijkt uit gesprekken die NRC voerde met asielzoekers, ambtenaren, activisten, wetenschappers en advocaten. Deze verhalen en dossiers komen niet uit de lucht vallen: zelfhulporganisaties, vrijwilligers en professionele stichtingen organiseren wekelijks bijeenkomsten waar asielzoekers hun ‘ontdekkingsverhaal’ kunnen oefenen en verfijnen. Ook helpen zij vluchtelingen bij het opstellen van ‘geaardheidsportfolio’s’ – vol brieven, foto’s en steunbewijs voor elke seksuele voorkeur. Deze praktijk plaatst vluchtelingen én de IND voor grote dilemma’s. Asielzoekers die hun verhaal niet oefenen en documenteren, lopen een grotere kans teruggestuurd te worden naar landen waar zelfs de suggestie van homoseksualiteit tot problemen leidt. Ondertussen worstelt de immigratiedienst met de vraag hoe oprecht ingestudeerde vluchtverhalen over seksuele geaardheid zijn. Wat betekent een foto van een asielzoeker bij een regenboogvlag nou helemaal?

Genderbread person Een week later hangt de binnentuin van de Amsterdamse Protestantse Diaconie opnieuw vol regenboogvlaggen, deze keer om de Utrechtse Prisma Groep te verwelkomen – een stichting voor biculturele lhbtbi+’ers. De aanwezigen, vooral Phoenix-sympathisanten, zien hoe de Russische vrijwilliger Alexy zijn Power-Point opent. Op het scherm verschijnt een speculaaspoppetje met pijlen en woorden: *expression, sex, attraction, identity*. „Dit is een *genderbread person*”, zegt Alexy. „Zo kun je uitleggen wie je bent.” Hij wijst naar het figuurtje. „Je kunt je een man voelen, maar je uiten als vrouw. Je kunt seksueel aangetrokken zijn tot mannen én vrouwen. Alles is mogelijk.” Onthoud dit goed, zegt Alexy. „Zó kun je je uitdrukken in je interview met de IND.” De volgende vrijwilliger, de Oegandese statushouder Andrew, legt de aanwezigen uit dat

zij hun asielverhaal lang voor het gehoor op papier moeten zetten. „Je beschrijft alle gevaarlijke situaties die je hebt meegemaakt in je land van herkomst. Bouw je verhaal op, als een levenslijn.” Alexy knikt. Het werkt écht, zegt hij. „Ik heb het zelf ook gedaan. Mijn doel was om te vertellen hoe ik als homoseksuele man in Rusland gevaar liep. Mijn eerste versie was veertig pagina’s lang. Dat heb ik bewerkt tot een logisch en consequent verhaal, alsof ik een boek schreef. Je blijkt je allemaal dingen te herinneren waarvan je het niet eens wist!” Het gaat niet alleen om wat je vertelt, maar ook om hóe, zegt Prisma-directeur Asia Hussain – een Pakistaanse trans vrouw. Haar devies: oefenen. Hussain: „Bij je IND-gehoor kun je niet meer verlegen zijn. Dan zeggen ze dat je liegt.” „Asia”, klinkt het dan van achter de bar. Phoenix-voorzvrouw Angel rommelt met beertjes cola en wil de aandacht. Ze komt uit Sierra Leone en zat tot voor kort in een asielprocedure, maar de IND geloofde niet dat ze een trans vrouw was, vertelt ze. Ze meldde zich bij de genderpoli om in transitie te gaan en vroeg opnieuw asiel aan. En ze bezocht bijeenkomsten voor lhbtbi+’ers zoals die van Asia Hussain. „Van jou leerde ik mijn verhaal op te schrijven”, zegt Angel in de microfoon. „Ik heb het ingesproken op mijn telefoon en uit mijn hoofd geleerd. Daarna kon ik het zó goed uitleggen, dat ze na anderhalf uur bij de IND zeiden: het is goed, je kunt gaan. Een dag later had ik mijn verblijfsvergunning.” Hussain: „Je hebt er ook hard voor gewerkt.” Een vrouw met een roze pet steekt haar hand op. „Veel van ons weten niet hoe ze moeten uitleggen wie ze zijn”, zegt ze. „Weet jij het?”, vraagt Hussain. „Ja, ik ben lesbisch en val op trans mannen.” Hussain: „Horen jullie dat? Ik geloof je. Kijk hoe overtuigend je hier staat. Zou je iets willen vertellen over de moeilijkheden in je thuisland?” „Ja, mijn tantes accepteerden mij niet en wilden mij veranderen.” Hussain: „De IND zal je vragen naar details. Welke tantes? Waar was dit? Hoe zag het er daar uit? Op dat soort vragen moet je je voorbereiden.” „De IND wil plaatsen en data”, vult Andrew aan. „Ze willen weten of je echt degene bent die je zegt te zijn.” „Het gaat erom dat je begrijpt hoe het systeem in dit land werkt”, verzucht Hussain. „Als je het systeem niet begrijpt, kun je eigenlijk nooit een positieve beslissing krijgen.”

Duizenden aanvragen Officiële statistieken over de aantallen mensen die op grond van hun seksuele geaardheid asiel in Nederland aanvragen bestaan niet, om privacyredenen. Schattingen zijn er wel. In een vorig jaar verschenen rapport stelt de IND dat in 5 tot 10 procent van het totaal aantal asielaanvragen de seksuele geaardheid en/of genderidentiteit worden aangevoerd als motief, oftewel zo’n twee- tot vierduizend aanvragen op jaarbasis. In 64 landen geldt homoseksualiteit nog altijd als een strafbaar feit. In hetzelfde rapport staat dat de complexiteit van het werk bij de immigratiedienst enorm is toegenomen, mede door het groeien de aantal asielverzoeken op basis van seksuele geaardheid. De dienst heeft in een openbare werkinstructie „precies vastgelegd waaraan een aanvrager moet voldoen”, maar de keerzijde van deze transparante werkwijze is dat het toetsingskader rond lhbtbi+ aanvragen „gevoelig is voor misbruik”, aldus de IND.

LEES VERDER OP PAGINA 6

Volgens de dienst zijn „authentieke asielre-lazen” niet altijd te onderscheiden van „fictie-ve” verhalen en hebben hoor- en beslismede-werkers extra „inhoudelijke kennis nodig” om te beoordelen of iemand de waarheid spreekt of een verhaal vertelt „dat is bedacht op basis van het beoordelingskader”.

En zo dansen vluchtelingen en de IND om el-kaar heen, in steeds langere en ingewikkeldere procedures rondom seksuele geaardheid.

Boven in een van de ministeriële torens te-genover het Haagse station, zitten Dirk en Josi-ne - twee IND'ers die dit soort zaken behanden. Ze willen alleen met voornaam genoemd worden. „Ons werk is niet makkelijk”, zegt Dirk. „Je voert meteen hele intieme gesprek-ken”, vult Josine aan. „In de kroeg vraag je ook niet gelijk naar hoe iemand zijn seksuele ge-richtheid ervaart.”

De bijbehorende gehoren zijn voor alle be-trokkenen intensief, vertelt Dirk. Ze duren minstens een werkdag, soms twee. „Je pro-beert eerst iemand op zijn gemak te stellen”, zegt hij. „Daarna komen vragen als: wanneer kwam u er voor het eerst achter dat u op man-nen viel? Hoe ging u daarmee om? Wat deed dat met u?”

Het komt aan op goed luisteren en dóórvra-gen, zegt hij. „Als iemand zegt dat het moeilijk was dat hij op mannen viel, zeg je: oké, maar wát maakte het dan zo moeilijk? Kunt u een voorbeeld geven?” Zo probeert de IND erachter te komen of een vluchtverhaal „authentiek” is. Het is geen exacte wetenschap, vertelt Dirk: „We kunnen niet in iemands hoofd kijken.” Aan de andere kant: „Als je echt iemands verhaal helder krijgt, is dat verrijkend.”

Een van de problemen: lang niet iedereen kan de woorden vinden. „Russen”, zegt Dirk, „kunnen vaak heel beeldend vertellen. Ze snappen de vragen van de IND, waarschijnlijk omdat ze dicht bij onze cultuur staan. Van een Rus krijg je antwoorden als: ‘Ik zag een tv-serie waarin een acteur zat die ik heel aantrek-kelijk vond, en toen vroeg ik me af of ik op mannen viel...’ Daar kun je je als beslismede-werker meteen iets bij voorstellen.”

Bij asielzoekers uit Afrikaanse landen is dat lastiger, zegt hij. „Zij lijken in de regel minder makkelijk te praten over homoseksuele gevoe-lens dan mensen uit andere landen. Zo komt het in elk geval op ons over.”

Asieladvocaat Inge Hidding, gespecialiseerd in lhbt+-zaken, ziet het dagelijks in de rechts-zaal gebeuren. „Wie niet goed over zijn gevoe-lens kan praten, wordt afgewezen”, zegt ze. „De IND verwacht dat een asielzoeker in zijn gehoor een bepaalde ontwikkeling schetst. Dat die iets zegt als: ‘Toen ik vijftien jaar was, voel-de ik al dat ik anders was dan andere jongetjes’. Maar hoe realistisch is dat? Probeer maar eens uit te leggen hoe je ontdekte dat je hetero was. Dat kunnen de meeste hetero’s ook niet.”

Laatste hoop

En precies daar beginnen de discussies. Zoals bij een achttienjarige Marokkaanse cliënt van Hidding, die op zijn vijftiende als wees naar Nederland kwam - met psychische problemen en een misbruikverleden. Hij zei gevaar te lo-pen in Marokko vanwege zijn homoseksuali-teit, maar de IND geloofde hem niet. In het be-sluit om hem asiel te weigeren schreef de IND dat de verklaringen van de jongen te summier waren en dat hij te weinig inzicht toonde in zijn gevoelens.

De zaak leek verloren, totdat Hidding zich wendde tot Sandro Kortekaas, oprichter en drijvende kracht van belangenorganisatie LGBT Asylum Support - de man die voor veel afgewezen asielzoekers de laatste hoop is.

In een café in de buurt van Den Haag Cen-traal haalt Kortekaas zijn laptop uit zijn regen-boogrugzak. Zijn telefoon trilt voortdurend. Hij is net terug uit de Tweede Kamer, waar hij een rapport heeft aangeboden over het lot van lhbt+- vluchtelingen. Hij staat een groot aantal asielzoekers bij in hun procedure, zoals de Ma-rokkaanse jongen die niet werd geloofd.

Kortekaas liet de jongen naar zijn kantoorje in Ter Apel komen, vertelt hij. „Ik vroeg: hoe beleef jij je seksualiteit? Wat doe je in de prak-tijk? Ben je actief op een datingsite?” Daar ont-dekte Kortekaas dat de jongen op gaydatingapp Grindr chatte met een andere man. Hij selec-teerde foto’s en berichtjes die de mannen on-derling uitwisselden, zoals hartjes naar elkaar,

„Ik ben lesbisch, maar wat betekent dat? Wie ben ik? Ik was niet gewend om daarover te praten

Aisha (47) komt uit Oeganda, waar homoseksualiteit streng verboden is

om naar de IND te sturen. „Geen foto’s met ge-slachtsdelen”, zegt hij. „Een ontbloot bovenlijf geeft ook wel een beeld.”

Kortekaas schreef vervolgens een rapporta-ge, zoals hij dat vaker doet. Hij beschreef daar-in de angst die de jongen ervaart in het azc - over de oorbel die hij niet durfde te dragen, over diens bezoek aan een gaybar. „In mijn rap-port heb ik uitgelegd dat we hier te maken heb-ben met een zwaar getraumatiseerde jongen met een beperkt wereldbeeld, die om die reden niet goed kan praten over zijn homoseksuele gevoelens. Maar die zijn er wel degelijk.”

De rechter ging erin mee. De jongen kreeg re-cent alsnog een verblijfsvergunning.

Kortekaas kijkt daar al lang niet meer van op. Tot nu toe schreef hij dit jaar 55 rapporten voor individuele asielzoekers. Meer dan ooit, zegt hij. Normaal gesproken gaat het om zo’n 50 op jaarbasis, vaak voor asielzoekers die al eens zijn afgewezen. Ze zoeken naar bewijs om een nieuwe asielprocedure te kunnen opstarten. „De lat daarvoor ligt hoog”, zegt Kortekaas, „maar het is mogelijk. Bijvoorbeeld als je kunt aanvoeren dat je in de tussentijd een relatie hebt gekregen en bent gegroeid in je lhbt+-identiteit. Vaak is dat het moment dat mensen bij een belangenorganisatie aanklop-pen.”

Ook bij de Amsterdamse steungroep Phoe-nix zijn er veel mensen die voor hun tweede kans gaan. Aisha (47) loopt na een van de bij-eenkomsten met twee zware tassen richting de trein naar Rijswijk, waar ze in een asielzoekers-centrum woont. Haar eerste asiolverzoek werd afgewezen. „Ik kon mezelf nog niet uitdruk-ken”, zegt ze. „Ik ben lesbisch, maar wat bete-kent dat? Wie ben ik? Ik was niet gewend om daarover te praten.”

Na haar afwijzing verloor ze haar plek in de reguliere opvang en kwam op straat te staan. Een hulpverlener van het Leger des Heils raadde haar aan bewijsstukken te verzamelen, voor een nieuwe asielaanvraag. Ze kreeg een relatie met een vrouw. Samen bezochten ze bijeenkomsten van Phoenix en HVO-Querido, een Amsterdams opvang voor mensen zonder papieren. Die or-ganisaties schreven op haar verzoek een verkla-ring, waarin ze getuigden van haar relatie.

Hun verklaringen, samen met het nieuwe

Bijeenkomst in Amsterdam van Phoenix, een zelfhulp-organisatie van lhbt+-ers zonder papieren.

dossier, waren genoeg voor een tweede kans. Ze ziet haar IND-gehoor dit keer vol vertrou-wen tegemoet, dankzij de workshops die ze volgde. „Nu kan ik tenminste over mijn identi-teit praten.”

Steunverklaringen

Bij Phoenix weten ze inmiddels precies hoe een steunbrief eruit moet zien. Op de PowerPoint van trainer Andrew van de Prisma Groep staan instructies: onderteken de brief duidelijk en wees gedetailleerd: hoe ken je elkaar, wat doe je samen. „Je moet niet schrijven: mijn vriend is homo”, zegt hij. „Veel beter is: mijn vriend en ik doen samen leuke dingen. We gaan samen naar het park...”

„We zijn elkaars getuigen”, vertelt Angel na de bijeenkomst op de bank in de opvang waar zij tijdelijk verblijft. Namens Phoenix stelt zij verklaringen op die de asielzoekers die de bij-eenkomsten bijwonen naar de IND sturen. „Ik schrijf bijvoorbeeld: ik ken deze persoon van Phoenix. We doen samen mee aan de activitei-ten. We hebben samen gegeten, gelachen, ge-danst. En ik zeg: ik heb gezien dat hij vrij is bij ons, dat hij zichzelf durft te zijn. Dat zijn de dingen die ik in die brief zet.”

Niet iedereen die bij haar aanklopt, krijgt een brief. „Ik kom ook mensen tegen van wie ik denk: misschien ben je niet echt gay. Maar ik ben niet de IND, ik oordeel niet. Ik zeg dan: je bent welkom hier, maar ik schrijf geen brief voor je.” Soms, vertelt ze, gaan ze met de Phoenix-groep naar een gaybar. „Dat is belangrijk, voor-al voor mensen die net nieuw zijn. Ze moeten leren dat het oké is om zichzelf te zijn. En ja, sommigen maken dan foto’s, om te laten zien dat ze daar waren. Voor de IND.”

Janna Wessels, die onderzoek doet naar lhbt+-asielzaken aan de Vrije Universiteit Amster-dam, zegt dat die foto’s de kern vormen van het absurde systeem dat is ontstaan. „De asielzoe-ker moet iets bewijzen wat niet te bewijzen valt”, zegt ze. „En de IND staat voor de onmogelijke taak om te beslissen of iemand homo is of niet.” Zichtbaarheid is daarbij tot bewijs ge-

bombardeerd. „Het systeem moedigt mensen aan om zich te associëren met lhbt+-organisa-ties, om foto’s te plaatsen met regenboogvlag-gen, om aanwezig te zijn op Pride”, zegt Wes-sels. „Ze moeten leren zichzelf zichtbaar te maken binnen een westers kader van open-heid, trots en identiteit.”

Maar precies die zichtbaarheid kan levens-gevaarlijk zijn. „Die foto’s en video’s gaan nooit meer weg”, zegt ze. „Ze circuleren onli-ne, ze zijn vindbaar. Aanklagers in het land van herkomst kunnen ze óók vinden. Wie niet wordt geloofd, moet terug naar een land waar hij alleen al door die zichtbaarheid gevaar loopt.”

En zo leidt een systeem dat goed wil doen ertoe dat vluchtelingen hun veiligheid op het spel zetten om hun verhaal geloofwaardig te maken, zegt Wessels. „Om te laten zien dat ze bescherming verdienen, moeten lhbt+-ers zich-zelf in gevaar brengen. Dat is wrang: ze doen wat van hen gevraagd wordt - en lopen juist daardoor grote risico’s.”

Bij de IND in Den Haag zijn Dirk en Josine milder: natuurlijk kent het lhbt+-beoorde-lingssysteem gebreken, maar welk systeem heeft die niet? Dat steunorganisaties een gro-tere rol krijgen is niet per se slecht, vinden zij. „Het is niet verplicht om met documenten of foto’s de seksuele gerichtheid aan te tonen. En het is al helemaal niet de bedoeling dat asiel-zoekers zichzelf in gevaar brengen. Wel mer-ken we dat vluchtelingen steeds vaker weten hoe het gesprek zal verlopen en wat onze vra-gen zijn. Als mensen hebben geleerd hoe ze over hun gevoelens moeten praten, dan is dat eigenlijk goed”, zegt Josine. „Dan kunnen wij beter oordelen.”

Dirk vult aan: „Ik snap het ook wel. Je wilt je kansen vergroten.” En wat is de waarheid? „Als je intelligent genoeg bent, lukt het je om een aannemelijk verhaal te vertellen. De reali-teit is: als wij dat verhaal overtuigend vinden, dan krijg je een vergunning.”

MUUTO

De Post vloerlamp

- › Dimbare vloerlamp met geïntegreerde LED-lichtbronnen
- › Modulair en innovatief verlichtingsontwerp
- › Ook verkrijgbaar als tafellamp

De Post vloerlamp van het Deense Muuto is een innovatief en modulair verlichtingsontwerp met een tijdloze uitstraling, strakke lijnen en geavanceerde functionaliteit. Dankzij de flexibele magnetische verbinding kunnen de twee afzonderlijke verlichtingseenheden eenvoudig naar jouw wensen worden gepositioneerd, gedraaid en gedimd. De magnetische kabeldruppels maken het mogelijk om de snoeren netjes langs de stang te bevestigen. De Post vloerlamp wordt geleverd met twee verlichtingseenheden.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/muuto

Frank van de Goot onderzoekt doodsoorzaken.
„Als ik geen forensisch patholoog was geworden,
zat ik nu geheid in de gevangenis.”

F

CV

Franklin Ragnar Willem van de Goot (Meppel, 1967) deed na Its, mbo en hbo laboratoriumonderzoek, geneeskunde aan de Vrije Universiteit en promoveerde daar in 2015. Hij is gespecialiseerd in de neuro-oncologische pathologie en behaalde ook een graad in Egyptologie en Assyriologie.

In 2004 begon hij als forensisch patholoog bij het Nederlands Forensisch Instituut, en vertrok in 2010 na 'onmini'. Hij werkte o.a als klinisch patholoog (gespecialiseerd in neuro-oncologie) bij het VUMC en Noordwest Ziekenhuis in Alkmaar. Zijn bedrijf in autopsie en pathologie is sinds 2024 opgegaan in het Nationaal Forensisch Onderzoeksbureau.

Van de Goot is geregistreerd in het Nederland Register Gerechtelijk Deskundigen. Hij woont in Baarn.

Frank van de Goot (58) mag graag vertellen hoe hij besloot patholoog te worden. Hij zat in de derde klas van de Its in Amersfoort, afdeling elektrotechniek, en hoorde een klasgenoot opscheppen over zijn bijbaantje bij een begrafenisonderneming - er was eens één lichaam in twee plastic zakken bezorgd. Treinongeval. De jongen was over z'n nek gegaan, Frank van de Goot dacht: 'interessant'. Hij ging naar de laboratoriumschool - de middelbare en hogere. Studeerde medicijnen, deed een specialisatie klinische en forensische pathologie aan de Goethe-universiteit in Frankfurt, promoveerde en na 22 jaar was hij wat hij nu nog is: forensisch patholoog. Daar zijn er hooguit vijf van in Nederland en hij is de bekendste met een eigen televisieprogramma *Doden liegen niet* (WNL, 2016-2018) en er is nu ook een boek over hem en zijn werk, *Post mortem*.

Een forensisch patholoog onderzoekt de doden en doet dat (meestal) in opdracht van justitie als er een vermoeden is dat iemand niet vanzelf is overleden. De patholoog bekijkt het lichaam van buiten en van binnen. Blauwe plekken, schrammen, kneuzingen, breuken, gifstoffen. Moord of doodslag hoeft hij niet te bewijzen - dat moet het Openbaar Ministerie doen. Hij stelt alleen vast of het opzet zou kunnen zijn.

Zo concludeerde hij dat Ivanka Smit (18), een Nederlands model, mogelijk al lijkstijf was vóór haar val in 2017 en dus onmogelijk zelf van het balkon in Kuala Lumpur kon zijn gesprongen. Met een valreconstructie toonde hij aan dat de achtjarige Sharleyne Remouchamps uit Hoogeveen in 2015 te klein was om zelf van het balkon te kukelen, wat de verdenking tegen haar moeder verzwaarde. Hij hielp bij de zoektocht naar de vermiste geneeskundestudent Sophia Koetsier in Oeganda en onderzocht de zaak van Kris Kremers en Lianne Froon maanden na hun verdwijning in de jungle van Panama. Als specialist letselinterpretatie en doodsoorzaken beantwoordt hij de vraag hoe of waaraan iemand overleed. Als dat al kan. Verdrinking, verstikking, oververhitting, onderkoeling, uitdroging, smoren - kort na de dood lastig vast te stellen en langer erna onmogelijk.

Zijn haar is grijs met geblondeerde en zwarte lokken, op zijn wangen stoppels van één dag, grote handen met om een middelvinger een gouden zegelring. Hij draagt een barok, purperkleurig jasje over een verwassen T-shirt en een zwarte spijkerbroek, bergschoenen aan zijn voeten. De eerste blik in zijn hoofd is rommelig, zo snel als hij halverwege het ene onderwerp over het volgende begint. Sowieso wil hij niet binnen zitten in café-restaurant De Generaal in Baarn. „Ik kan niet tegen warmte.” Dus

zitten we buiten aan een tuintafel bezaaid met dode blaadjes. „Beuk”, stelt hij vast. Eerst koffie, daarna een Duvel.

Waarom een boek?

Diepe zucht. „Wie wilde dit? Ik was een keer te gast bij Humberto Tan, jaren geleden, en toen was ik een bekende Nederlander in Hilversum. Daarna werd ik benaderd door een producent en zo is *Doden liegen niet* er gekomen. En nu een uitgever. Ik word zogezegd gemarkeerd.”

Omdat u met de doden werkt, of stukjes daarvan?

Hij veert op. „Hier kaart je een heel leuk onderwerp aan. O, dit vind ik leuk. Nu heb je je eigen graf gegraven. Wanneer noem je iets een lijk? Als je een vinger vindt, een halve romp, een hoofd? Dat is een ommissie in de wet op de lijkbezorging, die verplicht een lijk te begraven of te cremëren. Ik heb momenteel het complete onderbeen van Leo Bonten in mijn kantoor staan.” Leo Bonten uit Vlaardingen stond erop dat hij zijn onderbeen na amputatie mee naar huis mocht nemen om er een lamp van te maken. Het Erasmus MC in Rotterdam was van mening dat het been medisch afval was en vernietigd moest worden. Van de Goot: „Is een been weefsel of is het een stukje mens?”

Terug naar het boek. Hij zegt dat hij wilde dat het niet geschreven was (Marja West is de auteur). „Ik heb er geen controle over, ik weet niet hoe het landt, en die onzekerheid is onverdraaglijk.” Hij citeert Micha 6:8. „Losjes geformuleerd: mens, je weet dondersgoed het verschil tussen goed en kwaad, doe gewoon een beetje je best op aarde en wees ootmoedig.” 287 bladzijden gewijd aan hem, dat is lastig bescheiden te noemen. Om iets later te zeggen: „Ik kende een celkundige, de beste van Nederland. Op z'n 55ste: dood. Alle kennis weg. Als ik straks word aangereden gaat er dertig jaar ervaring mee het graf in.” In *Post mortem* staat, naast tientallen casussen, ook beschreven hoe hij een Y-sneede (van schouder tot schouder, via de navel tot het schaambeen) zo maakt dat het lichaam na sectie toonbaar blijft voor de nabestaanden.

Vanaf hier trekt het gesprek iets vlot. Eerst nog een onverhoedse aanval: „Jullie zijn deel van het probleem.” Sorry? „Jullie journalisten. Jullie schrijven dat hartfalen doodsoorzaak nummer één is, dat het aantal suicides schrikbarend toeneemt en het aantal verkeersdoden afneemt. Hoe weten jullie dat?”

U bedoelt: je weet pas hoe iemand is overleden als je het lichaam onderzoekt?

„Hoeveel mensen gaan er dood in Nederland?”

Rond de 170.000 per jaar. „Pakweg drieduizend gaan op voor obductie [uitgebreid uit- en inwendig onderzoek] zonder dat er een misdrijf wordt vermoed. Dan heb je het NFI [Nederlands Forensisch Instituut] dat er driehonderd onderzoekt, ik neem er bij het NFO [Nationaal Forensisch Onderzoeksbureau] nog eens honderd per jaar voor mijn rekening. Hoeveel niet-natuurlijke overlijdens denk je dat er tussendoor glippen? Veel, zeg ik je. Met enige regelmaat tref ik bij toeval tuberculose aan in een lichaam. Dat is een categorie-A ziekte die ik ogenblikkelijk bij de landelijke GGD had moeten melden als ik het vooraf geweten had. Ik krijg mensen op tafel die ten onrechte de diagnose zelfdoding kregen omdat ze toevallig depressief waren en zijn dood werden gevonden.” Hij steekt één vinger in zijn mond en daarna in de lucht. „Giswerk.”

Dit brengt hem bij de volgende twee stokpaarden. Hij vindt dat de zorgverzekering niet moet stoppen bij overlijden, maar moet doorlopen tot de uitvaart. „Bied alle nabestaanden standaard de mogelijkheid van obductie aan.” En zo komt hij op het tweede: zijn irritatie over de „hegemonie van justitie”. Waarmee hij bedoelt dat de doodsoorzaak blijkbaar alleen maar belangrijk is als er een misdrijf wordt vermoed. „Wat interesseert het mij of iemand vermoord is of niet. Het zou een land moeten interesseren waar de bevolking aan dood gaat. Van de doden valt te leren.” Met twee handen slaat hij nu op tafel. „In mijn hoofd moeten de dingen kloppen.”

Dion Graus, parlementair voor de PVV, is een goede vriend van hem, zegt hij. „Na de verkiezingen mag ik in de Tweede Kamer een presentatie geven over het onderwerp doodsoorzaak. Als je dingen wil veranderen, moet je mensen vinden die het voor het zeggen hebben.”

Waar bent u nu mee bezig?

„In mijn beroep is het afwachten, ik heb al drie dagen niks te doen. Maar ik ben me vast aan het verdiepen in dat gigantische Griekse treinongeluk.” In 2023 botste bij Tempi een passagierstrein op een tegemoetkomende goederentrein op hetzelfde spoor. Enorme vuurbal, 57 doden. Volgens de officiële lezing was de oorzaak van het ongeluk menselijk falen en verouderde infrastructuur. De advocaten van de nabestaanden vermoeden dat in één van de goederenwagons benzeen en toluen werden vervoerd - wat verboden is. Alleen zo zou die extreme brand zijn te verklaren. En Frank van de Goot is nu gevraagd naar Griekenland te komen om zes doden op te graven en te onderzoeken op sporen van brandbare stoffen.

LEES VERDER OP PAGINA 10

‘Een lijk zonder armen en benen, ik voel er niks bij’

VERVOLG VAN PAGINA 9

Onderzoekt u de lichamen ter plekke?
„Dat willen de nabestaanden niet, ze vertrouwen de Griekse laboratoria niet meer. Dus ik neem monsters en laat die door mijn vaste koe-rier met een koelinstallatie in de kofferbak naar Nederland brengen. Ik ben een spook, ik werk overal waar ze me nodig hebben. Bij het NFO in Breda staan twee sectietafels en een röntgen-apparaat, ik ben kind aan huis op Schiphol.”
De tuin van zijn moeder was ook werkterrein, staat in zijn boek. In haar schuur onderzocht hij met zijn studenten achthonderd ver-ronken bisamratten op verdrinkingsporen. Hij begroef er varkenspootjes in vijftig bakken met diverse grondsoorten om te analyseren hoe die ontbonden. En toen zijn moeder op haar 91ste overleed, deed hij op haar verzoek sectie, in het bijzijn van zijn oudere broer Harald. Na het onderzoek heeft hij in een stenen oventje een stukje van haar hart tot as verwerkt en daarmee een tatoeage laten zetten op zijn linkerschouderblad.
Hij is nog een zaak aan het uitzoeken, zegt hij. Sanda Dia, de 20-jarige Belgisch-Senegalese student die overleed tijdens de ontgroening bij de Leuvense studentenvereniging Reuze-

BOEK

Frank van de Goot, Marja West: *Post mortem. Cases en verhalen uit de praktijk van de bekendste patholoog van Nederland* €21,99, 288 blz., uitgeverij Luitingh-Sijthoff

gom. „Ze hebben die jongen de dood inge-jaagd.” Hij verbleef uren in een kuil vol water, werd ondergeplast door ouderejaars, kreeg gin toegediend, hele goudvissen, een vormalen muis en, naar achteraf bleek, een fatale hoe-veelheid zeer zoute visolie. „Brillante zet van de advocaten: op de fles visolie stond nergens dat een overdosis dodelijk kon zijn en dus had-den die studenten niet kunnen vermoeden dat het verkeerd zou aflopen. Nee, iemand in z’n blote reet uren in de ijskou laten zuipen, had-den ze daar wel een vermoeden van? Die jon-gen is doodgemarteld. Niks meer, niks minder.”
Achttien leden van de studentenvereniging zijn door het Belgische Hof van beroep veroor-deeld wegens ‘onopzettelijke doding’ en ‘ge-brek aan voorzichtigheid’.

De daders zijn gestraft.
„Tweehonderd tot driehonderd uur taakstraf, vierhonderd euro boete. Noem je dat terecht?”

U zegt in uw boek dat een forensisch patholoog zo min mogelijk moet weten van de toedracht om zo objectief mogelijk onderzoek te kunnen doen. Over deze zaak weet u veel en u heeft er ook al een mening over. Hoe kan dat kloppen?
„Kijk, het is echt heel simpel. Forensisch on-derzoek naar doodsoorzaken heeft niks te ma-ken met hoe iemand overleed, maar met straf-rechtelijke vervolgbaarheid...”

De doodsoorzaak is gevonden - zoutvergiftiging door visolie. Er is geen opzet aangetoond, voor moord of doodslag was onvoldoende bewijs.
„Het ne bis in idem-beginsel stelt dat je niet tweemaal voor hetzelfde delict kan worden ge-straft. De kans dat deze zaak wordt heropend is nul.”

Waarom wilt u de zaak dan toch weer onder-zoeken?
„Twee redenen. De vader van die jongen heeft gelijk: zijn zoon is afgeslacht. En reden twee, wat is het doel van straf? Vergelding. Preventie. Bescherming van de samenleving. De daders mogen weten dat ik naar ze op jacht ben. Ik vind dat heerlijk. De zaak mag gesloten zijn, maar ik blijf rondspoken in hun geweten.”

Gaat u daarmee niet ver buiten uw boekje, of heeft u geen boekje?
„Ik doe aan waarheidsvinding. Ik rapporteer naar eer en geweten. Het komt weleens voor, ik heb laatst ook zo’n kwestie gehad, een kind, to-taal in elkaar gemept. Maar uit de CT-scan wa-ren de bevindingen niet conclusief, of ik die CT nog eens wilde bekijken. Per ongeluk stuurden ze ook een babygram mee, zo’n voor-achter röntgenfoto. En die was wél conclusief. Ik zie cornerfractures, gekke botbreuken, afge-scheurde groeischijven. Absoluut kindermis-handeling.”

Maar kindermishandeling is een oordeel. En u trok toch juist geen conclusies?
„Er is een verschil tussen wat ik rapporteer en hoe de dingen op mij overkomen. En soms komt het op mij over dat zaken niet kloppen. En dan zoek ik door. Weet je waar ik een ex-treem probleem mee heb?”

Nou?
„Met het motief. Om tot een veroordeling te komen, moet precies worden onderbouwd waarom iemand iets heeft gedaan. Maar wat je nooit als argument hoort: omdat het kon. Waarom bonden die twee Britse jongetjes een peuter op de rails?” James Bulger, 1993, de da-ders waren tien jaar oud. „Omdat ze zich ver-veelden? Omdat het kon? Waarom houden we het niet op de inerte slechtheid van de mens.”

Die slechtheid herkent u?
„Absoluut. Als ik geen patholoog was gewor-den, had ik nu geheid in de gevangenis geze-ten. Of ik was doodgeschoten.”

Want?
„Dat heeft te maken met autisme.”

U noemt uzelf een hoogfunctioneerend autist. Is dat zelfdiagnose of ...?
„Ik zal een keihard statement maken: ik heb geen mening nodig van een neurotypische psy-chiater die zegt wat ik ben.”

En wat heeft uw autisme met criminaliteit te maken? Bedoelt u dat u geen of minder emoties...
„Dat is zo’n stereotiep beeld. Ik bedoel dat bij neurotypische mensen de cognitieve en emoti-onele functies onlosmakelijk verbonden zijn.”

Geen empathie dan?
„Dát is inderdaad moeilijk bij mij. Het is niet dat ik niks voel, ik voel iets anders. Een skelet opgraven heb ik al vijftig keer gedaan. Een lijk zonder armen en benen, ik voel er niks bij. Ie-mand is bewerkt met een gasbrander, boeit me niet. Maar is er met die gasbrander een hoofd-letter op de rug gebrand...”

Dan gaat u aan?
„Dan denk ik: leuk. Iets nieuws. Hoe zou dit gegaan kunnen zijn?”

En dat vinden mensen morbide?
„Er wordt verwacht dat je het erg of naar vindt als iemand is vermoord. Wat ik voel is sociaal niet geaccepteerd. Ik heb geleerd dat ik maar beter niks kan zeggen. Ik vermijd de sociale context, ik ga niet veel naar buiten. Het enige waar ik heenga zijn kolossale festivals. Altijd gothic: M’era Luna, Amphi. Nergens kun je zo goed alleen zijn als in een grote groep mensen.”

Wat voor crimineel was u geworden?
„Ik had nog nooit een voldoende voor schei-kunde, maar ik wist wel hoe ik explosieven kon maken en die verkocht ik. Als de halve berm bij het spoor in de fik stond, stond de politie voor mijn deur. Ik zou ideaal geweest zijn voor de drugshandel. Niet dat ik het gebruik, maar de logistiek erachter, de planning, dat kan ik. Een grote vis was ik nooit geworden, maar je komt natuurlijk een keer in aanraking met die jon-gens. En vaak eindig je dan met een gewicht om je nek en betonnen schoenen in het Am-sterdam Rijnkanaal.”

Was u een goede moordenaar geweest?
„Ik heb me serieus afgevraagd of ik die brand-stapel zou kunnen aansteken. Kan ik iemand onthoofden? Ik kan het verzinnen, maar ik doe het niet. Het druist in tegen mijn autistische persoonlijkheid. Je moet zoiets aan jezelf kun-nen verantwoorden.”

En als het een gewetenloze rotzak is?
„Nee, nee. Heb God lief boven allen en uw naasten als uzelve, gij zult niet doden. Dat zit er bij mij ingerand.”

U bent streng gelovig opgevoed.
„Mijn vader was van artikel-31 en nam elke let-ter en punt uit de bijbel voor waar aan. Voor mijn moeder heeft hij water bij de wijn gedaan, zij was Nederlands hervormd. Ik heb nog steeds een abonnement op het *Reformatisch Dagblad*. Wat ze schrijven is tenminste waar.”

Hangt ervan af welke waarheid je gelooft
„Onze Lieve Heer gaat over het eindoordeel en dat neem ik serieus.”

COLUMN

SARAH SLUIMER

De echte wereld

In de zomer dat ik klaar was met de middelbare school ging ik met een schoolvriendin en haar ouders naar Disney World in Florida. Zij hadden een roze timesha-re-villa op Disney-terrein, waar we bijna vier weken verbleven. Iedere dag bezochten we een van de landen binnen het Disney-universum. Loom dwaalden we door Main Street, door The Hall of Presidents en langs de nage-bouwde Eiffeltoren. We zoefden met een monorail boven aangeharkte paden en bloemenzeeën. We likten aan kara-melappels en zwaaiden naar alle medewerkers. Ze zwaai-den altijd terug.
Iedere middag dobberden we in het zwembad voor het huis. Iedere avond keken we in onze slaapkamer Jerry Springer vanaf onze hoge, bebloemde boxsprings. We kre-gen van haar ouders allebei een gouden kettinkje met een hangertje met onze naam en een diamanten Mickey Mouse-je. We waren bruin en glad en lieten Mickey tussen onze bor-sten glinsteren, wachtend in dat zwembad, wachtend in de rij voor Space Mountain, wachtend op mooie blonde jon-gens die een milksake voor ons zouden kopen, wachtend op het leven dat na deze zomer eindelijk zou gaan beginnen.
Het waren zulke gelukkige weken. Alles was goed. Heen en weer geschud worden op een rails, veilig ingesnoerd door beugels. Druipende stukken chocoladecake, zo groot als ons hoofd. Rennen in de warme slagregens.
We leefden in een voorportaal waarin we, zo begonnen

Inmiddels kijk ik vooral naar filmpjes waarin vloggers langs attracties dwalen, snoep eten, merchandise keuren

ken. Inmiddels kijk ik vooral naar filmpjes waarin vloggers eindeloos langs attracties dwalen, snoep eten, merchandi-se keuren. Ook hou ik het pretparknieuws bij. De opening van Frozenwereld Arendelle, Bommelwereld, de valtoeren Hooghmoed in de Efteling: ik weet alles, maar heb geen behoefte meer die plekken werkelijk te bezoeken.
Laatst vond ik een community van Eftelingfans die da-gelijks op X hun verhitte zorgen uiten over de staat van hun park. Over Villa Volta: ‘Van een gezellige, knusse huis-

kamer is zelfs in ruststand geen sprake meer. Villa mag niet te gelikt ogen! En ook niet te modern!’ Over het sprookjesbos: ‘Zucht. De hengel is weer losgebroken bij de sprookjesvis.’ Waarop iemand die ‘Eftelwatcher1971 heet’ toevoegt dat de paal naast de poort bij de Prinses op de Erwt EINDELIJK voorzien is van lampen, maar dat helaas ook de bankjes bij Vrouw Holle zijn weggehaald.
Baudrillard kan wel inpakken. De moderne mens laat zich niet meer optillen door de geur van gesmolten suiker en het zachtjes wiegen van een wagentje in een fluwelen tunnel vol flonkersteentjes. Hij ziet in plaats daarvan ook in voor hem opgetuigde nepwerelden de schelle werkelijk-heid door de glans heen. Hij heeft kritiek en sterren uit te delen, wil een schijnwerper richten op de plekken waar men nalatig is geweest. Alles valt hem toch een beetje te-gen en niemand doet er iets aan.
Dus waar kunnen we dan nog heen om ons lijden te ver-geten?
We kunnen het ons nu nog niet helemaal voorstellen, maar uiteindelijk zullen we ons overgeven aan een digitale bril die de buitenwereld aan het zicht onttrekt. Dan zullen we eindelijk weer zeventien zijn, dobberend aan de rand van een zwembad, in een eindeloos, zalig voorportaal.

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is auteur van boeken, essays en toneelstukken.

nrcwebwinkel

Weekdeals

GELDIG T/M 2 NOVEMBER 2025

Bekijk alles

FLINQ
Verwarming

50%
korting

ADVIESPRIJS
199,99
99,95

TOT WEL 25M² VERWARMEN

› IP24 waterbestendig, slimme timer en ECO-modus

› Bediening via app, paneel of afstandsbediening

› Bekijk meer verwarming van FlinQ online

LENCO
Muzieksysteem

40%
korting

ADVIESPRIJS
329,00
199,00

AFSPELEN VIA DAB+, CD, MP3 OF BLUETOOTH

› Met een equalizer om geluid aan te passen

› Ook geschikt als wekker en draadloos oplaadpunt

› Combinatie van klassiek hout en modern zilver

PYREX
Schalenset

41%
korting

ADVIESPRIJS
100,80
59,95

GEMAAKT VAN STERK BOROSILICAATGLAS

› Geschikt voor temperaturen tussen -40 °C tot 300 °C

› Direct vanuit de vriezer in een oven te plaatsen

› Bekijk alle verschillende sets van Pyrex online

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

nrc
ZATERDAG 1 NOVEMBER & ZONDAG 2 NOVEMBER 2025

11

Manchester zet in op een verdere groei van werkgelegenheid en een diverse economie.

Enkele decennia geleden was Manchester nog een sippe stad, nu ontwikkelt het zich tot een tweede Londen, met zuurdesembakkers en dure woningen. „Mijn huis is nu twee keer zoveel waard!”

Tekst
Denise Retera

Fotografie
Kc Nwakalor

Op het terras van zuurdesembakkerij Pollen schenkt een jonge vrouw met Burberry-sjaal water uit een karaf in een koffiebeker. Die zet ze op de grond voor haar kleine hondje, dat een rood gebreid vestje draagt. Hij begint eruit te slobberen.

Pollen ligt in de ‘Marina’ van New Islington, een buurt in Manchester, in het noorden van Engeland. Het terras kijkt uit op een kanaal met glimmende woonboten en daaromheen grijze nieuwgebouwde appartementencomplexen. In de verte zijn gebouwen in de Victoriaans-industriële stijl zichtbaar die de voormalige arbeidersstad Manchester kenmerken: oude fabrieken en pakhuizen van rode baksteen. Naast de bakkerij zijn in en rondom New Islington Marina ook een cocktailbar, een natuurwijnbar en een koffiebar annex hardloophwinkel te vinden.

Door de Marina lopen veel twintigers en dertigers met kleine hondjes en AirPods in. Ook de vele hardlopers vallen op. New Islington is gegentrificeerd, net als de rest van de wijk Ancoats waarin de buurt ligt. Content creator Xena (25) vindt dat geweldig. Ze draagt een bruije suède jas en een totebag en staat met een vriendin in een parkje om een video van zichzelf te maken voor sociale media. Ze wil niet met haar achternaam in de krant, want ze is een „private person”. Haar achternaam is wel bekend bij de redactie. Zij en haar man verhuisden drie jaar geleden naar Ancoats. „Er hangt echt een vibe voor onze leeftijd. Die wijnbar aan de overkant, gorgeous!”

Xena omschrijft de nieuwe bewoners van de wijk als „young working professionals”. Bewoners die al langer in Ancoats wonen klagen dat de nieuwe bewoners niet goed integreren, dat ze geen contact maken. Daar begrijpt Xena niets van. „Toen ik hier net kwam wonen, deed ik de deur van m’n appartement open, zag mijn buurvrouw en had een gesprek van tien minuten met haar. We hadden zoveel gemeen, zoals dat we allebei content creators zijn.”

Ancoats, begin deze eeuw nog een broedplaats van criminelen met vervallen sociale huurwoningen, laat zien hoe goed het gaat met Manchester. Het gaat zelfs zo goed dat de laatste tijd wordt gesproken van de ‘Londonificatie’ of Manchester’. De welvaart is flink toegenomen. Het bbp per hoofd van de bevolking van Greater Manchester, de metropool waarin Manchester ligt, steeg tussen 2004 en 2023 met bijna 29 procent, blijkt uit cijfers (gecorrigeerd voor inflatie) van het Office for National Statistics. In heel Engeland bedroeg de stijging ruim 15 procent. Greater Manchester heeft inmiddels ruim drie miljoen inwoners, de stad Manchester ruim een half miljoen.

Ook de huizenprijzen maakten een groei door. Uit dataonderzoek van *The Daily Telegraph* blijkt dat acht van de tien gebieden van Engeland en Wales met de grootste stijging in huizenprijzen in Greater Manchester liggen. Het is een enorme ontwikkeling voor een

stad waar een paar decennia geleden bijna niemand meer wilde wonen. In de negentiende eeuw was Noord-Engeland de bakermat van de Industriële Revolutie. Manchester stond bekend om zijn katoenfabrieken. In de loop van de twintigste eeuw stortte de industrie in de noordelijke steden in, vooral doordat de productie werd verplaatst naar landen met lagere lonen. Het zorgde voor massale werkloosheid, armoede en sociale onrust. Hoewel de regio in de jaren negentig weer wat oprabbelde, is het verschil tussen Noord- en Zuid-Engeland, met het rijke Londen, nog altijd groot.

Muziek

Terwijl de rest van Noord-Engeland achterblijft, is Manchester uitgegroeid tot het ‘coole broertje’ van Londen. Dat is te danken aan een combinatie van de florierende economie en het imago. Manchester heeft een grote alternatieve scene en bands als Oasis, The Smiths, Joy Division en The Stone Roses komen er vandaan. Ook de no-nonsense mentaliteit van de inwoners geeft de stad karakter, net als de aanwezigheid van twee van de bekendste voetbalclubs, Manchester United en Manchester City.

Van een sippe stad is Manchester geëvolueerd tot een tweede Londen. Volgens Richard Leese werd de basis daarvoor al in de jaren tachtig gelegd. In 1984 werd Leese lid van de gemeenteraad voor Labour en vanaf 1996 was hij ruim 25 jaar ‘Leader’ van de raad. In het Britse systeem heeft de Leader, en niet de burgemeester, de feitelijke macht. Hij kan zich nog goed herinneren hoe het centrum van Manchester er in de jaren tachtig bij lag. „Buiten kantooruren was het totaal verlaten. Los van Chinatown waren er maar twee of drie restaurants.”

Toen Labour eind jaren tachtig wederom de landelijke verkiezingen verloor en de Tories nieuwe bezuinigingen aankondigden waardoor lokale overheden minder geld kregen, besefte Labour-stad Manchester dat het zelf de schouders eronder moest zetten. De gemeente besloot nauw samen te werken met de conservatieve regering en het bedrijfsleven om economische groei te stimuleren. Leese: „Dat was de enige manier om van onze maatschappelijke problemen af te komen.” Manchester investeerde het weinige geld dat het had strategisch, aldus Leese. Het doel was om de infrastructuur van een moderne stad te ontwikkelen om investeerders aan te trekken. Zo werd het openbaar vervoersnetwerk uitgebreid en kwam er een nieuwe concerthal. Daarnaast probeerde Manchester investeerders te verleiden met gezamenlijke ondernemingen en ‘gap-funding’, waarbij de gemeente het budget van private investeerders voor woningbouwprojecten aanvulde.

Om de groei aan te jagen stimuleerde het stadsbestuur ook sport en cultuur. Voor een bruisend nachtleven werden vergunningen

makkelijker te krijgen. Manchester had al drie universiteiten: Manchester Metropolitan University en twee andere die in 2004 fuseerden tot de University of Manchester.

Rachel Stansfield (22), die met haar vriendin Xena in het parkje in News Islington staat, denkt dat nog meer mensen naar Manchester willen verhuizen als er meer en een grotere diversiteit aan banen zouden zijn. „Nu zie je nog vaak dat mensen voor Manchester kiezen omdat ze Londen niet kunnen betalen. Want Manchester is geen Londen, *but it’s definitely the closest thing to it.*”

Dat ziet de gemeente zelf ook in. Het zet in op een verdere groei van werkgelegenheid en een diverse economie. „In de tijd van de industrialisatie was de ligging van een stad heel belangrijk, bijvoorbeeld bij een kolen- of ijzererts-mijn”, zegt economisch adviseur Alan Harding op het terras van een koffiehuis in het centrum.

Met zijn zwarte pak, zwarte blouse en zwarte schoenen laat de hoogleraar stedelijke en regionale ontwikkeling iets zien van de Mancunianse kledingstijl, waarin donkere kleuren de boventoon voeren. „Tegenwoordig zijn mensen en vaardigheden veel belangrijker voor de locatiekeuzes die bedrijven maken.” Het idee, zegt Harding, die tussen 2016 en 2021 economisch hoofdadviser was van het bestuur van Greater Manchester, is dat je een stad creëert waar hooggekwalificeerde mensen willen wonen en dat die mensen allerlei verschillende bedrijven aantrekken.

De stad heeft al een behoorlijk diverse economie ontwikkeld, met als grote sectoren de financiële en zakelijke dienstverlening, life sciences en digitale technologieën. Ook de creatieve sector en mediasector zijn belangrijk. Zo verhuisde de BBC in 2011 een belangrijk deel van haar kantoor naar Salford.

Volgens Mike Emmerich, van 2006 tot 2015 hoofd-econoom van Greater Manchester, was 2002 een belangrijk jaar voor het succes van Manchester. In 2002 hengelde de stad de Gemeenbestspelen binnen. „Het leidde tot nog meer investeringen in infrastructuur en sport-faciliteiten”, vertelt hij via een videoverbinding. „Het stadion waar Manchester City in speelt werd er bijvoorbeeld voor gebouwd. Maar het wezenlijkste effect was dat Manchester zich herinnerde dat het niet zomaar een

stad is. Het gaf weer zelfvertrouwen.” Emmerich werkte in 2009 mee aan een project dat moest uitwijzen waarom de economie van Greater Manchester zo langzaam groeide. Daarmee is het onder meer gelukt meer bevoegdheden te krijgen. Sinds de Greater Manchester Devolution Deal uit 2014 kan de regio steeds meer belangrijke beslissingen nemen over gezondheidszorg, economie, transport, huisvesting en ruimtelijke ordening.

Britse vlaggen aan lantaarnpalen

Niet iedereen profiteert mee van het succes van Manchester. Critici wijzen op delen van Greater Manchester waar (nog steeds) veel armoede is. De mensen die vaak al decennia in de gegentrificeerde wijken wonen, voelen zich er niet meer thuis. In de paar straten met kleine sociale huurhuizen achter de New Islington Marina wapperen Britse vlaggen aan lantaarnpalen. Het officieuze vlaggenprotest is al een paar maanden gaande in het VK en wordt geassocieerd met antimigratiesentimenten. Het buurtje wordt omsingeld door hijskranen en appartementencomplexen in aanbouw.

De gepensioneerd Norman (66, achternaam bekend bij de redactie) wijst vanuit zijn voortuin naar één van de hijskranen. „Ik woon hier al mijn hele leven. Nu bouwen ze nieuwe huizen, maar wij kunnen ze niet betalen. En onze huizen hebben ze nooit fatsoenlijk opgeknappt.” In zijn tuin ligt kunstgras en er hangt een Britse vlag. Met de nieuwe bewoners heeft Norman niks op. „Ze integreren niet, groeten mij niet op straat.” In de Marina, op een paar minuten loopafstand van zijn huis, komt hij nooit. „*I’m not really a Cotswoldy person, you know?*” Cotswold is een welgestelde regio in Zuidwest-Engeland.

Tracy Donnelly (62), die haar hondje aan het uitlaten is, denkt er een paar straten verderop heel anders over. „*I’m dead happy with it!* Mijn huis is nu twee keer zoveel waard!” Ze wijst naar de huurhuizen tegenover haar. Daar woonde ze eerst, nu heeft ze een koophuis een eindje verderop. Hoe ze denkt over de nieuwe bewoners? „*Well, I don’t give a fuck!* Het is gewoon onze buurt toch? En ze vallen mij niet lastig.”

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
E I G E N T I J D S W O N E N

LEOLUX PALLONE
LEAF, SKY, FOREST & SUN

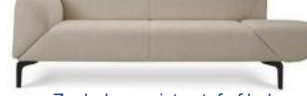
LEOLUX CARUZZO
MET GRATIS VOETENBANK!

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium
van €4155 voor €3295
Direct leverbaar

DUTCH ORIGINAL GISPEN 414
Matchroom en
hoogglans chroom
van €1150 voor €899
exclusief bij Jan van Beek
Direct leverbaar!

ARTIFORT MARE ACTIE:

Nu actieprijs in stof Rohi Arco
(geldt voor alle opstellingen)
Getoond van €3653 voor €3034

JORI COMO ACTIE:

Zoek de mooiste stof of leder
en betaal de voordeligste
Voorbeeld getoond model in stof Savanna
190/247 cm van €6075 voor €5269

**ARTIFORT
PIERRE PAULIN ACTIE**

Nu 10% korting op
al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice
van €1986 voor €1787

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

Mariët Meester
is schrijver.
Haar laatste boek
heet *Een vrij leven*.

ESSAY

Beeld
Thomas
Nondh
Jansen

Ik wil wel duurzamer leven, maar...

Waarom is het zo moeilijk de dingen die slecht zijn voor de planeet links te laten liggen? Dat vraagt *Mariët Meester* zich af als ze wordt betrapd op een groene faux pas.

Voor mijn lunchwandeling had ik ditmaal een route genomen die langs een bepaalde winkel voerde. Op de terugweg, mijn buit droeg ik mee in een neutrale tas, hoorde ik achter me iemand mijn naam roepen. Ik draaide me om en zag een vriendin die haar hond uitliet. In mijn kringen is ze een van de weinigen die mijn verbijstering deelt over het gemak waarmee anderen keer op keer in het vliegtuig stappen, vooral jonge mensen en natuurliefhebbers die dat doen begrijpen we niet goed. Ze verpesten dan toch hun eigen leefmilieu? Zo praten wij met elkaar, we zeggen dingen als: „In feite staat vliegen gelijk aan het laten van enorme scheten in andermans lucht. Dat verdoezelen die mensen, dan zitten ze ineens in een ander land en plaatsen de ene na de andere showfoto op de socials. Maar hoe ze daar zijn gekomen blijft onbesproken.”

Deze vriendin is ook nog mijn impresario, ze regelt lezingen over mijn boeken, dus ze kent de thema's die belangrijk voor me zijn. Ze weet dat ik al decennia naar duurzaamheid streef en dat probeer uit te dragen in wat ik doe en schrijf. Op Facebook en Instagram pleeg ik niet over vliegvakanties, maar over mijn kringloopvondsten te vertellen, zoals de chique tweedehands ensembles die ik voor mijn hoogbejaarde schoonmoeder heb gescourd. Deze vriendin vindt zoiets geweldig.

Ditmaal vroeg ze, ik vreesde het al, waar ik naartoe was geweest. In een poging tot uitstel antwoordde ik semi-grappig: „Naar de Aktiejón. Ik had een tafelzeil nodig voor de tuintafel en dat kost ergens anders wel vier- of vijfmaal zoveel.”

Ze doorzag me onmiddellijk. „Naar de Action? Maar dat is hééééé slecht...”

De boter op mijn hoofd gutste in stromen naar beneden.

Twee tientjes

Eerlijk gezegd doe ik best vaak iets wat niet in overeenstemming is met wat ik pretendeer. Laatst ben ik in ons autootje, met mijn levensgezel aan het stuur, naar het centrum van Den Haag gereden. Hij heeft zijn rijbewijs pas op zijn 43ste gehaald, toen we genoeg hadden van het gesjouw met spullen en ook wij graag de vrijheid van het eigen gemotoriseerde vervoer wilden meemaken.

We gingen iets uitzoeken in het Nationaal Archief. Van tevoren had ik de kosten van de trein en de auto tegen elkaar afgewogen. De auto bleek twintig euro goedkoper - waarbij ik de verzekering en de wegenbelasting voor het gemak niet meetelde. In de tunnelbak van de A12 dacht ik aan de protesten van Extinction Rebellion tegen de subsidiëring van de fossiele industrie. Via de benzine die wij hadden getankt, was ik nu zelf die industrie aan het subsidiëren vanwege een schamele besparing van twee tientjes.

De metafoor van het menselijke uitlaatgas is helemaal zo gek nog niet. Met de winden die gepaard gaan met het verteringsproces van één mens, kan volgens de auteur van *Het ultieme schetenboek* (2006), filosoof en godsdienstwetenschapper Bart Lauvrijs, dagelijks een ballon worden gevuld. Het verteringsproces van vliegtuigen, en van een auto als de onze, mag daar best mee vergeleken worden: ook die komen alleen vooruit wanneer ze worden gevoed met een product van organische oorsprong, waarna er verbrandingsgassen verschijnen op een plek die de gebruiker niet ziet of ruikt. Mensen houden van de voorkant en ontkennen de achterkant, je zou het haast een natuurwet kunnen noemen. Wanneer je niet direct de nadelen ervaart, zal het allemaal vast wel meevallen.

Bij het parkeren in Den Haag kwam de volgende vorm van hypocrisie aan het licht: een betaalpas van ING. We sparen groen, en hebben ooit geprobeerd ook onze betaalrekeningen over te hevelen, maar we ontdekten halverwege een praktisch nadeeltje en bleven toch maar bij de bank die investeringen doet waar we niet achter staan.

Op de terugweg, weer in de auto, maakte ik een mentale lijst van wat ik verder hardnekkig verkeerd blijf doen. Bovenaan stonden de klusmaterialen die we gebruiken. Verf en vulmiddelen van de 'gewone' bouw-

markt, terwijl er in onze woonplaats toch echt een winkel met ecologische alternatieven bestaat. Kunststof keukensponsjes, die microplastics afscheiden die via drinkwater en voeding tot in onze hersenen kunnen komen, wat is vastgesteld door wetenschappers. Gele schoonmaakdoekjes heb ik wel vervangen door iets plantaardigs dat volgens de verpakking *plastic free* is, maar bij de sponsjes ben ik nog steeds te labbekakkerig om ernaar te zoeken, wat me doet denken aan wat een vriend ooit zei die jarenlang in de gevangenis heeft gezeten. Na observatie van zijn medegegedetineerden was hij tot de conclusie gekomen dat de meesten van hen daar waren beland 'door een verkeerd gebruik van de wil'.

Op de lijst die ik in gedachten maakte kwamen ook Facebook en Instagram. Via die sociale media ondersteun ik de Amerikaanse koninkjes die hun eigenbelang vooropstellen, opportunistische materialisten die geen seconde nadenken over de impact van hun handelen. Alleen het energieverbruik al! Maar de nadelen van opstappen zijn me te groot, dan ben ik mijn podium kwijt. Duidelijk een geval van verkeerd gebruik van de wil.

Een beperkte hoeveelheid wilskracht

Eenmaal weer thuis deed ik een test op de website van Milieu Centraal. Zou ik, zogenaamde deugneus, de aarde soms meer belasten dan ik doe voorkomen? Hoe groot is de werkelijke CO₂-voetafdruk van mijn huishouden?

De eerste testvragen gingen over gebruik van gas en stroom. Daarna kwamen er vragen over eten en drinken en het kopen van nieuwe spullen. Tot mijn opluchting kwam eruit dat onze voetafdruk laag is, alleen het transport kan beter. Sinds we een auto hebben, is ons uitgangspunt dat we niets meer doen dat we als een opoffering ervaren. Door de kille stations vind ik treinreizen binnen Nederland niet prettig. Ik ga voor win-winsituaties, ik doe alleen dingen die samengaan met plezier. Als ik op een comfortabele zetel in een internationale hogesnelheidstrein door Frankrijk of Spanje zoef, heb ik het gevoel dat ik luxer reis dan wanneer ik me in een vliegtuigstoeltje zou laten persen.

In een variant op wat die vriend tegen me zei, vermoed ik dat ieder individu een beperkte hoeveelheid wilskracht ter beschikking heeft. En dan bedoel ik wilskracht zoals Immanuel Kant die ongeveer heeft gedefinieerd: de kracht om in vrijheid beslissingen te nemen die ook voor anderen gunstig kunnen zijn. Die beperkte hoeveelheid moet je, lijkt mij, bewaren voor de belangrijke kwesties. Om niet in de verleiding te komen 'troep' te kopen, haal ik daarom iedere week een papieren tas die door anderen is gevuld met onbespoten groenten en fruit, zodat ik mijn reservoirtje wilskracht niet hoeft aan te spreken om te bedenken wat we gaan eten. Bij producten die incidenteel nodig zijn, zoals verf of tafelzeil, blijkt de wilskracht alweer verbruikt.

Volharden in nietsdoen

Uiteraard is het ergerlijk dat dit soort overwegingen nodig zijn, dat je als consument constant moet uitzoeken of iets soms schadelijk is. Erich Fromm, de filosoof en psychoanalyticus, heeft er in 1976 over geschreven in zijn boek *Een kwestie van hebben of zijn*. Hij legt uit dat het streven naar een 'goede' leefwijze vroeger de vervulling van een religieuze of ethische eis was. Dat geldt nu niet meer, voor het eerst in de geschiedenis heeft dat streven te maken met de fysieke overlevingskansen van de mensheid. In andere woorden: we móeten wel.

„Het bijna ongelooflijke feit doet zich echter voor dat

er weliswaar lippendienst wordt bewezen aan de noodzaak tot mentaliteitsverandering, maar dat er in feite nog steeds nauwelijks serieuze pogingen worden ondernomen om datgene wat zich al decennia als een ernstige crisis aandient uit de weg te gaan”, schrijft Fromm. En nu komt het: „Terwijl in het particuliere leven alleen een volslagen krankzinnige passie zou blijven tegenover een dergelijke bedreiging van zijn bestaan, doen degenen die verantwoordelijk zijn voor de publieke zaak vrijwel niets om de fatale ontwikkeling te keren. En nog curieuzer is dat wij, die ons lot aan hen hebben toevertrouwd, hen laten volharden in dat nietsdoen.”

Waarom zetten we onze intellectuele capaciteiten in voor technologische vernieuwing, maar niet voor fundamentele maatschappelijke reconstructie? vraagt Erich Fromm zich af. Meermaals heb ik het colofon van zijn boek bekeken: schreef deze milde humanist dit nou echt bijna vijftig jaar geleden?

Wat hoop

Ja, de verandering moet komen van 'degenen die verantwoordelijk zijn voor de publieke zaak', van de politiek en de industrie. Waarom dan miepen over iets als de partikeltjes plastic die loskomen van mijn keukensponsjes? Karrenvrachten plastic verdwijnen dagelijks in zee, wereldwijd zo'n elf miljoen ton per jaar. Wat verandert één persoon daar nou aan? Wil je geen schade aanrichten, dan kun je beter stoppen met leven - waarna het probleem van de vervuulende uitvaart zich aandient.

Weer maak ik een mentale lijst. Waarom als individu koppig blijven proberen duurzame keuzes te maken? Om een 'goed mens' te zijn? In mijn geval is dat te positief gedacht. Ik doe het om toch nog ergens greep op te hebben, dat is de essentie. Het loopt op aarde behoorlijk uit de hand, maar aan mij zal het niet liggen, zoiets. Het wereldnieuws volgen is bijna ondraaglijk geworden, dit kan ik in mijn leven tijd tenminste nog doen, dit geeft wat hoop.

Als je het erbij laat zitten 'omdat het toch niet helpt', ben je net als degenen die zich kwaad maken als de velden geel kleuren door onkruidverdelger glyfosaat, maar dat in stand houden door producten te kopen die op glyfosaatvelden zijn geteeld. Het is een kip-eiverhaal, natuurlijk. Maar dan ben ik toch liever de kip, want ik kan er niet voor kiezen het ei te zijn. In de psychologie heet zoiets 'intrinsieke motivatie': de beloning is in het handelen ingebouwd.

Op een nog pragmatischer manier speelt in mijn geval eigenbelang een rol: ik wil graag gezond blijven, dan lijkt het me beter ecologisch voedsel te eten. Verder zijn er af en toe ook successen. Pas ben ik naar Intratuin geweest, waar ik ietwat bezwaard binnenkwam en opgetogen naar buiten ging: het tuincentrum blijkt wel verantwoordelijkheid te nemen, plotseling stond het vol gifloos geteelde planten. Nadat individuen er jarenlang op hadden gehamerd, is het inzicht doorgedrongen en heeft de directie er consequenties aan verbonden. En zo hebben initiatieven van onderop wel degelijk effect op degenen die aan ons willen verdienen.

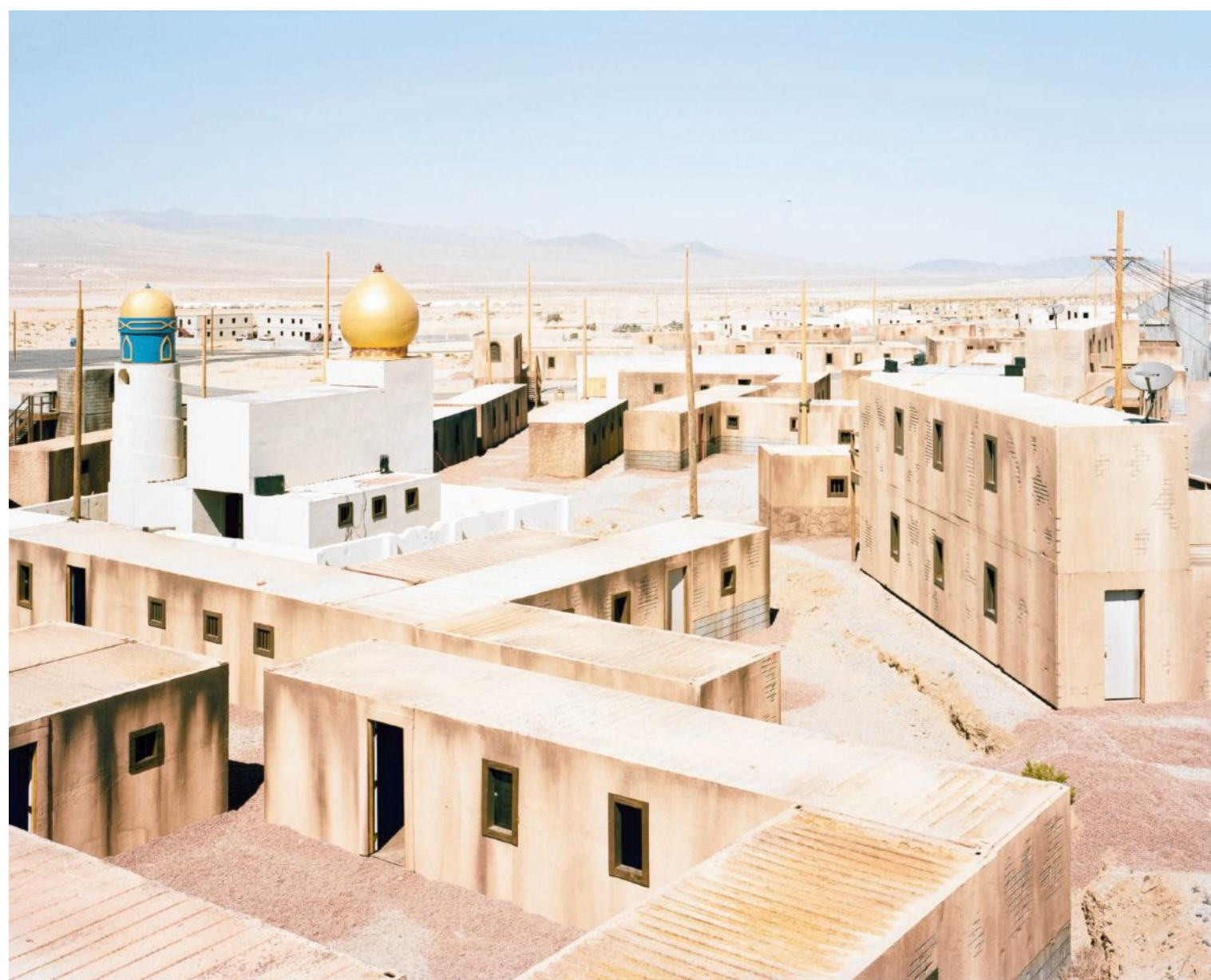
Wat ik moeilijk blijf vinden, is anderen niet langs mijn morele meetlat te leggen, daar worstel ik evengoed mee als met mijn eigen falen. Wanneer jonge familieleden voor een tripje van enkele dagen het vliegtuig nemen, zal ik daar nooit iets van zeggen. Maar 's nachts lig ik er wel wakker van, dan vraag ik me af hoe het toch komt dat we als mensen zo weinig rekening houden met de gevolgen van onze daden.

En telkens kom ik bij dat beperkte voorraadje wilskracht terug: als iets makkelijk kan, doen we het niet op de moeilijke manier, zo zitten we in elkaar. We weten best dat het voor het klimaat uitmaakt welke keuzes we maken, maar er zijn al te veel kwesties waarvoor we onze wilskracht nodig hebben. Vrij naar Erich Fromm: er zijn ingrepen van bovenaf nodig, want zelf kunnen we het doodeenvoudig niet.

Mensen
houden van
de voorkant
en ontkennen
de achterkant

*Good guys,
bad guys*

Fotografie
Claire Beckett

Tekst
Bas Blokker

Als het waar is dat generaals zich altijd voorbereiden op de vorige oorlog, dan is het niet verbazingwekkend dat ze hun soldaten laten oefenen op de vijanden van gisteren. In het boek *Defense language* zien we 'moslimstrijders',

een 'medina', een 'halal slagerij', een 'iraakse verpleegster', lemen huizen met satellietshotels er op - allemaal behorend tot een decor dat op verschillende militaire bases in de Verenigde Staten is gebouwd om Amerikaanse soldaten te trainen voor de oorlog. Of op z'n best: uitzending naar vijandig gebied.

Het is het decor van de War on Terror die George W. Bush uitriep na de aanslagen van 11 september 2001, en er werd tot in elk geval 2023 nog volop gebruik van gemaakt in Fort Irwin, een 2.500 vierkante kilometer groot trainingskamp in Californië. Dat was het jaar dat de Amerikaanse fotograaf Claire Beckett een levenswerk afsloot, het portretteren van dit wrange oorlogstoneel. Tussen 2006 en 2023 dompelde zij zich onder in verkleedpartijen van het Amerikaanse leger.

Op onverbiddelijk grote negatieven (10 bij 13 cm) legde zij de Amerikanen vast die met hun blauwe ogen van onder een geruite sjaal of door de spleet van een boerka in de lens kijken. Het gaat haar niet om de potsierlijkheid van een door Amerikaanse bouwbedrijven in de Mojave-woestijn neergezet oriëntaals decor, het gaat haar om de Amerikanen die de goeien en de slechten moeten spelen in die oefeningen. Het gaat om identiteit.

De identiteit van moslims is akelig plat vastgelegd in de Amerikaanse massacultuur sinds 9/11. Zoals Jack Shaheen in 2001 schreef in *Reel Bad Arabs*, over de verbeelding van Arabieren in Hollywoodfilms: „Arabier = moslim = heidense vijand.”

In een vraaggesprek uit 2016 vertelde Beckett dat ze als lid van het Peace Corps (een soort burger-zending die bedacht is door president John Kennedy - ander tijdperk) in het Afrikaanse Benin terecht kwam. Daar kwam de vraag in haar op: wie is dat eigenlijk, een Amerikaan?

Haar zorgvuldige zoektocht levert geen eenduidige antwoorden op - kan ook niet. Maar de vraag is relevanter dan ooit nu die in de vorm van een aanklacht is gesteld door de Amerikaanse president zelf. Donald Trump droeg de belangrijkste legerleiders van het land eind september op zich voor te bereiden op een oorlog tegen de *'enemy within'*. Je vraagt je af in welk decor de soldaten straks oefenen, in Fort Irwin.

Welkom in een wereld vol MICHELIN-signatuur

In samenwerking met ViaLuxury presenteert NRC een tweeluik vol uitzonderlijke hotelervaringen met een MICHELIN-signatuur. Ontdek luxueuze verblijven bekroond met een MICHELIN Key, dineer in restaurants met een MICHELIN-ster of een vermelding in de MICHELIN Gids, en laat je betoveren door de adembenemende omgevingen.

Voor de crème de la crème van de hotellerie reis je af naar één van de hotels bekroond met een MICHELIN Key. In oktober 2025 reikte MICHELIN voor het eerst deze prestigieuze onderscheiding uit – een internationale erkenning voor uitzonderlijke gastvrijheid. Ontdek zelf waarom juist deze drie hotels tot de absolute top behoren. Voor de ware liefhebber van haute cuisine zijn zeven culinaire parels een ware ontdekking. Van restaurants met een vermelding in de MICHELIN Gids tot keukens bekroond met een MICHELIN-ster. Ervaar zelf de wereld van MICHELIN-signatuur en boek jouw ervaring; vele gingen je niet voor niks voor.

MICHELIN KEY HOTELS

★★★★★

Château St. Gerlach, Valkenburg

Luxueus genieten in 5* Superior hotel in Limburg

Ervaar ultieme klasse bij Château St. Gerlach: een 5* Superior landgoedhotel in Zuid-Limburg. Omringd door natuur, historie en topgastronomie geniet je van verfijnde rust. Een unieke bestemming waar luxe en elegantie samenkomen in een betoverende omgeving.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner bij Restaurant Les Salons (MICHELIN Gids)
- ✓ Gebruik van de wellness en zwembad
- ✓ Late check-out tot 13:00 & gratis parkeren

Korting 40%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €599
(€149,75 p.p.p.n.)

Vanaf 1002,-
599,-

★★★★

Hotel Moorivier, Dalfsen

Verblijf in een stijlvol boutique hotel aan de Vecht

Ervaar verfijnde rust bij Hotel Moorivier in Dalfsen: een stijlvol boutique hotel gelegen aan de kronkelende Vecht. Omringd door natuur en elegant design geniet je van culinaire hoogstandjes, ontspannen wellness en warme gastvrijheid. Een idyllische plek waar stijl, comfort en de schoonheid van het Vechtdal samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ 3-Gangen-chefs-diner bij Restaurant Aan de Oever
- ✓ Toegang tot de wellness en gym
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis parkeren

Korting 34%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €439
(€109,75 p.p.p.n.)

Vanaf 661,-
439,-

★★★★★

La Butte aux Bois, Lanaken (BE)

3-Daags luxe verblijf in 5*-hotel met exclusieve spa

Net over de grens in het Belgische Lanaken wacht een betoverend landgoed waar tijdloze elegantie en moderne luxe elkaar ontmoeten. Te midden van bossen en tuinen ademt dit 5*-hotel een sfeer van verfijnde rust en exclusiviteit. Een bestemming voor levensgenieters die op zoek zijn naar ultiem comfort.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. uitgebreid ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Villa Deluxe Kamer (o.b.v.b.)
- ✓ Culinaire 4-gangendiner bij Bistrôt Le Ciel (MICHELIN Gids)
- ✓ Gebruik van wellness & zwembad
- ✓ Gratis parkeren

Korting 29%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €699
(€174,75 p.p.p.n.)

Vanaf 990,-
699,-

Alle getoonde prijzen zijn exclusief €24,95 boekingskosten

Boek nu > nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Een ode aan de haute cuisine

Ontdek de meest bijzondere culinaire arrangementen, waar gastronomie op topniveau centraal staat. Van verfijnde diners in met een (groene) MICHELIN-ster bekroonde restaurants tot culinaire ervaringen vermeld in de MICHELIN Gids – overal proef je vakmanschap, passie en gastvrijheid op het hoogste niveau. Proef, beleef en geniet.

★★★★★

Landgoed Lauswolt, Beetsterzwaag

Culinair verblijf met MICHELIN diner in prachtig 5*-hotel in Friesland

Beleef de ultieme luxe in Friesland. Op Landgoed Lauswolt word je ondergedompeld in rust, natuur en verfijnde gastronomie. Je geniet van een exclusief verblijf en dineert in het met een MICHELIN-Ster bekroonde restaurant De Heeren van Harinxma.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. champagne ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 3-Gangen-MICHELIN-diner bij De Heeren van Harinxma
- ✓ Gebruik van zwembad & wellness
- ✓ Extra late check-out tot 18:00 (o.b.v.b.)

Korting 41%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399 (€199,50 p.p.p.n.)

Vanaf 680,-
399,-

Vanaf 412,-
269,-

★★★★

Hotel Villa Ruimzicht, Doetinchem

Ontdek regionale smaken met een MICHELIN diner

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. Live Cooking ontbijt
- ✓ 6-Gangendiner, Restaurant Lokaal (Groene MICHELIN-ster)
- ✓ Gratis wandel- en fietsroutes
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis parkeren

Korting 35%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €269
(€134,50 p.p.p.n.)

Vanaf 1027,-
449,-

★★★★

Boutique Hotel Albus, Amsterdam

3-Daags culinair verblijf in hartje Amsterdam

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Welkomstbubbels in Senses bar
- ✓ 6-gangendiner in Restaurant SENSES (MICHELIN Gids)
- ✓ Late check-out tot 14:00
- ✓ A-locatie naast de Bloemenmarkt

Korting 56%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €449
(€112,25 p.p.p.n.)

Vanaf 696,-
309,-

★★★★

Winselerhof, Landgraaf

Ervaar luxe en rust in 16e-eeuwse herenboerderij

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite
- ✓ 4-Gangendiner Restaurant Pirandello (MICHELIN Gids)
- ✓ Late check-out tot 13:00
- ✓ Gratis parkeren

Korting 56%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €309
(€77,25 p.p.p.n.)

Vanaf 660,-
349,-

★★★★★

Hotel Haarhuis, Arnhem

Ontdek 5* charme en lokale ingrediënten

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. uitgebreid ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Superior Room (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner in Restaurant LOCALS (MICHELIN Gids)
- ✓ Toegang tot City Spa by Haarhuis
- ✓ Early check-in & late check-out (o.b.v.b.)

Korting 47%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €349
(€97,25 p.p.p.n.)

Vanaf 821,-
419,-

★★★★

Kasteel Engelenburg, Brummen

Een culinaire reis op een betoverend landgoed

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. uitgeserveerd ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar luxe kamer (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner in Restaurant Judith (MICHELIN Gids)
- ✓ Early check-in vanaf 14:00
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 49%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €419
(€104,75 p.p.p.n.)

Vanaf 937,-
639,-

★★★★

Relais & Châteaux Weeshuis, Gouda

Culinair 3-daags verblijf in prachtig boutique hotel

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite
- ✓ 3-Gangen-MICHELIN-diner bij Restaurant Lizz
- ✓ Welkomstcocktail bij COCO
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 32%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €639
(€159,75 p.p.p.n.)

Alle getoonde prijzen zijn exclusief €24,95 boekingskosten

Boek nu > nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

De Amerikaanse filosoof Agnes Callard woont samen met haar man én haar ex-man, ze heeft met beiden „een filosofische relatie“. „Het is een heel gewoon huishouden.“

*‘Ik vraag me altijd af:
waar dienen mensen
voor? Wat kan de
ander mij geven?’*

Tekst
Bas Blokker

Fotografie
Roger Cremers

■ Filosoof Agnes Callard in Amsterdam, ze was spreker op het Brainwash-festival.

Jsen voor? Wat kan de ander mij geven? Misschien is dat instrumenteel, maar ik denk dat iedereen een reden heeft waarom je voorgoed samen zou willen zijn. Voor sommige mensen gaat het om comfort of kameraadschap. Ik heb gewoon een andere opvatting over waar mensen voor zijn: om te leren.

„Denk even aan andere redenen waarom mensen voor iemand vallen. Een leuke lach. Gevoel voor humor. Hoe kun je zulke redenen nou vergelijken met een intuïtieve verbinding met de hoogstwaarschijnlijk grootste denker ooit? Dat is toch een miljard keer meer waard dan een leuke lach?”

Heeft Arnold wel een leuke lach?
„Ja, dat heeft-ie. En hij begrijpt niet alleen Aristoteles heel goed, maar ook andere mensen.”

U was al getrouwd toen u Arnold ontmoette. Had u bij uw eerste huwelijk ook zulke hoge filosofische verwachtingen?

„Ook met Ben, mijn eerste echtgenoot, had ik een zeer filosofische relatie. Hij is de beste vertolker van de Socratische methode die ik ken. Hij begint nooit met aannames of vooronderstellingen aan een gesprek. Hij is tot op de dag van vandaag een van mijn beste gesprekspartners. Doordat ik verliefd werd op Arnold werd onze relatie op de proef gesteld op een manier die goed paste bij de manier waarop we met elkaar omgingen. Wij konden alles door praten oplossen. Dit was de ultieme test van de Socratische methode. En die hebben we doorstaan: ook onze scheiding hebben we door te praten, door naar de kern te gaan, tot een goed einde gebracht.”

Wat heet: u woont nu samen met uw echtgenoot Arnold én met uw ex-echtgenoot Ben.
„We merkten gewoon dat we allemaal veel tijd met elkaar doorbrachten, ook toen we niet samenwoonden. We hadden een schema voor wie wanneer met de kinderen at. Maar als ze bij Arnold en mij waren, kwam Ben ook vaak bij ons eten.

„De belangrijkste reden om samen te leven was dat ik zwanger werd van mijn jongste zoon, het enige kind van Arnold en mij. We wilden heel graag dat hij zou opgroeien met broers, dat hij niet alleen zou zijn.”

Was dat om hem de gelegenheid te geven een dialoog met generatiegenoten aan te gaan?
„Ja, precies dat. Soms gaan de jongens bij vriendjes thuis eten en dan komen ze verbaasd terug: daar aten ze zonder gespreksonderwerp. Dat hadden ze gevraagd: wat is het gespreksonderwerp aan tafel? Hadden die ouders gezegd:

er is geen gespreksonderwerp, we zitten gewoon te eten.

„Toen mijn jongste geboren werd zeiden we: laten we het een jaar proberen, dat samenwonen. Dat is nu veertien jaar geleden. Ben en Arnold kunnen heel goed met elkaar opschieten. Wat zeg ik, ze kunnen beter met elkaar opschieten dan ieder van hen met mij. Ze gaan binnenkort kamperen in Alaska en ik ben echt geen kampeermens.”

Het klinkt als een commune uit de seventies. “O nee, het is een heel gewoon huishouden. We maken eten en we zeggen tegen de jongens dat ze hun winterjas moeten aantrekken als het koud is. Niemand is naakt, we gebruiken geen drugs, we drinken niet eens alcohol. We zijn echt in veel opzichten supersaai.”

Callard leeft als het ware binnenstebuiten. In filmpjes en podcasts etaleert ze haar persoonlijk leven, nu eens alleen, dan weer samen met haar man Arnold. Het gaat vrijelijk over hun relatie, over hun kinderen. Het roept de vraag op: is een publiek leven voorwaarde voor een Socratisch filosoof? Zoals hijzelf altijd op de agora rondhing om mensen aan te klampen met vragen?

„Niet een voorwaarde, nee, Socrates was misschien wel een publieke figuur, maar publiek in een geografisch beperkte ruimte, niet wereldberoemd. Zijn dood, de uitkomst van een rechtszaak die nota bene draaide om zijn eeuwige doorvragen, heeft ervoor gezorgd dat de filosofen die na hem kwamen, de openbare ruimte juist meden. Zij trokken zich terug en discussieerden met geestverwanten. Ik denk dat de tijd gekomen is om dat te veranderen. Er zijn nu genoeg mensen die kunnen lezen en schrijven, genoeg mensen met een goeie opleiding. Die zijn nieuwsgierig naar filosofie, er is een filosofie-honger. Ik denk zelf dat we nu, voor het eerst, hoop kunnen hebben op een meer filosofische wereld.”

Wat zegt u nou? De meest invloedrijke politicus op aarde is zo'n beetje de anti-Socrates. Die zocht de waarheid, hij liegt stelselmatig. Vindt u het niet gek dat uitgerekend hij president van uw thuisland is?

„Niet zo heel gek hoor. Ik leef eigenlijk half in het Athene van de vijfde eeuw voor Christus en ik heb het idee dat Socrates daar de hele tijd met mensen als Trump sprak. Zoals Alkibiades, die als jongeling idolaat is van Socrates, maar die uiteindelijk niet blij kan zijn voordat hij de baas is van alles. Hij eindigt als een verrader, die zowel tegen de Atheners als tegen de Spartanen en de Perzen liegt. Hij en de andere ge-

Agnes Callard (Boedapest, 1976) is een Amerikaanse filosoof. Opgeleid in de klassieke talen en filosofie is ze sinds 2008 docent aan de Universiteit van Chicago, waar ze in 2017 hoogleraar werd.

Haar werk vindt zijn voor-
naamste inspiratie in de filoso-
fen van de klassieke oudheid. In
2018 schreef ze *Aspiration*, over
de kracht die zelfverwezenlij-
king mogelijk maakt. Dit jaar
publiceerde ze *Open Socrates*,
volgens de NRC-recensie een
'uitdagerend' boek.

Callard trouwde in 2003 met mede-filosoof Ben Callard, scheidde in 2011 en hertrouwde met filosoof Arnold Brooks. Ze wonen met z'n drieën, en met drie zoons samen in Chicago.

anders nodig die je weerspreekt om tot de kern van de zaak te komen. Als we in staat zouden zijn onze vaste overtuigingen los te laten voordat we aan onze zoektocht begonnen, dan zouden we er in ons eentje ook wel gekomen.”

Bent u religieus?
„Oef, dat vind ik een lastige vraag. Ik ben Joods, en enigermate praktiserend. Maar ik denk dat praktiserende Joden zouden zeggen dat ik niet-praktiserend ben, en niet-praktiserende Joden dat ik wel praktiserend ben. Mijn ouders hebben mij naar een religieuze school gestuurd en ik denk dat mijn docenten teleurgesteld in mij zouden zijn.

„Het Joodse geloof is in dit opzicht heel interessant. Je bent Joods, domweg doordat je moeder Joods was. Dat betekent dat je Joods bent los van waarin je gelooft. Dat laat heel veel ruimte voor denken en twijfelen.

„Toen mijn middelste zoon zich op zijn bar mitswa voorbereide, zei hij tegen de rabbijn: ‘Ik weet niet zo zeker of ik wel in God geloof.’ En de rabbijn zei: ‘Laten we erover praten.’ Hij zei niet: hoopel dan maar op. Dat is dus een onderwerp dat geoorloofd is, zelfs in de voorbereiding op een duidelijk religieuze handeling.”

U bent als dertiger gediagnosticeerd met autisme. Zou dat een voordelige aandoening kunnen zijn voor een filosoof?

„Dat zou best eens kunnen. Net als veel, zij het niet alle mensen met autisme neem ik zaken vrij letterlijk. Dat maakt je bijna vanzelf goed in het volgen van een redenering. Je loopt gewoon na wat wordt gezegd, je probeert niet de sfeer van de conversatie te proeven. Ik word magnetisch aangetrokken tot de inhoud van het gesprek zelf. Zo word ik naar een filosofische conversatie gedirigeerd.”

Zou Socrates met zijn eindeloze doorvragen dezelfde aanpak kunnen hebben gehad?
 "Dat heb ik me ook wel eens afgevraagd. Maar ik vind met terugwerkende kracht een diagnose op iemand plakken problematisch. Zeker iemand die bijna 2.500 jaar geleden leefde. Maar ik voel wel een verwantschap. Zoals Socrates zegt: als je mijn argumenten verwierpt, doe je me een groot plezier, want dan heb ik iets geleerd. Als ik jouw argumenten verwerp, heb ik niks geleerd, want dan denk ik nog precies hetzelfde als voordat we onze dialoog begonnen. Zo denk ik er ook over. Daarom zeg ik stevast tegen mijn man: je mag blij zijn dat ik je altijd tegensprek."

„Voor de Socratische methode heb je iemand

nrcwebwinkel

Adviesprijs
56,95
44,95

**DE RADIATOR
VENTILATOR**

SPEEDCOMFORT

Verwarm je ruimte
2x zo snel en bespaar
tot 22% energie

- › **Fluisterstil**
- › **Geen gereedschap nodig**
- › **10 jaar garantie**
- › **Verbruik: slechts 32 cent stroom per jaar**

De SpeedComfort radiatorventilator plaats je in een handomdraai. Je voelt direct meer en sneller warmte-comfort. Dat betekent dat de thermostaat lager kan en je dus tot wel 22% energie bespaart.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/speedcomfort

Scheidingen
in cijfers

68.682
paren trouwden
in 2024.

24.805
stellen sloten
een geregistreerd
partnerschap.

25.386
huwelijken eindigden
in 2024 in een echt-
scheiding, de meeste
na 5 tot 10 jaar.

4.040
geregistreerde
partnerschappen
sneefden vorig jaar.

23.637
kinderen raakten
betrokken bij
een scheiding.

44%
bedroeg het percentage
zogenoemde grijze
scheidingen, waarbij
een of beide partners
boven de vijftig was.

Bronnen: CBS en de Nati-
onale Echtscheidingsmo-
nitor 2025.

Terwijl veel stellen tot het bittere einde vechten voor hun relatie,
zien experts ook een verharding in het scheidingsproces.
Drie van hen over hoe het gaat, en hoe het beter kan.

De scheidende mens komt
vooral voor zichzelf op

Door
Laura
Hoogenraad

Illustraties
Caitlin Becker Hof

In september 1796 meldt Agatha Lenaerts zich bij de ambtenaar van de burgerlijke stand in Maastricht. Ze doet iets wat geen Nederlander ooit eerder deed: ze vraagt een scheiding aan. Haar man, Wilhelmus Meers, komt niet opdagen, maar dat maakt niet uit. De Limburgse hoofdstad hoorde destijds bij Frankrijk, en voor de Franse wet was een „onverenigbaarheid van karakter” voldoende. Ruim twee eeuwen later zijn ‘botsende karakters’ nog steeds een veelgehoorde reden voor een scheiding. Maar de manier waarop mensen uit elkaar gaan, veranderde met de tijdgeest mee. In de jaren zestig moesten ongelukkige stellen nog verklaren dat er sprake was van een rechtsgeldige grond, zoals mishandeling, overspel of een veroordeling tot een gevangenisstraf. Toen de wet in 1971 werd versoepeld, nam het aantal echtscheidingen een vlucht: van 6.000 in 1965 tot 34.000 twintig jaar later. In de afgelopen tien jaar daalde het aantal scheidingen, het totaal schommelt nu rond de 25.000. Maar de cijfers vertellen niet het hele verhaal. Scheidingsexperts zien steeds meer informele samenwoners, zonder huwelijk of geregistreerd partnerschap, voor wie een relatiebreuk op emotioneel of financieel vlak net zo ontwrichtend kan zijn. Wat kunnen we leren van de experts die mensen dagelijks helpen om goed uit elkaar te gaan? *NRC* vroeg een mediator, een echtscheidingsadvocaat en een familierechter naar wat ze hebben zien veranderen, en naar lessen uit de praktijk.

„Vroeger hield ik mijn agenda leeg in januari en in september - na de feestdagen en de zomervakantie waren voor echtscheiding de piekmomenten. Dat is verleden tijd. Net als de hele maatschappij is ook scheiden 24/7 geworden. Zelfs op kerstavond word ik nog gebeld. Dat was vijf jaar geleden echt ondenkbaar. „Maandagochtend had ik om kwart voor negen al iemand aan de telefoon. Ze hadden in het weekend besloten om te gaan scheiden. Dat is niet ideaal, het is beter om het heel eventjes te laten zakken. Wat ook grappig is: in negen van de tien gevallen geldt dat als de man wil scheiden, de vrouw mij opbelt voor een afspraak. Dat zal omgekeerd nooit voorkomen. Als de vrouw wil scheiden, dan belt de vrouw. „Het lijkt wel alsof er minder empathie is tegenover elkaar dan voorheen, mensen die uit elkaar gaan willen vooral hun gelijk halen. Maar goed, wanneer is een scheiding evenwichtig? Een relatie is een complexe verzameling van geschiedenis, gevoelens, blauwe plekken, wensen, verlangens, angsten. En dan maal twee. Mediation zoekt de hele tijd de balans tussen de belangen van het individu en de rol als ouder, als huisgenoot, als mede-eigenaar van de *BV huishouding*. Dat is ingewikkeld. „Ik heb een paar keer meegemaakt dat een scheiding niet doorging - dat zijn de pareltjes. Zo begeleidde ik een vrouw die al jaren huisvrouw was. Ze wist dat ze een baan moest zoeken en ging als een raket aan de slag: eerst bij de HEMA, daarna bij een notariskantoor. Nu zat zij ’s avonds niet meer chagrijnig te wachten totdat iedereen thuis was, maar lag er een briefje op de keukentafel. De eerste die thuis was, moest de aardappels schillen. De tweede de boontjes doppen. De kinderen werden minder verwend, en haar man moest thuis ook weer de handen uit de mouwen steken. Op een gegeven moment stelde ik voor dat ze een hapje zouden eten om alles nog even door te praten. Bij een diner bij kaarslicht hebben ze elkaar weer in de ogen gekeken, de rest is geschiedenis. „Weinig mensen beseffen dat scheiden geen ‘honderd-nul’-beslissing is, niet ‘alles of niets’. Ik zie het meer als eb en vloed. In het begin hoor je het geruis van de zee dichterbij komen, dan voel je de kou van het water naderen. En ook al is het nog niet helemaal vloed, toch zijn opeens je voeten nat. „Die ambivalentie blijft: ook voor degene die het besluit neemt om te scheiden. Die laat zijn gezin in de steek, gaat een onzekere toekomst

LISA HERMUS (47)
De mediator

Hoe lang in het vak?
Sinds 2004. Eerst mediator, toen familierechtadvocaat en nu weer fulltime mediator met een gedeelde praktijk. Ook werkzaam als coach voor kinderen bij een scheiding (‘KIES’-coach) en financieel adviseur.
 Wat voor zaken?
Voornamelijk scheidingen van stellen met kinderen. Begeleidt ouders samen.
 Hoeveel scheidingen begeleid?
80, 85 per jaar. Maal 21.
 Getrouwd?
Bijna twintig jaar, met twee kinderen.

“
 Als de vrouw wil scheiden,
belt de vrouw mij op. Als de man
wil scheiden, belt de vrouw ook

tegemoet in financiële zin, moet afscheid nemen van schoonfamilie. Zo zijn er allerlei rollen in je leven die een transformatie doormaken. En dat is hartstikke eng. „Grootste misverstand? Dat mensen snel de handdoek in de ring gooien. Ik zie mensen rommelen, ploeteren, bidden - bloed, zweet en tranen. Ze zijn hartstikke toegewijd. Daarom duren huwelijken ook nog steeds best wel lang [gemiddeld 14,5 jaar in geval van huwelijken die eindigen in een scheiding]. We blijven gewoontedieren, die houden van zekerheid.”

CONCHITA VAN ROOIJ (60)
De advocaat

Hoe lang in het vak?
Begon in 2004 haar eigen praktijk in Amsterdam, inmiddels met personeel.
 Wat voor zaken?
Complexere zaken, waarmee vaak veel kapitaal gemeoid is.
 Hoeveel scheidingen begeleid?
„Twintig per maand? Ik zou het echt niet weten. Over mijn hele carrière echt dui-zen-den.”
 Getrouwd?
Nee, maar gelooft voor „100 procent” in het huwelijk.

„Als mensen trouwen zitten ze op een roze wolk; ze spenderen bakken met geld aan een jurk of een taart, maar ze denken niet na over de consequenties van hóe ze trouwen. Het is zo belangrijk om het bespreekbaar te maken. Misschien niet zo romantisch, maar het leven is niet altijd romantisch. „Het is prima als jij zegt: schatje, ik hou zoveel van jou, jij mag al mijn bezittingen hebben. Maar het gaat erom dat het een bewuste keuze is. Weet waar je vanaf ziet, zodat de wederpartij ook weet wat die krijgt. In plaats daarvan kom ik ongelooflijk vaak onwetendheid tegen. Mensen weten niet wat hun rechten of plichten zijn. „Er zijn grofweg drie ‘regimes’ waarbinnen je kan trouwen. Het regime waar je, sinds 2018, automatisch in belandt, is ‘beperkte gemeenschap van goederen’. Dat betekent: alles wat voor het huwelijk van jou is, blijft van jou. Alles wat je daarna samen vergaart, is van jullie beiden. Daarnaast heb je algehele gemeenschap van goederen, wat betekent dat alles - schulden of eigendommen - van voor en tijdens het huwelijk van jullie beiden is. En ten slotte huwelijkske voorwaarden, waar je allerlei verrekensbedingen of clauses aan kunt toevoegen.

Je kan het zo specifiek maken als je zelf wilt. Ik begeleid ook mensen vóór ze gaan trouwen, bij het checken of opstellen van de voorwaarden. „Iedereen die binnenkomt voor de eerste afspraak vraag ik: hoe is het met je hart? Hoe voel jij je in de scheiding? Heb je nog gevoelens? Want dan weet ik hoe hard ze erin willen gaan. We willen er natuurlijk uitkomen, maar met een scherpe onderhandeling is niks mis. Ik sta ook bekend als vechtscheidingsadvocaat. Nou, geuzennaam, perfect. Een gevecht is meestal nodig, wil je iets goeds krijgen. „Ondanks de beroepsdeformatie en de harde wereld waar ik in zit, geloof ik nog steeds in de liefde, 100 procent. Ik heb een rücksichtsloze, harde kant, natuurlijk, die moet je hebben. Maar ik ben niet verzuurd. En ik zou nog steeds willen trouwen. „Ik zie ook steeds meer informele samenwoners die niks officieel hebben geregeld. Ik zou altijd aanraden om een samenlevingsovereenkomst op te stellen. Hoe betaal je de kosten van de huishouding? Wat gebeurt er met de inboedel? Wat zijn de afspraken over mogelijke partneralimentatie? Of de verdeling van de overwaarde van de woning? Je moet het wel serieus nemen, want afspraak is afspraak. „Ik vind dat de omgang grover is geworden, ik zie meer hebberrigheid. Door sociale media zie je ook continu of het gras groener is aan de overkant.”

CEES VAN LEUVEN (71)
De familierechter

Hoe lang in het vak?
Werkte vanaf 1982 als advocaat, vanaf 1990 in het familierecht en destijds ook gestart met mediation. Vanaf 2003 werkzaam als familierechter.
 Wat voor zaken?
Gespecialiseerd in de positie van kinderen bij complexe scheidingen.
 Hoeveel scheidingen begeleid?
Duizenden.
 Getrouwd?
Ja, met twee kinderen, en twee kleinkinderen

„Mijn ouders hadden een heel ongelukkig huwelijk maar zijn nooit gescheiden. Als kind sta je daar machteloos tussenin. Dat is een belangrijke reden waarom ik in dit vak terecht ben gekomen. Ik had mijn ouders graag gelukkiger gezien, en het is in mijn jeugd nooit gelukt om dat voor elkaar te krijgen. Dan maar nu ik volwassen ben - voor andere ouders en kinderen. „Zodra mensen de zitting inlopen, zie je boosheid, verdriet en verbittering. De een zegt geen cent te krijgen, de ander mag de kinderen

niet meer zien. Ik vraag altijd: hoe zou je je liever willen voelen dan boos, of verdrietig? Dan word ik vaak aangekeken alsof ik gek ben. Dat snap ik, het is een moeilijke vraag. Maar door ze het concreet te laten beschrijven, heb ik binnen een paar minuten de toekomstbeelden van die ouders voor me. Vervolgens verschijnt bij hen ook rust in de ogen, in de gezichtsuitdrukking. „Op die manier rust brengen lukt soms, maar lang niet altijd. Juist in de gevallen die mij het meest aan het hart gaan, waarbij één of beide ouders met forse problematiek zitten, heb ik als rechter niet de mogelijkheid om door te verwijzen naar de juiste hulp of psychiatrische behandeling, terwijl ik zie dat het nodig is. Dat blijft een gebrek in het systeem. „Mijn advies voor alle stellen: kom tot een

goed gesprek onder begeleiding zodra je problemen hebt. Met de juiste begeleiding is de kans dat je daar samen uitkomt verreweg het grootst. Het tegenovergestelde is ook waar: de verkeerde professional verergert het probleem. Daar kun je ouders niet altijd tegen beschermen. Helaas is er een overkill aan professionals op de markt op het gebied van scheiden. „Als maatschappij zitten we in een ontwikkeling van verregaande individualisatie, dat zie ik terug in de rechtbank. Mensen zijn in de eerste plaats bezig op te komen voor hun ‘eigen rechten’. Het wordt steeds lastiger om mensen ervan te overtuigen dat investeren in de ander de allerbeste oplossing is voor welk probleem dan ook.”

Advertentie

ROTTERDAM
Regio Rotterdam en omstreken

EEN WAARDEVOL
AFSCHEID
Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.
010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl
VAN DER SPEK
UITVAART

PLEASE Touch!
30.10.2025 | 13.09.2026
zilvermuseum.com
NEDERLANDS
ZILVER
MUSEUM
SCHODDHOVEN

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

Foto en tekst:
Carel ter Kuile (1959)

Op de foto: Margot Stoffea ter Kuile-Obbink (1923-2018) en
Carel (Callie) ter Kuile (1911-1974)

‘Van de gedwongen
terugkeer naar Nederland
maakten ze een droomreis’

Deze foto, die hun eerste ontmoeting laat zien, is genomen in 1939 of 1940, in Pekalongan, Nederlands-Indië. Mijn vader wilde niet in het bedrijf van zijn vader stappen en was naar Nederlands-Indië gegaan, met een opleiding in de textiel.

Al snel wilden ze trouwen. Mijn opa Obbink zei: „Wacht met trouwen. Er komt een oorlog en je weet niet wie het overleeft.” De oorlog kwam en mijn vader en mijn opa werkten aan de Birmaspoorlijn. Mijn moeder en haar familie werden in het jappenkamp Halmaheira opgesloten. Van de acht familieleden zijn er drie overleden. Maar ook de overlevenden waren nog niet veilig; de Bersiap dwong vrouwen en kinderen nog een tijdje in het kamp te blijven.

Mijn ouders overleefden dit alles, ze trouwden en kregen drie kinderen; Herman, Marga en Carel. In 1956 vertrokken ze naar Hollandia, in Nederlands-Nieuw-Guinea, waar ze een hele gelukkige tijd hadden. In de soos danste mama in mooie plisséjurken op bigbandmuziek. In het weekend gingen ze naar het koraalstrand, picknicken aan de Stille Oceaan. Moeder, een verlate 19de-eeuwse romantica, kon later nog steeds dromen over die tijd.

Nadat Nederlands-Nieuw-Guinea aan Indonesië was overgedragen, vertrokken de Nederlanders daar in 1963. Ik was drieënhalf en werd als jongste zoon samen met mijn zus per vliegtuig naar Nederland gestuurd. Ondertussen maakten pap en mam hun droomreis; een cruise via Australië, Tahiti, Panama en de Caribische eilanden terug naar Nederland - voor beiden een hoogtepunt in hun leven. Vandaar dat mijn moeder steeds zei: ‘Als papa gepensioneerd is, gaan wij nog een keer een cruise maken’. Helaas spatte die droom uiteen toen Callie, zoals onze vader genoemd werd, in 1974 overleed, pas 63 jaar oud.

Tot aan hun dood bleef de oorlog heel diep in hun leven. Maar over wat ze hadden meegemaakt, werd thuis nooit gesproken. Die pijn was opgesloten en de sleutel weggegooid. Gelukkig is onze moeder nog gaan reizen, met een vriendin die ook vroeg weduwe was geworden. Zo kon ze toch nog veel moois zien en de droom waarmaken die ze samen met mijn vader had.”

RUITERPLAAT

MAKELAARDIJ

RESIDENCE HOOGE DUYN TE DOMBERG

Ruiterplaat Makelaardij presenteert met trots een royaal appartement op een unieke locatie in Domburg, waar de duinen fluisteren en historie voelbaar is. Hier woont u in absolute rust en privacy, met het strand en natuur op loopafstand. Een zeldzame kans voor wie zoekt naar klasse, ruimte en verfijning aan de Zeeuwse kust!

T. 0113 - 37 24 74 | www.ruiterplaatmakelaardij.nl

Strabrechtse vennen

Kom langs voor een bezichtiging

Projectlocatie: Provincialeweg 9 – Someren | strabrechtsevennen.nl

Uw ideale tweede thuis, op een unieke locatie aan of nabij het water.

Beleef de pracht en praal van Brabant op het nieuwe Landal resort Strabrechtse vennen. Duurzaam gebouwde vakantie-woningen op ruime kavels eigen grond. Van tiny houses tot luxe villa's van 4 tot 20 personen. De ideale combinatie waar investeren en genieten samenkomen.

Kom kijken!

Maak een afspraak voor een bezichtiging via onze website. Onze adviseurs staan voor u klaar om u het park en de woningen te tonen en al uw vragen te beantwoorden.

GENIET VAN UW EIGEN VAKANTIEWONING MET ONBEPERKT GEBRUIK, ZONDER VERHUUR-VERPLICHTING.

Nu met extra luxe opties voor een selectie van de woningen. Zoals een hottub, buitenzwembad en luxe buitenkeuken.

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

Jan Dirk van der Burg fotografeert en beschrijft wat hem opvalt. Deze week: de ouderwetse raamhor lijkt bezig aan een comeback.

Bijna vintage

In de Nederlandse vensterbankcultuur is het een komen en gaan van trends, maar de zogenaamde antieke raamhor houdt al eeuwen stand. Veel mensen verwarren het met een haardscherm, die heeft in vorm een gelijkenis, maar alleen al vanwege het materiaal is het af te raden de raamhor als vonkenscherm te gebruiken.

De ouderwetse raamhor wordt niet, zoals zijn naam suggereert, gebruikt om ongewenste insecten buiten te houden. Hij staat er allereerst om heel erg mooi te zijn.

Het gaas in de hor heeft vaak patronen of afbeeldingen die weer refereren aan de identiteit van de eigenaar; een visser, een boer. Dan heeft hij nog de functie om het harde zonlicht te filteren zodat de kamerplanten niet verpieteren. En, misschien voor veel mensen het belangrijkste: het blokkeert het zicht voor iedereen die ongewenst naar binnen wil loeren.

Eeuwenlang was de raamhor de elegantste manier om de privacy van de huiskamer te waarborgen, tot de ‘anti-inkijk-raamfolie’, een fenomeen dat melkglas of gezandstraald glas na weet te bootsen, zijn intrede deed. Al verliest de raamhor ook terrein vanwege zijn oubollige imago. Maar het punt waar ouderwets ook weer vintage wordt - op sites als Etsy zien we al lemaal custom made, geupcycelde raamhorren - is bijna bereikt. Het zou zo maar kunnen dat de comeback van de raamhor is ingezet.

De Audi A2, van 2000 tot 2005 verkocht, was commercieel gezien een flop. Maar in de autogeschiedenis werd de A2 een mijlpaal van het kaliber Eend en Mini.

Het Audi Space Frame, het aluminium geraamte van de A2. FOTO DANIEL ROESELER VOOR AUDI

Door Bas van Putten

Madurodam van buiten, ruimteschip van binnen

D

Duitsland, 22 september. Op een regenachtige ochtend parkeren zes exemplaren van hetzelfde merkwaardige automodel voor het Audi Forum in het Duitse Neckarsulm, expositie- en verpozingscentrum voor Audi-liefhebbers. Geleund tegen hun wagens poseren de bestuurders met genoeg voor de fotograaf. Het autootje is de Audi A2, die in deze stad van 2000 tot 2005 werd gebouwd. Op uitnodiging van Audi kom ik hier met andere journalisten, mede-eigenaars, zijn 25-jarig jubileum vieren. Au-

di gunt ons presentaties van zijn makers, een mini-expositie van prototypes, een toerit en knus samenzijn. Dan mag een groepsportret niet ontbreken.

Al moet je je afvragen of de A2 in commercieel opzicht een feestje waard is. Succesvol was het controversieel vormgegeven autootje niet echt. In de vijf jaar dat de A2 in Europa op de markt was, werden er 176.377 exemplaren van gebouwd. Met zulke aantallen ben je in de auto-industrie een flop. Anderzijds was dit in ecologisch en architectonisch perspectief een baanbrekende auto. De A2 was waanzinnig ruim voor zijn formaat, uniek van vorm, superlicht en ongelooflijk zuinig. In de autogeschiedenis werd de A2 een mijlpaal van het kaliber Eend en Mini.

Het verhaal achter de A2 is even opmerkelijk als het wagentje zelf. In 1991 deed de autoritaire Ferdinand Piëch, toen ceo van Audi, een gewaagde belofte. Voor de eeuwwisseling zou het VW-concern, waarvan Audi deel uitmaakt, een volwaardige drieliterauto op de markt brengen. Die werktitel sloeg niet op de cilinderinhoud maar op het beoogde verbruik van drie liter per honderd kilometer, zeg 1 op 33.

Herculestaak voor Audi-ingenieurs

Omdat geen personenauto destijds bij benadering zo zuinig was, werd Piëchs aankondiging in vakkringen met verwondering ontvangen. Hoe dacht hij dat voor elkaar te krijgen met een volgens zijn wensenlijstje normaal presterende auto, waar tegen een concurrerende prijs vier personen met bagage in moesten passen? Ondenkbaar.

Helaas was al voordat hij in 1993 het VW-concern ging leiden, Piëchs woord in Duitsland wet. Zijn dwingende randvoorwaarden maakten het A2-project voor de Audi-ingenieurs tot een herculestaak. Veiligheidsvoorzieningen, luxe, fysieke groei en welvaartsvet hadden in de jaren zeventig en tachtig geleid tot een sterke gewichtstoename van auto's. Om het opgedragen verbruik te bereiken, moest Audi een extreem lichte en gestroomlijnde auto ontwikkelen. En hoe creëerde je daar voldoende ruimte in?

De Audi-ingenieurs kregen het voor elkaar door een vederlichte aluminium kooiconstructie – het zogenaamde *Audi Space Frame* – te verpakken in een compacte maar hoge aluminium carrosserie met een lang doorgetrokken daklijn, waardoor een kruising tussen stationcar en mini-suv ontstond. Om gewicht te besparen werden onderdelen van zonnepanelen tot achterbank zo licht mogelijk uitgevoerd en schroefden ze zelfs de motorkap dicht, dat

scheelde weer een paar kilo aan scharnieren. Die kap kon alleen niet meer open. Ruitenwiservloeistof en olie konden worden bijgevoeld via een nis achter het grill-achtige klepje in de neus. Daar bevond zich ook het oliepeilstokje. Klinkt omslachtig, valt mee te leven. Voor maximale gewichtsreductie kreeg de drieliter-A2 bovendien een dünnere voorruit en extreem smalle bandjes om magnesium wielen. Waar Audi grammen kon besparen, deed het dat.

Het resultaat van die consequente kaasschaafmethode was verbluffend. Met een drieliter turbodieselmotor plus een naar later bleek nogal pechgevoelige automaat woog de productierijpe A2 1.2 TDI 830 kilo, voor een diesel. En dankzij zijn gunstige luchtweerstandscöefficient van 0.25 haalde hij met 61 luttele pk's toch een topsnelheid van 168 kilometer per uur.

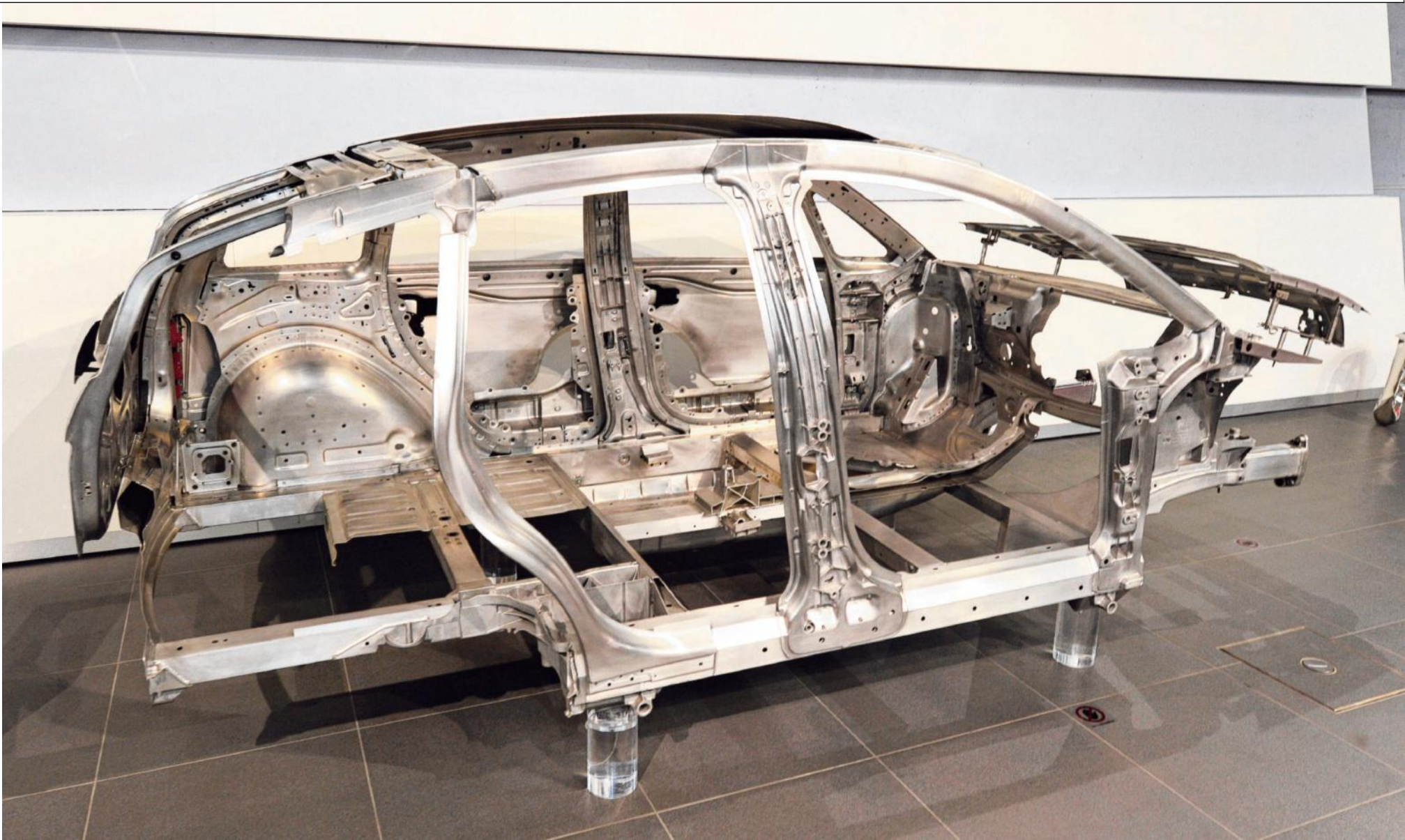
Nog zuiniger dan beloofd

Verder bleek hij nog zuiniger dan was beloofd. Bij de introductie van dit spaarmodel organiseerde Audi een verbruikswedstrijd voor journalisten. Van de deelnemers bleef bijna ieder een onder de 3,0 liter op 100 km. De zuinigste rijder kwam zelfs tot 2,4, dat is 1 op 41,7. In de voetsporen van Volkswagen, dat met de tweedeurs Lupo 3L van 1999 net iets eerder een technisch verwante drieliterauto op de markt bracht, kon Audi – met de dieselmotor uit de Lupo – de eerste drieliterauto met vier deuren creëren. Piëch, als VW-concernchef inmiddels niet toevallig baas van beide merken, had zijn zin.

Omdat uiteraard niet iedereen een diesel wilde, kon je de A2 ook met handgeschakelde benzinemotoren bestellen, viercilinders met 75 of 110 pk. Door het lage gewicht van 895 kilo was zelfs de minst vermogende snel genoeg. Bij de concurrentie was een auto met zijn binnenmaten snel tweehonderd kilo zwaarder. Zo bleef ook deze A2 uniek, al was hij met een verbruik van op zijn gunstigst 1 op 20 geen drieliterauto meer.

Op de eerste Mini na is geen kleine auto ooit zo efficiënt ontworpen en gestrueerd als deze. Niets verbluffender dan een 3 meter 82 lange mini-auto met zoveel binnenruimte voor vier tot vijf volwassenen en een kofferbak van 390 liter, waar zelfs de haast een halve meter langere maar niet ruimere VW Golf van nu niet verder komt dan 380. De A2 doet denken aan de vliegende rode Britse telefooncel waarin de titelheld van de Britse scifi-jeugdserie *Dr Who* zijn wonderbaarlijke reizen maakt: buiten Madurodam, binnen ruimteschip.

Zijn tijd te ver vooruit, zuchtten bekeerlin-

gen, vergetend dat die tijd nooit is gekomen. In 2005 ging hij uit productie en een echte opvolger kreeg hij niet. Maar wij van de A2-gemeenschap blijven hem eeuwig trouw. Wij erffen zijn blijvend actuele deugden. Het verbruik. De Duitse degelijkheid. De roestvrije carrosserie. De uitneembare stoelen achter, die na verwijdering een laadvolume van 1140 liter vrijmaken – wat geen dwergauto hem nadoet. Het volwassen rijgedrag, dat de A2 ook bij hoge snelheden laat rijden als een grotere auto. Zijn vriendelijke uitstraling met ronde koplampjes in een hoekig glazen kastje is een alleraardigste sociale bonus.

Veel mensen vinden hem onooglijk met dat mopsneusje en die rare tafelberg-achtige spolier op de dubbele achterruit. Ik word kwaad als ze dat zeggen. Zijn vertederende bescheidenheid steekt bevrijdend af bij de vaak agressief ogende monsters van vandaag met hun enorme grilles en dito wielen.

Bezwaren? Ja. De A2 was veel te duur. Dat is aluminium nu eenmaal. Voor de goedkoopste Audi A2 betaalde je in Nederland zo'n 21.000 euro. Nu kosten alle kleine auto's dat, destijds

kon je voor dat bedrag ook binnen het VW-concern auto's met meer pk's kopen waar vrienden minder meewarig over deden. Voor een grotere en snellere A3, de Golf van Audi, betaalde je in zijn introductiejaar 2000 maar 1.500 euro meer. Voor de A2 1.2 TDI vroeg Audi 28.000 euro, zonder airco. Ammehoela, dacht het kopersvolk.

En nu ziet iedereen, zoals altijd te laat, zijn genialiteit.

Onweerstaanbaar rood leren interieur

De onze kwam elf jaar geleden op ons pad toen tweedehands A2's goedkoop waren geworden. Voor de zwarte A2 1.4 met maar 95.000 kilometer op de teller en een onweerstaanbaar rood leren interieur betaalden we iets van 8.000 euro. Nu heb je een goed exemplaar voor vier of vijf mille en dat zou gezien zijn zeldzaamheid en duurzaamheid weleens een goede investering kunnen zijn. Ze worden schaars en de best bewaarde exemplaren zie je alweer licht in waarde stijgen.

Ons autootje heeft ons nooit in de steek gelaten en met nu 218.000 kilometer op de teller is

het geweldig om te zien hoe mooi het is gebleven. Bij fabrikanten van minder allooi zou het leer na zoveel kilometers gescheurd en versleten zijn; in de A2 ziet het eruit alsof de auto een ton minder heeft gelopen. Niets rammelt, het oerdegelijke plastic van de deurpanelen is krasvrij. Terwijl de onze zwaar heeft geleefd. De kinderen leenden hem voor uitstapjes, er zijn verhuizingen mee uitgevoerd, er zijn fietsen in getransporteerd, die hij na demontage van de achterbank makkelijker opslokte dan veel grotere suv's. Hij is deel van het familie-dna geworden en hoewel we inmiddels elektrisch rijden, konden we het niet over ons hart verkrijgen hem ter inruil af te staan.

Dus tegen dat Audi-feestje konden we geen nee zeggen, al moet je je voor een ruim zeshonderd kilometer lange rit naar Duitsland even schrap zetten. Voor de Autobahn is onze A2 met 75 pk eigenlijk te langzaam, tussen Mercedesen en Audi's die 200 rijden. Ik heb er wel eens over gedacht hem te laten vervangen door een lichte, kleine turbomotor. Of hem te laten voorzien van de elektrische aandrijflijn waar de A2 door Audi nota bene op was voorbereid, zo vooruitziend waren ze daar toen. In de dubbele bodem onder de vloer, die in het voetenruim achter is opgebroken om meer diepte voor de benen te creëren, had een batterijpakket gepast. Als de accutechnologie toen al zo ver geweest was als vandaag, hadden ze bij Audi helemaal een revolutie van de auto kunnen maken.

De 610 kilometer naar Neckarsulm leg ik in zes uur af met het gemiddelde verbruik van 1 op 20, terwijl ik met enige regelmaat 130 of 140 rijd. Voor het Audi Forum zie ik de andere fans, sympathieke collega's uit het Verenigd Konink-

rijk en Oostenrijk, na hun lange reizen even ontspannen uit hun auto's stappen. En iedereen met een A2 is aardig, dat is gewoon zo. We wisselen tips en ervaringen, anekdotes en adressen uit. We vinden alles leuk, complimenteren kinderlijk tevreden elkaars auto's. Kijk nou, de jongen uit Oostenrijk heeft net als wij rood leer. Hij weer: „Maar jouw velgen zijn tenminste origineel.” Is waar. Toch fijn om te horen. Nerds blijven nerds.

Duits grondig

Maar het hoogtepunt is de volgende dag de ontmoeting met de ingenieurs achter de jubilaris. Met het Space Frame van de A2 bij de hand lichten ze, Duits grondig, toe hoe ze de auto zo in elkaar hebben gezet dat de kooiconstructie én maximaal crashbestendig én efficiënt te produceren was. Verrukt drinken wij fans de uitleg in over de speciale laserlastechnieken die ze bij Audi moesten ontwikkelen om de aluminium componenten aan elkaar te lassen. „Ik vraag me nog weleens af hoe we dat destijds allemaal voor elkaar hebben gekregen”, verzucht Kirsten Oberschelp, destijds verantwoordelijk voor verbindingstechnieken en productieprocessen. Haar collega's André Kasperzak en Werner Holl glimlachen bescheiden. Dat Duitse ingenieurs in hun ethos en waardigheid nooit mogen uitsterven, denk ik geroerd. Bij de vragenronde bedank ik ze uit de grond van mijn hart voor hun goede diensten. Daarna rijd ik in de twintig jaar oude dwerg met 150 terug naar Nederland. Hij geeft geen krimp. Dankzij briljante technuten die op straat geen mens herkent. De echte elite.

Al langere tijd wilde *Janneke Vreugdenhil* aandacht besteden aan de notoir moeilijk te bakken canelés. Met tips van Rutger van den Broek durft ze het nu aan.

Diepgouden juweeltjes

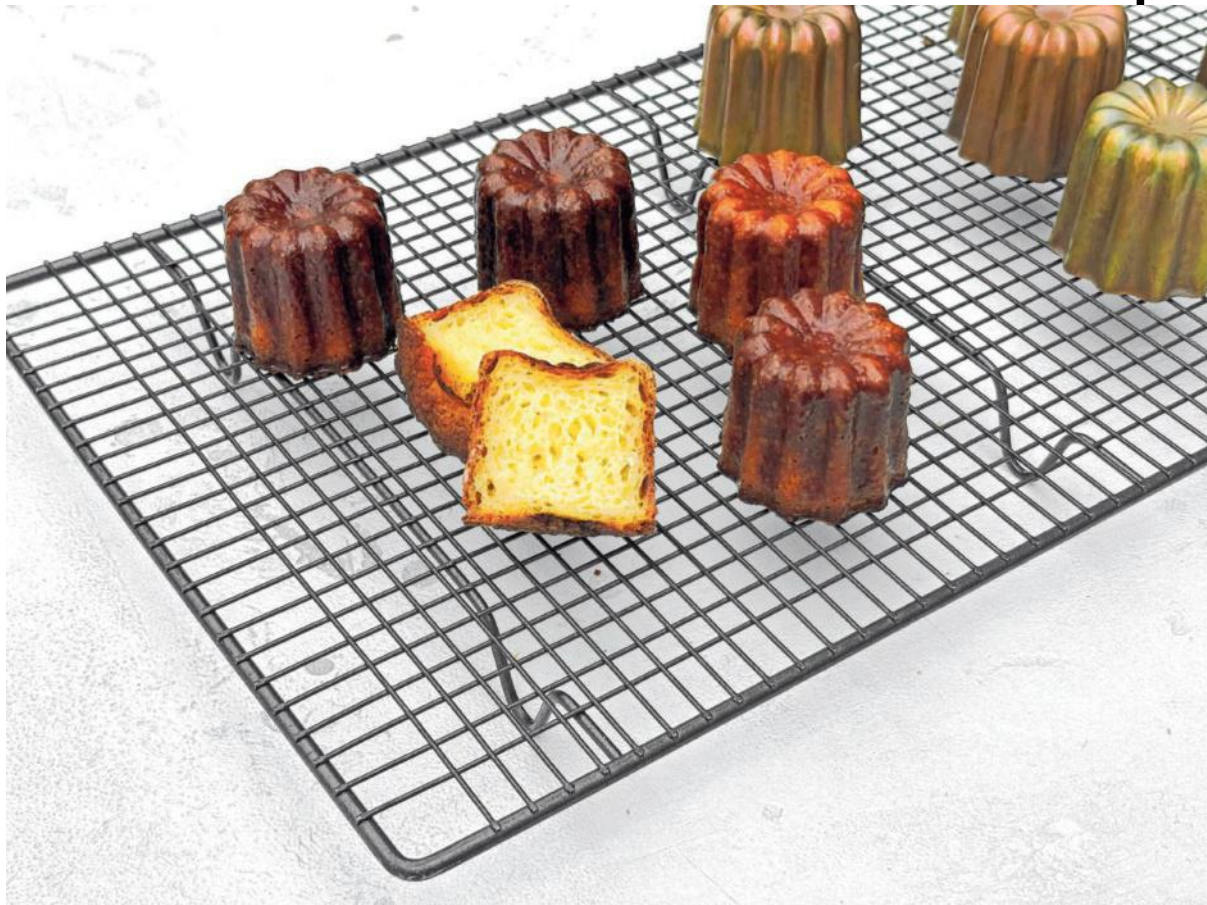

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Z e staan al sinds we met deze klassiekerreeks begonnen op de lijst met aangevraagde recepten. Meerdere keren nam ik me voor er aandacht aan te besteden, maar telkens deinsde ik terug. Canelés zijn namelijk notoir moeilijk om te bakken. Bovendien heb je er ingewikkelde dingen voor nodig, zoals koperen canelévormpjes en eetbare bijenwas.

In de tussentijd maakte dit kleine, cilindervormige Franse cakeje een comeback van jewelste en is inmiddels niet meer weg te denken uit de vitrine van hippe, grootstedelijke bakkers. Wat wil je ook, met hun elegante ribbels zien ze eruit als diepgouden juweeltjes, en met hun krokante gekaramelliseerde buitenkant en fluffy, naar vanille en rum geurende binnenste smaken ze al net zo chique. Het gebakje komt oorspronkelijk uit Bordeaux, waar het misschien al in de vijftiende, maar in elk geval al in de achttiende eeuw werd gebakken. De naam verwijst naar het woord *cannelure*, dat inkeping betekent, of groef. In Frankrijk wordt het soms met dubbel-n geschreven: cannelé.

Dat doet kookboekenschrijver Rutger van den Broek ook in zijn deze week verschijnende *Patisseriebijbel*. Cannelés de Bordeaux is een van de recepten

waaraan hij het langst gesleuteld heeft, bekend hij wanneer we samen in zijn semiprofessionele thuiskeuken koperen vormpjes staan in te kwasten met een mengsel van gesmolten boter en bijenwas. „Het recept is helemaal niet gecompliceerd, maar op een of andere manier kunnen de kleinste details tot mislukken leiden. Het overkomt me nog steeds weleens, als ik andere melk of andere bloem of zo gebruik, dat ze gewoon niet goed uit de oven komen.”

Rutger is de reden dat ik u vandaag alsnog, eindelijk, canelés durf voor te schotelen. We kennen elkaar sinds ik hem tijdens de eerste aflevering van het eerste seizoen van *Heel Holland Bakt* op X (toen nog Twitter) tipte als mogelijke winnaar, waarna hij inderdaad won en we daar samen over mochten komen vertellen op de radio. Sindsdien klop ik af en toe bij hem aan met een bakvraag, en in dit geval met het verzoek mij van mijn canelévrees af te helpen.

„Zelfs bij de meest gerenommeerde patisserieën in Parijs zie je nog weleens bleke puntjes bovenop de canelés”, stelt hij meteen gerust. „Maar eigenlijk hoort dat dus niet.” Voor *Patisseriebijbel* verbleef de auteur wekenlang in de Franse hoofdstad en bezocht alle beroemde en minder beroemde taartjeswin-

kels. Hoe het dan wel heurt? Een hoogglanzend (door de bijenwas), gelijkmatig gekleurd, donkergoudbruin korstje.

Om te demonstreren hoe gemakkelijk het fout kan gaan, vult Rutger een van de koperen vormpjes tot de rand in plaats van tot 1 centimeter eronder. In de oven rijst dit exemplaar als een champignon boven het vormpje uit. Bij het lossen blijkt de onderkant te zijn losgekomen van de bodem, waardoor deze nauwelijks gekleurd en al helemaal niet krokant is. Een anemisch caneleetje is het, treurig afstekend tegen z'n wel gelukte ovengenoootjes.

Bemoedigd door Rutgers tips bestel ik thuisgekomen een zakje voedselveilige bijenwas en een setje koperen canelévormpjes bij kookwinkel Duikelman. Dit zijn volgens Rutger de beste. Koper geleidt de warmte die nodig is voor een gekaramelliseerd korstje vele malen beter dan andere metalen. De prijs is fors, vijftientjes voor zes stuks. Maar het moet gezegd: ze zijn om verliefd op te worden zo schattig. Terwijl ik ze sta in te kwasten ben ik al aan het bedenken wat ik er nog meer mee kan, behalve canelés bakken. Pannacottavormpje? Waxinelichthouder? Paperclip-verzamelbakje?

■

Canelés (of cannelés) de Bordeaux

En dan hier het recept voor canelés uit *Patisseriebijbel*. Samen met de tips die Rutger van den Broek mij gaf, denk ik dat ook u perfecte canelés uit de oven kunt toveren. Mij is het in elk geval gelukt – als we een ietwat bleker puntje hier en daar met de mantel der liefde bedekken, *that is*. En oh, wat zijn ze de moeite waard; zo verselijk lekker.

Tien tips

1. Lees het recept heel goed door.
2. Voor het lekkerste resultaat moet het beslag twee dagen rusten in de koelkast.
3. Gebruik liefst koperen canelévormpjes. Het lukt eventueel ook wel in metalen, maar in elk geval absoluut niet in siliconen vormpjes.
4. Gebruik goede ingrediënten: verse melk, biologische eieren, goede bloem (Rutger tipt de Franse T 45-bloem of patentbloem van Jumbo), echte vanille en fatsoenlijke rum.
5. Bijenwas laat de canelés extra mooi glanzen, maar invetten kan ook met alleen boter.
6. Klop het beslag niet te luchtig. Dat teveel aan lucht zet uit in de oven, met het hiernaast beschreven paddenstoelleffect als gevolg.
7. Vul de vormpjes tot ongeveer 1 centimeter onder de rand, beslist niet verder.
8. Tik ze nog even op het aanrecht, om luchtbelletjes te doen ontsnappen.
9. Eet de canelés op kamertemperatuur en liefst binnen 6 uur na het bakken. Daarna worden ze minder krokant (maar kunt u ze natuurlijk wel opnieuw even oppiepen, zie tip 10.)
10. Canelés laten zich uitstekend invriezen. Laat ze vervolgens eerst ontdooien en piep ze daarna 10 minuten op in een heteluchtoven op 180 graden Celsius.

Voor 12-16 stuks

Voor het beslag: 1 vanillestokje, gehalveerd, het merg eruit geschraapt; 500 ml melk; 50 g boter; 2 eieren; 2 eidooiers; 250 g fijne suiker; ¼ tl zout; 50 ml bruine rum; 120 g bloem, gezeefd

Verder nodig:

boter, gesmolten, om in te vetten; desgewenst: voedselveilige bijenwas, om in te vetten; (koperen) canelévormpjes, formaat espressokopje

Breng in een pan de melk, boter, het vanillestokje plus merg tegen de kook aan. Haal de pan van het vuur, dek af en laat 30 minuten staan.

Klop de eieren en de eidooiers in een kom los met een garde. Voeg de suiker en het zout toe en meng alles door elkaar. (Het mengsel mag niet luchtig worden.) Roer de rum erdoor, voeg de bloem toe en meng tot het een glad mengsel is.

Voeg de vanillemelk in drie delen toe en meng tussendoor goed. Giet het beslag door een fijne zeef. Dek af en zet het minimaal 1 dag (maar liever 2 dagen) in de koelkast.

Verwarm de oven voor op 250 graden Celsius hetelucht.

Kvast de canelévormpjes in met gesmolten boter. Zet ze daarna op hun kop op een rooster, zodat de overtollige boter eruit kan druipen. Zet ze 15 minuten in de vriezer. Of, als u bijenwas gebruikt: zet de lege vormpjes 5 minuten in de oven om ze op te warmen. Laat half om half bijenwas en boter smelten in een pannetje en kvast de vormpjes in met dit mengsel. Laat uitdruipen en zet 15 minuten in de vriezer.

Roer het beslag kort door. Vul de vormpjes tot 1 centimeter onder de rand. Tik een paar keer met de vormpjes op het werkblad, om eventuele luchtbellen te laten ontsnappen. Bak de canelés 10 minuten op 250 graden Celsius. Verlaag de temperatuur naar 180 graden hetelucht (maar laat de ovendeur dicht) en bak ze nog 40-55 minuten, tot de bovenkant donkerbruin is.

Start de canelés direct na het bakken op een rooster en laat ze afkoelen.

Lutum gebruikt alleen streekproducten uit de omgeving. Het sterrenrestaurant blinkt uit in groentegerechten, maar het alcoholvrije saparrangement mag volwassener.

VAN DE KAART

Vega Foie

Bij Lutum hebben ze niet alleen een manier gevonden om hele goede vegetarische XO-saus te maken. Bij de (überluchtige en knapperige) croissant serveren ze een beige blokje vegapaté dat verdomd veel weg heeft van foie gras. Deze vega foie is superboterig en fluweelzacht (zoals foie) en is gemaakt van koji – een gefermenteerde rijstkoek, die traditioneel wordt gebruikt als startercultuur voor miso, sojasaus en sake, in dit geval van parelgort. En op smaak gebracht met kippeneiwitgarum (een soort vissaus van eiwit). Samen geeft dat een heel lichtvoetig, bijna gevogelteachtige umami (net als foie). Magisch lekker! En dus helemaal vega. Voor de vega foie: ●●●●●

Restaurant Lutum, Wijk bij Duurstede. FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

Het leukst als ze iets minder braaf zijn

M odder, slijk of klei. Dat is wat *lutum* in het Latijn betekent. In het Nederlands wordt het gebruikt om gronddeeltjes kleiner dan 2 micrometer aan te duiden. Het lutumgehalte bepaalt of we spreken van zand, zavel of klei. De lutumdeeltjes zijn bepalend voor de vruchtbaarheid van de grond. Deze negatief geladen deeltjes binden positief geladen mineralen uit het grondwater, waardoor die door planten kunnen worden opgenomen. Weer wat geleerd.

Ik kom erop omdat Lutum de naam is van een restaurant in Wijk bij Duurstede (sinds vorig jaar een Michelinster én een groene ster). Leuke naam voor een restaurant dat zich volledig laat leiden door de biodiversiteit van de streek. Ze werken samen met twee moestuinen en een voedselbos, een zoetwatervisser en jagers; vlees en zuivel komen van biologische boerderijen, allemaal uit de buurt. Een citroen zul je er niet tegenkomen. Wel veel fermentaties. Daarmee volgen ze grofweg de principes van de *Nordic cuisine* (al gebruiken ze wel sojasaus en olijfolie), zonder daar mee te koketteren. Lutum doet Lutum, en dat heeft hun dus al een mooie accolade opgeleverd.

Er gaat een hoop goed. Het verhaal klopt, ook op het bord. Het prachtige oude pand in het historisch centrum is met respect gedecoreerd met gestileerde boeketten van gedroogde takken en stijlvol uitgelicht. Het tempo is fijn, de sfeer is sereen. De bediening is correct op een prettig losse manier. Er zitten ook wat extra-curriculaire aardigheidjes in het menu, van het verstuiwte met popcorngeur bij de eerste amuse tot aan de

eetbare QR-code van koffielikeurgel ter afsluiting waarmee het menu digitaal kan worden opgeroepen als aandenken. Mooie producten worden met respect behandeld. Zoals de *dry aged* snoekbaars, die door het ripen steviger en vlezig van smaak en structuur wordt en prachtig *flaky* maar sappig wordt geserveerd met een zalvige wortelcrème en krokant gefrituurde schubben. Chimi-churri van wortelloof is leuk bedacht in het kader van restverwerking, maar wortelloof smaak eigenlijk nergens naar. Meh, verder geen halszaak.

Kermis van 'laatste frambozen'

Twee dingen gaan vanavond wel flink mis. Allereerst: het alcoholvrije sappenarrangement. Dat bestaat voor het overgrote deel uit dranken die moeilijk anders dan als limonade kunnen worden omschreven. De zwaar geparfumeerde jasmijn-venkelbloem-infusie met vlierbloesemsiroop heeft werkelijk niets van doen met de subtiel zilte, minerale chablis die met veel zorg bij de snoekbaars is geselecteerd - dat slaat zo'n gerecht volledig plat. Dat geldt helemaal voor de kermis van „de laatste frambozen van het jaar” met watermunt en shiso. Frambozen bij rode paprika, daar kan ik me nog wel iets bij voorstellen, maar zo'n al-lejezus zoete all-inclusive-Torremolinos-mocktail kun je niet bij een gastronomisch gerecht serveren.

Ten tweede: het brood is niet goed gerezen en daardoor niet gaar. Het heeft een compacte, plakkerige structuur en meel-smaak, een beetje als halfrauwe cake. Voor groentegerechten zit je goed bij Lutum. Dat begint al met een gestoomd

bao-broodje met een pittige spitskoolstooft, warm en gelaagd kruidig door een komijncrème, een gel van sake en jeneverbes en een korianderbloemetje erop. Het vega-hoofdgerecht is een vla-achtige chawanmushi (Japanse hartige custard) met oesterzwammen in een vinaigrette van kimchivocht, en een XO van oesterzwam. En dat laatste is tamelijk briljant.

XO is een saus uit Hongkong, op basis van chili en knoflook en extreem zoet-hartig en umami-rijk van kleine stukjes gedroogde zeevruchten en gerijpte ham. Wanneer iets gerepresenteerd wordt als een 'XO van ...' eindigt je meestal met een vari-

De XO van oesterzwam benadert de gelaagdheid van de originele saus

ant van crispy-chili-olie. Zelden te vergelijken met XO, omdat het die luxueuze, vlezige diepgang mist. Maar deze oesterzwam is op verschillende manieren behandeld: gerookt boven de kolen, gezouten, gedroogd. Door die combinatie benadert de paddenstoel (die ook flink umami is) de gelaagdheid van een echte XO.

Daar staat dan wel weer een wat sulf gerecht van koolraap en boekweitmetpep tegenover. Koolraap is een van de moeilijkste groentes om lekker te krijgen, dat is hier wel goed gelukt - in een mooie zoete crème en een zoetzuur selle-

rieslaatie (maar dan dus van koolraap). Maar de temphe is niet zo lekker. Die had misschien langer moeten fermenteren voor meer smaakontwikkeling (en om de kartonsmaak van de boekweit beter te maskeren).

De eendenborst met paddenstoelenlak in eendenjus met citroentijm is goed bereid, niets mis mee. Beetje braaf. Maar voor een kleine meerprijs kun je er een Châteauneuf-du-Pape van Château la Nerthe bij drinken - en dat is samen ontzettend de moeite waard.

Lutum is het leukst als ze de braafheid iets laten varen - zoals zoete rode paprika vol in *your face* en plompe rivierkreeftstaarten met een lekkere houtskoolzweem met wat pittige rucola, afgemaakt met een subtiel gemberbloemparfum. Dat mogen ze wat meer doen.

Het kost ons wel ruim 400 euro. Dat gaat om nog niet eens het uitgebreidste menu, met slechts een half wijnarrangement en limo. Dus als je vol op het orgel gaat, ga je al snel richting de 600 met z'n twee. Daarvoor krijg je een bijzonder goedverzorgde, plezierige avond (inclusief pompoendessert met warme honing geserveerd op Halloween-pompoenen met kaars bij wijze van rechaud) met originele gerechten op niveau. Dus ik ga het u absoluut niet afraden. Maar voor dat geld moeten er nog wel wat rimpels worden gladgestreken.

■

Lutum, Wijk bij Duurstede
Prijs: vanaf 300 euro (2 p.)
●●●○○

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het media-aanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

TELEVISIE

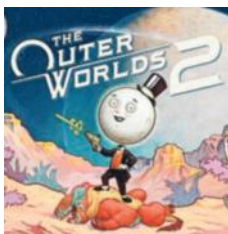
Medialogica
Zondag, NPO 2,
23.15 uur.

STREAMING

Amsterdam Empire
Misdaadserie. Nu op
Netflix.

GAMING

The Outer Worlds 2
Voor pc, PS5 en Xbox
Series. Obsidian Enter-
tainment.

RADIO

De Dixte 1000
FunX. Vanaf zaterdag,
10.00 uur.

Demonstratierecht

Een nieuwe aflevering van *Medialogica* onder- zoekt de beeldvorming en belangen rondom het demonstratierecht. Massale politie-inzet, vernie- lingen, verkeerschaos. Wie het nieuws volgt, zou kunnen denken dat demonstraties altijd uit de hand lopen. Onder invloed van dit beeld staat het demonstratierecht steeds vaker ter discussie, in zowel politiek als maatschappij. Maar uit cijfers blijkt dat het overgrote deel van de protesten juist vreedzaam en zonder incidenten verloopt. Waar- om staat dit recht dan toch ter discussie? Waar politici steeds luider om maatregelen roepen, waaronder het inzetten van gezichtsherken- de camera's en harder optreden door politie en OIM, stellen organisaties als Amnesty , het Colle- ge voor de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman juist dat het demonstratierecht in Nederland meer en meer onder druk staat.

Misdaad met Famke Janssen

Als de bekende koffieshop-miljonair Jack (Jacob Derwig) zijn echtgenote Betty (Famke Janssen) wil verlaten, leidt dat tot een dodelijke vecht- scheiding in de wietwereld. In *Amsterdam Em- pire*, een prestigieuze Nederlandse misdaadserie van Netflix, bouwt Betty een coalitie van mensen die ook nog een appeltje te schillen hebben met Jack. Daarnaast maakt ze slim gebruik van alle kennis die ze heeft over zijn illegale praktijken. Privé en zaken lopen al snel door elkaar. Het vuur- werk in deze serie komt van Famke Janssen. De actrice vult moeiteloos het scherm met on-Ne- derlandse *star appeal*. Het is haar eerste Neder- landse rol.

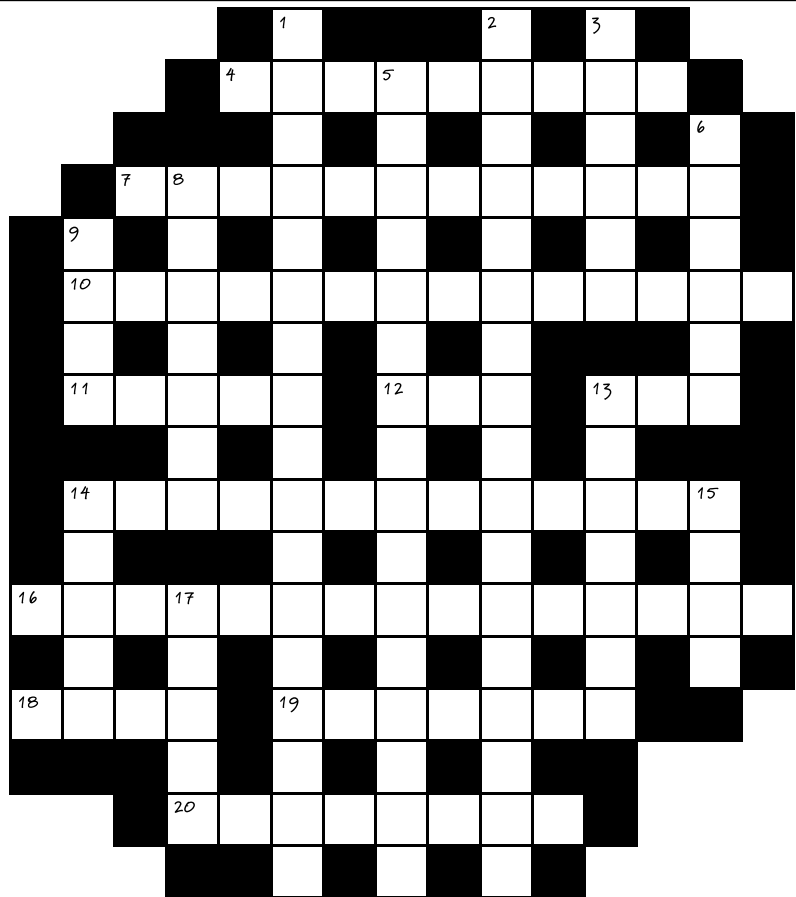
Satirische sci-fi

Een mysterieus ruimteplatform. Een team koene ruimtehelden. Verraad. Hyperkapitalisten. Een semi-communistische cultus. Aliens. Gaten in de ruimtetijd. Wiskundigen die voor iedereen dage- lijks de toekomst voorspellen. De satirische sci- figele *The Outer Worlds 2* vuurt nogal veel op de speler af, maar maker Obsidian weet alles pre- cies goed in balans te brengen. Voor je het weet zit je vol in het spel en ben je twintig uur verder – en heb je al heel wat bizarre en tot nadenken stemmende keuzes gemaakt, bijzondere perso- nages ontmoet en kleurrijke verhalen doorstaan. Ja, alles kan misschien nog net iets scherper, maar deze game blijft lang leuk.

Jonge hitlijst

Het seizoen van de lijsten, dat zijn grote climax beleeft in de laatste week van december met de Top 2000 op NPO Radio 2, is weer begonnen. Vrijwel alle radiozenders doen er aan mee. NPO Klassiek bracht twee weken geleden de Klassie- ke Top 400, op Kink loopt nu de top 1500 van de allermooiste alternatieve tracks ooit gemaakt en op Sky Radio is op 1 november de Top 100 van de 00's en 10's Flashback top 500 te horen. FunX, de publieke radiozender voor jongeren in grote steden, begint deze zaterdag met het uitzenden van de Dixte 1000, de jongste hitlijst van Neder- land, gekozen door de luisteraars. Vorig jaar stond Frenna op 1, met 'Pretty Girls'. Of dat dit jaar weer zo is weten we op vrijdag 7 november vlak voor 19.00 uur.

CRYPTO

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:

- 4. Poolvermindering (9)
- 7. Naaigoedburcht die voor politieke problemen zorgt (12)
- 10. Damwand (14)
- 11. In een makelaarsaanbieding of een vacature (3+2)
- 12. Ja dag, je hoeft die ronde niet te spelen (3)
- 13. Zo is familie (3)
- 14. 8 verticaal en die erna (13)
- 16. Hakje, maar nog niet alar- merend (6+9)
- 18. Och kerel, wat een land (4)
- 19. In de bergen stappen, meer wordt het niet (7)
- 20. Onomwonden trots, noteert hij (8)

Verticaal:

- 1. Suggereert het tegenover- gestelde van ruim wonen (3+4+3+3+4)
- 2. In beide opzichten een pro- duct van de grijze massa (17)

- 3. Borrelfamilie van het neus- aapje (6)
- 5. Zonder aantekeningen of muts (3+4+5+5)
- 6. Uit de kluiten gewassen vo- gel (6)
- 8. Dat bericht maakt er een kwadraat van (7)
- 9. Net uitgebracht geluid (4)
- 13. Daar wordt, midden op de weg, erts gewonnen (7)
- 14. Verslavend radioprogram- ma (5)
- 15. Vroeg of laat is het akkoord (4)
- 17. Niet kippig, wel met gel- dingsdrang (5)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boeken- bon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Cryptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e- mail: scripto@nrc.nl

Oplossing cryptogram van 25 oktober:

Horizontaal:

- 4. vast; 6. eraf; 9. peut; 10. Ivo- riaan; 11. verdraaid goed; 12. ver- donkeremansen; 13. koppeltje- duiken; 16. eentonig; 17. zwaan; 18. ochtendfrie; 19. Dries; 20. li- mo.

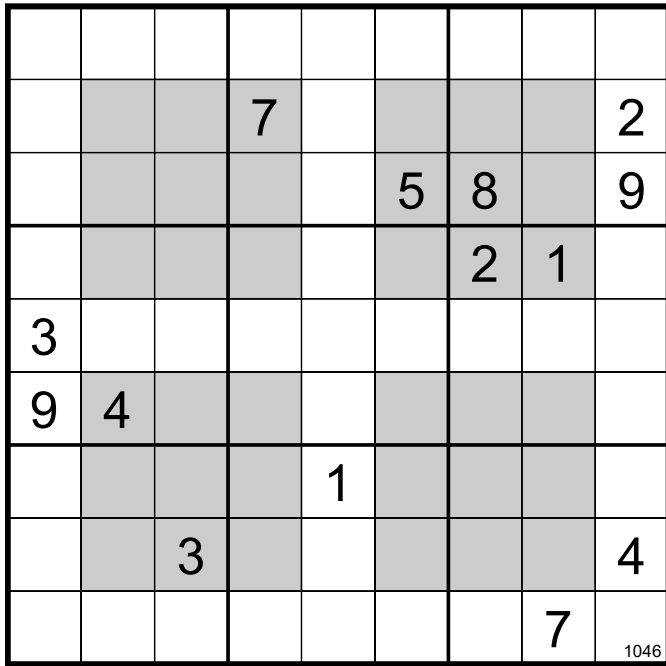
Verticaal:

- 1. hanteren; 2. gezondheidsza- del; 3. casinokapitalisme; 5. tui- gage; 7. het rode potlood hante- ren; 8. randgemeente; 11. vier ogen; 14. landhuis; 15. joggers.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

Leen Emmerzaal, Breukelen
Joke Hendriks, Rijswijk
F.A.M. Vlemmings, Zeeland

J. J. Steenhuis

1	2	7	9	3	8	4	5	6	
6	8	5	2	7	4	1	9	3	
4	3	9	6	1	5	8	7	2	
5	7	4	1	9	3	6	2	8	
9	6	8	4	2	7	3	1	5	
3	1	2	8	5	6	9	4	7	
2	4	3	5	6	1	7	8	9	
8	9	6	7	4	2	5	3	1	
7	5	1	3	8	9	2	6	4	

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetom- rande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

SUDOKU

DE LAATSTE BLADZIJDE

In deze ru- briek elk weekinde een portret van iemand die recent is overleden.

2025

Hans Rijkhof.
FOTO FLEUR WIERSMA

Tot kort voor zijn dood stond hij nog achter de toonbank

De drogisterij van Hans Rijkhof (1938-2025) op het Utrechtse Neude was een waar museum. Al decennia was er niets aan het interieur veranderd.

Hans Rijkhof stond een paar maanden voor zijn dood nog achter de toonbank van zijn monumentale drogisterij op de Utrechtse Neude. Werk was zijn lust en zijn leven. „Ik kan mij niet heugen dat we ooit op vakantie zijn geweest”, vertelt zijn zoon Jurg.

„Ik noem Hans mijn vader, maar eigen- lijk is hij mijn stiefvader. Mijn biologische vader overleed toen ik heel jong was.” Van- wege zijn moeders relatie met Hans, ver- huide Jurg op 11-jarige leeftijd van een pieklein Duits dorp in Beieren naar Dui- vendrecht. De nieuwe liefde van zijn moe- der had hij slechts een paar keer gezien. „De dochter uit Hans' eerste huwelijk werd mijn zus. Net zoals mijn oudste zus ook ge- woon haar zus werd. Dat klinkt misschien gek, maar dat hebben wij als kinderen zo besloten. Net zoals we besloten dat Hans onze vader was. We lagen elkaar. Punt.” Jurg en zijn moeder kwamen naar Dui- vendrecht omdat Rijkhof daar indertijd ook een drogisterij had. Met z'n drieën woonden zij boven de zaak. De dochter van Rijkhof studeerde in Amerika, de zus van Jurg was in Duitsland gebleven.

Lilian Fischer werkte in 1985 in de dro- gisterij in Duivendrecht, ze was toen zes- tien. „Samen met mijn bestie hadden we de grootste lol. Hans was heel precies en kon helemaal over de zeik gaan als wij voor de grap met een stalen gezicht ver- teldden dat een bestelling niet was binnen- gekomen. Dan wist hij niet waar hij het zoeken moest, en lagen wij krom van het lachen.” Fischer vertelt dat Rijkhof altijd druk was. Hij bestierde ook nog een dro- gisterij in Almere en had in 1979 de Utrechtse drogisterij Woortman, ver- noemd naar de eigenaar uit 1877, overge- nomen.

„Mijn vader pendelde in de beginjaren van de ene naar de andere zaak. Vanaf de jaren negentig stond hij enkel in Utrecht achter de toonbank. Hij werkte zes dagen in de week. Zondags sliep hij tot één uur uit en daarna ging hij aan de slag met de administratie”, vertelt Jurg. „Eigenlijk een doodsaaï leven.” Zijn enige uitspat- tingen waren sport kijken - Ajax en Max Verstappen - en hij had een voorliefde voor mooie auto's. „In de beginjaren reed hij enkel Mercedes en toen hij iets ouder werd, viel hij voor Jaguar.”

Gouden ring verkocht

Rijkhof werd geboren in Haarlem als jongste in een gezin. Zijn moeder was zwanger toen zijn ouders, broer en zus vanuit toenmalig Nederlands-Indië op verlof naar Nederland gingen. Zijn moe- der, Wilhelmina Rosaliene van Berckel Bik, was daar geboren. Zijn vader, Albert Rijkhof, kwam oorspronkelijk uit Am- sterdam en werkte als Officier Infanterie voor het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) in de voormalige kolonie. Met de kleine Hans ging de hele familie weer terug naar Oost-Java.

Toen Japanse soldaten in 1942 Neder- lands-Indië binnenvielen, kwam vader Albert in krijgsgevangenkampen op Su- matra terecht, zo blijkt uit een brief die in het bezit is van het NIOD. Zijn vrouw en de drie kinderen werden jarenlang vast- gehouden in andere kampen. „Geen idee waar dat precies was, en of dat nou drie of vier jaar heeft geduurd”, vertelt Jurg. „Mijn vader vertelde daar nauwelijks iets over. Heel soms zei hij dat ze stokslagen kregen. En dat zijn moeder een gouden ring had verkocht om eten te kunnen ko- pen. Maar hoe het allemaal precies zat? Ik wilde meer weten. Daarom heb ik zo'n

invuldagboek gekocht, *Pap vertel eens*. Maar toen werd Hans ziek en had hij daar geen zin meer in.”

„Hans was niet open over zijn leven”, vertelt Frederike de Boer, die ruim 36 jaar zijn rechterhand was in Utrecht. „Als er een Indonesische klant kwam, haalde hij weleens herinneringen op. Maar eigen- lijk wilde hij het niet over die tijd hebben. Alsof hij had besloten: dit heb ik overleefd. Nu ga ik leven, en we hebben het er niet meer over.” Uit archieven van Onsland.nl blijkt dat

‘Zondags sliep hij tot één uur uit en daarna ging hij aan de slag met de administratie’

Hans op 7-jarige leeftijd met zijn ouders, broer en zus op 20 januari 1946 in Bela- wan aan boord ging van de Noordam en een maand later in Amsterdam arriveer- de. Waar het gezin Rijkhof ging wonen en hoe hun leven eruitzag, is niet te achter- halen. „Ik weet alleen dat de oudste broer van mijn vader vrij snel daarna naar Amerika is geëmigreerd. Ik geloof dat Hans hem daarna nog twee keer heeft gezien.” Jurg heeft zijn opa, oma en tante nooit gekend. „En omdat Hans weinig losliet, heb ik geen idee hoe zijn leven toen was.”

Een museum

Rijkhof was vertegenwoordiger voor hij drogist werd. In Duivendrecht en Almere

runde hij een DA, maar in Utrecht werkte hij in een waar museum. Sinds 1949 was er niets aan het interieur van de drogiste- rij veranderd. Frederike de Boer: „Toen ik de eerste keer binnenkwam, was het lief- de op het eerste gezicht. Zo'n authentie- ke zaak. Ik ben nooit meer weggegaan.” Hans Rijkhof, tot hij ziek werd zijn haar altijd strak achterover in een staartje, stond immer in een witte jas achter de oude houten toonbank. „Hans was er voor de klanten; ik voor de vakkenis.

Hij was zo warm en belangstellend naar iedereen, daar heb ik veel van geleerd.” Het kleine kantoorje rechtsboven in de winkel was een toevluchtsoord voor klanten met preciaire klachten. Maar ook een rookhol - Rijkhof rookte altijd siga- retten met een pijpje en later dunne si- gaartjes - voor kennissen en bureu- „In mijn studententijd heb ik daar weleens mijn hand door hem laten lezen”, vertelt fotograaf Fleur Wiersma. Zij volgde Rijk- hof een paar weken toen begin dit jaar duidelijk werd dat de iconische zaak ging sluiten.

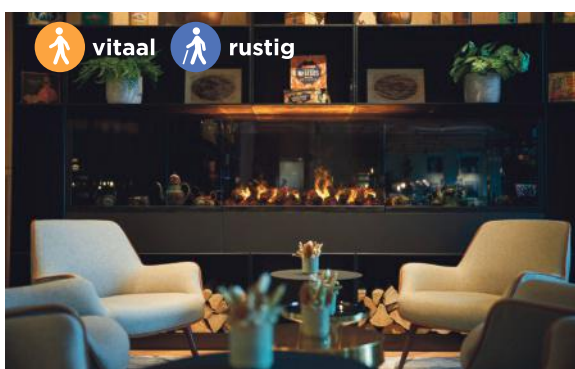
„Op zijn 87ste verjaardag kregen we een Gouden Domtoren”, memoreert Fre- derike de Boer. Een blijk van waardering van de gemeente Utrecht. „Eigenlijk is die uitreiking zijn afscheidsfeest ge- weest. Nog geen zes maanden later was hij dood. Hans zei altijd: ‘Als ik dood ben, is het klaar. Ik hoef geen afscheid. Ik wil helemaal niks’. En zo is het ook gegaan. Ik heb hem niet meer gezien. Precies zo- als hij wilde.”

■

Verzorgd op vakantie

Tijdens de feestdagen

Senior by ExperienceTravel biedt geheel verzorgde kerstvakanties in Nederland en België in een gelijkgestemd gezelschap met een Nederlandse reisleader met verpleegkundige achtergrond. U wordt thuis opgehaald om vervolgens te genieten van een afwisselend programma met voldoende vrije tijd voor eigen invulling.

Er gaat niets boven (kerst in) Groningen

Vanuit ons sfeervolle hotel, centraal gelegen aan de Grote Markt en onder toezicht 'oog' van de historische Martinatoren, verkennen we Groningen en omstreken. Op kerstavond zorgt het Roder Jongenskoor dat we helemaal in de stemming komen, waarna op eerste kerstdag pianist Geert Jan Brader ons andermaal muzikaal in de watten legt.

7 dagen, vertrek 21 december
va. € 1.795 p.p. (bij 2 pers.)

Kerstmis in Berg en Dal

De bosrijke omgeving van Berg en Dal biedt het ideale decor om de kerstdagen sfeervol door te brengen. We duiken in het verleden naar de Romeinse tijd, bewonderen het historische centrum van Nijmegen per elektrisch treintje en troubadour Columba neemt ons mee op een muzikale reis vol sprookjesachtige verhalen.

7-daagse reis met vertrekgarantie: 21 december
€ 2.050 p.p. (bij 2 pers.)

Vlodrop: Limburg op zijn best

Vanuit het knusse Boshotel Vlodrop verkennen we de aangename omgeving, waar glooiende heuvels worden afgewisseld door pittoreske dorpjes. We duiken in de historie in kasteel Hoensbroek, rijden door het winterse Zuid-Limburgse landschap met aansluitend een pannenkoekenlunch en genieten met kerst van heerlijke diners. De harpmuziek van Pauline Nieuwenhuijs klinkt met kerst extra betoverend.

7 dagen, vertrek 21 december
va. € 1.895 p.p. (bij 2 pers.)

Kerstmis in 't Vechtdal

Winterse pracht en culinair genot gaan hand in hand tijdens deze kerst. Het stijlvolle hotel Mooirivier, idyllisch gelegen aan de Vecht, is de ideale uitvalsbasis om alle geneugten van de regio rondom Dalfsen vol natuurschoon te ontdekken. We bezoeken het Tinnen Figuren Museum, Annet Nikamp zingt voor ons. Het diner is met fraai opgemaakte borden een dagelijks terugkerend hoogtepunt, zeker tijdens de kerstdagen.

6-daagse reis, vertrek 22 december
€ 2.195 p.p. (bij 2 pers.)

Oud en Nieuw in 't Vechtdal

Sluit het jaar in stijl af met een verblijf aan de Vecht in het charmante hotel Mooirivier. Op Oudejaarsavond vindt een feestelijk diner plaats met gezellige live-muziek. Met oliebolletjes en een glaasje bubbels proosten we op de jaarwisseling, de betoverende klanken van Annet Nikamp op Nieuwjaarsdag luiden het nieuwe jaar op gepaste wijze in.

6-daagse reis met vertrekgarantie: 28 december
€ 2.195 p.p. (bij 2 pers.)

Ook
dit is
fijnr

Gemiddelde
reiswaardering
8,2

Vraag het gratis Fijnr
reismagazine aan,
boordevol reisinspiratie!

Freek Bevers,
reisadviseur

FOTO ETHAN MILLER/GETTY IMAGES

& VERDER

10/11

Nexperia

In binnen- en buitenland heerst verbazing over de ingreep bij chipbedrijf Nexperia

12/13

Fast fashion

Shein in luxe warenhuizen? Daar moeten de Fransen niets van hebben

14/15

Opvang

Het plan voor gratis kinderopvang is duur en kent zeer grote risico's

18/20

De scheurtjes in Las Vegas

Hoe het met Las Vegas gaat, zegt veel over de Amerikaanse economie. En de populaire gokstad heeft het moeilijk.

BRONCODE

Moet ASML zich zorgen maken over deze Amerikaanse concurrent?

Deze week dook er in San Francisco een nieuwe concurrent op voor ASML: Substrate belooft dat zijn chipmachine veel voordeliger wordt dan die van ASML.

Economieredacteur **Marc Hijink** schrijft over technologie en de chipindustrie.

De Amerikaanse pers pakte deze week flink uit met de aankondiging van Substrate, een start-up uit San Francisco die 100 miljoen dollar ophaalde om een rivaal te ontwikkelen voor de chipmachines van ASML. Substrate gebruikt een ander soort lichtstraal om chippatronen af te drukken. Een van de vroege investeerders is het Founders Fund van serie-ondernemer Peter Thiel.

Substrate belooft dat zijn XLR-machine (röntgenlithografie) veel voordeliger wordt dan die van ASML. Moet Veldhoven zich zorgen maken over de concurrentie uit Silicon Valley?

„Amerika moet zijn verdiende plek als toonaangevende chipproducent terugkrijgen”, stelt het ronkende persbericht van Substrate. Dat is koren op de molen van de regering-Trump. Het zit de Amerikanen hoog dat ze voor hun technologische innovatie afhankelijk zijn van buitenlandse bedrijven, zoals ASML en de Taiwanese chipfabrikant TSMC. De VS lieten hun eigen lithografietechniek, de belangrijkste apparatuur in een chipfabriek, versloffen. ASML was het enige bedrijf dat erin slaagde de complexe methode onder de knie te krijgen. Dat kostte vijftien jaar, omdat het zo moeilijk is om een machine die in het lab ‘in principe’ werkt, non-stop te laten draaien in de chipfabriek.

De AI-chips die bedrijven als Nvidia of AMD laten produceren door TSMC of de snelle processors van Intel, Apple en Qualcomm: ze worden allemaal gemaakt met behulp van Nederlandse machines die honderden miljoenen euro’s per stuk kosten.

Zulke lithografiesystemen zijn complexe fotokopieerapparaten voor chips, die patronen van chips afdrukken met licht. Lenzen of spiegels sturen lichtstralen langs een masker of blauwdruk met het originele chippatroon, waarna het licht op een snel bewegende siliciumschijf (wafer) valt met een lichtgevoelige laag. Dat proces herhaalt zich tientallen, soms honderden keren voordat de chips klaar zijn om verder verwerkt te worden.

Chips zijn sneller en efficiënter als je meer transistors op een vierkante centimeter propt. Daarvoor is licht met een korte golflengte nodig, net zoals je nauwkeuriger kunt schrijven met een dunne fineliner dan met een dikke viltstift. Het optische systeem helpt de ‘stift’ nog dunner te maken.

De golflengte wordt uitgedrukt in nanometers, een miljoenste van een millimeter. Substrate werkt met röntgenstraling met een golflengte van minder dan 4 nanome-

ter. Daarmee kan het bedrijf in theorie kleinere details afdrukken dan ASML’s meest geavanceerde chipmachines, die licht met 13,5 nanometer golflengte gebruiken.

Soft X-Ray heet die golflengte officieel, maar ASML noemt het liever ‘Extreem Ultraviolet’ (EUV). Dat klinkt wat stoerder. Past ook beter bij een machine die met een zware laser op piepkleine tindruppeltjes schiet, explosies genereert die warmer zijn dan de zon en het Brabantse hart van Alexander Klöpping nog sneller doet kloppen. Het is niet de eerste keer dat röntgenstraling opduikt in de halfgeleiderindustrie. Die onderzocht deze techniek eind jaren negentig als alternatief voor diep ultraviolet licht (DUV) met een golflengte van 193 nm, dat toen tegen zijn grenzen aanliep.

Röntgenstraling bleek economisch onhaalbaar voor chipproductie op grote schaal, onder meer omdat er voor de maskers peperduur materiaal nodig is. Bovendien kunnen de chippatronen op dat masker niet verkleind worden, zoals dat bij DUV of EUV wel kan. Dat betekent nog meer prijzig priegelwerk.

Bi massaproductie van chips gaat het niet alleen om de indrukwekkende resolutie, maar vooral om de doorvoersnelheid. Die meet je in het aantal wafers per uur. Andere alternatieven, zoals e-beam of schrijven met elektronen, bleken te traag in vergelijking met EUV. Die machines halen nu zo’n 200 wafers per uur, DUV-machines het dubbele.

Eén prototype in een lab maakt nog geen zomer

Substrate zegt dat het voldoende snelheid kan bieden voor moderne chipfabrieken, maar technische details voor hun claims ontbreken. Substrate wacht niet op klanten maar wil zelf fabrieken bouwen die kunnen concurreren met de Taiwanese marktleider TSMC.)

In 2028 moet de eerste fabriek al op volle toeren draaien. Dat is onrealistisch, als je bedenkt dat zelfs TSMC jaren nodig heeft om een fabriek met bestaande productietechniek op te tuigen en te optimaliseren. Substrate overweegt nog iets nieuws: het wil als lichtbron een soort centrale elektronenversneller gebruiken, die meerdere machines tegelijk van röntgenstralen voorziet. ASML onderzocht die techniek rond 2015, maar trok de stekker uit het onderzoek omdat EUV rendabeler bleek.

Eén prototype in een lab maakt nog geen zomer. In een gesprek met de Financial Times ziet de van oorsprong Britse Substrate-oprichter James Proud het als een voordeel dat hij weinig ervaring in de chipindustrie heeft. „Anders had ik gedacht dat dit onmogelijk zou zijn.”

VERKIEZINGSUITSLAG

Nederlandse economie heeft maar één wens

Nederland maakt zich op voor een nieuw kabinet. Werkgevers-, werknemers- en andere organisaties hebben hun wensenlijstjes al klaar.

Woensdag 29 oktober, op verkiezingsdag, sprak demissionair premier Dick Schoof bijna zalvende woorden. „Juist in deze tijd van polarisatie kunnen we niet zonder plekken van samspraak en verbinding. Plekken waar de lange termijn het kan winnen van de waan van de dag, en waar tegengestelde belangen worden omgesmeed naar verstandige compromissen.” Een kristalheldere aanbeveling voor de leiders van de politieke partijen die die dag nagelbijtend de resultaten van de stembusgang afwachten, zou je denken. Maar Schoofs woorden waren niet gericht aan de politiek leiders. Schoof sprak namelijk niet in Den Haag, maar in de buurt van Den Bosch.

Want terwijl 10,5 miljoen Nederlanders de gang naar de stembus maakten en binnen- en buitenlandse media massaal naar Den Haag keken, vierden in Sint-Michielsgestel, onder de rook van Den Bosch, twee oer-Nederlandse mastodonten hun verjaardag. Op historische grond, de plek waar in de Tweede Wereldoorlog de Nederlandse elite van notabelen en bestuurders door de Duitsers werden vastgehouden, vierden de Sociaal-Economische Raad (SER) en Stichting van de Arbeid (Stvda) hun respectie 75- en 80-jarige bestaan.

Vertegenwoordigers van de ‘bv Nederland’ stonden uitgebreid stil bij verleden en toekomst van ‘het poldermodel’, het hart van de Nederlandse overlegeconomie. Want de viering gaf in een notendop weer wat de polder verlangt van Den Haag na deze woensdag. Vorm snel een stabiel kabinet, dat voortvarend de grote problemen oppakt waar Nederland voor staat. Daadkrachtig, oplossingsgericht, en met oog voor de diverse deelbelangen van alle Nederlanders.

Het Nederlandse overlegmodel, dat gebouwd is op de fundamente van SER en Stvda, is al decennia de belangrijkste en constante succesfactor van de Nederlandse economie. De polder legde de basis voor het loonakkoord uit de jaren tachtig, voor de verzorgingsstaat, voor de klimaat-energie- en pensioenakkoorden van de afgelopen jaren. De polder zorgt voor welvaart en rust, voor consensus en voorspelbaarheid, ongeacht het politieke klimaat.

Werkgevers en werknemers kunnen hard botsen, zei interim FNV-voorzitter Dick Koerselman woensdag, maar meestal komen ze er gezamenlijk uit. En VNO-NCW-voorzitter Ingrid Thijssen zei dat „juist nu (...) het nodig is dat we elkaar weten te vinden en compromissen weten te sluiten die we allemaal kunnen dragen en die ons als land vooruitbrengen”. En hoewel ze niet direct gericht waren aan de politiek, kan de nieuwe Tweede Kamer zijn voordeel doen met de woorden van Schoof c.s.

menlijk uit. En VNO-NCW-voorzitter Ingrid Thijssen zei dat „juist nu (...) het nodig is dat we elkaar weten te vinden en compromissen weten te sluiten die we allemaal kunnen dragen en die ons als land vooruitbrengen”. En hoewel ze niet direct gericht waren aan de politiek, kan de nieuwe Tweede Kamer zijn voordeel doen met de woorden van Schoof c.s.

Bekend fenomeen

Vrijdagmiddag riep het ANP D66-leider Rob Jetten na dagen tellen dan toch uit tot winnaar: de PVV kan D66 niet meer inhalen. De leiders van de fracties in de Tweede Kamer komen pas komende dinsdag bijeen voor een eerste overleg over de formatiefase. De vorming van een kabinet begint dus al met vertraging. En de uitslag maakt ook niet direct duidelijk welke kant het met Nederland op zal gaan de komende jaren. Door het midden, over rechts, zelfs over links is met veel puzzelwerk allemaal nog mogelijk. Eén ding lijkt echter wel zeker: Jetten zal het initiatief moeten nemen voor de vorming van een nieuw kabinet.

Logischerwijs leggen veel maatschappelijke organisaties de bal dan ook bij D66. Beloftes uit de verkiezingscampagne van de Democraten worden direct vertaald in de gewenste koers van een kabinet-Jetten. Zo roept de Algemene Onderwijsbond Jetten op zich aan zijn belofte te houden dat er niet bezuinigd mag worden op het onderwijs. Daar zijn veel andere partijen het mee eens, alleen de VVD stelde in de campagne voor daarop te bezuinigen.

Sowieso brengt een kabinet onder leiding van D66 Nederland internationaal terug aan het front. De partijloze Schoof, die een kabinet met daarin de eurosceptische PVV moest vertegenwoordigen, kreeg in Brussel weinig voor elkaar. De constructieve, traditioneel ronduit pro-Europese koers van D66 maakt wat dat aangaat een wereld van verschil. Daarbij is Jetten zelf in Brussel geen onbekende: in Rutte IV was hij klimaatminister en in die rol onderhandelde hij veel over onderwerpen als energie en duurzaamheid, twee belangrijke Europese dossiers. Of Jetten al deze punten ook ongeschonden door een formatieronde heen krijgt, is maar de vraag. Het is een bekend fenomeen dat de grootste partij het meest moet inleveren in de onderhandelingen om andere partijen te verleden mee te doen.

Poot stijf houden

Hoewel de politieke kleur van een kabinet nog ongewis is, geeft de (voorlopige) verkiezingsuitslag al wel enige richting. Partijen die de wooncrisis

Demissionair premier Dick Schoof spreekt buurtbewoners in Theater de Vaillant in de Haagse Schilderswijk, nadat hij zijn stem heeft uitgebracht voor de Tweede Kamerverkiezingen. FOTO BART MAAT

willen bestrijden door Nederland van het stikstofsot af te halen, hebben een ruime meerderheid in het nieuwe parlement gekregen. Het feit dat de BBB naar alle waarschijnlijkheid niet terugkeert in een nieuw kabinet, biedt hoe dan ook hoop dat het stikstofprobleem nu eindelijk voortvarend aangepakt kan worden. De BBB blokkeerde onder Schoof elke oplossing die een bijdrage van de agrarische sector verlangde. Zelfs de vereniging Natuurmonumenten heeft nu goede hoop. De organisatie wijst op het plan dat Natuurmonumenten samen met VNO-NCW en Bouwend Nederland in diende om de stikstofuitstoot te verminderen. Dat lijkt op brede steun in de nieuwe Kamer te kunnen rekenen.

Hoogleraar woningmarkt Peter Boelhouwer noemde de verkiezingsuitslag donderdagochtend al „goed

nieuws voor de woningmarkt”. De plannen van D66 voor tien nieuwe steden passen goed bij de zogenoemde uitbreidingslocaties die al zijn vastgesteld in de Nota Ruimte, zei hij in het Radio 1 Journaal. En ook VVD en JA21 (dat in beeld kan komen als er over rechts geformeerd wordt) hebben volgens Boelhouwer forse bedragen gereserveerd voor wonen.

Ook een voortvarende doorstart van de energietransitie kan na een paar jaar stilstand op veel steun rekenen in de nieuwe Kamer. De Nederlandse Vereniging Duurzame Energie rekende voor dat de partijen die een stembusakkoord sloten waarin ze beloofden zich in te blijven zetten voor de energietransitie (waaronder CDA, D66, GL-PvdA en VVD) gezamenlijk 86 zetels hebben. Investerings in verduurzaming en vooral een verster-

king van de energie-infrastructuur liggen dan ook voor de hand.

Ondernemend Nederland weet nog totaal niet waar het aan toe is. Het hoopt op een goed investeringsklimaat en vooral op rust en minder regels. Aandacht voor innovatie en de concurrentiekracht zijn daarbij cruciaal. Van de vier grote middenpartijen willen er drie de lasten voor het bedrijfsleven verlichten, alleen de VVD schraapt er een miljard vanaf. Als de VVD deel zou gaan nemen aan een nieuwe coalitie is dit naar verwachting een van de punten waarop de partij van Yesilgöz haar poot stijf zal houden.

Op het gebied van arbeidsmigratie zijn het onzekere tijden voor werkgevers. Veel van de partijen die nu in beeld komen voor een coalitie willen iets doen aan het migratiesaldo. Maar hoe precies zal afhangen van de samenstelling van een nieuwe coalitie. D66 wil alleen nog arbeidsmigranten voor „sectoren die ons vooruit helpen” (en daar hoort bijvoorbeeld de vleesindustrie niet bij). Voor linkse partijen is vooral de aanpak van mistanden belangrijk. De VVD zegt dat ook te willen, maar liet demissionair minister Paul (Sociale Zaken, VVD) juist deze week de voorgestelde afbouw terugdraaien van de inhouding van huisvestingskosten op het minimumloon van veel arbeidsmigranten (waardoor ze als ze hun baan verliezen vaak ook hun woning verliezen).

En ook de vakbonden maken zich grote zorgen. Zij zijn met het verlies van GroenLinks-PvdA een logische pleitbezorger van hun belangen kwijt. Vakcentrale FNV ziet dat er een meerderheid ontstaan is voor partijen die van plan zijn om te bezuinigen op de sociale zekerheid, zoals het inkomen van de WW, en andere publieke taken. Ook het CNV maakt zich daar zorgen over: een afbraak van de sociale zekerheid is voor CNV onbesprekbaar.

Wat te doen met belasting?

En dan zijn er nog de totaal uiteenlopende voorstellen op fiscaal terrein. Gaat de vermogensbelasting omhoog? Wordt er een begin gemaakt aan het afbouwen van de toeslagen-carroussel? Gaan de lasten op arbeid omlaag en op consumptie en vervui-

ling omhoog? Juist hier zal het zwaarste punt van een nieuwe coalitie bepaald zijn: links, midden of rechts leveren totaal verschillende fiscale maatschappijvisies op.

Als de formatie eenmaal op gang komt, zullen alle maatschappelijke organisaties de weg naar de onderhandelingsstafel weten te vinden. Woensdag op de ‘polderverjaardag’ in Den Bosch had SER-voorzitter Kim Putters (als informateur overigens een van de stichters van het kabinet Schoof) nog een tip voor de formetermijnkeuzes, die vragen om een gedeelde visie op de toekomst van onze economie, waarmee we bijdragen aan een land waarin het voor iedereen fijn is om te leven.” De lessen van Sint-Michielsgestel staan ook na 75 jaar nog fier overeind.

Advertentie

Maes & Lunau Executive Search zoekt een

CEO en CFO

voor de beleidsdeelname in oprichting Nucleaire Energie Organisatie Nederland B.V. van het Ministerie van Klimaat en Groene Groei.

Informatie over deze functie kunt u vinden op maeslunau.com/neonl

In het kort

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

Bij de presentatie van de derde kwartaalcijfers meldde ING dat de bank weer eigen aandelen gaat inkopen, nu voor 1,1 miljard euro. Ook keert ING een half miljard dividend uit. De afgelopen maanden kocht de bank al voor 2,0 miljard eigen aandelen. ING boekte in het derde kwartaal een winst van 1,8 miljard, is 5 procent lager dan in hetzelfde kwartaal een jaar eerder, maar hoger dan analisten verwachtten.

”

Een warenhuis uitbaten is niet bepaald een garantie voor groot succes

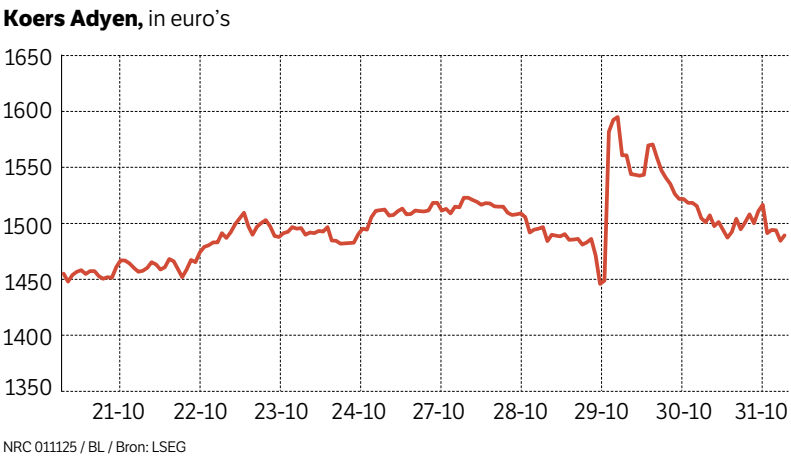
Richard Baker, laatste eigenaar en gouverneur van Hudson's Bay Company. Het warenhuis ging al weg uit Nederland en nu verdwijnt een van 's werelds oudste bedrijven na 355 jaar ook in Canada.

Het leven is in oktober 3,1 procent duurder geworden, aldus het CBS. Volgens een snelle raming zwakte de inflatie wel iets af. Voor oktober is het cijfer waarschijnlijk 3,1 procent (september: 3,3 procent). De prijzen van energie en brandstof stegen in oktober minder hard dan eerder (+2 procent). Voedingsmiddelen, dranken en tabak werden onverminderd hard duurder (+3,8 procent in oktober, +3,7 procent in september).

Amazon, het Amerikaans techbedrijf en webwarenhuis, meldde een hogere omzet en 38 procent meer winst over het derde kwartaal. Het bedrijf, vooral groot op de cloud-markt, heeft positieve verwachtingen voor het vierde kwartaal. Deze week werd ook bekend dat Amazon veel arbeidsplaatsen wil schrappen, onder meer 14.000 vanwege de opkomst van AI. In Nederland en België gaat Amazon 1,4 miljard euro investeren. Hier is Bol nog steeds marktleider.

Shell boekte fors meer winst in het derde kwartaal. Het olie- en gasbedrijf haalde een winst van 5,4 miljard dollar (4,6 miljard euro). Dat is meer dan in het tegenvallende tweede kwartaal toen de winst was gedaald van 5,6 miljard naar 4,3 miljard dollar. Het bedrijf heeft de goede resultaten onder meer te danken aan hogere marges op premiumproducten, goedlopende gasactiviteiten (vooral Ing) en een hoge olieproductie in Brazilië en de Golf van Mexico. Shell heeft in het afgelopen kwartaal ook weer 3,5 miljard dollar aan eigen aandelen teruggekocht.

GRAFIEK VAN DE WEEK ADYEN

Het aandeel **Adyen** kende weer eens een extreme uitslag. Woensdagochtend na de bekendmaking van de derdekwartaalcijfers werd de handel een halfuur stilgelegd. Nadat de handel werd vrijgegeven, steeg het aandeel meer dan 8 procent. Beurzen hebben dit soort *circuitbreakers* (bij uitslagen van bijvoorbeeld plus of min 8 procent) om al te extreme koersen te voorkomen. Later in de week leverde het bedrijf een deel van de winst overigens weer in. De cijfers waren beter dan analisten hadden verwacht. Waar zij gemiddeld een omzetgroei hadden verwacht van net meer dan 21 procent, bleek de omzet 23 procent hoger. Bovendien bevestigde

Adyen de financiële vooruitzichten: een groei van 20-25 procent. De beleggers hebben bij Adyen altijd de neiging om sterk te reageren. Dat levert ook flinke negatieve uitschieters op. Zo werd in de zomer van 2023 de beurswaarde van het bedrijf gehalveerd: -18 miljard euro in een dag. Waarschijnlijk wordt deze grilligheid op de korte termijn veroorzaakt doordat de prijs voor het aandeel voor een groot deel is gebaseerd op de door het bedrijf zelf voorziene stevige groei. Als die dan lijkt tegen te vallen, levert dat veel verkopers op. En andersom. Op de langere termijn is het aandeel overigens vrij stabiel – omdat op de langere termijn de omzetgroeivoorspellingen steeds uitkomen.

Het Duitse autoconcern **Volkswagen Group** is flink geraakt door de Amerikaanse importheffingen voor de autosector. VW leed afgelopen kwartaal een operationeel verlies van 1,3 miljard euro. Een jaar geleden werd in dezelfde periode nog een operationele winst van 2,8 miljard euro geboekt. Het is bovendien het slechtste kwartaalresultaat in vijf jaar tijd.

Voor het tweede achtereenvolgende kwartaal meldde **BYD**, de Chinese producent van elektrische auto's, dat de winst sterk daalde; nu 33 procent naar 7,82 miljard yuan (950 miljoen euro). De omzet kromp 3 procent naar 194,98 miljard yuan. Op de thuismarkt woedt een harde prijzenoorlog. Concurrenten vallen vooral de sterke positie van BYD aan. In China is SAIC nu de bestverkopende automaker.

De Europese Centrale Bank veranderde deze week niets aan het belangrijkste rentetarief. De ECB hield de rente op 2 procent. De bank bevindt zich in een comfortabele positie nu de inflatie in de eurozone netjes rond 2 procent ligt en dat naar verwachting ook niet snel zal veranderen. In de VS daarentegen verlaagde de Federal Reserve de rente opnieuw met een kwart procentpunt. De Fed kampt met oplopende inflatie.

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wijd en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil. Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

50% RENDEMENT IN 5 JAAR*

ENERGIETRANSITIE

Niemand wil windpark op zee bouwen

Geen enkel bedrijf durft het aan om Windpark Noorderwiek I-A te bouwen in de Noordzee. Dit komt niet onverwacht.

Laura Wismans
AMSTERDAM

Wanneer wordt er weer gebouwd in de Noordzee? Windpark Noorderwiek I-A komt er in ieder geval voorlopig niet. Donderdag werd bekend dat de aanbesteding voor het park ter grootte van 1 GW (1 miljoen huishoudens) is mislukt. Het is voor het eerst dat dit in Nederland gebeurt.

Toch is het niet onverwacht: windparkbouwers zeggen al langer dat de marktomstandigheden niet goed genoeg zijn om zonder subsidie in nieuwe projecten te stappen. Maar de gevolgen zijn vervelend, onder meer omdat beheerder Tennet al voorbereidingen trof om het windpark aan te sluiten en de vertraging geld kost. Ook komt de langetermijnplanning voor wind op zee verder in het geding.

Nederwiek is het verst uit de kust gelegen windenergiegebied in de

Noordzee, ruim honderd kilometer uit de kust bij Alkmaar, op de grens met het Britse deel van de Noordzee. De stroom zou veel zuidelijker, bij Borssele, aan land komen.

Niet uniek

In een paar jaar tijd is de markt voor windenergie enorm verslechterd. Sinds 2018 worden windparken op zee zonder subsidie vergund. Maar de laatste jaren zijn de kosten voor bouw en financiering flink gestegen. Ook verloopt de verduurzaming van grote potentiële afnemers van windstroom, de industrie, veel langzamer dan eerder verwacht.

„Hierdoor is het voor windparkontwikkelaars moeilijker geworden om al voorafgaand aan de bouw van het windpark langjarige stroomafnamecontracten met de juiste volumes en prijs af te sluiten. Daarmee is hun investeringsbereidheid afgenomen”, schrijft demissionair minister Hermans van Klimaat en Groene Groei (VVD) in haar brief over de mislukte aanbesteding aan de Tweede Kamer.

„Anders dan bij fossiele energie, waar je voortdurend voor betaalt, zitten de kosten voor een windpark allemaal aan het begin van de levensduur”, zegt Jan Vos van windbranche-

Een windmolenpark op de Noordzee. FOTO JEFFREY GROENEWEG / ANP

vereniging NedZero. „Een windpark van 1 GW kost 2,5 tot 3 miljard euro, dat moet in dertig jaar terugverdiend worden. Dat maakt dat de businesscase snel kan veranderen op het moment dat er sprake is van inflatie en stijgende rentes. Daarom is de situatie nu zo anders dan in 2018.” Ook in Duits-

land, Denemarken, het Verenigd Koninkrijk en België zijn daardoor aanbestedingen mislukt of uitgesteld.

Toch wil Nederland door met windenergie op zee. „Het blijft noodzakelijk om energieonafhankelijker te worden en voldoende groene energie te hebben voor de verduurzaming van

ons energiesysteem”, schrijft de minister. In september kondigde ze aan dat in 2026 twee kavels van 1 GW met subsidie vergund worden. Daarin was al te lezen dat er niet veel fiducia was in de aanbesteding van Nederwiek. Welke kavels in 2026 vergund worden hield ze nog in het midden. „Dit hangt mede af van de uitkomst van de aanbesteding van Nederwiek I-A.”

De aankondiging helpt niet om inschrijving op het niet-gesubsidieerde Nederwiek aantrekkelijk te maken. De minister werkt bovendien aan tweezijdige contracten die windparkbouwers vanaf 2027 meer zekerheid geven. Hierbij springt de overheid bij als de elektriciteitsprijs laag is en als het heel goed gaat draagt de windparkexploitant af aan de overheid.

Wachten met turbines bouwen tot de industrie geëlektrificeerd is zou onverstandig zijn, zegt Vos. „We zitten in een revolutie en de technologieën ontwikkelen zich nu ongelooflijk snel. Uiteindelijk komt het bij elkaar, dat moeten we voor ogen houden.”

De ambities zijn wel afgezwakt. De oorspronkelijk geplande 50 GW in 2040 werd deze zomer afgeschaald naar ‘tussen de 30 en 40 GW’. Hoe het verder moet op de lange termijn is aan een nieuw kabinet, schrijft Hermans.

Beleef een Warm Welkom In November

November vol warmte bij Bloezem

In november openen wij onze deuren, kom binnen en ervaar de kracht van thuis.

Ervaar een plek waar u, met geheugenproblemen of een fysieke zorgbehoefte, omringd wordt door liefdevolle zorg. Waar leefplezier, eigen regie en samenzijn tot bloei komen. En waar u zichzelf blijft, met uw vertrouwde gewoontes en rituelen.

Plan uw bezoek via woonzorg.bloezem.nl of scan de QR-code.

Hier vinden ouderen met geheugenproblemen of een fysieke zorgbehoefte **liefdevolle zorg, leefplezier, eigen regie en een warm samenzijn.**

- Aandacht voor wie u bent
- Liefdevolle zorg, dag en nacht
- Meebewegen op uw ritme
- Karaktervolle huizen, huiselijke sfeer
- Door heel Nederland, altijd dichtbij

BLOEZEM

OP EEN DAG
BEGINNEN
MET ZERO
WASTE

Ook jouw bedrijf kan concrete stappen zetten. Hoe? Door het samen met PreZero gewoon te gaan doen. Niet morgen, maar vandaag. Onze adviseurs helpen je met een concreet plan van aanpak. Is Zero Waste voor jouw bedrijf nog ingewikkeld? Wij maken het overzichtelijk en helpen je vooruit. Een afspraak is zo gemaakt op prezero.nl.

Waar wacht je nog op?
Met PreZero naar Zero Waste

Metterwoon Vastgoed B.V., opgericht in 1974, is één van de grotere, particuliere vastgoedorganisaties in Nederland en daarnaast ook actief in Duitsland. De organisatie beheert woningen, winkels en bedrijfspanden. Het werkgebied in Nederland beslaat globaal de hele Randstad, met een sterke focus op Den Haag en Rotterdam. Binnen Metterwoon wordt door een betrokken team van ruim 90 medewerkers iedere dag gewerkt aan professionaliteit. De communicatielijnen zijn kort en er heerst een open en informele sfeer. Ons kantoor is gevestigd aan de Badhuisweg 108, 2587 CM Den Haag.

Metterwoon heeft 2 uitdagende (fulltime) banen beschikbaar:

JURIST VASTGOEDRECHT (M/V)

In deze rol behartig je de belangen van Metterwoon in alle juridische zaken met betrekking tot haar vastgoedportefeuille in Nederland. Tevens zet je je juridische expertise in bij het assisteren en ontzorgen van de diverse commerciële afdelingen, met de nadruk op het gebied van het huurrecht.

Ook zoeken wij een:

PROJECTLEIDER BOUWKUNDE (M/V)

In deze rol, met doorgroeimogelijkheden, ben je verantwoordelijk voor de vele bouwkundige facetten bij diverse (renovatie)projecten van een gevarieerde vastgoedportefeuille.

De (secundaire) arbeidsvoorwaarden zijn uitstekend te noemen, waaronder een auto van de zaak!

Voor uitgebreide informatie over deze 2 vacatures, kijk op onze website: www.metterwoon.nl
Heb je vragen dan kun je altijd contact opnemen met mr. Nicole C.B. Vervver, HR-manager, via 070-3544300 of 06-22936090.

Bekijk actuele vacatures

Omdat jij strategische plannen hebt voor financiële transities.

Vind jouw baan via NRC Carrière.

Ga naar nrccarriere.nl/vacatures

nrc

carrière

> samen ambities waarmaken

HET RUKSMUSEUM ZOEKT EEN

VOORZITTER VOOR DE RAAD VAN TOEZICHT

HET RUKSMUSEUM IS HET MUSEUM VAN NEDERLAND. HET VERTELT HET VERHAAL VAN 800 JAAR NEDERLANDSE KUNST EN GESCHIEDENIS VANAF 1200 TOT NU. IN HET RUKSMUSEUM KRUGEN KUNST EN GESCHIEDENIS BETEKENIS VOOR EEN BREED SAMENGESTELD, (INTER-)NATIONAAL PUBLIEK. HET RUKSMUSEUM ZOEKT EEN VOORZITTER VOOR DE RAAD VAN TOEZICHT
MEER INFORMATIE: RUKSMUSEUM.NL/WERKEN-BIJ

EGON ZEHNDER ONDERSTEUNT HET RUKSMUSEUM BIJ DEZE PROCEDURE.

Rijksdienst Caribisch Nederland

Vacature

Gezaghebber voor het Openbaar Lichaam Saba

Het ambt van Gezaghebber voor het Openbaar Lichaam Saba is vacant. De vacature is opengesteld op 31 oktober 2025. Indien u voor deze functie in aanmerking wenst te komen, wordt u uitgenodigd dit voor 30 november 2025 schriftelijk kenbaar te maken.

Meer informatie over de vacature en de tekst van de openstelling is te vinden op: www.rijksdienstcn.com/vacatures

WSW

Waarborgfonds Sociale Woningbouw (WSW) zoekt:

een lid om zitting te nemen in de Commissie van Bezwaar

WSW staat borg voor de rente- en aflossingsverplichtingen van woningcorporaties, waardoor corporaties voor de financiering van hun sociale woningbouw toegang hebben tot de kapitaalmarkt tegen de laagst mogelijke kosten. De door WSW geborgde leningportefeuille bedraagt ca. € 100 miljard.

De Commissie van Bezwaar brengt advies uit aan het bestuur van WSW over een door een (aspirant) deelnemer van WSW ingediend bezwaarschrift tegen een besluit van WSW.

Interesse? Meer informatie over de vacatures is te vinden op wsw.nl/vacatures

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht NRC mee bij een bedrijf. Deze week: Van Dillen Bouwgroep

Het bedrijf gaat al driehonderd jaar van vader op zoon over, zegt Cees van Dillen, eigenaar van Van Dillen Bouwgroep. Cees is de negende generatie. FOTO SIMON LENSSENS

Aron de Jong had vrijdag ook al friet op en eet daarom vier boterhammen met kaas

Naam bedrijf: Van Dillen Bouwgroep

Branche: bouw

Locatie: Culemborg

Aantal werknemers: 140

Omzet: wil het bedrijf niet delen

Kosten lunch: friet speciaal, €4,20

deur staat een iPad op een houder. Daarboven hangt een geprint briefje met een pijl: „Beste bezoeker, u kunt zich aanmelden bij onze collega ‘Fleur’.” De iPad heet Fleur.

Via Fleur bellen we eigenaar Cees van Dillen. Een vrolijke man met een bril en een tweedjasje stapt door de schuifdeuren. „Zo, welkom op ‘frietenvrijdag’”, zegt Cees van Dillen (50). „Normaal is de lunch hier altijd ieder voor zich, maar op vrijdagen hebben we friet.” Omdat het maandag is, heeft Cees er ‘frietennaandag’ van gemaakt en trakteert hij dit keer.

„We hebben dit gebouw zelf gebouwd”, zegt Cees terwijl hij ons naar een grote vergaderruimte wijst. De glazen deuren, de tafels en de drinkglazen zijn bedrukt met het Van Dillen-logo. „Het bedrijf gaat al driehonderd jaar van vader op zoon”, zegt Cees. Cees is de negende generatie Van Dillen. Zelf heeft hij drie dochters. „Zaterdag heb ik de oudste meegenomen naar de TU in Eindhoven, maar ze wil toch liever de zorg in.”

Langzaam druppelen een paar mannen de vergaderruimte in. Op tafel staan flessen Coca-Cola en Fanta. De veertien mannen zeggen niks tot Beau Groothuis (23) met vier dampende papieren zakken van lunchroom The Octopus uit Culemborg binnenkomt. „Ja! Ik heb een drie-angenmenu”, jubelt Cees. Beau schuift

een cheeseburger, een kipsaté met friet en een kaassouffle zijn kant op. „Ik weet niet waar die man het laat”, zegt Beau. Zij maakt elke vrijdag een rondje op kantoor om de bestellingen op te nemen. „Soms halen we ook broodjes döner, dan moet ik twee keer rijden.” De tikkies die ze daarna naar iedere medewerker apart

Als mijn vader vroeger iemand aannam, was het óf een voetballer óf een duivenmelker

Cees van Dillen eigenaar Van Dillen Bouwgroep

moet sturen, zijn het meeste werk. Cees tikt zijn tweede glas cola weg en vertelt over de keer dat hij zijn broodje döner van vrijdag de woensdag daarop pas had opgegeten: „Misschien wel nog lekkerder.”

„Wat heb je dit weekend gedaan”, vraagt Robert van Doorn (45) aan collega

Daan Kwinkelenberg (19). „Voetballen, 5-0 verloren, Sportlust Woerden, altijd lastig”, zegt Daan. Robert (friet mayonaise) heeft in zijn tuin kunstgras laten aanleggen, „1.800 euro voor dertig vierkante meter”, en ging naar de verjaardag van zijn oma. Daan eet ondertussen zijn friet en frikandel speciaal met mes en vork: „Ik ben ook een hele speciale jongen.”

Cees mengt zich in het gesprek: „Voetballen zit wel een beetje in ons dna. Als mijn vader vroeger iemand aannam, was het óf een voetballer óf een duivenmelker. Daar kwamen de goede jongens vandaan.” Volgens de mannen zijn er nog wel een paar duivenmelkers in het bedrijf, maar lopen die er niet zo mee te koop.

Aron de Jong (50) sluit later aan bij de lunch. Uit verfrommeld aluminiumfolie haalt hij vier boterhammen met kaas. Waarom? „Ik had vrijdag al friet op.” Aron wil in het weekend ook nog wel eens friet eten en zit anders zo op drie keer per week. Dat er graag gefrituurd wordt bij Van Dillen, hoort bij de bouwcultuur, zegt Cees. „Vroeger, toen ik nog op de bouw werkte, was een frietje aan het einde van een lange dag vaste prik.” Frietenvrijdag gaat deze week ook gewoon weer door. Cees: „Beter twee keer friet, dan niet.”

Emma Vos

NEXPERIA

De aanpak van Karremans leidt tot verbazing in diplomatieke kringen

Het Nederlandse ingrijpen in Nexperia is wereldnieuws. De bottebijlmethode strijkt China tegen de haren in. „Vraag desnoods jullie koning om te onderhandelen.”

Door **Marc Hijink, Rik Rutten, Nynke van Verschuer** en **Jeroen Wester**

AMSTERDAM

Diefstal van bedrijfsgeheimen. Zelfverrijking. Wanbestuur. Het zijn maar een paar van de beschuldigingen die de Chinese Nexperia-topman Zhang Xuezheng (‘Wing’) naar zijn hoofd geslingerd kreeg. Wing moest wijken: op 30 september bevroor het ministerie van Economische Zaken de chipfabrikant met een obscure wet. Een dag later zette de Ondernemingskamer Wing zelf buitenspel, op aandringen van medebestuurders.

Nog nooit greep de Nederlandse overheid zo hard in bij een bedrijf en Nexperia, een wat onopvallende chipmaker uit Nijmegen, werd wereldnieuws. De verhoudingen met China staan sindsdien op scherp, want meteen na het besluit van minister van Economische Zaken Vincent Karremans (VVD) sloeg China terug met een exportverbod voor Nexperia. Dat raakt de Europese (auto-)industrie. Nexperia’s hoofdkantoor heeft geen grip meer op de fabriek in de Chinese stad Dongguan, die de cruciale nabewerking doet van de chips die in Manchester en Hamburg geproduceerd worden. Zonder Dongguan geen chips.

In diplomatieke kringen heerst verbazing over de wijze waarop Karremans te werk ging, zonder de gevolgen voor de industrie goed te overzien en zonder van tevoren met China te overleggen - terwijl de Nexperia-kwestie al ruim een jaar sluimert. Die bottebijlmethode strijkt China tegen de haren in.

China deinst er niet voor terug, zoals het in de handelsoorlog met de VS heeft getoond, om in conflictsituaties exportrestricties in te zetten. Zoals een Chinese diplomaat het uitdrukt: „We ageren niet, maar we reageren wel. En snel.”

Bij Nexperia (omzet: 2 miljard dollar) werken wereldwijd 12.000 mensen. Het is een voormalige dochter van het Nederlandse NXP en maakt goedkope chips - simpele transistoren van vaak een paar cent per stuk. Zulke onderdelen zitten in bijna alle elektronica. In 2017 kwam Nexperia in Chinese handen en sinds 2019 is het onderdeel van het Chinese concern Wingtech Technology, waar Wing de grootaandeelhouder is.

Deze ambitieuze ondernemer heeft geen smetteloos blazoën: hij overtrad Chinese beursregels en kreeg in 2005 een celstraf voor diefstal van bedrijfsgeheimen bij een andere Chinese onderneming.

Voor Nexperia had Wing grootse plannen; hij wilde uitbreiden in Europa en probeerde ook een deel van de productie naar China over te hevelen, naar zijn eigen, modernere, chipfabriek WingSkySemi in Shanghai.

De vijftigjarige Wing ontkent dat hij chiprecepten stal uit de Britse Nexperia-fabriek, zoals het ministerie van Economische Zaken beweert. Als een bedrijf de productie uitbesteedt, is het gebruikelijk het geheime ‘recept’ voor die chips te delen. Dat gebeurt normaliter onder strikt toezicht, om lekken van kennis tegen te gaan. Dat zou volgens EZ bij Wingtech niet goed geregeld zijn.

In een reactie aan NRC geeft Wingtech aan dat „beweringen over technologie-diefstal of overdracht van bedrijfsgeheimen onjuist zijn”. Wing ontkent via zijn Nederlandse advocaat ook de aantijging van EZ dat hij bezig was de fabrieken in Manchester en Hamburg leeg te trekken. Hij investeerde juist 200 miljoen dollar in bijna vijftig chipmachines, waarvan volgens Wingtech al 90 procent geleverd is.

Een ander verwijt, van de Ondernemingskamer, is dat Wing zijn eigen chipfabriek overeind probeerde te houden met veel te grote bestellingen van Nexperia. Niet waar, zegt de advocaat van Wing: „De heer Wing heeft zich onthouden van alle stemmingen met betrekking tot WingSkySemi.”

EZ zegt dat het op 30 september ingreep omdat kennis, kunde en productiecapaciteit van Nexperia uit Europa dreigden te verdwijnen. Al maakt Nexperia geen geavanceerde chips, toch zag Karremans een acuut gevaar voor de economische veiligheid. De minister overlegde echter niet met Europese landen - die werden pas nadien op de hoogte gesteld.

Uitgerekend op de dag dat Karremans ingreep, breidden de VS een bestaande exportrestrictie voor Chinese techbedrijven uit naar hun dochterondernemingen. Wingtech stond al op de zwarte lijst van de Amerikanen, vanaf 1 oktober gold dat dus ook voor dochterbedrijf Nexperia.

Deze aangescherpte maatregel hing al maanden in de lucht, vandaar dat EZ en Nexperia de Chinese eigenaar op afstand probeerden te plaatsen om er een meer Nederlands bedrijf van te maken. Wing werkte eerst mee, maar probeerde vanaf de zomer Chinese stromannen te plaatsen om zijn grip op Nexperia te verstevigen. Wing voerde naar eigen zeggen echter „constructieve gesprekken” met EZ, tot dat de minister ingreep.

25 keer zo duur

Sinds China een exportverbod instelde, kunnen er geen chips meer naar westerse autofabrikanten. Dat raakt de wereldwijde autoindustrie, en Duitse automakers en hun toeleveranciers waarschuwen al voor productiestops. Industrieconcern Bosch, een van de grootste toeleveranciers van de autobranche en belangrijk afnemer van Nexperia-chips, sluit productieproblemen niet uit.

Nu Nexperia niet meer levert, stijgen de prijzen van chips razendsnel. Analisten in Chinese media verwachten prijsstijgingen van 15 tot 20 procent. Volgens ingewijden in de toeleveranciersketen is de inkooppaniek toegeslagen: Nexperia-chips die normaal gesproken 4 cent per stuk kosten, gaan nu voor 1 dollar van de hand. Tussenhandelaren spelen wanhopige klanten tegen elkaar uit en drijven zo de prijs verder op, ook van alternatieve producten van andere chipfabrikanten. Sommige toeleveranciers proberen het via een omweggetje: ze bestellen Nexperia-chips in China, verwerken ze daar in elektronica en verschepen die producten naar Europa. Maar het ligt voor de hand dat de Chinese autoriteiten zulke gettenpaadjes afsluiten zolang het conflict voortsleept.

De Nexperia-zaak wordt in Brussel op het hoogste niveau besproken. Een woordvoerder van de Europese Commissie meldde dat „de bescherming van technologische veiligheid” ook voor de EU prioriteit heeft, verder bleef het stil. Geen grof geschut, geen diplomatiek wapenge-

kletter tussen Brussel en Beijing. Een EU-functionaris wijst op een ongeschreven regel: de Commissie reageert alleen publiekelijk als een lidstaat dat wil.

Achter de schermen klinkt begrip: de interventie van Karremans is misschien pijnlijk op de korte termijn, maar zou onvermijdelijk zijn op de lange termijn. Tegelijkertijd heeft de ingreep een discussie over Europa’s kwetsbaarheid op gang gebracht. Die wordt nog eens versterkt door de exportbeperkingen die China heeft aangekondigd voor zware aardmetalen. Ook daarvoor zijn Europese autobouwers en andere sectoren, zoals defensiebedrijven en windturbinebouwers, zeer afhankelijk van China.

Deze week arriveerde een Chinese delegatie in Brussel om de opgelaaide handelsspanningen te bespreken. In Brussel groeit het sentiment dat Europa niet alleen toevallig slachtoffer is van het handelsconflict tussen de VS en China, maar dat Beijing het ook op de EU heeft gemunt. In de tussentijd wordt al gespeculeerd over de wijze waarop de EU op beide vlakken de autonomie van haar industrie kan vergroten.

Een toxische relatie

In Duitsland vonden bedrijfsleven én politiek dat Nederland het buurland van tevoren had moeten inlichten. De Chinese exportstop op de halfgeleiders van Nexperia treft de Duitse industrie hard. Volkswagen - dat afgelopen kwartaal ruim een miljard euro verlies boekte door de Amerikaanse importheffingen - houdt rekening met een productiestop, net als enkele andere automakers en toeleveranciers. Werknemers moeten wellicht thuisblijven omdat er geen chips zijn om de auto’s mee te bouwen. Volkswagen-ceo Blume zei in weekblad *Die Zeit* dat de productie tot 4 november is veiliggesteld, maar dat „de situatie kritiek is”.

Voor de situatie van Volkswagen toonde minister van Economie Katherina Reiche (CDU) maar beperkt sympathie. „Ik heb weinig begrip voor bedrijven die na de coronacrisis en de energiecrisis nog altijd vasthouden aan een single-source-strategie [één leverancier voor benodigde goederen]”, zei Reiche op een top in Berlijn. Vertegenwoordigers van de industrie schamperden op hun beurt dat ze nooit iemand aan de lijn krijgen bij het ministerie van Reiche als het om toeleveringsketen-vraagstukken gaat. In *Die Zeit* verdedigde Blume zich met het argument dat „risico’s nooit honderd procent” kunnen worden vermeden.

Het chiptekort veroorzaakt een gevoel van machteloosheid in Duitsland en zet de verhoudingen op scherp. Volgens Jeroen Groenewegen-Lau, verbonden aan het Mercator Institute for China Studies in Berlijn, zijn zulke spanningen tussen zakelijke en politieke belangen, en tussen Europese partners, in het belang van China. „Die verdeeldheid staat een eensgezinde strategie van de EU in de weg, en dat is in het voordeel van China.” Bovendien kan China op deze manier druk uitoefenen op de Europese auto-industrie, zegt Groenewegen-Lau.

Oud-topman van Stellantis Carlos Tavares vertelde de *Financial Times* deze

week dat Chinese automakers de Europese autofabrikanten willen verzwakken om ze vervolgens ‘op te slokken’.

Econoom Arthur Leichthammer van het Jacques Delors Centre in Berlijn noemt de Chinese exportstop een „zeer effectieve machtsdemonstratie”. Maar het zou niet strategisch zijn om het chiptekort lang te laten voortduren, stelt Leichthammer, omdat dat Duitsland en de EU zou dwingen om onafhankelijker te worden van China. China wil volgens hem de afhankelijkheid in stand houden, als in een toxische relatie.

Gezichtsverlies

Ook in Nederland roept de handelwijze van de minister van Economische Zaken vragen op, omdat Nederland solistisch optrad en zo’n ongebruikelijk ‘wapen’ inzet. Waarom is dit niet vooraf afgestemd met Brussel en andere Europese lidstaten, vraagt econoom Arnoud Boot zich af. Als dit gaat om strategische autonomie en bijzondere kennis in Europa, dan is dit volgens hem vooral een Europese aangelegenheid.

Boot is niet overtuigd dat zo’n extreme ingreep nodig was en hij sluit niet uit dat de actie van Karremans door profileringsdrang gedreven is. De verrassende actie doet hem denken aan toenmalig minister van Financiën Wopke Hoekstra (CDA) die plots voor honderden miljoenen aandelen Air France-KLM ging kopen om als overheid meer invloed te kunnen uitoefenen op het beursgenoteerde bedrijf.

„Het besluit van Economische Zaken om in te grijpen bij Nexperia ligt zo gevoelig. En dat doe je dan als niet-functionerende demissionair kabinet waarvan de helft van de partijen al weggelopen is. Normaal gesproken wordt een voorgenomen besluit van een minister kritisch besproken met collega’s in de ministerraad. Die veiligheidskleppen waren er niet meer. Dat is geen omgeving voor evenwichtige besluitvorming.”

Respect

En wat nu? Karremans heeft Nexperia voor een jaar ‘bevroren’ - het bedrijf mag geen ingrijpende wijzigingen doorvoeren. De minister wil dat bevel niet intrekken. Dat levert geopolitieke verontwaardiging op, maar veel ingrijpend is de uitspraak van de rechter: de Ondernemingskamer heeft Wing volledig buitenspel gezet. En hoewel de geschorste topman de zeggenschap over Nexperia teruggeist bij de Ondernemingskamer, lijkt zijn kans van slaan niet groot.

Misschien kan de grootaandeelhouder deels worden uitgekocht en met opgeheven hoofd en volle portemonnee vertrekken. Nexperia afsplitsen van de Chinese tak in Dongguan is lastig; het duurt lang voordat elders ‘back-end-capaciteit’ is gevonden. In Europa is dat sowieso niet londe, zonder subsidies. Het is niet zeker of een tweede Europese Chips Act, met nieuwe miljardensteun voor de halfgeleiderindustrie, ook spotgoedkope chips zal sponsoren.

Niet alles zit muurvast: de strengere Amerikaanse exportrestricties van 1 oktober worden teruggedraaid. Dat is een van de resultaten van het overleg tussen Trump en Xi deze week. Nexperia staat dus niet meer op de zwarte lijst, maar Wingtech nog wel.

Cameron Johnson, een Amerikaanse expert in de toeleveranciersketen uit Shanghai, vindt dat de situatie hoe dan ook zo snel mogelijk moet worden opgelost, want de Nexperia-kwestie zorgt wereldwijd voor problemen bij fabrikanten - ook in China. „Los het op, liefst binnen een paar weken. Waarschijnlijk kost het geld om zo’n compromis te sluiten, maar die financiële schade zal altijd kleiner zijn dan productiestops in de auto-industrie.”

Eén ding is zeker, zegt Johnson: om het Nexperia-conflict tot een goed einde te brengen, zal meer respect nodig zijn dan de Nederlandse overheid tot nu toe heeft getoond. „Vraag desnoods jullie koning om te onderhandelen - Chinezen zijn gek op royalty.”

Een vestiging van Nexperia in Hamburg. De Chinese exportstop op de halfgeleiders van de chipfabrikant treft de Duitse industrie hard. FOTO IMAGO/TEAMWORK VIA REUTERS CONNECT

”
We ageren
niet, maar we
reageren wel.
En snel

Chinese diplomaat

Floor Bouma
PARIJS

Op het eerste gezicht is er weinig aan de hand bij het warenhuis BHV Marais in hartje Parijs, deze vrijdagmiddag in oktober. Bezoekers van alle leeftijden laten zich middels roltrappen loom door het negentiende-eeuwse gebouw voeren. Bij de ingang delen opgedirkte verkopers flyers uit over de laatste uitverkoop. Tot in de wijde omgeving lopen mensen met de herkenbare oranje tasjes aan hun arm.

Wie beter kijkt, ziet op tal van plekken lege schappen: merken hebben hun tas-sen, make-up en keukenspullen weggehaald. Sommige medewerkers ogen onze-ker: het zijn invalkrachten die zijn opge-roepen om het werk over te nemen van stakende medewerkers. Zo’n honderd-vijftig van hen zijn buiten verzameld met vlaggen en megafoons. „Ik ben hier om mijn onvrede te uiten over meneer Frédéric Merlin”, zegt de 65-jarige Adele Manoka, manager van badkameraccessoires-merk Bath Bazaar. Merlin is als directeur van vastgoedbedrijf SGM eigenaar van BHV Marais. „Hij heeft voor de zoveelste keer laten zien dat hij geen bal geeft om zijn werknemers.”

Manoka is woedend over de op 5 no-vember geplande opening van een winkel van de ultrafastfashionwebshop Shein, op de vrijwel volledige zesde etage van BHV Marais. De ruimte is al leeggehaald en staat klaar gevuld te worden met de extreem goedkope kleding, elektronica en accessoires van het Chinese merk, dat sinds 2022 om fiscale redenen is geves-tigd in Singapore. Later in november zul-len ook in Dijon, Reims, Grenoble, Angers en Limoges Shein-winkels geopend wor-den – in warenhuizen van Galeries Lafay-ette. Het is een wereldwijde primeur, zei SGM-communicatiedirecteur Djaafar Khelifa tegen tv-zender France3. „Shein heeft nog nooit fysieke winkels gehad” (wel pop-ups). En de komst van Shein voldoet volgens hem aan een vraag: „Het is een van de tien favoriete merken van de Fransen.”

Hoewel de Shein-winkels ongetwijfeld koopjesjagers zullen trekken, is het nieuws in de Franse modewereld en daar-buiten ronduit slecht ontvangen. Na de aankondiging begin oktober legden me-dewerkers van BHV Marais meermalen het werk neer en zeker twaalf merken (van kleine make-upmerken tot Disney) trokken uit protest hun producten terug uit het warenhuis. Banken weigerden fi-nanciering te verstrekken en zelfs de mi-nister van Handel Serge Papin beloofde „druk te zetten” om te voorkomen dat de Shein-winkels in Frankrijk worden ge-opend. Een petitie genaamd „Parijs ver-dient meer dan Shein”, is 111.000 keer is ondertekend. Ook Galeries Lafayette is tegen en heeft gepoogd te voorkomen dat Shein in zijn warenhuizen winkels kon openen. Maar het protest lijkt de plannen niet te kunnen stoppen: het besluit ligt bij SGM en het vastgoedbedrijf is en blijft vóór. Vrijdag kondigde het de precieze data aan waarop Shein zijn Franse win-kels zal openen.

Uitbuiting

Tegenstanders hebben verschillende re-denen om Shein uit de Franse warenhui-zen te willen weren. Zo zegt Arielle Levy, ontwerpster van duurzame mode en op-steller van de petitie, telefonisch dat Shein het chique imago van de Franse warenhuizen zal bevelken. „BHV Marais is een *grand magasin* [een groot stedelijk warenhuis met kwalitatief goede en dure merken], waar hele generaties Parijze-naars mee zijn opgegroeid. We kochten er ons eerste bed, onze eerste kleding, onze eerste kluspullen. Voor ons botst de komst van Shein met onze waarden.” Ook de warenhuizen van Galeries Lafayette zijn grands magasins. Adèle Manoka zegt dat ze niet geassocieerd wil worden met Shein, en vreest dat de klanten van BHV

Links en boven: protesten bij warenhuis BHV Marais in Parijs tegen de komst van Shein. Rechtsonder: een pop-up winkel van Shein in Parijs, mei 2023. FOTO'S DIMITAR DILKOFF/AFP EN HANS LUCAS/AFP

Marais zullen veranderen. „De clientèle van Shein is niet de clientèle van Bath Bazaar en van de merken die hier prachtige kleding verkopen.”

Volgens Levy staat Shein bovendien symbool voor „een model dat banen, het klimaat en menselijke waardigheid verwoest”. Want uit tal van onderzoeken is gebleken dat Shein zich schuldig maakt aan uitbuiting en zeer vervuילend is. De Chinese medewerkers die veruit de mees-te kleding van Shein in elkaar naaien, ma-ken werkdagen tot twaalf en soms zelfs achttien uur. Hun maandsalarissen kwa-men volgens de Zwitserse mensenrech-tenorganisatie Public Eye in 2024 neer op zo’n 2.400 yuan per maand (290 euro). Dat is bijna drie keer zo weinig als wat in China als een leefbaar loon wordt be-schouwd: 6.512 yuan.

Klimaat schade

Ook is de klimaatimpact enorm: uit het jaarverslag van Shein blijkt dat het be-drijf in 2024 26,2 miljoen ton koolstofdi-oxide uitstootte: meer dan alle andere modeproducenten en drie keer zoveel als Inditex (eigenaar van Zara). Dit is het re-sultaat van het supersnelle productiepro-ces: middels algoritmes en data-analyses van koopgedrag zoekt Shein continu naar nieuwe trends, waarna in een tijdsbestek van soms slechts tien dagen nieuwe pro-ducten worden geproduceerd en online geplaatst. Dagelijks komen zo tot 10.000

REPORTAGE ULTRAFASTFASHION

Fransen woedend over de komst van Shein naar hun luxe warenhuizen

Het Chinese Shein verkoopt spotgoedkope kleding, speelgoed en elektronica waar giftige stoffen in zijn aangetroffen en die door onderbetaalde werknemers in elkaar worden gezet. Het opent winkels in warenhuizen in Parijs en vijf andere Franse steden.

nieuwe items op de site, aldus nieuwssi-te Yale Climate Connections. Producten kosten gemiddeld zo’n 10 dollar en wor-den verkocht met gehaaide marketing-trucs zoals zogenaamd persoonlijke aan-biedingen, nepkortingen en influencer-campagnes waarvoor vooral jonge con-sumenten gevoelig zijn. Ze worden meestal verscheppt in kleine pakketjes waar geen douanekosten over worden betaald.

Giftige stoffen

Niet alleen is het voor reguliere merken onmogelijk om hiermee te concurreren, ook voldoen Shein-producten vaak niet aan Europese veiligheidsrichtlijnen. De Belgische consumentenorganisatie Testa-chats trof in 2024 in Shein-kledingstuk-ken tot 340 keer het toegestane niveau aan van giftige stoffen als nonylfeno-lethoxylaar, formamide en dimethylfor-mamide. Deze stoffen mogen maar be-perkt aanwezig zijn in kleding omdat te grote blootstelling kan leiden tot de ont-wikkeling van kanker en fertiliteitspro-blemen – op sociale media klagen sommi-ge consumenten ook over huiduitslag na het dragen van de kleding. Ook de elek-tronica en het kinderspeelgoed dat Shein verkoopt voldoen vaak niet aan de rich-tlijnen, bleek deze week nog uit onder-zoek van de Franse consumentenbond UFC-Que Choisir. De bond ontdekte on-der meer speeltjes die te hard geluid ma-

ken, gevaarlijke stoffen bevatten in te ho-ge hoeveelheden en speelgoed waarvan kleine deeltjes gemakkelijk afbreken.

Wetgeving en boetes

Ook de Franse politiek is zeer kritisch. Beide kamers van het parlement hebben eerder dit jaar wetsvoorstellen aangenomen om ultrafastfashionbedrijven als Shein aan banden te leggen. Zo moet er een verbod komen voor Shein en verge-lijkbare sites als het eveneens Chinese Te-mu om reclame te maken en komen er be-lastingen op kleine pakketjes van buiten de Europese Unie. De twee kamers moe-ten het dit najaar eens worden over een definitieve wet, waarna die ingevoerd kan worden.

En Shein heeft meerdere boetes ont-vangen. Zo legde de Franse privacywaak-hond CNIL begin september een boete van 150 miljoen euro op voor het zonder toe-stemming verzamelen van persoonsgege-vens (Shein gaat in beroep). Eerder kreeg het bedrijf ook al een Franse boete van 40 miljoen euro voor het aanbieden van mis-leidende kortingen, en in Italië moest het afgelopen zomer 1 miljoen euro betalen wegens greenwashing. Ook hebben con-sumentenautoriteiten van verschillende EU-lidstaten Shein in mei gesommeerd de Europese consumentenregels na te leven – ook daar kunnen boetes volgen.

Al deze weerstand ten spijt, lijkt niets Shein en SGM tegen te houden om vanaf

zaterdag de deuren te openen in Parijs en de vijf andere Franse steden. Op interview-erzoeken van NRC reageren beide be-drijven niet, maar eerder stelde SGM-di-recteur Frédéric Merlin bij radiozender RTL dat de komst van de Shein-winkels de kledingsector volgens hem niet zal schaden maar juist zal versterken. „We willen ervoor zorgen dat er weer meer pu-blieksstromen komen in stadscentra” – zeker kleinere Franse steden hebben te maken met verlaten winkelstraten sinds de opkomst van online shoppin. „En dat kun je doen door buzz [ophef, aandacht] te creëren en consumenten geven wat ze willen.” 25 miljoen Franse klanten bestel-len geregeld bij Shein, benadrukte Mer-lin. „Hoe had ik, als handelaar, zo’n kans kunnen laten gaan?”

Of voor BHV Marais de keuze positief zal uitpakken, valt te bezien, gezien het aanhoudende protest van medewerkers en de zich terugtrekkende merken. Te meer omdat de komst van Shein niet het eerste probleem is waar het warenhuis mee kampt. Na de overname door SGM in 2023 ontstonden administratieve en fi-nanciële problemen, waardoor betalin-gen aan leveranciers vertraging opliepen. Sommige stopten daarop met de levering van producten. Hierdoor moesten ook al vóór de aankondiging over Shein meer-de merken zich terugtrekken en mensen ontslaan. Zo ook Adèle Manoka, die ver-vroegd met pensioen moet. „Bath Bazaar

verkoopt al twintig jaar in BHV Marais, maar sinds Merlin het warenhuis heeft overgenomen stapelen de problemen zich op. De komst van Shein was de drup-pel die de emmer deed overlopen.”

Made in France

Er is één bedrijf dat hoopt te profiteren van de chaos: de Franse concept-store L’Appartement. Die krijgt – toevallig – vanaf 1 november een pop-up-winkel recht tegenover BHV Marais, waar pro-ducten te koop zullen zijn die lokaal en op duurzamere wijze geproduceerd wor-den. Op de dag dat de BHV-medewerkers staken, heeft de eigenaresse de muren van haar nieuwe winkel volgeplakt met posters om het verschil tussen Shein en haar L’Appartement te benadrukken: „Hier opent 200 m² aan *Made in France* op 1 november”, staat er te lezen, en: „Boycot Shein, koop lokaal”.

En alle negatieve aandacht voor het merk zal mogelijk tot meer bewustzijn leiden over hoe schadelijk ultrafastfashi-on is. „Shein kiest voor Parijs, de hoofd-stad van de mode, om als merk te norma-liseren”, denkt Levy. „Want als je het als modemerik in Parijs hebt gemaakt, maak je het overal. Maar Parijs is ook een socia-le stad, klimaatbewust, een plek waar de gemeente, bedrijven en verenigingen zich inzetten voor inclusie, onze ambacht en onze *art de vie*.” En daar hoort Shein niet bij.

Volgens Danielle Levy, ontwerpster van duurzame mode, staat Shein symbool voor ‘een model dat banen, het klimaat en menselijke waardigheid verwoest’

Stefan Vermeulen
AMSTERDAM

Voor voorstanders van gratis kinderopvang is de verkiezingsuitslag van deze week goed nieuws. De kans om je kind vanaf 2029 vrijwel gratis naar kinderdagverblijf of naschoolse opvang te sturen, lijkt iets groter geworden.

D66, VVD, CDA en GroenLinks-PvdA pleitten er in hun verkiezingsprogramma's voor door te gaan met de plannen voor gratis opvang - en samen hebben ze een ruime meerderheid in de nieuwe Tweede Kamer. Het CDA wil daarbij wel dat ouders met een hoger inkomen ook een hogere eigen bijdrage blijven betalen.

Kort vóór de verkiezingen stemde de ministerraad in met een wetsvoorstel van demissionair staatssecretaris Jurgen Nobel (Participatie, VVD) om kinderopvang per 2029 gratis te maken, een plan dat in delen van de sector tot grote onrust heeft geleid. Het wetsvoorstel is nu voorgelegd ter internetconsultatie. Partijen uit de sector en betrokken burgers kunnen er tot eind november op reageren. Tweede en Eerste Kamer stemmen er later over.

Volgens dit plan betaalt de overheid straks de subsidie voor kinderopvang rechtstreeks aan kinderdagverblijf, gastouderbureau of naschoolse opvang. Ouders betalen nog maar 4 procent van de kosten zelf, ongeacht hun inkomen. Iedere ouder die in Nederland werkt of studeert, mag zijn kind straks tot vijf dagen per week gesubsidieerd naar de opvang brengen.

Hoe dit wetsvoorstel in de praktijk uitpakt, vertelt het demissionaire rompkabinet van VVD en BBB in een toelichting van 118 pagina's. Hierin bevestigt het kabinet de vrees van deskundigen dat het nieuwe stelsel zal leiden tot grotere ongelijkheid tussen rijke en armere gezinnen. Het plan geeft ouders met de hoogste inkomens vele duizenden euro's voordeel per jaar, terwijl het voor mensen met een lager inkomen juist lastiger en duurder kan worden een kind naar de opvang te brengen.

Uit de toelichting blijkt dat het kabinet hoge kosten en een reeks risico's accepteert om één groot doel te bereiken: definitieve afschaffing van de kinderopvangtoeslag. Die leidde tot „fundamentele problemen” in de vorm van hoge terugbetalingen, waardoor ouders in de financiële problemen konden komen - met de Toeslagenaffaire als meest schadelijke uitkomst. Vijf observaties uit het wetsvoorstel:

Rijkste ouders profiteren het meest

Bij de huidige kinderopvangtoeslag werkt het zo: hoe meer ouders verdienen, hoe minder toeslag ze krijgen. Voor ouders met de laagste inkomens vergoedt de overheid nu al 96 procent van de opvangkosten. De hoogste inkomens krijgen bij het eerste opgevangen kind 33 procent van de kosten vergoed, en 67 procent van de kosten voor een tweede of derde kind. In het nieuwe stelsel van 'gratis' opvang verdwijnt dat onderscheid. Bij iedereen die een kind naar de opvang brengt, vergoedt de overheid straks 96 procent.

Het logische gevolg is dat de rijkste ouders het meest van deze omslag profiteren. Dat voordeel kan flink oplopen, blijkt uit een rekenvoorbeeld dat het kabinet geeft. Een alleenstaande ouder met een modaal inkomen die twee jonge kinderen twee dagen in de week naar de dagopvang brengt, is in het nieuwe stelsel 1.450 euro per jaar goedkoper uit. Gezinnen die twee keer modaal verdienen, zijn in dit voorbeeld met twee kinderen ruim 5.000 euro goedkoper uit. Voor gezinnen met een gezamenlijk inkomen van 138.000 euro of hoger, bedraagt het financiële voordeel ruim 13.000 euro.

Volgens het demissionaire kabinet kan dit niet anders. Als de hoogte van de financiële steun afhankelijk blijft van hoeveel ouders verdienen, blijft het risico bestaan

Het kabinet wil vanaf 2029 een **andere manier** van financiering van de kinderopvang.
FOTO KEES VAN DE VEEN

schuwden in 2023 dat invoering van bijna gratis kinderopvang de kansengelijkheid tussen kinderen zou vergroten. CPB en SCP riepen het kabinet toen op de plannen te „heroverwegen” en eraan vast te houden dat rijkere ouders een groter deel van de opvangkosten zelf betalen.

Het demissionaire kabinet gaat bewust tegen deze adviezen in, schrijft staatssecretaris Nobel in de toelichting, „vanwege de fundamentele problemen met het huidige financieringsstelsel”. Het kabinet kiest ervoor „een eenvoudiger stelsel te realiseren waarin ouders geen risico's meer lopen. Het laten vervallen van de inkomensafhankelijkheid maakt daar een belangrijk onderdeel van uit.”

Gratis opvang is niet goedkoop

De kosten van het nieuwe financieringsstelsel zullen drukken op het huishoudboekje van het aanstaande kabinet, dat de komende jaren waarschijnlijk toch al miljarden euro's moet bezuinigen. Bij het bekendmaken van de plannen schreef staatssecretaris Nobel dat de invoering van gratis kinderopvang leidt tot een „intensivering” van structureel 3 miljard euro per jaar. Daarmee zouden de totale kosten voor de kinderopvang uitkomen op circa 8,6 miljard euro per jaar.

In de toelichting bij het wetsvoorstel rekt het kabinet zelfs met iets ruimere bedragen: het nieuwe stelsel gaat vanaf 2029 structureel 3,4 miljard euro méér kosten dan nu. Dat brengt de jaarlijkse kostenpost voor kinderopvang op 9 miljard euro. Om dat in perspectief te plaatsen: het is meer dan de Nationale Politie jaarlijks ontvangt (8,5 miljard) en komt in de buurt van de uitgaven aan het basisonderwijs (11 miljard).

De jaarlijkse extra uitgave van 3,4 miljard is groter dan wat Nederland vanaf 2027 aan ontwikkelingshulp uitgeeft (3,1 miljard), het bedrag dat het kabinet dit jaar vrijmaakte om financiële tekorten in de jeugdzorg op te lossen (3 miljard) en de tegemoetkoming voor gestegen stookkosten tijdens de energiecrisis van 2022 (2,8 miljard).

De kosten lopen de komende jaren al op. Het kabinet verhoogt stapsgewijs de toeslagen die ouders ontvangen, omdat in één keer overgaan op vrijwel gratis opvang in januari 2029 een „marktschok” zou veroorzaken, waarbij de vraag explodeert terwijl er veel te weinig opvangplekken zijn.

Door stapsgewijze verhoging moet de vraag geleidelijk toenemen en krijgen aanbieders de tijd om meer opvangplekken te creëren. Verhogen van de toeslagen maakt de kinderopvang komend jaar 280 miljoen euro duurder, in 2027 komt er 850 miljoen euro bij en in 2028 nog eens 750 miljoen.

Onzeker of ouders méér gaan werken

De investering in vrijwel gratis kinderopvang helpt bij het „stimuleren van de ar-

beidsparticipatie”, schreef Nobel in september aan de Kamer. In de toelichting bij het wetsvoorstel erkent de staatssecretaris dat het om een „beperkte toename” kan gaan. Hij verwijst naar eerder onderzoek van CPB en SCP, waarin werd bevestigd dat invoering van gratis kinderopvang naar verwachting leidt tot slechts 0,2 procent méér werkende ouders, ofwel 15.000 arbeidsplaatsen extra.

Volgens directeur Marjet Winsemius van Stichting Voor Werkende Ouders is dat waarschijnlijk een onderschatting. „Wij peilen dit al jaren bij ouders en komen op veel hogere percentages uit: ouders zeggen tussen de 17 en 20 procent meer te gaan werken bij gratis opvang. En vergeet niet dat het afschaffen van de toeslagen een groot verschil maakt. Veel ouders durven die niet aan te vragen uit angst voor hoge terugbetalingen en blijven liever thuis. Die angst valt straks weg.”

Het kabinet rekent erop dat de vraag naar opvang in 2031 circa 23 procent hoger ligt dan nu. Het hoopt daarbij ook op een cultuuromslag, waarbij thuisblijfmoeders vaker aan het werk gaan doordat er goedkope opvang is. „Op de langere termijn kan de nieuwe financiering mogelijk bijdragen aan een cultuurverandering over het gebruik van formele kinderopvang en daarmee het aantal gewerkte uren van de tweede verdienster.”

Nog veel voorbereiding nodig

Voordat het nieuwe stelsel succesvol kan worden ingevoerd, moet nog veel gebeuren. Kinderopvangorganisaties krijgen waarschijnlijk te maken met een grotere administratieve druk omdat ze meer financiële gegevens moeten bijhouden, en moeten zich daarop kunnen voorbereiden. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid moet een nieuw toezichthoudend orgaan in het leven roepen, waarbij ambtenaren controleren of aanbieders zich aan de regels houden. Er zijn nieuwe ict-systemen nodig om de verstrekking van overheidssubsidies aan kinderopvangorganisaties in goede banen te leiden.

In de toelichting bij het wetsvoorstel benoemt het kabinet nog een aantal risico's. Zo kan de grotere vraag naar opvang leiden tot langere wachtlijsten, een toenemend personeelstekort (nu 6.000 mensen) en een tijdelijk lagere kwaliteit van opvang, omdat de „marktconomische prikkel om te concurreren op kwaliteit kleiner wordt”. En er is het risico dat ouders te ruime contracten afsluiten en hun kind niet alle dagen naar de opvang brengen.

Maar, benadrukt het kabinet: niets is definitief. De huidige plannen worden eerst nog onderworpen aan een evaluatie en een uitvoeringstoets die meer inzicht moet geven in de precieze gevolgen en de kosten. Ook wil het kabinet met betrokken partijen uit de sector in gesprek blijven om het voorstel verder uit te werken.

KINDEROPVANG

Kabinet ziet problemen gratis kinderopvang - maar zet toch door

Een meerderheid in de nieuwe Tweede Kamer wil doorgaan met de invoering van gratis kinderopvang vanaf 2029. Maar het plan is duur en kent grote risico's.

dat ouders te veel subsidie ontvangen omdat hun inkomen is gestegen (en ze dat niet tijdig hebben doorgegeven). Ook als die subsidie rechtstreeks naar de opvangorganisaties gaat, moet de overheid dan geld bij ouders gaan terugvorderen - en daar wil de politiek juist vanaf.

Lastiger voor ouders met minder geld

Tegelijkertijd dreigt de kinderopvang voor mensen met een lager inkomen juist minder toegankelijk te worden. De vraag naar kinderopvang is nu al groter dan het aanbod, waardoor in veel regio's wachtlijsten zijn. Als de opvang straks vrijwel gratis wordt, zal de vraag naar opvangplekken volgens het kabinet verder stijgen. Kinderopvangorganisaties kunnen dan hun tarieven gaan verhogen, omdat ouders „waarschijnlijk bereid zijn een hoger tarief voor kinderopvang te betalen”.

„Gegeven de al bestaande krapte in de markt kan dit leiden tot tariefstijgingen”, schrijft het kabinet. „Dit heeft risico's voor de toegankelijkheid van kinderopvang, in het bijzonder voor ouders met lage inkomens.” Omdat gezinnen met een inkomen

tot 45.000 euro nu al 96 procent van hun kosten vergoed krijgen, wordt de opvang voor hen in het nieuwe stelsel alleen maar duurder. „Dit zou de betaalbaarheid van opvang voor lagere inkomens kunnen beperken.”

Daar komt bij dat sommige ouders ook in het nieuwe stelsel meer dan 4 procent zelf zullen betalen. Kinderopvangorganisaties mogen bij ouders een hoger uurtarief in rekening blijven brengen dan het maximale uurtarief dat de overheid vergoedt.

Eerder dit jaar bleek uit onderzoek van belangenvereniging BOInK dat ruim de helft van de kinderdagverblijven en instellingen voor naschoolse opvang een hoger uurtarief rekent dan het maximum dat de overheid vergoedt. Een Kamermotie om het maximumtarief wettelijk vast te leggen, haalde in september een krappe meerderheid, maar „vanwege de complexiteit van de maatregel” staat dit niet in het huidige wetsvoorstel.

Deskundigen vreesden al langer dat het nieuwe stelsel tot groeiende ongelijkheid zou leiden. Planbureaus CPB en SCP waar-

” Dit heeft risico's voor de toegankelijkheid van kinderopvang

Het kabinet

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Onroerend goed

Te koop

Te koop in Landgraaf (Zuid-Limburg) 890 m² bouwgrond voor vrijstaande woning. In gezellig centrum van Waubach met supermarkten, winkels en restaurants. Vraagprijs € 185.000. Voor meer info: 06-12113289.

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
“AL MEER DAN 30 JAAR!”
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

Advertentie

Een **FlixBus** op weg naar Milaan stopt in het Duitse Konstanz. FOTO GIEL BONTE

Jan Benjamin

BRUSSEL

Glimmende bussen in alle maten en kleuren vullen begin oktober de beurshalen van Brussels Expo. Dubbeldekkers op waterstof, stadsbussen op biodiesel, elektrische touringcars met batterijen onder én op het dak. Er zijn bussen met koelkastjes en koffieapparaten voor de bestuurder, en met digitale routeprojecties op de zijramen. Wie rondloopt op Busworld Europe, de tweejaarlijkse vakbeurs voor de busindustrie, zou bijna vergeten dat de bus kampt met een hardnekkig imagooprobleem.

De bus, zeggen critici, is traag en oncomfortabel. Maar hij is ook goedkoop en, volgens de sector, duurzamer dan je denkt. Een standaardticket van Amsterdam naar Parijs kost 38 euro, aldus de Nederlandse brancheorganisatie, tegen ruim 190 euro voor de trein en meer dan 200 euro voor een vlucht. Volgens de branche is de CO₂-uitstoot per reiziger per kilometer vergelijkbaar met die van de trein, als je de aanleg van snelwegen niet meetelt, en veel lager dan die van auto en vliegtuig.

Europees marktleider FlixBus pro-

INTERVIEW **OPENBAAR VERVOER**

FlixBus-oprichter Daniel Kraus: ‘De bus is weer cool geworden’

Traag en oncomfortabel? Het Duitse Flix veranderde in twaalf jaar het imago van de langeafstandsbus. Het ‘techbedrijf in mobiliteit’ verdient er goed geld mee, al in veertig landen. En het heeft inmiddels ook eigen treinen. „Soms is de trein logischer, soms de bus.”

beert al twaalf jaar het ongunstige beeld van de bus te kantelen. Het bedrijf, opgericht in 2013, rijdt sinds tien jaar ook in de Benelux. Dat jubileum vierde FlixBus begin oktober in een hoekje van hal 11 op Busworld. De eerste bus van Flix reed op 21 mei 2015 van Amsterdam naar Brussel.

Inmiddels is het Duitse moederbedrijf Flix SE uitgegroeid tot een miljardenconcern met bussen én treinen in meer dan veertig landen op vier continenten. Binnenkort volgt Australië. In Nederland heeft FlixBus een marktaandeel van zo’n 85 procent in het internationale busvervoer. Hier rijden dagelijks meer dan honderd internationale FlixBussen.

In 2019 nam het concern de kwakkelende concurrent Eurolines over, in 2021 volgde het Amerikaanse Greyhound. Flix boekte in 2023 een omzet van ruim 2 miljard euro, een derde meer dan een jaar eerder. Het brutobedrijfsresultaat groeide van 7 miljoen euro (in 2022) naar 104 miljoen (in 2023). Over 2024 zijn nog geen cijfers bekend.

Flix is groot in bussen, maar noemt zich geen busbedrijf. De onderneming vindt zichzelf een „techbedrijf in de mobiliteitssector”. Flix bezit geen voertuigen en heeft geen chauffeurs in dienst. Bussen en bestuurders worden gehuurd van lokale vervoerders. Dat zijn vaak familiebedrij-

ven die dankzij FlixBus een ‘professionaliseringsslag’ maken. Alleen Booking.com voor bussen verzorgt Flix de planning, marketing en digitale infrastructuur. *As-set-light*, heet die strategie, activa-arm.

Op Busworld in Brussel vertelt FlixBus-medeoprichter Daniel Krauss, verantwoordelijk voor technologie en personeel, over duurzaamheid, de treinambities van Flix en het hardnekkige imago van de bus.

U noemt de bus een van de duurzaamste vormen van vervoer, maar in maart werd FlixBus in Duitsland op de vingers getikt vanwege misleidende ‘groene claims in reclames. Is dat geen vorm van greenwashing?

„We hebben die uitspraak uiteraard gerespecteerd en onze communicatie aangepast. Maar feitelijk klopt onze stelling: een dubbeldekker met tachtig zitplaatsen is veel milieuvriendelijker dan een SUV met hoogstens vier inzittenden. Dat is wetenschappelijk onderbouwd.

„De transitie naar duurzaam busvervoer versnelt langzaam maar zeker. Je ziet dat hier op de beurs in Brussel – niet alleen bij stadsbussen, maar nu eindelijk ook bij touringcars. Wij hebben de afgelopen jaren verschillende initiatieven gesteund, bijvoorbeeld met biogasbussen in de Benelux. En we kijken serieus naar

waterstof en batterij-elektrische bussen.”

Toch zeggen experts dat zware batterijen de langeafstandsbus economisch moeilijk maken. Wanneer verwacht u een doorbraak in batterijtechnologie die ook commercieel rendabel is?

„Dat is inderdaad de grootste uitdaging. De batterijen zijn zwaar, waardoor minder ruimte overblijft voor passagiers. Daarmee stijgen de totale kosten van een bus, de *total cost of ownership*. Dat is een belangrijk gegeven, zeker voor onze buspartners.

„We zien de meeste vooruitgang nu in India, waar de overheid opladen en aanschaf van elektrische bussen sterk stimuleert. In Europa is infrastructuur nog het struikelblok. Het moet makkelijker worden om snel en efficiënt te laden. En de totale kosten moeten omlaag, anders blijft de transitie afhankelijk van subsidies.”

In Duitsland is Flix inmiddels ook actief met treinen, onder de naam FlixTrain. Uw bedrijf klaagt regelmatig dat op het spoor sprake is van oneerlijke concurrentie met nationale spoorbedrijven. Waar zit dat in?

„In Frankrijk zijn de tarieven voor het gebruik van het spoor bijvoorbeeld extreem hoog. Daarom rijden daar nog geen Flix-Trains. Als die prijzen eerlijker en lager zouden zijn, zouden we veel sneller uitbreiden. Concurrentie bezorgt de reiziger betere en goedkopere diensten – dat is precies wat liberalisering zou moeten opleveren.”

Anders dan bij de bussen werkt Flix op het spoor nauwelijks met andere vervoerders, en neemt u de treinen in eigen dom. In maart bestelde u 65 hogesnelheidstreinen voor 2,4 miljard euro. Gaan die ook rijden in Nederland?

„We beginnen in Duitsland, maar hebben nadrukkelijk heel Europa in het vizier. De treinen die wij hebben gekozen zijn geschikt voor al het spoor in Europa. Ze kunnen ook hier in de Benelux rijden, en in Scandinavië.”

U pleit voor een Europees model waarin de overheid railinfrastructuur financiert, zoals in Nederland met NS en ProRail. Waarom?

„Omdat het transparanter en efficiënter is. In landen als Duitsland en Frankrijk lopen de subsidies via grote conglomeraten, de traditionele spoorvervoerders, die zowel infrastructuur beheeren als treinen exploiteren. Dan weet je nooit precies waar het geld terechtkomt.

„In Italië is de infrastructuur losgekoppeld en gesubsidieerd, en dat werkt uitstekend. Als overheden direct investeren in spoorwegen, komt dat de kwaliteit én de prijs voor de reiziger ten goede.”

In de VS heeft de aanleg van hogesnelheidslijnen, zoals in Californië, veel last van politieke tegenwind. Hoe schadelijk is dat?

„Zeer schadelijk. Grote infrastructuurprojecten duren langer dan de termijn van vier of vijf jaar waarin politici denken. Dat geldt niet alleen voor de VS, maar soms ook voor Europa.

„In de Verenigde Staten is de financiering versnipperd, waardoor projecten vertraging oplopen. Dat is jammer, want historisch had het land een uitstekende infrastructuur. Maar na de opkomst van de auto is die verwaarloosd.

„In Europa doen we het beter dankzij publieke financiering. Toch moeten we blijven beseffen dat zulke projecten maatschappelijke beslissingen zijn – geen individuele investeringen. Als je de maatschappelijke baten meerekent, leveren ze uiteindelijk wél rendement op.”

U had vorig jaar plannen voor een beursgang, maar koos uiteindelijk voor investeerders EQT en Kühne. Zij namen een belang van 35 procent in Flix. Waarom ging u toch niet naar de beurs?

„Een beursgang is slechts één manier om groei te financieren. Toen het busvervoer na corona weer sterk opleefde, hebben

we een introductie op de beurs onderzocht, maar het klimaat was niet gunstig. EQT en Kühne boden meer ruimte voor onze langetermijnvisie, vooral wat betreft onze treinplannen.

„De aandelenmarkt kijkt meestal één kwartaal vooruit, terwijl je in het spoor tien jaar vooruit moet kijken. Deze strategische investeerders begrijpen dat. Bovendien bezit FlixTrain een deel van zijn treinen zelf, wat hun interesse versterkt.

„Kühne, grootaandeelhouder van het logistieke concern Kühne+Nagel, begrijpt bovendien ons bedrijfsmodel goed. Ook zij werken veel met externe vervoerders en richten zich vooral op digitale systemen.”

Waar liggen op dit moment de grootste groeikansen voor Flix?

„We groeien stabiel in onze kernactiviteit, de bussen. In de Benelux zijn we nu in elke regio actief, en we zien flinke groei in het Verenigd Koninkrijk. In Spanje is de busmarkt nog niet geliberaliseerd, dus daar ligt veel potentieel. Verder willen we internationaal groeien: de komende tijd in Mexico, Peru en Australië.

„Daarnaast geloven we dat de treinmarkt nog groter is dan de busmarkt. Ze zijn complementair: soms is een trein logischer, soms een bus. De trein kan tien keer meer mensen vervoeren, de bus is flexibeler en vraagt geen nieuwe infrastructuur.”

Kunt u een voorbeeld geven van een route waar de bus beter is dan de trein?

„Een klassiek voorbeeld is München–Zürich. Daar zijn bussen efficiënter. Ook tussen Amsterdam en Groningen en Amsterdam en Terneuzen zijn bussen een goed alternatief. Of naar steden in Noord-Duitsland. Soms omdat de treinverbinding ontbreekt, soms omdat het prijsverschil groot is. We willen geen concurrent zijn van de bestaande vervoerders.”

In 2019 zei u in de Financial Times dat u busreizen weer ‘cool’ wilde maken. Is dat gelukt?

„Ja, absoluut. We vervoerden vorig jaar bijna 100 miljoen mensen. Tien jaar geleden dacht in Europa bijna niemand aan een bus voor internationale reizen, nu kent iedereen FlixBus.

„We hebben het imago veranderd door te investeren in comfort, digitale boeking en betrouwbare dienstregelingen. In de VS, waar Greyhound ooit symbool stond voor armoede, hebben we het imago zelfs kunnen opkrikken. De bus is nu de betaalbare, duurzame en toegankelijke manier van reizen geworden. En dat vinden mensen niet alleen handig – ze vinden het ook weer cool.”

Langeafstandsbus

De vergeten groente van internationaal reizen in Europa

De langeafstandsbus zoals die van het Duitse FlixBus en het Franse Blablacar Bus is de „vergeten groente” van het internationaal reizen in Europa. Dat stellen onderzoekers van het Nederlandse Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid in hun rapport *Als beste uit de bus?* (mei 2025).

„De bus is bij een deel van de Nederlanders niet bekend en kampt met een negatief imago”, schreven Matthijs de Haas en Koen Arendsen in hun rapport. En dat is zonde, vinden ze. „Wanneer het lukt om de bekendheid te vergroten en de beeldvorming over comfort en reistijd bij te stellen, kan deze bus een grotere rol gaan spelen in het reizen van en naar Nederland.”

De langeafstandsbus kan reizen en de internationale bereikbaarheid helpen verduurzamen, aldus de onderzoekers. De Haas en Arendsen zien een verschuiving voor zich: van trein naar bus en van vliegtuig naar trein. „Het zijn met name degenen die momenteel voor de trein zouden kiezen bij een reis naar het buitenland die de bus als alternatief vervoermiddel zien. Luchtvaartreizigers zien eerder de trein of de auto als alternatief.”

Voor al het gaat om stedelijke bestemmingen over afstanden tot grofweg 500 kilometer, lijken busdiensten waarvoor je losse tickets kan boeken potentie te hebben, schrijven ze. „En ook voor bestemmingen tot grofweg 1.000 km waarbij je ’s nachts kan reizen of waar je per trein of vliegtuig niet kan komen (zoals wintersportgebieden).”

Daarvoor, stellen beide onderzoekers, is het wel nodig de bekendheid van de langeafstandsbus te vergroten en de beeldvorming over comfort en reistijd van deze vervoerwijze te verbeteren. Ongeveer drie op de tien Nederlanders zijn geheel niet bekend met het bestaan van internationale busdiensten, schrijven ze.

Een probleem is de elektrificatie van de langeafstandsbus. Voor afstanden van pakweg 500 kilometer en verder zou je nu nog zulke zware accu’s moeten meenemen dat er veel minder ruimte is voor passagiers.

Advertentie

xxx

AMSTERDAM

Regio Amsterdam en omstreken

De vele gezichten van

KATHARINA

De vrouw van Maarten Luther als toonbeeld van de tijd

luther

museum

amsterdam

24.10.2025

25.01.2026

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

REPORTAGE **CONSUMENTENVERTROUWEN**

In niet meer zo *fabulous* Las Vegas zie je de scheurtjes in de Amerikaanse economie

Macrocijfers geven aan dat het met de Amerikaanse economie best goed gaat. Maar een bezoek aan Las Vegas, symbool van overvloed en onbezorgde consumptie, leert dat er wel degelijk zorgen zijn. „Hoe het met Las Vegas gaat, laat zien hoe het met de Amerikaanse consument gaat.”

Door **Milo van Bokkum**

De consumptieve groei komt in toenemende mate van een kleine groep rijken. Aan de onderkant van de economie tekenen zich juist problemen af. FOTO JUSTIN SULLIVAN/GETTY IMAGES

LAS VEGAS

Sybil Hill (63) kan in casino The LINQ haar ogen niet afhouden van de gokkers achter de slot machines. Ze vindt het een fascinerend tafereel, maar gaat zelf absoluut geen gokje wagen; ze heeft haar geld hard nodig. „Ik probeer mezelf er maar van te overtuigen dat je voedsel soms best kan missen, zoveel kosten mijn boodschappen tegenwoordig.”

Hill is met twee zussen in Las Vegas voor een ‘4D-voorstelling’ van *The Wizard of Oz*. Ze werkt op het tandheelkundig instituut van de universiteit in Denver en maakt zich grote zorgen over de economie. „Laatst vertelde de directie ons dat ze geen idee hebben waar het heen zal gaan met de financiering.” De regering-Trump heeft bezuinigd op het budget van de universiteit. „Het personeel hier op het vliegveld krijgt intussen geen geld vanwege de shutdown. Er is zoveel onzekerheid. En we hebben nog maar nauwelijks van Trump geproefd, we hebben nog jaren te gaan.”

Het consumentenvertrouwen in de Verenigde Staten staat op een vergelijkbaar laag niveau als tijdens de financiële crisis van 2008. Dat is een van de factoren die groeiend ongemak veroorzaakt bij economen over de Amerikaanse economie. Daarbij valt soms ook de term recessie.

Op het eerste gezicht is er niks aan de hand. Volgens veel klassieke indicatoren staat de economie in de VS er prima voor. De werkloosheid is laag (4,3 procent in augustus - door de shutdown is er geen cijfer over september) en de economie groeit met zo’n 2 procent op jaarbasis, volgens het IMF. De impact van Trumps invoerheffingen lijkt beperkt, hoewel de inflatie is opgelopen van ruim 2 procent op jaarbasis in het voorjaar tot 3 procent in september.

Toch groeit de vrees dat hierachter een veel slechter beeld schuilgaat - een beetje zoals het vuil zich opstapelt achter de sprookjesachtige façades van The Strip, van Venetiaanse paleizen tot middeleeuwse kastelen en de goudglimmende Trump-tower. Waarom nemen bedrijven niemand aan, of gaan ze over tot ontslagrondes? Waarom stijgt het aantal wanbeta-

lingen op autoleningen? En waarom daalt het aantal Amerikaanse toeristen in Las Vegas?

Om te zien of er iets misloopt in de grootste economie van de wereld, bracht *NRC* twee dagen door in Las Vegas, dat geldt als conjuncturele barometer. De gok- en entertainmentstad is van oudsher geliefd bij arm en rijk, jong en oud, Democratisch en Republikeins. „Hoe het met Las Vegas gaat, laat zien hoe het met de Amerikaanse consument gaat”, zegt Andrew Woods, econoom aan de University of Nevada, aan de telefoon.

Las Vegas staat niet alleen bekend als stad van consumptie en overvloed, het is ook de belangrijkste plek voor vakbeurzen in de VS. Dagelijks komen hele bedrijfstakken samen in het enorme congrescentrum, van techsector tot tal van traditionele industrieën. De stemming in het bedrijfsleven kan je nergens beter proeven dan hier.

DINSDAG, 10:00
Bevroren economie

De aanwezigen leggen hun rechterhand op hun hart. Metalcon 2025, de 34ste vakbeurs op het gebied van metaalproducten voor de bouw, opent met een zangeres die onder een Amerikaanse vlag gepassioneerd het volkslied zingt. Achter de microfoon weet ze het geluid van de metaalbewerkingsmachines te overstemmen.

In zijn openingspresentatie toont Michael Fitzgerald, werkzaam voor marktanalist Argus, een dramatische grafiek: de invoer van staal in de Verenigde Staten is de afgelopen maanden compleet ingestort. „Maar de prijzen zijn gelijk gebleven of gedaald.”

Weinig sectoren zijn zo hard geraakt door Trumps importheffingen als de metaalindustrie. Op aluminium en staal uit het buitenland drukken torenhoge heffingen: voor veel landen geldt een tarief van 50 procent. Uit Canada komt vrijwel niks meer de VS binnen.

Wie op Metalcon paniek verwacht over gestegen prijzen - logisch bij verminderd aanbod - krijgt daar niets van te zien. Vraag je eens rond tussen de staalfabrikanten, dakprodu-

centen en framebouwers op de beurs, dan hoor je vooral dat de economie stilstaat. „De vraag is niet echt geweldig”, mompelt Jim Eserman, van de gelijknamige staalhandel.

Het Amerikaanse bbp mag dan groeien, veel sectoren dragen daar nauwelijks aan bij. In de Amerikaanse bouw is sprake van stagnatie, merk je op Metalcon. En ook de (auto-)industrie staat grotendeels stil. Dat reflecteert zich in een staalprijs die door heffingen wel iets is gestegen, maar die nog altijd veel lager is dan vorig jaar, bleek uit een analyse van *The Wall Street Journal*.

In feite is de Amerikaanse economie „bevoren”, schreef econoom en Nobelprijswinnaar Paul Krugman eind oktober. Banengroei is er niet, en de langdurige werkloosheid (langer dan zes maanden) steeg deze zomer hard. De grote supermarktketen Walmart en gereedschapsfabrikant JPMorgan Chase en Goldman Sachs zeggen voorlopig geen personeel aan te nemen.

De laatste dagen brengen ook verontrusten de ontslagrondes. Zo moeten bij webwinkel Amazon duizenden mensen vertrekken. Economen proberen te achterhalen welke rol de opmars van kunstmatige intelligentie (AI) hierbij speelt, maar importheffingen en zorgen over de economie lijken ook verantwoordelijk. „Ik denk dat Trumps wispelturige beleid grote onzekerheid creëert [...] wat bedrijven ervan weerhoudt te investeren”, schreef Krugman. Zorgen over de arbeidsmarkt drijven de centrale bank, de Fed, er woensdag toe de rente met een kwart procentpunt te verlagen.

Mensen op Metalcon zijn niet happig hierover te praten. De stand van de economie ligt nu politiek gevoelig. Een groot Amerikaans staalbedrijf, dat in theorie zou moeten profiteren van de invoerheffingen, merkt daar vooralsnog weinig van, vertelt een vertegenwoordiger die niet met naam in de krant wil. Ze kunnen direct meer gaan produceren nu het buitenlands staal wegvalt, zegt hij - maar de vraag ernaar blijft uit.

Mitch Kowalski van staalhandelaar United Steel hoopt dat zijn bedrijf nog zal profiteren van de heffingen. Het maakt deel uit van SDI, eveneens een Amerikaanse staalfabrikant. „We hadden gedacht dat de prijzen eerder

zouden gaan stijgen. We hopen dat het nog komt.” Daarna wendt hij zich af.

DINSDAG, 15:00
AI-investeringen

Naar wie steek je je middelvinger op als je bijna wordt aangereden door een zelfrijdende auto? De Zoox-taxi met broers John (47), Nick (47) en Dustin Landers (44) is met een schok tot stilstand gekomen in de buurt van het Vrijheidsbeeld - althans, een kleine kopie ervan. Oorzaak blijkt een plotseling overstekende voetganger. Boos kijkt de man naar het wagentje met de drie broers uit Sacramento.

Dustin begint te lachen. „Wij rijden niet, *du-de*”, roept hij naar de man.

Amazon kocht start-up Zoox in 2020 voor meer dan een miljard dollar. De ontwikkelaar van een zelfrijdende taxi voert sinds kort gratis testritten uit in Las Vegas, met wagentjes die lijken op een broodrooster met wielletjes. Anders dan grote concurrent Waymo, in handen van Google en volop actief in meerdere Amerikaanse steden, heeft Zoox een eigen voertuig ontwikkeld, zonder stuur, met plaats voor vier passagiers die tegenover elkaar zitten.

In de huidige AI-hausse gaat de meeste aandacht uit naar chatbots en investeringen in datacenters, chips en personeel. Maar miljardenbedragen voor de ontwikkeling van autonome voertuigen zijn hier niet zo goed een reflectie van. Alle grote AI-namen werken eraan: OpenAI bouwt software voor die voertuigen, evenals Nvidia. Amazon, Tesla en Google proberen eigen taxibedrijven op te zetten.

De enorme bedragen die techbedrijven op dit moment in AI stoppen - dit jaar 375 miljard dollar, volgens bank UBS - vertekenen het beeld van de Amerikaanse economie, zeggen sommigen. Moody’s-econoom Mark Zandi claimt dat de Amerikaanse economie zonder AI-investeringen mogelijk al in een recessie zou verkeren. Volgens hem geldt dat in feite al voor 22 staten die leunen op landbouw en industrie. Het grote risico,

Een barman wacht op klanten in een bar in Las Vegas. FOTO JUSTIN SULLIVAN/GETTY IMAGES

Vervolg van pagina E19 »

aldus Zandi, is dat dit overslaat op de economische reuzen New York en Californië.

De dominantie van AI-investeringen is extra riskant gezien de zorgen over een financiële bubbel. Als die knapt, kunnen de gevolgen voor Amerika desastreus zijn. Het zou ook de beurs omlaag trekken, voor veel Amerikanen nu een bron van welvaart.

Amazon mag miljarden in de technologie steken, de Zoox-autootjes hebben nog veel te leren. Het bedrijf belooft dat ze over The Strip rijden, maar in de praktijk kiezen ze voortdurend rustige straten langs de achterkant van hotels. De app functioneert ook niet altijd goed. De broers Landers hebben lang moeten wachten op een wagentje, en ze kunnen alleen afgezet worden bij casinohotel New York New York – waar ze niet moeten zijn.

Toch zijn ze enthousiast. Ze roemen de coupé-opstelling. Dustin kiest op een schermpje muziek van Billy Joel. „Dit is de toekomst”, zegt hij. „In de jaren negentig hadden we ons dit toch nooit kunnen voorstellen?”

WOENSDAG, 09:15
Rijkere rijken, armere armen

Op de Pool Spa Patio Expo hangt een chloorlucht. De bezoeker baant zich een weg tussen jacuzzi's, sauna's en zwembaden – sommige met water, uit een enkele steekt zelfs de luchtpijp van een snorkelset.

In een zaal vol zwembadbouwers heeft marktanalist Scott Hackworth goed nieuws voor de aanwezigen. „Een gemiddeld zwembad kost 100.000 dollar. De groep waar jullie aan verkopen, heeft geld en blijft uitgeven.” De 10 procent hoogste inkomens in de VS is inmiddels goed voor pakweg de helft van de consumentenuitgaven, aldus Hackworth. „En het gat [met het armere deel] wordt groter.”

Het optimisme spat de zaal uit. Het publiek stemt per telefoon in een digitale poll. De uitslag verschijnt op het scherm: 38 procent verwacht volgend jaar groei van zijn bedrijf.

Rijkere rijken zijn voor zwembadbouwers fijn, maar in de VS heerst veel ongemak over de trend van een 'K-vormige' economie. De letter staat voor een welvaartsgrafiek waarbij twee lijnen steeds verder uit elkaar lopen.

De consumptieve groei komt in toenemende mate van een kleine groep rijken, die onder meer op de beurs veel geld hebben verdiend. Aan de onderkant van de economie tekenen zich juist problemen af. Een toenemend aantal Amerikanen heeft moeite zijn autolening af te betalen, meldde ratingbureau Fitch eind oktober. Er zijn ook signalen dat consumenten goedkopere producten zoeken, meldde retailketen Walmart. Chipotle, een fastfoodketen voor Mexicaans eten, zei woensdag te merken dat mensen minder uit eten gaan.

Hardnekkige inflatie en beperkte inkomens-

groei lijken hiervoor de reden. Sommigen zien hier ook de verklaring voor de – qua bedrijvigheid – opvallend slechte zomer in Las Vegas. In augustus en september kwamen er circa 8 procent minder bezoekers dan een jaar eerder. Velen wijten dat aan buitenlanders die wegblijven, maar dat klopt niet, zegt econoom Andrew Woods van de University of Nevada. „Het beeld is gemengd. Minder Canadezen, meer mensen uit andere landen.”

Volgens Woods laat juist de bezoeker uit eigen land het afweten – en dan doelt hij niet op de rijken. „Op het vliegveld zie je nog steeds de *private jets*. Maar veel consumenten lijken onzeker over hun economische toekomst. Ze willen reizen, maar niet meer naar de dure plekken waar ze eerst heen gingen.”

Las Vegas was ooit een plek voor alle Amerikanen: je kon er redelijk betaalbaar slapen en eten. Inmiddels klinkt veel kritiek op hoe duur de stad is geworden. Een hamburgermenu bij een fastfoodtent in casino-resort Excalibur kost meer dan 22 dollar. Daarnaast reken je in de minimarkt ruim 7 dollar af voor een blikje Starbucks-ijskoffie.

„Na de pandemie was Las Vegas zo populair dat de prijzen enorm zijn gestegen”, zegt Woods. „Nu zijn we een beetje het slachtoffer van ons eigen succes. Consumenten gaan voorzichtiger met hun geld om en blijven hier weg.”

Het toeristenbureau – bekend van de slogan *What happens in Vegas, stays in Vegas* – probeert inmiddels het tij te keren. Spotjes over „*fabulous Las Vegas*” zijn niet weg te slaan uit Amerikaanse reclameblokken.

Straatverkoper Monty (47) merkt op The Strip nog weinig effect. Hij knutselt boeketten van palmbladeren, klant bepalen zelf wat ze betalen. „Vijf jaar geleden verdiende ik zo 300 dollar op een dag. Nu luk 150 met moeite.”

Mensen zijn onzeker over de toekomst, denkt hij. „Ze blijven aan de veilige kant.”

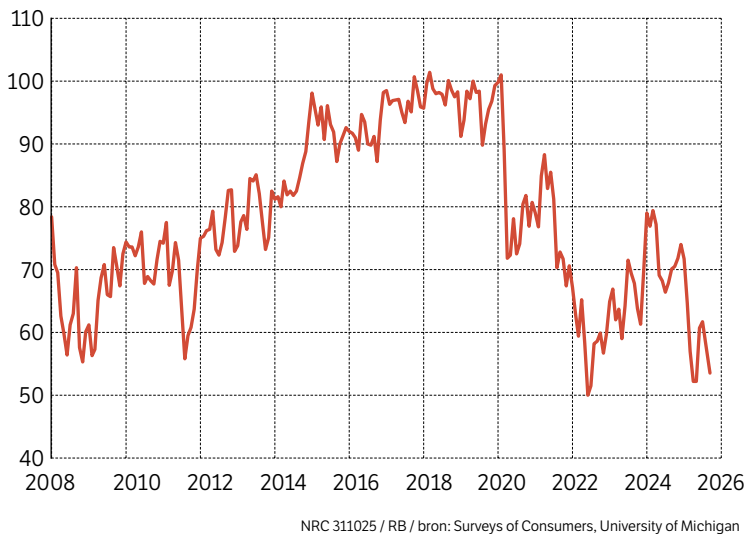
WOENSDAG, 15:00
Gekelderd
consumentenvertrouwen

Las Vegas te duur? Candy Powell (66) vindt de prijzen ronduit „belachelijk”. „Hierboven [bij casino The LINQ] is een bloody mary 25 dollar! Heb ik niet gedaan.”

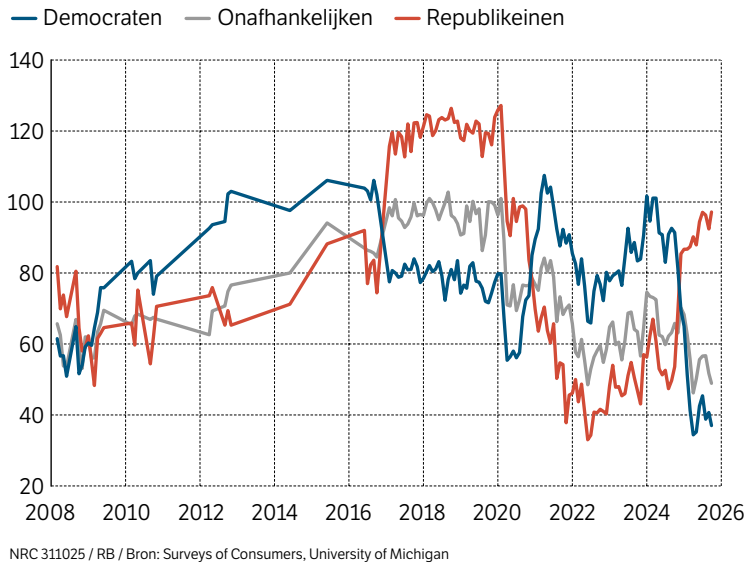
Powell is, net als haar zus Sybil Hill, erg bezorgd over de economie. „Ik werk in de tech-sector, ik zie dat bedrijven niet weten waar ze aan toe zijn. Ze twijfelen: moeten ze wachten met investeren of niet?”

De toonaangevende index van het consumentenvertrouwen die de University of Michigan maandelijks publiceert, kwam voor oktober uit op 53,6. Dat is vergelijkbaar met het dieptepunt van de financiële crisis van 2008. Voor de zomer lag het cijfer zelfs nog even iets

Amerikaans consumentenvertrouwen neemt af
Consumentenvertrouwen (index)

Consumentenvertrouwen VS per partij

Amerikaanse langetermijnwerkloosheid*
Percentage van de totale werkloosheid

* Mensen die langer dan 6 maanden werkloos zijn

NRC 311025 / RB / Bron: U.S. Bureau of Labor Statistics

lager, toen Trump net al zijn heffingen had ingevoerd. De stijging die volgde, is de afgelopen maanden volledig tenietgedaan.

Het onbehagen van consumenten over de economie kan een verslechtering in de hand werken: consumenten die zich zorgen maken, geven doorgaans minder uit.

Hoge prijzen bewerkstelligen dat pessimisme, zeggen onderzoekers. Econoom Krugman vermoedt bovendien dat de huidige economische chaos onder Trump niet alleen bedrijven onzeker maakt, maar ook consumenten. Dat kan verklaren waarom Democraten het indexcijfer zo sterk drukken: hun consumentenvertrouwen kwam uit op een ultralage 35,9. Republikeinen zijn sinds 2020 juist niet zo optimistisch geweest over de economie.

In The Venetian, een casino-resort waar gondelierszang klinkt, bekijken Mark (72) en Brenda (72) Langbehn het menu van restaurant

Sugarcane – hoofdgerechten zonder bijgerechten vanaf 29 dollar. Over de economie twijfelt Mark geen seconde: „Het gaat goed. Benzine kost 2,96 per *gallon*, dat was niet zo lang geleden meer dan vier dollar. Ja, er is nu een shutdown, maar dat is een tijdelijk politiek spel.”

Brenda: „Boodschappen zijn wel duur.”

Mark: „Niemand verlaagt de prijzen ooit nadat ze omhoog zijn gegaan. Maar wat de overheid nu doet, is veel beter dan twee jaar geleden.”

Wat was het probleem toen? Het stel uit Indiana lacht besmuikt, kijkt elkaar aan en zegt dan in koor: „Biden.” Hij kwam met veel te veel milieuregels, zegt Mark. „Niemand mocht meer zoeken naar olie.”

Misschien gaan ze hier vanavond wel eten. Duur? Dit zijn gewoon heel goede restaurants, werpen ze tegen. Mark: „We zijn op vakantie, oké?”

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • Recruitment • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

Product Consultant Packaging Machines

Bedrijf | GEA is een wereldleider in systemen voor de voedsel-, dranken- en farmaceutische industrie. Zij innoveren continu en streven naar duurzaamheid, waarmee ze bijdragen aan een betere toekomst. Functie | Technisch-commercieel adviseren van collega's en klanten, vertalen van machine mogelijkheden naar klantgerichte oplossingen, ondersteunen bij offertes, productpresentaties en trainingen, delen van marktinzichten, bijdragen aan productontwikkeling en ondersteunen van je sales teams binnen de voedselverwerkende industrie.

- 📍 Weert
- 📁 Engineering & Development
- 🎓 Bachelor/Master
- 🕒 +5 jaar
- 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Rob Engels, +31 6 455 788 00

HSE Manager

Bedrijf | Arkema Rotterdam maakt deel uit van Arkema Group en is een zelfstandige chemische plant met ca. 85 medewerkers. Op de site vindt o.a. de productie plaats van innovatieve producten voor de automotive- en landbouwindustrie. Functie | Je rapporteert als lid van het MT aan de Plant Manager en geeft leiding aan het HSE-team (2 medewerkers) en het QA-lab (1 manager, 1 supervisor en 3 medewerkers). Je vertaalt beleid naar actie en geeft richting aan (proces)veiligheid en milieu. Je leidt audits, bewaakt regelgeving en stimuleert het veiligheidsbewustzijn.

- 📍 Rotterdam
- 📁 Chemicals
- 🎓 Hbo/Wo Master
- 🕒 +5 jaar
- 💰 € 100.000 - € 110.000/jaar + auto + bonus

Contactpersoon YER:

Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

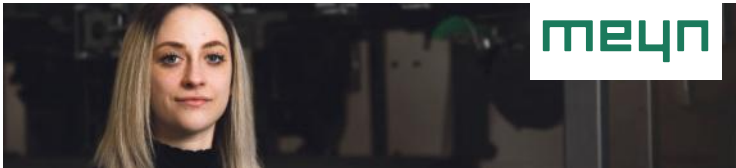
Solutions Consultant Food Processing Equipment

Bedrijf | GEA is een wereldleider in systemen voor de voedsel-, dranken- en farmaceutische industrie. Zij innoveren continu en streven naar duurzaamheid, waarmee ze bijdragen aan een betere toekomst. Functie | Ben jij technisch onderlegd en herken je commerciële kansen? In deze rol bij GEA ondersteun je internationale collega's met inhoudelijk advies over de machines en lijnen voor voedselverwerking – precies daar waar jouw expertise het verschil maakt. Regelmatig reizen, vooral binnen Europa, maakt jouw werk extra dynamisch.

- 📍 Bakel
- 📁 Engineering & Development
- 🎓 Bachelor
- 🕒 +5 jaar
- 💰 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Rob Engels, +31 6 455 788 00

Product Manager

Company | Meyn is a leading partner in the poultry processing industry, with expertise, equipment, systems, and services available worldwide. They are proud of their collaboration with renowned companies in over a hundred countries. Function | You will manage your product portfolio and lead new products and updates through the NPI process. You will work closely with the Chief Engineer and a multidisciplinary team to define technical solutions based on customer needs. Are you driven and analytical with a passion for innovation? Apply now and play a key role!

- 📍 Oostzaan
- 📁 Manufacturing
- 🎓 Bachelor
- 🕒 3-5 years
- 💰 €80,000 - €115,000/year

Contact person YER:

Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé com bineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

‘Ons doel is een passief inkomen, zodat we in principe niet meer hoeven te werken’

Lizette en Leon zijn dol op reizen. Ze werken hard en leven zuinig, omdat ze voor hun veertigste financieel vrij willen zijn.

Lizette: „We zijn momenteel op reis in Coral Bay in West-Australië. Het is heerlijk hier. Een beetje snorkelen, vissen, de zonsondergang bekijken.” Leon: „We slapen in een tent op het dak van onze gehuurde *four wheel drive*.” Lizette: „We zijn nu 34 en 38 en ons doel is over twee à drie jaar financieel onafhankelijk te zijn.” Leon: „Mensen denken altijd dat je daarvoor heel veel geld moet hebben, maar dat is niet zo. Ons doel is een inkomen van 4.000 netto in de maand. Dat willen we verwerven door verhuur van woningen in Indonesië.” Lizette: „Met financiële vrijheid bedoelen we dus niet dat je zo veel geld hebt dat je kunt gaan rentenieren. Want voordat je zover bent, ben je heel lang bezig. Dan moet je zeker een half miljoen op de bank hebben. Ons doel is een passief inkomen waar we van kunnen leven, zodat we in principe niet meer hoeven te werken en het hele jaar op reis kunnen zijn.” Leon: „Daarom zijn we nu bezig een of meer kleinere villa's te kopen op Lombok om voor toerisme te verhuren. Ook onderzoeken we andere mogelijkheden om passief inkomen te verwerven, bijvoorbeeld door online producten te verkopen of cursussen in ons vakgebied aan te bieden. Waar een wil is, is een weg, denken we. We zijn leergierig en praten veel met mensen die we online gevonden hebben of die we tijdens onze reizen hebben ontmoet. We ontmoeten veel mensen die voor langere tijd op reis zijn. Dan vragen we natuurlijk: ‘Hoe doen jullie dat?’ Zo hoor je interessante verhalen en daar leer je van.” Lizette: „We zijn zuiniger gaan leven. Eerst zijn we in een Excelbestand onze uitgaven gaan bijhouden. Toen bleek dat we 700 euro per maand uitgaven aan eten. Dat hebben we teruggesnoeid naar 70 euro per week. Ook zijn we van de Randstad naar Friesland verhuisd. We wonen nu in een goedkoop huis met een lage hypotheek in Noordwolde bij Wolvega. Dus we hebben lage lasten.” Leon: „Als stukadoor vind ik het leuk iets moois voor mensen te maken - wanden, plafonds - en te zien dat ze er blij van worden. Vooral met leemstuc, een natuurlijk product, werk ik graag. Tijdens het werk luister ik naar Radio 10 Gold met hits uit de jaren 70 en 80. Die zing ik ook mee. Het is

„Eerst zijn we in een Excelbestand onze uitgaven gaan bijhouden

Lizette en Leon in hun huis in Noordwolde (de foto's werden deze zomer genomen, voordat ze op reis gingen). FOTO'S MONA VAN DEN BERG

mooi gezond te zijn en te mogen werken.” Lizette: „Ik heb het reisblog *The Salty Beachbums* en help als SEO-specialist bedrijven met de vindbaarheid van hun website in Google. Dat doe ik volledig online. Ik heb een aantal vaste klanten en kan als ondernemer en *digital nomad* mijn eigen tijd indelen. Vaak ben ik evengoed nog bezig als we op reis zijn, vooral voor mijn reisblog, maar ook voor mijn andere werk - al probeer ik dat tot één dag per week te beperken. We zijn nu drie maanden op reis in Azië en Australië, begin december zijn we terug. Dan blijven we in principe weer negen maanden in Nederland.”

Doordeweeks slapen bij ouders Leon: „Ik werk van maandagochtend tot donderdagavond, van 7 uur 's ochtends tot 7 uur 's avonds. Dan sta ik te stuken. Op vrijdag doe ik mijn boekhouding en maak ik offertes. In totaal werk ik zo'n 55 uur per week. Daarmee verdien ik 50 tot 70K per jaar.” Lizette: „Mijn werk als online marketeer kost me 25 uur per week, mijn reisblog 8 uur. Mijn blog levert misschien 500 per maand op, mijn andere werk tussen de 2.000 en 3.000 euro netto.” Leon: „Mijn werk zit nog vooral in de Randstad. Doorde- weeks, van zondagavond tot donderdag, slaap ik bij mijn ouders in Katwijk. Daar heb ik een zolder voor mezelf met sportapparatuur - maar ik ben bezig mijn zaak ook in Friesland op te bouwen, dus er komt meer werk aan in Friesland.” Lizette: „We zijn bewust kinderloos. Dat hebben we al zo'n 8 jaar geleden besloten. Dat helpt ons ook om ons doel te bereiken en we zijn gehecht aan onze vrijheid. Het was geen moeilijke beslissing. Ik wist al op jonge leeftijd dat ik geen kindervens had. We zijn gelukkig met ons tweeën en kunnen doen en laten wat we willen.” Leon: „Ik denk er precies zo over. Ik vind het best leuk met mijn neefjes te voetballen, maar als je kinderen hebt, moet je elke week met ze naar het veld. En als ze groter zijn, komen ze in de puberteit. Daar heb ik geen zin in. Nu hebben we geen verplichtingen, we hoeven geen luiers te kopen, geen kids naar school te brengen en kunnen buiten de schoolvakanties op reis. Dat is een stuk goedkoper. Ik heb geen hekel aan kinderen, maar dit is voor ons de beste keuze.”

Lizette: „In Nederland doet eigenlijk iedereen een beetje hetzelfde: huisje-boompje-beestje. Alles kabbelt een beetje voort, op een vlakke lijn. Op reis beleeft je hoogtepunten, zie je prachtige dingen, en dat maakt het contrast met Nederland soms nog groter. We zijn misschien een beetje *thrillseekers* - altijd op zoek naar nieuwe prikkels en ervaringen. We zijn nu lekker aan het rondreizen. We zijn dol op Azië en bepalen nooit van tevoren precies waar we allemaal heen gaan. Het is *go with the flow*. Lekker impulsief. Misschien gaan we de laatste maand wel naar Thailand.”

Villa met zwembad op Lombok Leon: „Vanaf 60K kun je iets kopen op Lombok. We kijken naar een *one bedroom villa* met een zwembad, in een park met andere villa's. Zo'n woning kost al snel een ton. Natuurlijk is het wel spannend iets in een ver buitenland te kopen. Maar er zitten al veel Nederlanders in Indonesië en die kunnen ons dan weer vertellen hoe het werkt.” Lizette: „Zo'n villa verhuur je via een community en dat levert jaarlijks een bepaald rendement op. We hebben nu 50K gespaard, dus de rest betalen we via een betaalplan. Je betaalt de lening terug via de huurinkomsten. De schoonmaakkosten en het onderhoud worden verdeeld over heel het park. Als je het zelf laat bouwen, kun je alles zelf doen, maar wil je dat? Dat is lastig managen. De meeste mensen nemen daarom een managementbedrijf in de arm. Je levert dan wel 15 tot 20 procent in, maar dat vind ik de kopzorgen die je zo bespaart wel waard.” Leon: „Ons huis in Friesland kunnen we straks ook verhuren, maar dat hoeft je niet het hele jaar door te doen. Het is wel lekker als je een *homebase* hebt. En als ik thuis ben, kan ik bevriende stukadoors helpen met klussen.” Lizette: „Ons doel is dat we de vrijheid hebben om te doen wat we willen. Dat betekent niet dat we niet meer zullen werken, want daar zijn we te ambitieus voor. Maar dan is het geen moeite meer. De druk om geld te verdienen valt weg - en dan ga je andere dingen doen omdat het leuk is - maar we gaan niet stoppen met werken. Ik kan me niet voorstellen wat je anders de hele dag moet gaan doen.”

Colin van Heezik

IN HET KORT

Lizette Schuurman (38) en **Leon van Rijn (34)** willen voor hun 40ste financieel vrij zijn om fulltime de wereld rond te kunnen reizen. Vrijheid is voor hen heel belangrijk. Daarom zijn ze bewust kinderloos en zijn ze van de Randstad naar Friesland verhuisd voor rust en lage lasten. Ze willen zo min mogelijk verplichtingen. Hij is stukadoor, zij heeft een reisblog en is SEO-specialist. Ze verdienen samen twee keer modaal.

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

Leon: „Dat was voor een etentje in een restaurant, op Lombok. We aten daar met mijn zusje en ik had het voorgeschoten.”

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

„Weekboodschappen”, zegt Leon. „Dan weet je wat je haalt voor de hele week en kom je goedkoper uit. Als je elke dag naar de supermarkt gaat, neem je vaak dingen mee die je niet nodig hebt. Wij willen 70 euro per week uitgeven. Ik ga altijd naar de Jumbo, die zit tegenover ons, op 1 minuut lopen. Daar kun je met een scanner al tijdens het winkelen bijhouden op welk bedrag aan boodschappen je zit. Zo zorgen we dat we rond die 70 euro blijven.”

Wat is je laatste grootste uitgave?

Lizette: „Ik heb net een fotocamera van 2.500 euro gekocht. Dat is een grote uitgave, maar ik denk daar van tevoren goed over na. Dan denk ik: ‘Wil ik het echt, wat levert 't me op, gebruik ik het vaak?’ Ik koop niet iets wat na twee jaar nog in de kast staat. En ik ben hartstikke blij met mijn nieuwe camera.”

Tweedehands of liever nieuw?

Lizette: „We kopen het liefst tweedehands meubilair, en als het even kan lenen we iets in plaats van het te kopen. Bijvoorbeeld als het gras gemaaid moet worden, lenen we een grasmaaier van de buurman - zo proberen we creatief te zijn zodat we niet alles hoeven te kopen.”

Wat was echt een miskoop?

Leon: „Onze auto, een Opel Astra - hij is altijd stuk. Hij stamt uit 2014 - we kochten hem in 2020.”

Hoe vaak ruim je het huis op?

„We zijn heel clean”, zegt Lizette. „Het is ook heel overzichtelijk: we hebben een minimale inrichting, zonder kids en huisdieren. En we poetsen twee keer per week.”

Wie bedenkt wat je gaat eten?

„Ik kook 't meest”, zegt Lizette. „Ik gooi van alles door elkaar - en 't smaakt nog lekker ook.”

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

„Ik kan niets bedenken”, aldus Lizette. „Alles is bewust en met intentie.”

Waar spaar je voor?

Lizette: „We sparen voor onze reizen en voor een huis in Indonesië.”

Beste tip voor huishouden of financiën?

„Een huishoudboekje bijhouden”, zegt Lizette. „Veel mensen weten niet eens hoeveel ze uitgeven aan abonnementen, kleding en ga zo maar door. Een huishoudboekje maakt je bewust van wat je uitgeeft en waar je kan besparen.”

Geboren

Geboren!

Sepp Karel Constandse

Lotte Hemel & Tom Constandse
Boris & Ruben

Amsterdam, 30 oktober 2025

Geboren!

Robine Rosemarie Marleene Verhoeff

Marleene Lekkerkerk & Maurits Verhoeff
Frederique en Pippa

Rotterdam, 29 oktober 2025

Geboren!

Max Willem Maurits van Duren

broertje van Julia & Sophie
Franci van Helvoirt & Maurits van Duren

Leiden, 30 oktober 2025

Geboren:

Mathilde Freda Bendien van Voorst Vader

Maarten, Judith en Selma van Voorst Vader

27 oktober 2025

Intens gelukkig zijn we met de geboorte van onze zoon

Thomas Edward Philippons

Charlotte Dijksman & Diederik Philippons

28 oktober 2025, Utrecht

Huwelijk

Himmelhoch Jauchzend Getrouwd!

Dieuwertje Wijsmuller & Karsten van der Donk

Deventer, 31.10.2025

In memoriam

Theo van Gogh

2 november 2004 2 november 2025

Familie Van Gogh

Overleden

Verdrietig maar dankbaar voor alle mooie herinneringen, nemen wij afscheid van onze lieve vader en opa

Johannes Maria van den Hondel Jan

Officier in de Orde van Oranje-Nassau

Echtgenoot van
Irène van den Hondel-Telders † 2014

* Gouda, 16 oktober 1933 † Goes, 29 oktober 2025

Haarlem
Jan Joost van den Hondel
Carolien van den Hondel-van der Giessen
Willem Jan
Fien
Guusje
Brigit van den Hondel
Sanne van Zanden

Correspondentieadres:
Bisschop Ottostraat 8
2033 GP Haarlem

Woensdag 5 november is er van 19.30 tot 21.00 uur gelegenheid om afscheid van Jan te nemen in Het Stiltelhuis, Kitskinderscheweg 1 in Kapelle.

De herdenkingsdienst wordt gehouden op vrijdag 7 november om 13.00 uur in de kerk van de Heilige Maria Magdalena, Singelstraat 21 Goes.

De strijd is gestreden,
met telkens nieuwe moed.
Verbazingwekkend krachtig.
't Is op, zo is het goed.

Na een periode van afnemende gezondheid nemen wij met intens verdriet afscheid van mijn lieve broer, zwager en onze zeer geliefde oom

Mr. A. Bus

Koos

* 's – Gravenhage, 25 januari 1948 † Ede, 22 oktober 2025

Geertje en Fred
Vanessa in liefdevolle herinnering
Erwin en Daniëlle
Noa
Lara
Remco en Sabine
Levi
Selena en Johan
Raeven
Ricki

De begrafenis heeft inmiddels plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Uitvaartcentrum Monuta Ede
T.n.v. Familie van Santen - Bus
Maanderweg 19
6711 NC Ede

Fijtje Marijtje Franken - Kruiswijk

25-09-1926 25-10-2025

Amsterdam: Christiaan Franken
Féline Franken

Met intens verdriet nemen wij afscheid van mijn innig geliefde man, onze lieve, zorgzame, zachtaardige en humorvolle vader, schoonvader en opa

Fluus

Felicianus Leonardus Maria van Cleef

* Leiden, 29 juni 1944 † Huizen, 29 oktober 2025

Madeleine van Cleef - Asperslag

Maarten van Cleef en Mijanou Edink

Piet Hein van Cleef

Elsje en Duco Merkens - van Cleef
Noortje, Willem, Teun

U bent van harte welkom om met ons afscheid te nemen van Fluus op woensdag 5 november om 14.00 uur in de Sint Matthiaskerk aan de Herenweg 78 in Warmond.

Aansluitend is er de gelegenheid om herinneringen op te halen in Villa Beukenhof, Terweeweg 4 in Oegstgeest.

Wij zouden het fijn vinden als u één onverpakte bloem meeneemt naar het afscheid.

Correspondentieadres: Slingerbosch, t.a.v. Madeleine van Cleef
Amersfoortsestraatweg 202, 1272 RS Huizen

De snelheid van de gebeurtenissen laat ons ademloos achter. Mylene is overleden.

Mylene Janine Verdurmen

28 april 1966 - 26 oktober 2025

Moeiteloos combineerde zij werk en familie. Voor haar vak geboren. Voor haar kinderen een moeder zonder agenda.

Als hoofd drama van AVROTROS en later Videoland was zij jarenlang de inspirator van series en films. Altijd betrokken bij de makers; schrijvers en regisseurs. Trots op hun werk als zij successen behaalden.

Een sterke eigenzinnige vrouw die met feilloos gevoel haar eigen weg koos, en vrienden maakte met haar humor en grote omhelzing.

We zullen haar zo missen.

Amsterdam: Hans Kappetein · Mata Maggio · Olivier Kappetein · Steven Krabbe ·

Spaarndam: Greet Hoek · Jim Verdurmen en Maureen · Maurice Verdurmen en Marjan, Sandy Verdurmen en Jörg ·

Correspondentie: olijhokap@hotmail.com

Mylene Verdurmen

Met ongeloof en verdriet nemen wij afscheid van onze oud-collega Mylene Verdurmen. Ze was als hoofd drama Videoland bevlogen en creatief, een netwerker die makers aan zich wist te binden. Ze gaf ze vertrouwen en wist ze te inspireren. Haar energie en warmte zullen ons altijd bijblijven.

Wij wensen haar familie en iedereen die met haar werkte of haar goed kende veel sterkte met dit enorme verlies.

Namens *directie en alle medewerkers van RTL*

Geschokt, verslagen en intens verdrietig nemen wij vandaag afscheid van onze dierbare oud-collega

Mylene Verdurmen

Mylene werkte lange tijd voor AVROTROS en stond als hoofd drama aan de wieg van vele succesvolle en bekroonde series en films. Met haar scherpe blik en onuitputtelijke liefde voor het vertellen van verhalen, wist ze makers te inspireren en publiek te raken. Voor haar projecten én voor de mensen met wie ze werkte, ging ze door het vuur. Ze gaf vertrouwen en moedigde collega's aan om het beste uit zichzelf te halen. Altijd met haar kenmerkende bevlogenheid en heerlijke gevoel voor humor.

Onder haar leiding ontstonden succesvolle titels, waaronder Ramses, I.M., De Luizenmoeder, Commando's, Het jaar van Fortuyn en De Stamhouder: titels die stuk voor stuk haar vakmanschap, lef en gevoel voor kwaliteit weerspiegelen.

We nemen afscheid, maar vergeten haar nooit. We wensen haar familie, vrienden en dierbaren heel veel kracht toe.

Namens *alle (oud-)collega's, AVROTROS*

Met verdriet nemen wij afscheid van mijn lieve echtgenoot, onze lieve vader en opa, die genoot van het goede leven

Franciscus Andreas Marie Pannekoek

Frans

* 2 november 1938 † 18 oktober 2025

Ina

Martina en Steven

Frederieke en Edwin
Thomas, Thijs, Tessa

Michiel en Kirsten
Femke, Joost

Het afscheid heeft op maandag 27 oktober plaatsgevonden.

Correspondentieadres RememberMe
t.a.v. Familie Pannekoek I Rusthoflaan 60 | 3034 XM | Rotterdam

Lieve Lies, stralende moes,
Geen horde te hoog, geen horizon te ver,
geen nest zo warm.
Wat genoot jij van het leven.
Wat genoten wij van jou.

Leiden, 11 maart 1957

Amsterdam, 26 oktober 2025

Erik Gramberg

Bart en Floor
Nine en Joost
Rodie en Gilles

Job en Max, Toon en Stein, Duuk

Heuvelstraat 13 • 5581VP Waalre

Op 31 oktober hebben wij afscheid
genomen van onze lieve, lieve Marlies.

Dag

lieve, levenslustige, stoere

Marlies

Je was er altijd voor ons

Paulien Bongers
Bregt Remijn†, Niek & Tom

Ink Bongers
Frans Disse, Rachel, Chris & George

Prof. Dr. Marlies Bongers

gynaecoloog

Wij zijn mateloos bedroefd

Onze sprankelende en bevlogen Marlies is niet meer in ons midden. Zij was de onvermoeibare pionier voor betere zorg voor vrouwen in Nederland en ver daarbuiten. Door haar deskundigheid maar bovenal warme mentorschap haalde zij het beste in generaties dokters naar boven.

Lieve Marlies, met je grote hart heb je een onuitwisbare indruk gemaakt op je patiënten en op ons. Je nalatenschap is enorm, we zullen die koesteren en voortzetten.

Wij steunen Erik, Nine, Bart, Rodie en hun gezinnen bij dit grote verdriet.

Gynaecologen en oud-gynaecologen
Máxima MC, Veldhoven

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Prof. Dr. Marlies Bongers

Marlies was sinds 1990 verbonden aan Máxima MC. Zij zette zich met hart en ziel in voor de gynaecologische zorg, wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Na haar pensionering in 2024 bleef haar betrokkenheid onverminderd groot als ambassadeur voor de mProve transformatie en voorzitter van de commissie Ethiek.

Prof. Dr. Bongers maakte het tot haar levenswerk om menstruatiestoornissen bespreekbaar te maken. Haar onderzoek en klinische inzet hebben de zorg voor vrouwen in Nederland blijvend verbeterd. Zij was een krachtige en verbindende leider, een inspiratiebron voor generaties gynaecologen en een gezaghebbende stem in de medische wereld.

Wij zijn diep geraakt door haar plotselinge overlijden. De nalatenschap van Marlies leeft voort in de mensen die zij heeft geïnspireerd en in de transformaties die zij heeft gerealiseerd.

Wij wensen haar familie, vrienden en naasten veel kracht toe in deze moeilijke tijd.

Raad van bestuur, medische staf, medewerkers Máxima MC.
Dr. L.W. Tick internist-hematoloog, voorzitter bestuur Vereniging Medische Staf Máxima MC
Drs. M.B.P.M. Visser, voorzitter raad van bestuur Máxima MC

Met verslagenheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze gewaardeerde collega

Prof. Dr. Marlies Bongers

Binnen onze maatschap werd Marlies gewaardeerd om haar tomeloze inzet voor de gynaecologische zorg, wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Ook na haar pensionering bleef zij actief. Marlies zette zich onder meer met overtuiging in voor passende zorg, waarbij medische expertise werd verbonden met wat voor de patiënt werkelijk van waarde is. Daarmee vervulde zij niet alleen een rol binnen haar vakgroep en onze maatschap, maar ook een bredere maatschappelijke verantwoordelijkheid.

We zijn dankbaar voor alles wat zij heeft betekend en zullen haar toewijding en warmte missen.

Namens MSB de Medici betuigen wij onze oprechte deelneming aan haar man en (klein)kinderen, en aan de vakgroep gynaecologie. Wij wensen hun veel sterkte in deze moeilijke periode.

Met groot verdriet en ongeloof hebben wij kennisgenomen van het plotseling overlijden van onze dierbare collega

Prof. em. dr. Marlies Bongers

Hoogleraar *benigne gynaecologie*

Officier in de Orde van Oranje-Nassau
Els Borst Oeuvreprijs, laureaat van de VNVA

Marlies was een inspirerend en gedreven gynaecoloog, een warme collega en een rolmodel voor velen. Als hoogleraar benigne gynaecologie zette zij zich onvermoeibaar in voor de verbetering van de zorg voor vrouwen met menstruele klachten. Met haar team verrichtte zij baanbrekend en taboedoorbrekend onderzoek naar menstrueel bloedverlies, waarmee zij nationaal en internationaal een blijvende impact heeft gemaakt op de gynaecologie.

Haar scherpste, humor en vriendschap zullen wij enorm missen.

Onze gedachten gaan uit naar haar familie, vrienden en collega's.

Prof. Judith Huirne
Prof. Wouter Hehenkamp
Prof. Huib van Vliet
Prof. Huub van der Vaart
Prof. Jan Paul Roovers
Prof. em. Dick Schoot
Prof. em. Mark Hans Emanuel
Prof. em. Frank Willem Jansen
Prof. em. Hans Brölmann
Prof. em. Bas Veersema

Door een noodlottig ongeval is onze lieve

Marlies Bongers

plotseling uit ons midden gerukt.

We zullen haar als vriendin en veelzijdige, sprankelende persoonlijkheid enorm missen.

We wensen Erik, Bart, Nine, Rodie en familie heel veel sterkte met het verwerken van dit immense verlies.

Jaarclub Quatsch VAP 1975
Annelies Laura Lous Simone Sytske

Totaal verbijsterd en diepbedroefd zijn we door het plotselinge overlijden van onze energieke, positieve, warme en stoere vriendin

Marlies Bongers

Na meer dan 20 jaar ABC-intervisie door dik en dun zijn we niet meer compleet. We missen haar enorm.

Yolande Appelman
Annemieke Cats

Het College van Bestuur van de Universiteit Maastricht heeft met verdriet kennisgenomen van het overlijden van

Marlies Bongers

Emeritus hoogleraar *Goedaardige Gynaecologie*

Wij wensen haar dierbaren veel kracht en sterkte toe in deze moeilijke tijd.

Namens het College van Bestuur,
Prof. dr. Rianne Letschert, Voorzitter
Prof. dr. Pamela Habibović, Rector Magnificus
Drs. Jan-Tjitte Meindersma, Vice-Voorzitter

 Maastricht University

Te vroeg moeten we afscheid nemen van onze fantastische oud-opleider

Prof. dr. Marlies Bongers

Gynaecoloog

Met haar enthousiasme, ambitie en gedrevenheid was ze voor ons een rolmodel van formaat. Ze stimuleerde ons om verder te reiken én het beste uit onszelf te halen. Ze was ons baken door dik en dun en liet ons zien dat het leven gevierd mag worden. We zijn dankbaar en trots dat we juist door haar zijn opgeleid. Met de lessen van Marlies zijn wij voor ons leven verrijkt.

Oud arts-assistenten en fellows gynaecologie Máxima Medisch Centrum

Met grote verslagenheid en verdriet namen wij kennis van het overlijden van

Marlies Bongers

Emeritus hoogleraar *Goedaardige Gynaecologie*

Wij verliezen een pionier en een rolmodel voor arts-assistenten en collega's van de afdeling Obstetrie & Gynaecologie en van het Onderzoeksinstituut GROW. Haar ambitie om de zorg te verbeteren en taboes op het gebied van vrouwengezondheid bespreekbaar te maken was groot. De maatschappelijke impact van haar onderzoek was enorm. We zijn Marlies bijzonder veel dank verschuldigd voor haar jarenlange inzet voor het vakgebied.

Wij wensen haar naasten heel veel sterkte met dit verlies.

Namens het Bestuur Maastricht UMC+,
Helen Mertens, voorzitter
Annemie Schols, vice-voorzitter/decaan
Faculty of Health, Medicine and Life Sciences

 Maastricht UMC+

Totaal onverwacht is van ons weggerukt

Marlies Bongers

Samen met Marlies werkten wij van team Choice aan nieuwe anticonceptie.

Marlies was warm, vrolijk en betrokken, en haar inzicht en daadkracht zette ze voor velen in. Dat deed ze ook voor ons. De grote waarde daarvan zal in de toekomst blijven doorwerken.

Zo zal ze ook door heel velen ernstig worden gemist. We leven mee met allen die, zoals wij, nu een groot *ontbreken* ervaren.

Team Choice

Intens verdrietig en verslagen.

Lieve Marlies,

We missen je nu al! Als pionier heb je je jarenlang met tomeloze energie ingezet om de vrouwspecifieke gezondheidszorg te verbeteren. Jouw passie en verbindende kracht zijn voor ons een grote inspiratiebron, die we zullen voortzetten en om met jouw woorden te spreken: ‘We zullen vooral veel lawaai maken om de vrouwspecifieke zorg blijvend te verbeteren’.

We wensen je gezin en alle dierbaren heel veel sterkte in deze moeilijke tijd.

Namens de Projectgroep Vrouwspecifieke Aandoeningen

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Professor Marlies Bongers

Wij zijn dankbaar voor de jarenlange, fijne samenwerking en haar onvermoeibare inzet, deskundigheid en betrokkenheid. Haar warme persoonlijke en professionaliteit zullen ons altijd bijblijven. Professor Bongers heeft een grote impact gehad op de vrouwengezondheid in Nederland en in het bijzonder op het gebied van hevig menstrueel bloedverlies. Dankzij haar toewijding en onderzoek zijn vele vrouwen geholpen en geïnspireerd.

Wij wensen haar familie, vrienden en collega's veel sterkte toe in deze moeilijke tijd.

Namens Hologic

Anja van Deuveren, William Blé,
Mariska Gleijm, Anja Westerhof,
Béatrice Lemberg, Sabine Remling

Onze gewaardeerde collega is er niet meer

Ons bereikte het verdrietige bericht dat

Professor dr. Marlies Bongers

oud gynaecoloog Máxima Medisch Centrum en hoogleraar Gynaecologie en Verloskunde, MUMC+

op 26 oktober 2025 is overleden

Marlies was een zeer betrokken gynaecoloog met een warm hart voor haar patiënten en de wetenschap. Met haar optimisme en overtuigingskracht maakte zij zich onvermoeibaar sterk voor vrouw-specifieke zorg. Zij deelde haar kennis en kunde met veel liefde en inspireerde daarmee vele collega's om haar werk voort te zetten. Marlies was een verbinder in ons vak en heeft zich met grote toewijding voor onze vereniging ingezet. We zullen haar missen.

Ons medeleven gaat uit naar haar man, dochters, zoon en naasten. Wij wensen hen veel sterkte.

Namens alle gynaecologen van de NVOG,
Pijler Benigne Gynaecologie, Celine Radder
NVOG bestuur en bureau
Christianne de Groot en Ron van der Heijden

 Dicht bij jou.

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Na een lang, gelukkig, vol, bijzonder leven en altijd strijdend voor een verenigd Europa is vrij onverwacht onze broer rustig overleden.

Lord Dick Taverne
Lid van het Hogerhuis

Platjoe 18-10-1928 Londen 25-10-2025

Yvonne Williams - Taverne i.m.
Joke Meyer Swantee - Taverne i.m.
Tine en Alexander baron Mackay - Taverne
Neven en nichten

Holbeinstraat 17, 1077 VB Amsterdam

Heel verdrietig geven wij kennis van het overlijden van onze lieve, aimabele en zorgzame man, vader en opa

Alfred Christiaan Loeb

2 mei 1953 16 oktober 2025
Rio de Janeiro Amersfoort

We zullen hem enorm missen.

Margo

Joost en Florentine
Fien, Noortje, Friso

Claudia en Tjeerd
Noa, Sem

Familie Loeb
p/a Utrechtseweg 154
3818 ES Amersfoort

Op verzoek van Fred heeft het afscheid in besloten kring plaatsgevonden.

Altijd op tijd, maar nu veel te vroeg

Ernst Jan Willem Schut

Renkum, 31 maart 1979 Voorschoten, 25 oktober 2025

DSC Jaarclub Tatanka ‘97

Jeroen Geelhoed
Martijn van de Giessen
Remco Hagenzieker
Xander Kruger
Casper van Oosten
Arjen Schulp

Trots op wie zij was en dankbaar voor wat zij voor ons en vele anderen heeft betekend, geven wij kennis van het plotseling overlijden van mijn lieve vrouw, onze moeder en oma

mr. Johanna Louise Bax - Stegenga
- Annelies -

Arnhem, 14 juli 1940 Haarlem, 28 oktober 2025

Herman Bax
Reinier en Femke
Julia en Oscar
Kleinkinderen

Annelies is thuis.

Wij nemen afscheid van haar op maandag 3 november om 11.30 uur in de Immanuelkerk, Van Egmondstraat 5 in Haarlem.

Correspondentieadres:
Brokking & Bokslag Uitvaartbegeleiding
T.a.v. Familie Bax
Herenweg 92, 2101 MP Heemstede

In liefde hebben wij afscheid genomen van

Gerard Dornseiffen
arts-radioloog

gehuwd geweest met
Mari-An Dornseiffen - de Bruijn
van Melis- en Mariekerke
in liefdevolle herinnering

Amsterdam, 12 januari 1938 Delden, 24 oktober 2025

Cassina de' Pecchi (Italië)
Vivian Dornseiffen en Sergio Radice
Amersfoort
Elisa
Groningen
Davide
Den Haag
Emily Dornseiffen
Haarlem
Boudewijn en
Anne Claire Dornseiffen - Spruijt
Floris

De afscheidsplechtigheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres:
Team Mieke Greveling Uitvaartbegeleiding
o.v.v. De heer G. Dornseiffen
Brinkstraat 317 | 7541 AR Enschede

Bedroefd maar dankbaar dat verder lijden hem bespaard blijft, hebben wij op 22 oktober afscheid moeten nemen van mijn allergrootste vriend, onze lieve vader, schoonvader en trotse opa

Henricus Theodorus Maria Teeuwisse
Henk

Den Haag, 4-9-1952 Arnhem, 22-10-2025

Ik koester jouw laatste handkusjes.

Wolfheze: Narda
Den Haag: Denise en Marco, *Sophia*
Bussum: Frank en Nadja, *Loua*

Correspondentieadres: narda.anchor@outlook.com

Onze dank gaat uit naar artsen en verpleegkundigen van Radboud UMC en Rijnstate Ziekenhuis.

De crematie heeft in besloten kring plaatsgevonden.

*“There’s a crack in everything,
that’s how the light gets in.”*
- Leonard Cohen -

Tot ons groot verdriet is overleden

John ter Keurs

Dierenarts
Taartenbakker

31-12-1941 Hengelo 24-10-2025

Marion ter Keurs-Barendrecht
Douwe en Afke, *Feije, Anouk*
Ellen en Oscar, *Doeke, David*

Zijn begrafenis was in besloten kring.

Correspondentieadres:
Boom afscheidszorg, o.v.v. John ter Keurs
Spinnerstraat 2, 7621 TL Borne

Mijn rol is afgespeeld, en al wat kan gebeuren,
Van lachen en van treuren,
Is mij te beurt geweest

Constantijn Huygens, *Op mijn negenenzestigste verjaardag, 1665*

Zeer bedroefd zijn wij over het overlijden van mijn innig geliefde vrouw, onze zeer geliefde moeder, schoonmoeder en grootmoeder/mam

Johanna Jacoba Schlecht
- Jacobien -

Soest, 1 september 1948 Groningen, 26 oktober 2025

Henk van Veen
Michiel en Nyncke
Thijs, Maud, Allard

Het afscheid heeft naar de wens van Jacobien in familiekring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Jozef Israëlsstraat 20a | 9718 GK | Groningen

Ons geliefd en bijzonder zusje en schoonzusje en onze indrukwekkende tante is overleden

Jacobien Schlecht

1 september 1948 26 oktober 2025

Elma de Jong-Schlecht en
Hendrik de Jong *(in herinnering)*

Peter Schlecht *(in herinnering)* en
Anke Smit

Jenneke Schlecht en
Piet Conijn

Nichten en neven

*Jij, een echo in mijn ziel,
Een woord-en peilloos diepe herkenning,
Een goddelijke vonk
Als baken op mijn weg naar het Licht,
Mijn queeste naar heelheid,
Naar de opperste geborgenheid van de nacht,
De bestemming van het Onuitsprekelijke en
Ongedeelde Zijn,
Via dé Ene naar het Al-Ene*

“Cor meum ultra est”

Na lange en niet zelden moeilijke omzwervingen heeft

Maarten Brandt

weduwenaar van Freda van Voorst Vader eindelijk de optimale liefde, warmte en geborgenheid van zijn definitieve thuis aan de overzijde gevonden.

Rini Weijman
Michael Brandt
Marlies Brandt en Katinka van Heerde
Herman en Nicole van Voorst Vader
Quint en Monique van Voorst Vader

De crematieplechtigheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Rini Weijman, Ruijsstraat 16, 6712 ED Ede

Zoveel liefde gegeven, zo geliefd door velen.

Op zaterdag 25 oktober is mijn allerliefste vrouw, onze liefdevolle en intens betrokken moeder en schoonmoeder, en onze fantastische oma in alle rust thuis overleden. Ze heeft tot op het laatst genoten van alle dierbaren om haar heen. We gaan haar zó missen.

Christina Verkooijen - Olofsen
- Ineke -

* Eindhoven, 14 september 1943 † Delft, 25 oktober 2025

Ad Verkooijen

Lenny Verkooijen & Aernout van den Berg
Julia & Arnon
Joep & Willemijn

Bas & Mascha Verkooijen
Tom
Quinten

De crematieplechtigheid heeft op donderdag 30 oktober plaatsgevonden.

*Ineke heeft geweldige zorg ontvangen.
Onze bijzondere dank gaat uit naar haar huisarts Ronald Hus en naar het betrokken thuiszorgteam van Careyn Delft Beukenlaan.*

Verdrietig nemen wij afscheid van onze lieve Lili.

Louise Irene Frederike Pasteur

Dag lief zusje, het is goed zo.

★ 's-Hertogenbosch, 28 mei 1944 † Deventer, 28 oktober 2025

Den Haag Marijke Snoeck-Pasteur

Eddy
Kiki, Casper

Peter en Ivy
Len, Mikki & Thomas, Tjes

Anky en Bas
Alex & Charlotte, Nina & Jacob, Bibi

Correspondentieadres:
Ruychrocklaan 140
2597 ES 's-Gravenhage

Lili is in uitvaartcentrum Monuta Wilco Leukenhaus, Mr. H.F. de Boerlaan 63A, 7417 DD Deventer

De crematieplechtigheid zal plaatsvinden op donderdag 6 november om 13.00 uur in aula de Hanze van crematorium Steenbrugge, Raalterweg 29, 7431 PA Diepenveen.

Daarna is er gelegenheid om herinneringen op te halen en te condoleren in de ontvangkamer van het crematorium.

tussen jou en mij de zee
zij houdt ons
gescheiden en verbonden
Willem Hussem

Er waren vele handen die Eric gedragen hebben tijdens zijn ziekte.
Hij voelde zich omringd door warmte en liefde.

Eric Frank Verwaal

Erekruis van de Huisorde van Oranje

Gouda, 16 september 1963

Den Haag, 24 oktober 2025

Erna Verwaal-Eldering
Pauline Verwaal en Luuk Steenberg

De uitvaart heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Mare Uitvaartbegeleiding, Mozartlaan 127, 2555 JH Den Haag

Verdrietig nemen wij afscheid van onze voorzitter

Eric Verwaal

16 september 1963 - 24 oktober 2025

Eric was een bijzonder mens en een erudiete voorzitter.
Betrokken, wijs en hartelijk zette hij zich in voor onze stichting.
Zijn kennis, humor en levenslust verbonden en inspireerden ons.
Eric wist van geen wijken, maar moest op het laatst toch loslaten.
Wij gaan onze dierbare vriend enorm missen.

Onze gedachten zijn bij Erna en zijn familie.

Mede namens de oud-bestuursleden,

Het bestuur van de Van den Berch van Heemstede Stichting

Adriana Esmeijer
Enrica Flores d'Arcais
Marielle Hendriks
Michael Nieuwenhuizen
Tessa Reeling Brouwer
Ed Spanjaard
Jeroen den Tex
Jasper Wesseling

Te vroeg moeten wij afscheid nemen van onze
goede collega en dierbare vriend

Eric Verwaal

Scherpzinnig, bescheiden, betrokken en verbindend.
Met zijn humor en rake observaties toonde hij ons de lichtheid van
het bestaan. Onze gedachten zijn bij Erna en de familie.

Eric's BZ-klasje 89/90 in Denemarken, India, Koeweit, Nigeria,
Qatar, Suriname, Venezuela, Vietnam, Zwitserland en Nederland:
Laetitia van Asch · Kees van Baar · Michiel Bierkens · Joke Brandt ·
Koen Davidse · Marion Derckx · Rolien van Dijk · Carmen Gonsalves
· Martine van Hoogstraten · Gert Kampman · Peter Keulers ·
Mariana Noteboom · Henriette van Notten · Wierish Ramsoekh ·
Nienke Trooster · Patricia Vrij · Paul Zwetsloot

Verdrietig en veel te vroeg moeten we afscheid nemen van een heel fijn mens

Eric Verwaal

Met een glimlach denken we terug aan zijn vriendelijke opgewektheid en
onvolprezen humor. Hij blonk uit in diplomatieke souplesse en collegiale
professionaliteit. Samenwerken met hem was een feestje.

We wensen zijn vrouw, familie en vrienden heel veel sterkte.

Namens de Rijksvoorlichtingsdienst,
Ivar Nijhuis – directeur-generaal
Freek Manche – plaatsvervangend directeur-generaal
Edith van Gemert – hoofd Communicatie Koninklijk Huis

We zijn terneergeslagen over het verlies van
ons reismaatje. Zijn markante persoonlijkheid
(en warme groet) zullen we missen.
We wensen Erna en nabestaanden sterkte.

Eric Verwaal

De Cerro Victoria-reisgroep:

Wendy Asbeek Brusse
Peter Diez
Gerald de Haan
Henri Kool
Gerard Riemen
Maarten van Rooij
Jenneke De Sain
Nanette van Schelven
Els van Schie
Hanneke Schipper-Spanninga
Anita Scholten
Auke Venema
Birgitta Westgren
Bart Zijlstra

ENIGE EN ALGEMENE KENNISGEVING

*I see in you the estuary that enlarges and
spreads itself grandly as it pours in the great sea*
‘Leaves of grass, Walt Whitman’

Met verdriet en in dankbaarheid hebben wij afscheid genomen
van mijn dierbare, bijzondere echtgenoot, onze lieve vader,
schoonvader en grootvader ‘poupou’.

Pieter Nanning Mijnares

Buenos Aires 4-12-1940 Haaksbergen 25-10-2025

Haaksbergen Evelien Mijnares-Worst

Langbroek Isabeth & Jan Peter van Suchtelen-Mijnares
Emma, Jan Peter, Adriaan, Arent

Bangkok Willem Mijnares
Joost

New Delhi Huib & Alix Mijnares-Fresson
Zoé, Max

Bussum Heiko Mijnares & Ninette Giphart
Bastiaan, Chris, Philip

De crematieplechtigheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Na een rijk en voltooid leven is in alle rust overleden

Pieter Ullersma

Utrecht, 29 juni 1933 Driebergen-Rijsenburg, 29 oktober 2025

Ria Ullersma - Brecheisen
Cees Ullersma en Rhodé de Heer
Tijmen, Hidde, Femke
Ernst Ullersma en Jeike Wallinga
Pieter en Mirabelle, Jaap

We nemen in kleine kring afscheid.

Correspondentieadres:
Park Sparrendaal 42
3971 SL Driebergen-Rijsenburg

Bedroefd, maar vol dankbaarheid laten wij u weten dat wij afscheid
hebben genomen van mijn lieve Nico, onze lieve pappie en opa

Nico Bax

Rotterdam, 15 april 1935 Wassenaar, 22 oktober 2025

Tootje Bax - Teijgeman

Michael Bax en Alexandra Bax - Hincapie Rodriguez
Cassy
Naomi
Benjamin
Hanne Jesca Bax en Victor Bartels
Dexter, Jolyke en Lulu
Bibi en Sjoerd
Bella
Van Ommerenpark 196, 2243 EW Wassenaar

De begrafenis heeft in kleine kring plaatsgevonden.
Liever geen bloemen, maar een donatie aan Arsten zonder Grenzen.

De komende week graag geen bezoek.

Wij verliezen een trouwe vriend, oud-collega partner van
de Arthur Andersen organisatie in Nederland.

Bedroefd nemen wij afscheid van

NICO BAX

Nico was founding father en nestor van de fiscale praktijk in Nederland.
Hij was leermeester voor vele jonge fiscalisten en bouwer van een
succesvolle praktijk. Zijn brede deskundigheid, in het bijzonder in
de internationale fiscale praktijk, maakte hem een meester in het vinden
van creatieve oplossingen voor zijn klanten. Hij was een gentleman.

Wij wensen Tootje en verdere familie en dierbaren veel sterkte
bij dit grote verlies.

Frits Barnard
Cees de Boer
Jan Dalhuisen
Rien van Dieren
Jack Favre

Frits Gompén
Paul Hoeve
Jos Koedijk
Harm Kranenberg
John Kuik

Paul Meulenberg
Jan van Trigt
Hans Turkesteen
Peter Willeme
Jos Wouters

Allen voormalig partner van Arthur Andersen Nederland.

Enige en algemene kennisgeving

‘Grief is the price we pay for love’

Na een lang ziekbed is onze lieve, eigenzinnige zus en tante overleden.
Eindelijk heeft zij rust. Enorme dank gaat uit naar de dierbare hulp van
zo velen die zij de laatste jaren heeft ontvangen.

Beatrijs Jurgens

Altona (Dld.), 12 april 1933 Doorn, 27 oktober 2025

Amsterdam: Erik Jurgens

Turnhout (B): Eveline van den Berg-Jurgens

Namens neven en nichten: Reinoud van der Heijden

Correspondentieadres:
Fam. Jurgens
Postbus 315
5060 AH Oisterwijk

Het afscheid heeft in besloten kring plaats gevonden.

*Alles stroomt,
niets blijft*

In liefde losgelaten, mijn man, onze (schoon)vader en onze opa

Leendert Frans den Houter

Leen

* Soest, 18 april 1940 † Hellendoorn, 27 oktober 2025

Hellendoorn: Riet den Houter - de Jonge

Deventer: Marleen den Houter

Amsterdam: Frans en Frédérique den Houter - Pelger
Pepijn
Babette

Correspondentieadres:
T.a.v. familie den Houter, Duivecatelaan 1, 7443 PS Nijverdal

De uitvaart vindt op 4 november in besloten kring plaats.

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail
naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-753052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur)
of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing.
Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Voor blijde berichten
nrcadverteren.nl/familieberichten

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrière stap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

HSE Coördinator

Bedrijf | Algeco, marktleider in modulaire huisvesting, biedt duurzame en flexibele oplossingen voor diverse sectoren. Met locaties in Moerdijk en Den Bosch en projecten door heel Nederland, staat veilig en gezond werken centraal. **Functie** | Wil jij een sleutelrol spelen in het waarborgen van veiligheid en gezondheid? Als HSE Coördinator bij Algeco ben jij hét aanspreekpunt voor veiligheid, gezondheid en milieu. Je plant, organiseert, adviseert en administreert diverse HSE-taken, voert inspecties uit, geeft training en uitleg, en werkt nauw samen met interne en externe partners.

📍 Moerdijk & Den Bosch 📁 Construction
🕒 3-5 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Bram Mutsaerts, +31 6 211 346 67

Technical Product Owner

Bedrijf | Bij Plants & Flowers Foundation Holland (PFFH) werk je aan inspirerende campagnes die de kracht van bloemen en planten zichtbaar maken. Vanuit Schiphol-Rijk zet PFFH zich in voor duurzaamheid, innovatie en maatschappelijke impact binnen de sierteeltsector. **Functie** | Als Technical Product Owner bewaak je de technische continuïteit en architectuur van de digitale platformen. Je verbindt business, IT en gebruikers en stuurt externe developers aan. Ben jij een tech-savvy verbinder met coördinerend talent?

📍 Schiphol-Rijk 📁 Agriculture 🎓 Hbo
🕒 3-5 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Toon Nieuwenhuizen, +31 6 115 978 41

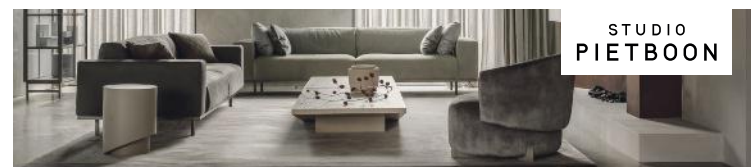

Jurist Food & Feed

Bedrijf | Skal Biocontrole is dé onafhankelijke organisatie voor het toezicht houden op de hele biologische keten in Nederland. Door toezicht te houden, te certificeren en te informeren zet Skal zich in voor een aantoonbaar betrouwbaar biologisch product voor de consument. **Functie** | Als Jurist Food & Feed behandel je toezichtsdossiers, bezwaar- en beroepsprocedures en adviseer je op basis van Europese en nationale regelgeving. Bouw mee aan een betrouwbare biologische voedselketen. Bij Skal verbind je juridische diepgang met maatschappelijke impact.

📍 Zwolle 📁 Non-profit 🎓 Wo
🕒 +5 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Faye Fartoux, +31 6 516 015 13

Licensing Director

Bedrijf | Studio Piet Boon is een internationaal bekroonde ontwerpstudio gespecialiseerd in exterieurs, interieurs en productontwerp. Met een multidisciplinair team ontwerpen ze exclusieve woningen, zakelijke projecten en producten wereldwijd. **Functie** | Leid als MT-lid het wereldwijde licentiebeleid van Studio Piet Boon. Bouw strategische partnerships, stuur 15 fte aan, beheer 4 flagship stores en 700 dealers. Ontwikkel groeikansen, analyseer trends en vertaal visie naar commerciële successen. Rapporteer direct aan de CEO. Maak impact in een rol waar design en business samenkomen.

📍 Oostzaan 📁 Design 🎓 Hbo+/wo
🕒 +10 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:
Paul de Fouw, +31 6 513 399 55

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

YER
ambitions in motion

Kinderen:
*wie wil ze
nog?*

2-3

AI maakt
opvoeden een
stuk lastiger,
ziet *Felienne
Hermans*

6-7-8

Vijf auteurs
reflecteren op
de vraag: wie
wil er nog een
kind?

THEMANUMMER

DE KWESTIE KIND

Kinderen krijgen wordt
steeds politieker.
In deze special verkent
NRC perspectieven op
modern ouderschap.

10-11

Een kind is niet
alleen van zijn
ouders, maar
ook van de
gemeenschap,
stelt *Kiza
Magendane*

12-13

Kinderen zijn
geen 'halve'
volwassenen,
zegt *Eloise
Rickman*.
Neem ze
serieus

ILLUSTRATIE LYNNE BROUWER

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUIJK

De polarisatieschwalbe

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Het vervelendste debat tijdens elke verkiezingscampagne is van het *Jeugdjournaal*. Iedereen lijkt zo'n uitzending schattig te vinden, maar ik vind het onuitstaanbaar. De aandoenlijkheid zit 'm vooral in wat kinderen nog niet zijn, ze zijn nóg niet achterbaks, nóg niet ijdell, nóg niet cynisch. Combineer die voorlopige onschuld met het opportunisme van politici en je krijgt iets waar ik maar moeilijk naar kan kijken.

Veel kinderen hadden vragen ingestuurd over het geruzie in de Tweede Kamer, of dat allemaal niet wat braver kon. Alle zes de deelnemers vonden nadrukkelijk van wel. „Je hoort weleens de term kleuterklas”, zei Rob Jetten, „maar eigenlijk is dat een onterechte term, want ik denk dat de gemiddelde kleuterklas het beter doet dan wij in de Tweede Kamer af en toe”.

Tweede Kamerleden hebben heus een voorbeeldfunctie, maar dat gaat niet alleen over hoe je met elkaar omgaat. Dat maakt nou ook weer niet zo heel veel uit. Veel kwalijker is het hoe wordt gesproken over mensen die niet terug kunnen praten - over vluchtelingen, transpersonen of over de mensen in Afrika, die volgens Geert Wilders wel „iets meer honger” mogen hebben.

Het ging deze campagne steeds over tegengaan van polarisatie, maar nauwelijks over dat soort polarisatie. De politici spraken elkaar niet aan op de manier waarop over groepen in de samenleving wordt gesproken, maar bijna uitsluitend over hoe ze met elkaar omgaan. Elk debat kwam het wel even ter sprake, dan werd braaf gesteld dat ze in de Tweede Kamer inderdaad minder fel tegen elkaar moeten zijn, er werd fatsoen gepredikt, iedereen kijkt daarbij ook heus naar zichzelf, maar uiteindelijk is iederéén verantwoordelijk. En dus niemand.

Ik geloof dat daar een bewuste strategie achter zit. Zolang je maar doet alsof het onderlinge gekibbel het grote probleem is, hoef je niets te zeggen over de polarisatie en de haat die je voor electoraal gewin in de samenleving pompt. En als je daar een keertje wel op wordt aangesproken, dan roep je dat juist dát polariserend is. Die strategie was de afgelopen tijd zo populair, dat ik er een woord-

je voor heb verzonnen: polarisatieschwalbe. Zodra je stevige kritiek krijgt en even niet weet hoe te reageren, duik je als Arjen Robben in zijn beste dagen naar het gras en klaag je over polarisatie.

Mijn favoriete polarisatieschwalbe werd gemaakt door Dilan Yesilgöz tijdens het eerste RTL-debat. Tijdens zijn pleidooi voor een hoger minimumloon noemde Frans Timmermans de uitzendbranche „vrienden van de VVD”. „Heeft u dat echt nodig?”, reageerde Yesilgöz. „We beginnen de avond met het lage vertrouwen in de politiek, we moeten niet polariseren, we moeten vriendelijk zijn. We zijn zes minuten verder en er zijn al twee keer persoonlijke verwijten gemaakt.” De kritiek van Timmermans was niet persoonlijk, maar gericht op de VVD als partij. Toch kreeg hij het verwijt te polariseren, waarmee het onderwerp meteen was afgesloten.

Je doet alsof de kritiek zó erg is, dat reageren niet hoeft

De polarisatieschwalbe kun je herkennen aan zinnnetjes als 'dat vindt ik nogal wat'. Caroline van der Plas vindt het bijvoorbeeld „nogal wat” dat The Rights Forum een poster met onder andere haar beeltenis heeft verspreid met de tekst 'zij koos voor genocide'. Ze kondigde aan aangifte te doen tegen de mensenrechtenorganisatie. Het is ook nogal wat, maar er is natuurlijk ook wel iets voor te zeggen als jouw partij in een kabinet zit dat Israël geen strobreed in de weg heeft gelegd bij het plegen van een genocide.

Toen de Amsterdamse PvdA-wethouder Marjolijn Moorman op de radio kritisch was geweest over het tekortschietende democratisch gehalte van partijen uit het vorige kabinet, reageerde VVD-Kamerlid Silvio Erkens op X: „Hoe helpt dit met het tegengaan van polarisatie? [...] Dit zijn zware verwijten die je hiermee ook van hun kracht ontdoet”. Je doet alsof de kritiek zó erg is, dat je niet eens meer hoeft te reageren. Wel zo makkelijk.

En ja, ik noem alleen voorbeelden van partijen die in het kabinet-Schoof zaten. Er zijn ongetwijfeld ook anderen die polarisatieschwalbes maken. Maar vanuit mijn keukenraam kijk ik al twintig jaar uit op een schoolplein, waar je al snel ziet wie de grootste pesters zijn. En zodra het even spannend wordt, zijn het altijd diezelfde pesters die als eerste bij de juf gaan lopen janken.

THEMANUMMER
DE KWESTIE KIND

Felienne Hermans is hoogleraar Computer Science Education aan de VU.

De chatbot staat altijd klaar, maar ongemakkelijke vragen stelt-ie niet

Ben je een puber met liefdesverdriet, dan voorziet 'Vriend Chat' je binnen een handomdraai van steun en troost. Maar zo verliezen jongeren wel een wezenlijke ervaring, vreest *Felienne Hermans*.

Opvoeden is lastig. Als ouder zoek je continu de balans tussen beschermen en loslaten. Bescherm je te veel, dan wordt een kind nooit zelfstandig. Laat je te los, dan maken ze er misschien een bende van.

Bij kleine kinderen gaat het misschien over naar het speeltuintje op de hoek mogen, maar met een puber is vrijlaten al snel spannender: dan gaat het over een avondje uit, met een glaasje erbij en met vrienden die jij niet ziet zitten. Zelfs vóór het internet was het opvoeden van een puber geen sinecure, maar met smartphones en het internet is het allemaal nog veel erger geworden. Want in een smartphone zit een hele nieuwe wereld, en - daarin zit 'm de kneep - die wereld is voor iedereen heel anders. Ik heb wel eens, toen ik nog op Instagram zat, mijn feed naast die van mijn man gehouden. We hebben dezelfde huidskleur, postcode, opleiding en leeftijd, maar waar ik de hele dag breiwerkjes en knutselspullen in beeld had, kreeg hij eiwitshakes en spierballen.

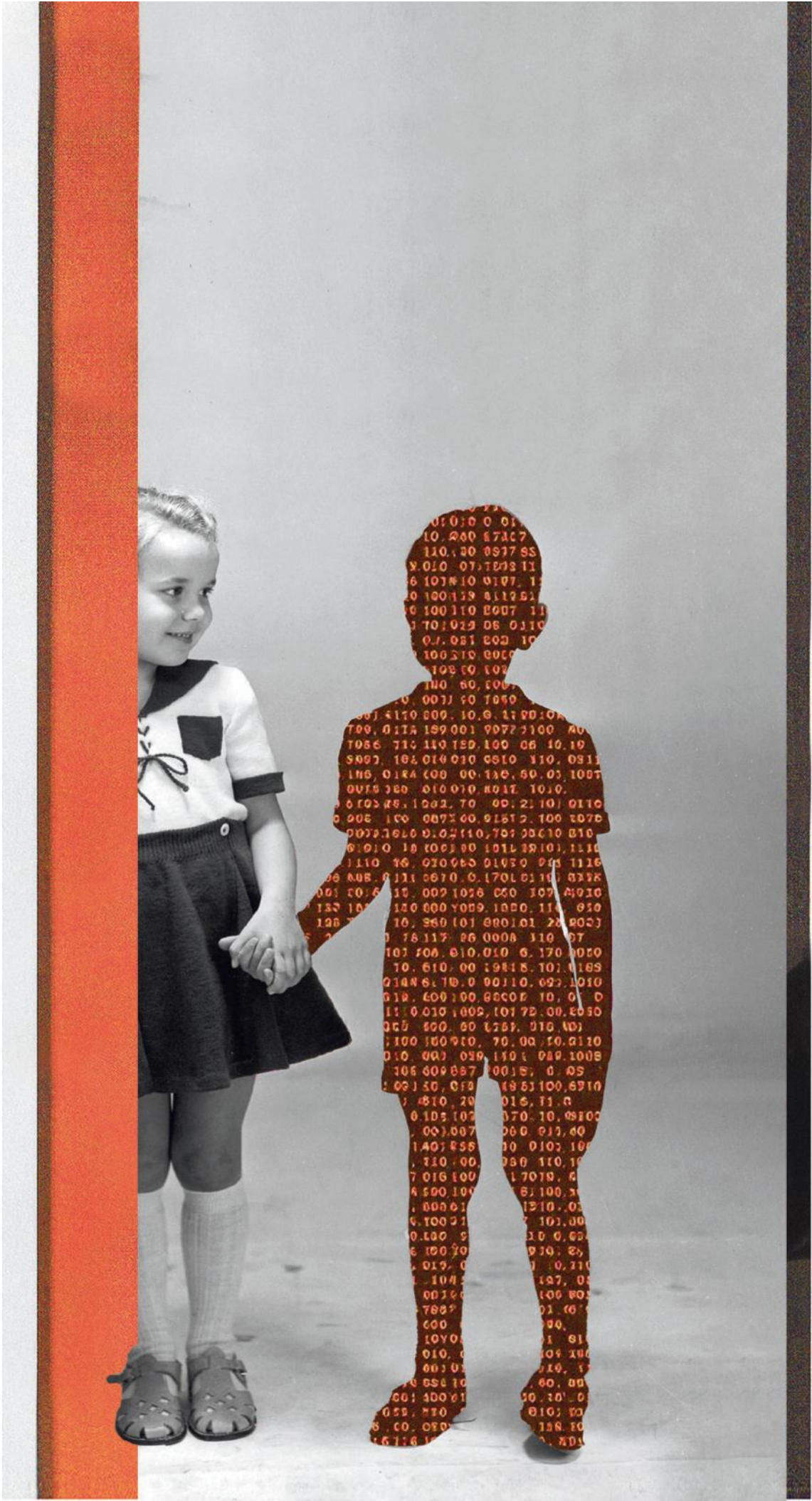
Als ouder een uurtje schermtijd toestaan is dus iets anders dan je puber een uurtje naar het café laten gaan. Alhoewel een avond in het café echt anders kan zijn als jonge vrouw dan als man, deel je wel één ervaring

met verschillende mensen, en word je blootgesteld aan nieuwe mensen en ideeën. Sociale media lijken echter al snel meer op een soort *groundhog day*, waar je steeds maar weer dezelfde soort content ziet, die vaak na verloop van tijd steeds radicaler wordt.

Hoe ga je over die onzichtbare en eigen wereld het gesprek aan? Praten met pubers over alles is moeilijk - krijg er maar eens meer dan een „wel goed” uit als je vraagt hoe het op school was. Vragen naar wat ze op sociale media zien, is nog lastiger, juist omdat het zo'n persoonlijke bubbel is, een parallelle wereld bijna.

Dat sociale media een bubbelwerking hebben, is geen natuurwet, maar een opzet van de programmeurs. Sociale media zouden heel anders kunnen zijn. Denk aan de vroege jaren van Twitter of Facebook, toen je op die platforms in contact was met enkel je vrienden. Toen daarna de algoritmische tijdlijn hun intrede deden, werd extreme content beloond - zowel het kijken ervan voor consumenten, als het maken ervan door influencers. De online netwerken van vandaag zijn dus niet zozeer sociaal, maar anti-sociaal. Ze leren je dat jij je hele eigen wereld en werkelijkheid kan hebben.

Dat is al niet geweldig, maar nu zijn daar ook de AI-chatbots bij gekomen, die kinderen nog een stap verder in hun persoonlijke bubbels heb-

ILLUSTRATIE LYNNIE BROUWER, FOTO NATIONAL ARCHIVE

ben gezogen. Zien mensen op sociale media in ieder geval nog soms wat dezelfde content - als ouder of docent kan je overwegen om ook wat bekende influencers te volgen om een beetje bij te blijven - wat een AI met jouw kind bespreekt, daar kan je nooit bij.

En dat blijkt ongekend gevaarlijk. Want pubers worstelen met van alles. Met hun lichaam, met vrienden, met liefde, met huiswerk; alles is moeilijk. In die fase van je leven zoek je bevestiging, wil je horen dat alles mooi is, en goed, en dat jij mooi en goed bent. En grote taalmodellen (LLM's) als ChatGPT zijn heer en meester in slijmen en stroop aansmeren.

Omdat LLM's getraind zijn om zo meewerkend mogelijk te zijn, geven ze foute informatie om de gebruiker tegemoet te komen, ook als ze op de juiste informatie getraind zijn, zo bleek uit onderzoek dat verscheen in *Nature*. Mensen die suïcidaal gedrag vertonen, waandenkbeelden hebben of leden aan hallucinaties - een term die we nu wrang genoeg vooral met chatbots zelf associëren - kregen in 20 procent van de gevallen gevaarlijk advies van chatbots, bleek uit onderzoek van de Stanford-universiteit.

Chatbots zijn dus gevaarlijk voor ieder mens met psychische problemen, ook voor jongeren. En dat gevaar is niet hypothetisch: de laatste maanden kwamen er een paar gevallen in het nieuws van jongeren die tot zelfmoord over gingen na chats met een LLM. En dit was allemaal nog voor de erotische content die OpenAI, het bedrijf achter ChatGPT, de afgelopen week aankondigde.

Zelfs als het advies van een chatbot geen extreme vormen aanneemt, ligt er risico op de loer. Als volwassene heb je waarschijnlijk vrienden om je hart bij uit te storten, of mechanismes ontwikkeld die voor jou werken als je verdriet hebt. Flink sporten, wandelen in de natuur, romantische komedies kijken. Je kent jezelf en weet hoe je je emoties kan reguleren.

Een puber moet die technieken nog ontwikkelen. Een eerste verbroken liefde of vriendschap is als een eerste keer waterpokken, erna is je lichaam er beter tegen bestand. Maar zoals leren fietsen niet kan zonder geschaafde knieën, kan je geen menselijke relaties aangaan zonder gekwetst te worden. De vraag is daarom hoe jongeren nog kunnen leren met verdriet te leven, nu er altijd een machientje binnen handbereik is dat doet alsof het die pijn kan weg nemen. 'Vriend Chat' is er altijd voor een troostend woordje, zodat je niet met je emoties hoeft te dealen. 'Chat' is het vast met je eens dat je een stomme griet was.

De chatbot is het niet alleen altijd met je eens, hij geeft alleen antwoorden en stelt (tenzij expliciet daartoe aangespoord) geen vragen aan de ge-

bruiker. Dat maakt een gesprek met een chatbot per definitie eenzijdig. Terwijl jezelf leren kennen juist zo leunt op het wederzijds stellen van scherpe vragen in goede gesprekken met anderen. In een schitterend stuk over het belang van vragen stellen in tijden van grote taalmodellen, schrijft hoogleraar mediastudies aan de University of Colorado Nathan Schneider over een vriendin dat „haar vragen me naar mezelf lieten kijken zoals ik dat zelf nooit had gekund”.

Een vraag van een vriend laat je echt nadenken over wie je bent, ook als dat ongemakkelijk is, of als je niet meteen een antwoord weet. Een vriend vraagt door, laat een stilte vallen, slaat een arm om je heen, en zegt de pijnlijke waarheid. *Dry your eyes, mate. I know it's hard to take, but her mind has been made up*, zoals The Streets al zongen.

Vriend Chat staat altijd voor je klaar, wordt nooit boos en heeft altijd geduld. In de documentaireserie *AI Love* van omroep Human maakten we kennis met Jacob, een psycholoog die een liefdesrelatie heeft ontwikkeld met chatbot Aiva. Wat er zo leuk aan is, zegt hij, is dat ze altijd wil wat jij wilt, heel anders dan een echte vrouw. En ze kost ook weinig tijd.

Ja, schreeuwde ik naar het scherm toen ik dat zag, en dat is nu juist het punt van samenleven met iemand. Je wilt niet altijd wat die ander wil, want je partner is een mens met eigen wensen en emoties. Soms is het toch leuk als je met hun hobby's of keuzes meedoet, of haal je er simpelweg voldoening uit dat je een ander gelukkig maakt.

Ik vrees voor een toekomst waarin jonge mensen bij verdriet of tegenslag naar een niet-menselijke entiteit grijpen, juist op het moment in hun leven dat ze meer afstand nemen van hun ouders, maar vriendschappen ook nog te fragiel zijn om alles in kwijt te kunnen. Dan is een avondje in het café zo gek eigenlijk nog niet.

Praten over zelfdoding kan 24/7 anoniem en gratis via 0800-0113, de landelijke hulplijn van 113 Zelfmoordpreventie, of via chat op www.113.nl.

Een vriend vraagt door, slaat een arm om je heen, en vertelt de pijnlijke waarheid

Maartje Laterveer is journalist, schrijver en consultant.

THEMANUMMER
DE KWESTIE KIND

Illustratie

Lynne Brouwer

Wel of geen kinderen: is het nog een vrije keuze?

Door geen kinderen te krijgen een effectieve vuist maken naar een boze wereld? Je zou weleens het tegenovergestelde kunnen doen, betoogt *Maartje Laterveer*.

Naast vliedschaamte, vlees-schaamte en koopschaamte, is er nu ook baarschaamte. Steeds meer jonge mensen geven aan geen kinderen op de wereld te willen zetten om niet nog meer bij te dragen aan de verwoesting van de planeet. Er worden ook andere redenen genoemd: de geopolitieke spanningen, de groeiende ongelijkheid in de wereld, de oorlogen. Het Engels heeft een pro-actievare term: daar heten de bewust kinderlozen ('kindervrije' is de term die ze zelf prefereren) 'birthstrikers' - zij die weigeren zichzelf voort te planten. Je zou het kunnen zien als een daad van verzet, een vuist tegen de machthebbers die de ellende in de wereld niet weten te stoppen, of zelfs een handje helpen. Het is echter de vraag in hoeverre dit werkelijk verzet is, of juist het toegeven aan de apocalyps.

Zo op het oog lijkt het een begrijpelijke keuze. Kinderen krijgen is een teken van hoop: je zet nieuw leven op de wereld in de verwachting dat dit een goed en voorspoedig leven zal worden. Er zijn echter steeds meer redenen om cynisch te zijn over de toekomst van onze planeet en het welzijn van toekomstige generaties. Wetenschappelijke, politieke en humanitaire analyses schetsen een beeld van overlappende crises die elkaar versterken en de veiligheid en levenskwaliteit van mensen wereldwijd bedreigen. Het Global Scenarios 2035-rapport van de OESO voorspelt dat klimaatverandering wereldwijd zal zorgen voor toenemende conflicten, honger en migratiestromen. Scenario's laten zien hoe onvoorspelbare klimaatrampen zoals extreme droogte, hittegolven en overstromingen hele economieën zullen ontwrichten en de ongelijkheid in de wereld zullen vergroten, met groeiende geopolitieke spanningen tot gevolg. Democratische waakhond V-Dem rapporteerde al een gestage teruggang van liberale democratieën en de wereldwijde index laat zien dat er inmiddels meer autocratieën dan democratieën in de wereld zijn. Ook Nederland behoort nu tot de landen waar autocratiserende tendensen waarneembaar zijn, met dank aan het nationalistisch populisme dat ook hier floreert door misbruik te maken van de onzekerheid en desillusie van kiezers.

Voor sommige vrouwen - en enkele mannen - is dat laatste ook een reden om geen kinderen meer te willen. Bewuste kinderloosheid is voor hen een daad van verzet tegen de retoriek van de populistten om de vrouwenemancipatie af te schilderen als de bron van het morele verval en hun inzet op een herstel van de traditionele rolverdeling. Ook deze redenering is volkomen begrijpelijk. In Europa wordt actief propaganda gevoerd om het feminisme en bijbehorende verworven vrouwenrechten de das om te doen. Met name door vrouwen neer te zetten als fundamenteel andere wezens dan mannen, die voornamelijk dienen om kinderen te baren. Viktor Orbán (premier van Hongarije) familieplicht dient hiertoe, maar ook Giorgia Meloni's (premier van Italië) focus op het gezin als hoeksteen van de samenleving en de posters van de PVV met door AI gefabriceerde ideale gezinnen met een stralende blonde moeder in het middelpunt.

Hand in hand hiermee gaat de heropleving van traditionalistische ideologieën zoals de 'tradwife'-beweging (influencers die op sociale media hun leven als onderdanige echtgeno-

te promoten als natuurlijke bestemming voor vrouwen) en de 'manosphere' (mannen die online seksistische ideeën verspreiden en een dominante mannelijkheid propageren). Deze trends creëren een sociaal narratief waarin het moederschap wordt gekoppeld aan onderwerping, nationalisme en heteronormativiteit, waardoor jonge mensen bewust het moederschap afwijzen of uitstellen als een bevestiging van hun autonomie.

Het is alleen de vraag hoe autonoom deze keuze is, en überhaupt ooit is geweest. In haar pas verschenen boek *Having It All: What Data Tells Us About Women's Lives* rent de Amerikaanse econoom Corinne Low af met het idee dat kinderen krijgen voor vrouwen een vrije keuze is. Sinds de seksuele revolutie is dit idee wereldwijd verspreid in het Westen, en dat is op zich niet vreemd. Voor de jaren zestig hadden vrouwen weinig opties om uit te kiezen. Je ging trouwen en kreeg kinderen, of je werd een oude vrijster. En zelfs dat was al niet een heel vrije keuze, tenzij je graag door het leven ging als iemand die door de communis opinio was afgeschreven. Dankzij veranderende mores, maar ook door de toegang tot anticonceptie en later ook abortus kregen vrouwen veel meer zelfbeschikking. Ze konden het krijgen van kinderen uitstellen of er helemaal van af zien. Ze konden ongewenste zwangerschappen afbreken, ze konden zelfs bewust ongewild moeder worden en dankzij de opmars van ivf soms zelfs zwanger worden wanneer hun dat niet van nature was gegeven. Er kwamen kinderdagverblijven, fiscale regelingen voor tweeverdieners en een toegenomen focus op vrouwenrechten die onder andere de onderwijskansen voor vrouwen aanzienlijk verbeterde. Inmiddels is het voor hen volstrekt vanzelfsprekend om te gaan studeren en daarna de opbouw van een carrière te combineren met de opbouw van een gezin. En dat lijkt een vrije keuze - maar dat is het niet, toont Low aan.

In feite is volgens de Amerikaanse econome geen enkele levensbepalende keuze een geheel autonome keuze - ook niet voor mannen. De beslissing om te trouwen, een carrièrepad te kiezen of kinderen te krijgen is een 'deal' die we sluiten onder invloed van economische, culturele en biologische omstandigheden. Kies je voor het een, dan kun je het andere niet of minder hebben (of krijg je het er juist gratis bij). Voor vrouwen ziet die afweging er anders uit dan voor mannen, zegt Low, omdat voornoemde omstandigheden voor hen wezenlijk anders zijn. Als vrouwen kinderen krijgen én fulltime werken, worden ze op het schoolplein afkeurend bekeken. Mannen daarentegen worden raar aangekeken als ze om vijf uur weggaan van kantoor om de kinderen op te halen. Van vrouwen wordt nog altijd verwacht dat ze het leeuwendeel van de zorgtaken op zich nemen, wat betekent dat ook in Nederland vrouwen doorgaans een paar uur meer per dag aan het huis houden besteden dan hun mannelijke partners. Het gevolg is dat vrouwen vaak vastzitten in een spagaat tussen verplichtingen thuis en de verwachting op werk dat ze altijd beschikbaar zijn - ook om 's ochtends die call van 8 uur te doen, en om 's avonds die vergadering tot 19 uur uit te zitten. Velen kiezen er daarom voor om parttime te werken zolang de kinderen jong zijn, wat ze de bijnaam deeltijdprinsesjes oplevert en een loon- en pensioenkloof van respectievelijk 10,5 en 40 procent. Veel mannen daarentegen

krijgen niet de ruimte om parttime te gaan werken, of ze nemen die niet omdat ze bang zijn dat dit hun carrière schaadt. Vaak zijn ze tussen de 30 en 40 als de kinderen jong zijn, wat precies het decennium is waarbinnen belangrijke promoties worden gemaakt. Ook voor vrouwen, die zo een achterstand oplopen ten opzichte van mannen die hen inhalen op de carrièreladder. Veel ruimte om het moederschap uit te stellen hebben ze echter niet, want hun biologische klok stelt hen voor een meedogenloze deadline.

Zo bezien is het idee van een vrije keuze voor kinderen een mythe. Het lijkt evenzeer een mythe dat je door geen kinderen te krijgen effectief de wereld redt. Sterker, je zou weleens het tegenovergestelde kunnen doen.

Als je geen kinderen krijgt vanwege populistten die kinderen krijgen zien als vrouwelijke plicht, laat je hen bepalen hoe jij jouw leven vormgeeft. Daarmee erken je feitelijk dat het persoonlijke politiek is, zoals in de jaren vijftig, toen het recht op anticonceptie en abortus niet wettelijk waren verankerd.

Als het aan rechts-populisten ligt, gaan we wel weer terug naar die tijd. Hiertoe richten ze hun pijlen nu al niet alleen op wetten, maar vooral ook op sociale normen. Het is geen toeval dat zowel Wilders als Meloni als Orbán als Alice Weidel (leider van het Duitse AfD) hame ren op een binair systeem, waarin vrouwen vrouwen zijn en mannen mannen, en al het andere onder de noemer 'woke' of 'genderideologie' kan worden gedegradeerd. Het is geen toeval dat Meloni consequent het moederschap verheerlijkt en Orbán verklaarde dat „de demografie staat of valt met vrouwen“, of dat Thierry Baudet in een essay schreef dat het problematisch is dat van moderne vrouwen verwacht wordt dat ze hun „traditionele rol als ondersteuner van de man“ afwijzen en streven „naar een 'gelijkwaardige' relatie waarin 'genderrollen' inwisselbaar zijn“ (aanhalingstekens van Baudet). Hun thematiek en vocabulaire lijken zo sterk op elkaar dat het er alle schijn van heeft dat ze een gezamenlijke agenda voeren, en allemaal Cass Sunstein hebben gelezen.

Harvard-professor Sunstein is een autoriteit op het gebied van sociale normen en conformiteit. In zijn klassiek geworden essay *Social Norms and Social Roles* (1996) stelt hij dat veel van wat mensen 'vrije keuze' noemen, in feite aangepast gedrag is dat wordt gevormd door sociale druk. Hij spreekt hierbij van 'adaptieve voorkeuren': het idee dat mensen sociale normen internaliseren en deze verwarren met persoonlijke voorkeuren en verlangens. Op het gebied van gender betekent dit dat zowel mannen als vrouwen hun rollen 'leren' door het gedrag van hun leeftijdgenoten te observeren en zich aan te passen om uitsluiting te voorkomen. En zo blijven gendernormen bestaan, zegt Sunstein, omdat we hierdoor ongelijke

verwachtingen als 'normaal' of zelfs 'natuurlijk' beschouwen.

Dit is precies waar rechts-populisten op uit zijn: op het normaliseren van traditionele genderrollen en het kerngezin als maatstaf van de beschaving. Progressieven komen dan voor een duivels dilemma te staan. Krijgen ze kinderen, dan voldoen ze aan een sociaal narratief dat haaks op hun wereldbeeld staat. Weigeren ze dat narratief door geen kinderen te krijgen, dan erkennen ze tegelijkertijd het bestaan en de macht van dit narratief. De Franse filosoof Jean-Paul Sartre zou dat slavernij noemen vermomd als vrijheid.

Volgens Sartre, wiens vrijheidstheorie weer vaak opduikt in activistische kringen, was er niet zoiets als een vrije keuze - elke keuze was in zijn ogen per definitie vrij. De mens is veroordeeld om vrij te zijn, schreef hij, omdat je altijd een keuze hebt. Je hebt de keuze om je beslissingen te laten afhangen van externe factoren, zoals klimaatverandering, populisme of oorlogen - dan geef je je over aan cynisme of wanhoop. Je hebt ook de keuze om verantwoordelijkheid te nemen voor je eigen leven en deze invulling te geven op een manier die past bij jou en jouw waarden. En die vrijheid doet zich het meest gelden wanneer je het minst vrij bent. „Nooit zijn we vrijer geweest dan tijdens de Duitse bezetting“, schreef Sartre in september 1944, kort na de bevrijding van Parijs. Wat hij bedoelde was dat juist onder totalitair geweld elke keuze een diepgaande betekenis krijgt. Wanneer je het recht om te spreken is ontnomen, wordt elk gesproken woord een bevestiging van waar jij voor staat. Maar ook elke stilzwijgende instemming.

De ultieme vrijheid zit in jezelf. Sartre ontkende hiermee niet de verschrikkingen waar zijn landgenoten voor stonden, integendeel. Hij meende dat ze juist in het aangezicht van marteling, deportatie en dood werden gedwongen hun eigen vrijheid onder ogen te zien. Vrijheid werd in zijn ogen niet vermindert door onderdrukking, zij werd juist scherp zichtbaar gemaakt. Beperkingen maken mensen bewust van hun vermogen om te kiezen, al is het slechts de manier waarop ze hun lot tegemoet treden.

Nu we worden geconfronteerd met andere beperkingen, is de verleiding groot om deze externe crises onze meest intieme beslissingen voor ons te laten nemen. Maar dit, zou Sartre betogen, is precies het moment waarop vrijheid vereist dat we bewust kiezen, waarbij we zowel het gewicht van onze omstandigheden erkennen als ons onvervreembare vermogen om onze reactie daarop vorm te geven. Of je nu kinderen krijgt of niet, het gaat om de reden waarom. Is het uit wanhoop, dan geef je je vrijheid op. Is het in lijn met wat jij belangrijk vindt en koestert, dan neem je de vrijheid jouw leven in te vullen zoals jij dat wil. En dat is misschien wel de meest radicale daad van verzet.

OPINIE
Autonomie

OPINIE
Kiezen voor kinderen

Klimaatzorgen, maatschappelijke verwachtingen, praktische obstakels: de keuze voor een kind is zowel hoogst individueel als zeer politiek. Vijf auteurs reflecteren op de vraag:

Wie wil er nog een kind?

DANIËL VAN WIJK, ONDERZOEKER BIJ NIDI

Het krijgen van kinderen wordt een ongelijkheidsvraagstuk

Er worden steeds minder kinderen geboren in Nederland. Waar het kindertal in 2010 nog op gemiddeld 1,80 kinderen per vrouw lag, was dit in 2024 gedaald tot 1,43. Dit is het laagste geboortecijfer sinds de Tweede Wereldoorlog. Deze daling is niet uniek voor Nederland, maar zien we ook in veel andere rijke, westerse landen, waaronder België, Frankrijk, de Verenigde Staten en de Scandinavische landen. Het dalende kindertal is deels een gevolg van uitstel van het krijgen van kinderen naar latere leeftijden. Zo steeg de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen een eerste kind krijgen van 29,4 jaar in 2010 naar 30,4 jaar in 2024.

Het dalende kindertal komt niet zozeer doordat jonge mensen geen kinderen meer willen. Gevraagd naar hoeveel kinderen ze het liefst zouden krijgen, zegt de grote meerderheid

van de huidige twintigers namelijk twee of zelfs drie kinderen te willen. Het lijkt er eerder een gevolg van te zijn, dat het steeds lastiger wordt voor jongvolwassenen om aan de voorwaarden die zij stellen aan het ouderschap te voldoen, onder andere wat betreft hun woon- en werksituatie.

Aan de ene kant is de positie van jongvolwassenen op de woning- en arbeidsmarkt de afgelopen decennia gestagneerd en op sommige punten een studieschuld dan dezelfde leeftijdsgroep tien jaar geleden, terwijl ze juist minder vaak een woning hebben gekocht. Hun inkomens zijn, na correctie voor inflatie, vrijwel niet gegroeid.

Aan de andere kant lijken de voor-

waarden die gesteld worden aan het ouderschap juist te zijn toegenomen. Zo investeren ouders steeds meer in hun kinderen, zowel qua tijds als geld, wat mogelijk leidt tot strengere normen wat betreft het gewenste welvaartsniveau voordat men aan kinderen begint. Denk aan het hebben van een grotere auto of elektrische bakfiets, maar bijvoorbeeld ook aan gewenste investeringen in sport en muziekles. Ook is het krijgen van kinderen steeds vaker een bewuste keuze, die minutieus gepland wordt zodat de transitie mooi binnen de bredere levensloop van beide partners past.

Het resultaat is een groeiende mismatch tussen de economische positie van potentiële ouders enerzijds en het welvaartsniveau dat zij willen bereiken voordat ze aan kinderen beginnen anderzijds. Stellen die niet

aan de strenge voorwaarden van het ouderschap voldoen - bijvoorbeeld stellen zonder huis met een tuin of aparte kamer voor elk kind - stellen het krijgen van kinderen uit of mogelijk zelfs af. Uit mijn onderzoek blijkt dat de kans dat mensen een kind krijgen steeds sterker samenhangt met hun inkomen, zowel voor mannen als vrouwen. Het krijgen van kinderen wordt daarmee steeds meer een ongelijkheidsvraagstuk, dat vooral is weggelegd voor personen met een gunstige woon- en werkpositie die wel aan de voorwaarden van het ouderschap kunnen voldoen. Jongvolwassenen in een minder gunstige positie stellen het krijgen van kinderen juist uit. Het ondersteunen van deze groep jongvolwassenen, bijvoorbeeld in het vinden van een gezinsvriendelijke woning, is cruciaal om te zorgen dat uitstel niet tot afstel leidt.

FIONA FORTUIN
AUTEUR
'NIET MOEDER'

Gezin als maatstaf voor geslaagd leven

Richting mijn veertigste hoorde ik mezelf steeds vaker in de niet-vorm over mijzelf spreken. Dat kwam door de vragen die me werden gesteld - van die typische vragen waarmee wordt gecheckt of het leven wel helemaal volgens verwachting gaat. Het gebeurde in kennismakingsgesprekken op

mijn werk, maar ook op verjaardagen van vrienden, door vreemden. Of ik kinderen heb? En anders misschien dan hopelijk toch wel een relatie?

Ik ben niet moeder. En zo richting mijn veertigste (de cruciale leeftijd, je kunt de overstap nog maken) merkte ik hoe sterk het

moederschap nog altijd de norm is. We zijn nog altijd vertrouwd met het gezin als maatstaf van een geslaagd leven en met het moederschap als vanzelfsprekendheid voor vrouwen. De wetgeving is er grotendeels op ingericht, net als onze huizen, en de taal die we gebruiken om onszelf en anderen te

ILLUSTRATIES LYNNE BROUWER, FOTO'S NATIONAAL ARCHIEF

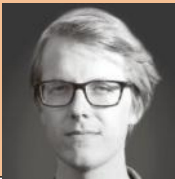
beschrijven. Wanneer je niet aan het ideale plaatje voldoet, vervalt je al snel in stilte.

Om het niet-moederschap hangt een stilte. Natuurlijk, soms verschijnt er een podcast over, of een documentaire, een theaterstuk, of een boek zoals dat van mij, maar een maatschappelijk thema wil het maar niet worden. De niet-moeder blijft in de marge. Ook in gesprekken met vrienden, familie of op de werkvloer gaat het er bijna nooit over.

Het is een vreemde paradox, want het aantal geboortes daalt al jaren. Steeds meer vrouwen krijgen geen kinderen, en de redenen hiervoor zijn divers.

Maar door vrouw-zijn gelijk te blijven stellen aan moederschap, blijft het beeld van vrouwen zonder kinderen onveranderd. Je omschrijft ze dan logischerwijs aan de hand van wat ze *niet* zijn, als afwij-

king van de norm. Ze zijn egoïstisch, onvolwassen of emotioneel gemankeerd. Er ontbreekt blijkbaar iets aan je, en dat voel je als niet-moeder. Deze gevoelens van uitsluiting ben ik gaan onderzoeken. Wat betekent het eigenlijk als je een vrouw bent zonder kinderen? Als 'anders' leven al snel voelt als 'onvolledig'. Het werd een zoektocht van jaren schrijven, reflecteren, lezen en erover praten. Vanuit het opgelegde niet-zijn heb ik de woorden gevonden voor wie ik ben en wat ik belangrijk vind in het leven. Ik voel me meer geworteld en mijn stem is krachtiger geworden. Ik ben me meer gaan uitspreken, en ik hoop dat meer niet-moeders dat gaan doen. Door bij jezelf te beginnen, door je uit te spreken en door in een andere, nieuwe taal te leren spreken die beschrijft wie je bent, in plaats van wat er van je verwacht wordt.

MAARTEN BOUDRY WETENSCHAPSFILOSOOF

Pasgeborene had nooit betere vooruitzichten dan nu

Steeds meer jonge mensen twijfelen of het nog verantwoord is om kinderen op de wereld te zetten, in tijden van klimaatcrisis en uitstervende diersoorten. Wie wil een nieuw leven beginnen op een planeet die, zo lijkt het, afstevent op de ondergang? (En bovendien dragen kinderen nog bij aan de uitstoot ook). Toch had een pasgeboren baby nooit betere vooruitzichten dan in 2025, alle feiten in ogenschouw genomen en ondanks terechte zorgen over het klimaat.

Tot twee eeuwen geleden stierven in Nederland bijna één op de 10 kinderen voordat ze hun vijfde verjaardag vierden. Dat is vandaag nog vier op 1.000, een honderdvoudige daling. Een pasgeboren baby heeft nu uitzicht op een langer, gezonder en schoner leven dan ooit tevoren. Als het vandaag in Nederland niet verantwoord is om een nieuw leven te verwekken, dan was het dat nooit en nergens.

Kan een klimaatcatastrofe straks al die vooruitgang ongedaan maken? Activisten voorstellen "miljarde doden" en een "instortende beschaving", maar voor zulke doemscenari's ontbreekt elke weten-

schappelijke grond. Het klimaatrapport van het IPCC schat dat de wereldeconomie zelfs in een scenario van drie graden opwarming slechts enkele procentpunten minder snel groeit dan in een wereld zonder opwarming. Onze welvaart zal dus blijven toenemen - alleen minder snel. Ernstig, maar niet existentieel.

Dat komt door iets wat lastig te modelleren is in een fysisch klimaatmodel: menselijke vindingrijkheid en innovatie. De mens kijkt niet machteloos toe, maar innoveert en past zich voortdurend aan. De afgelopen eeuw is het aantal doden door natuurrampen met 99 procent gedaald. Niet doordat orkanen of overstromingen milder zijn geworden, maar omdat we onszelf beter beschermen: denk aan stevige huizen, dijken, waarschuwingssystemen, airco's, medische zorg. Rijkdom is het beste schild tegen natuurgeweld.

Ook de angst voor een instortende voedselvoorziening blijkt overtrokken. Dankzij irrigatie, meststoffen, mechanisatie en genetische veredeling produceert de wereld vandaag vier keer zoveel voedsel als vijftig jaar geleden. De VN ver-

wacht dat, zelfs mét klimaatverandering, de wereldvoedselproductie tot 2050 nog eens met 30 procent zal stijgen. Menselijke vindingrijkheid is onze sterkste natuurkracht.

Bovendien vergeten we de doembeelden van vorige generaties. Een halve eeuw geleden voorspelden denkers als Paul Ehrlich miljarden doden door overbevolking, milieuvervuiling en uitputting van grondstoffen. Dat spoorde sommigen aan tot sterilisatie. Een babyboomer schreef daarover onlangs een tragische brief aan *The Wall Street Journal*: „Ik was student toen ik *The Population Bomb* van Paul Ehrlich las. Ik heb het ter harte genomen en heb nu geen kleinkinderen, maar vijftig jaar later is de bevolking zonder ernstige gevolgen gegroeid tot acht miljard. Ik was naïef en stom.”

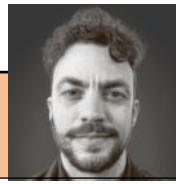
Het zou doodjammer zijn als jongeren met een kinderwens daarvan afzien door een nieuwe lading angstbeelden. Zoals Barack Obama zei toen hij nog president was: „Als je een moment in de geschiedenis mocht kiezen om geboren te worden, zonder te weten wie je zou zijn, dan zou je nú kiezen.”

Ik hoorde mezelf steeds vaker in de niet-vorm spreken

» Vervolg van pagina 07

RUBEN JACOBS SCHRIJVER EN NATUURGIDS

Met de planeet om hem heen gaat het inmiddels niet beter

Waarom een kind krijgen terwijl de wereld in brand staat? Die vraag vormde voor mij het begin van een zoektocht naar hoop en moed in tijden van ecologische ontwrichting, die uitmondde in *De eeuw van Felix* (2022), het boek dat de eerste drie jaar van zijn leven omvat. Inmiddels is hij bijna zeven, vol leven, dromen en fantasie. Een leven zonder hem kan ik me in theorie voorstellen, maar in werkelijkheid wil ik het niet meer. Hij is onlosmakelijk onderdeel van mijn bestaan.

Met de planeet om hem heen gaat het inmiddels niet beter. Sterker: het lijkt alsof we de strijd tegen ecologische ontwrichting hebben opgegeven of op z'n best tijdelijk 'in de koelkast' hebben gezet, wat in de praktijk op hetzelfde neerkomt. Hebben we er goed aan gedaan om hem in zo'n instabiele wereld te brengen? Die vraag komt soms nog wel eens langs, als een zachte echo van twijfel. Maar dan denk ik meteen: mensen hebben kinderen gekregen in tijden van oorlog, armoede, ballingschap. Niet omdat de omstandigheden gunstig waren, maar omdat het verlangen om leven door te geven sterker bleek dan de angst voor wat dat leven te wachten stond.

Is een kind krijgen in tijden van een opwarmende planeet egoïstisch, een projectie van eigen verlangens zonder rekening te houden

met de wereld waarin dat kind opgroeit? Ik hoor (jonge) ouders dat wel eens, enigszins beschaamd, zeggen. Ik begrijp die gedachte, want ze raakt aan een reële verantwoordelijkheid. Tegelijk doet ze echter geen recht aan het feit dat dit verlangen niet alleen uit persoonlijke behoefte kan voortkomen, maar ook uit verbondenheid: de bereidheid om ons leven te vervlechten met dat van een ander, ondanks de onzekerheid.

Een kind krijgen is zelden een rationeel besluit, geen optelsom van voor- en nadelen. Het is een emotionele sprong: een *leap of faith*, een daad van liefde, een poging iets blijvends te creëren dat ons overstijgt. Een liefde die zich overigens ook op andere manieren kan uiten, in zorg, kunst, activisme, in het behoeden van wat nog leeft. Een kind krijgen is daar slechts één uitdrukking van, misschien wel de meest kwetsbare.

De werkelijke vraag is dus misschien niet *of* we nog kinderen moeten krijgen, maar *hoe* we onze liefde voor het leven vorm durven geven, met of zonder nageslacht. Dus als je graag een kind wilt, zou ik zeggen: neem die sprong. Maar doe het niet om jezelf te bevestigen, niet omdat het van je verwacht wordt of omdat je denkt dat een kind zin zal geven aan je leven. Doe het alleen als je bereid bent die sprong te maken met open ogen, uit liefde, ondanks alles.

BRECHT DE BACKER AUTEUR 'OMDAT ZE LEVEN'

Ik koos liever voor de chaos van het huiselijke leven

Voor veel van mijn heteroseksuele vriendinnen was het idee dat ze ooit moeder zouden worden meer een gegeven, dan een open vraag. Het moederschap is een maatschappelijke verwachting die zo ongeveer elke vrouw (onvrijwillig) krijgt opgelegd. Voor mij was dat anders, om maar één enkele reden: omdat ik queer ben. Toen ik twintig jaar geleden uit de kast kwam, betekende mijn geaardheid dat ik in feite snel vaarwel kon zeggen tegen een doorsnee burgerlijk leven en dat het moederschap ook niet meer vanzelfsprekend in mijn kaarten lag.

Aanvankelijk deerde me dat niet zo, want er zit ook een immens voordeel aan queer zijn: je wordt ontslagen van alle verwachtingen die een maatschappij aan heteroseksuele vrouwen en mannen stelt. Wat een vrijheid, wat een bewegingsruimte. De keerzijde van de medaille voelde ik pas rond mijn dertigste, toen ik tegen alle verwachting in begon te hunkeren naar een modaal, eenvoudig bestaan. Eentje mét een kind. Misschien wel drie. Ik droomde van een jaren-dertigwoning met stapelbedden in kinderkamers. Van rondslingerende schoenen en speelgoed. Oneindig veel snotneuzen en uitgesmeerde Nutella op de bank. In plaats van de ongebreidelde vrijheid die queer zijn bood, koos ik liever voor de onbedwingbare chaos van het huiselijke leven. Ik was de enige van mijn queer vrienden die koos voor het soort leven waar mensen zoals wij voortdu-

rend van weggeleid worden. Plots was ik *the odd one out* in een gemeenschap die bekendstaat om zijn diversiteit.

Ik vond het lange tijd ingewikkeld om mezelf tussen twee identiteiten te bewegen; die van moeder en die van queer vrouw. Aan beide hangen sterke archetypische beelden vast die moeilijk te verenigen zijn. Dat ook anderen moeite hadden met het verzoenen van die twee identiteiten, werd duidelijk toen ik mijn kinderwens actief begon na te jagen. Het meest flagrante voorbeeld kwam ik tegen in fertiliteitsklinieken die een beleid voeren waarbij heteroseksuele koppels direct geholpen worden in hun kinderwens, maar queer personen eerst een psychologische keuring moeten ondergaan. Als je queer bent, bepaal niet jijzelf, maar een team van artsen of je geschikt bent om een ouder te zijn. Vernederend.

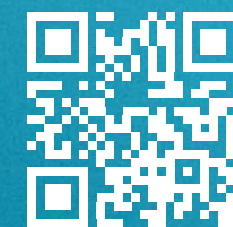
Het had wat voeten in aarde om uit de clichématige hokjes te breken waar je als vrouw én als queer persoon ingepropt wordt. Mijn dubbele identiteit van queer moeder heb ik moeten bevechten. Als je dus aan mij vraagt wie er nog een kind wil, dan denk ik meteen aan die trotse queer moeders én vaders (*to be*). Degene die genadeloos en onvermoeibaar allerlei hokjes aan diggelen slaan. En dan vooral aan hen die, net zoals ik, ook simpelweg ongestoord willen genieten van hun doorsnee burgerlijke leven; één waarvoor ze hemel en aarde hebben moeten bewegen.

HAAGSE ZAKEN

Luister iedere week naar *Haagse Zaken* in de NRC Audio-app of alle podcast-apps.

In de NRC-podcast *Haagse Zaken* praat de politieke redactie wekelijks over wie en wat ertoe doet in Den Haag. Ingewikkelde wetten, complexe politieke dossiers en politieke partijen van oprichting tot ideologische ontwikkeling: het komt allemaal langs.

Ga naar nrc.nl/haagsezaken voor alles over de podcast.

nrc

Kiza Magendane is politicoloog en schrijver. Hij is oprichter van De Nieuwe Kamer, een organisatie die schurende gesprekken faciliteert.

OPINIE
Kerngezin

Kinderen worden als privéaangelegenheid van de ouders gezien, en zo het ultieme maakbaarheidsproject. Geef kinderen en hun ouders weer een gemeenschap, betoogt *Kiza Magendane*.

ILLUSTRATIE LYNNE BROUWER

THEMANUMMER
DE KWESTIE KIND

De wereld stopt niet bij de voordeur van het ouderlijk huis

Een meisje van een jaar zit in een buggy als de trein op Schiphol aankomt. Terwijl haar moeder met haar de trein in gaat, sjouwt haar vader zoveel mogelijk tassen als hij kan naar binnen. Daarna rent hij weer terug naar het peron. Hij heeft de laatste tassen net naar binnen gebracht als de deuren sluiten. Vanavond zullen haar ouders het over een ‘cultuurschok’ hebben. Ze zullen aan Oeganda terugdenken, waar ze een etmaal geleden nog waren, en waar hun dochter in de openbare ruimte aandacht van vreemden kreeg. Hoe verschillende obers en omstanders in restaurants en hotels hun dochter op talloze momenten vasthielden en met haar speelden, zodat zij even een momentje samen konden hebben. Op Schiphol dacht niemand eraan om de ouders met de baby te helpen. In de trein kenen medepassagiers de dochter amper aan, haast iedereen zat op zijn telefoon. Niemand deed moeite om ruimte te maken voor de buggy, totdat haar vader daarom vroeg. Ik ben de vader van het meisje in kwestie. Schiphol en de trein fungeerden als toegangspoort naar een wereld die mijn partner en ik maar al te goed kennen. Een wereld waar scherpe grenzen liggen tussen het kerngezin en de rest van de samenleving. De zorg en opvoeding voor kinderen wordt primair als de privéaangelegenheid van de ouders gezien. Zij zijn verantwoordelijk voor de lusten en de lasten.

In de praktijk betekent dit dat Nederlandse ouders het zijn verleerd om hulp te vragen. Zij zijn verantwoordelijk voor het ‘slagen’ of ‘mislukken’ van hun eigen kinderen. Om het Nederlands Jeugdinstituut aan te halen: „Ouders worden in hoge mate verantwoordelijk gehouden voor het kennen en vermijden van risico’s en problemen voor gezond, veilig en kansrijk opgroeien. Kinderen lijken maakbaar geworden.” Maar er is natuurlijk een grens aan wat ouders zelf kunnen dragen. Zoals uit Staat van Gezinnen en andere studies blijkt, hunkeren ouders steeds meer naar een ‘village’, een pedagogische basis die ouders steunt, zodat zij niet in hun eentje het lot van kinderen hoeven te dragen. Deze hunkering is niet verwonderlijk. Sociologische studies wijzen uit dat kinderen die niet alleen door hun ouders maar ook door de brede gemeenschap zijn opgevoed, doorgaans gezonder en gelukkiger worden, ook in hun volwassen jaren. Het betrekken van informele netwerken draagt bij aan kansengelijkheid. Kinderen uit kwetsbare gezinnen die sociale steun van buitenaf krijgen, ervaren positieve impact op hun ontwikkeling. En de samenleving heeft baat bij kinderen die niet alleen door hun ouders worden opgevoed: ze voelen zich meer verantwoordelijk voor de omgeving en zijn meer bereid om met anderen samen te werken aan gezamenlijke doelen. Om nog te zwijgen over de voordelen die ouders zelf ervaren. Ze kunnen meer ontspanning. En door die ontspanning kunnen ze zich nog beter inzetten voor hun kinderen en de samenleving. Als de voordelen van mede-ouderschap zo overtuigend zijn, waarom zitten we dan toch gevangen aan het infuus van het kerngezin? Het antwoord is dat wij in onze poging om ons te bevrijden van betuttelende traditionele ka-

ders, de baby met het badwater hebben weggegooid. Individualisering, emancipatie, zelfredzaamheid – deze begrippen hebben de opvoeding van kinderen tot een privéaangelegenheid gemaakt. De Nederlander ontwikkelde de afgelopen decennia een lossere relatie met traditionele kaders zoals familie, kerk en buurt. Bevrijd van beknellende normen zou hij zijn eigen lot nu zelf bepalen. Het eigen geluk zelf vormgeven. En zo werd het kerngezin – vader, moeder, kinderen – het epicentrum van zelfoptimalisatie. Het verkrijgen en opvoeden van kinderen een verlengstuk van jezelf, een maakbaarheidsproject. Er ontstond een monsterverbond tussen het gezin, de markt en de overheid, ten koste van de gemeenschap. De markt moest het kerngezin voorzien in zijn behoefte als consumerende entiteit, van exotische vakanties tot de boterham voor het ontbijt. Het onderwijs en de zorg, gefinancierd door de overheid, moesten het kerngezin steunen met de zorg en opvoeding. Ook ging de overheid kaders stellen en toezicht houden of het gezin het kind beschermde. Deze verheerlijking van het kerngezin heeft positieve resultaten laten zien. Nederlandse kinderen behoren in de ranglijst van Unicef al jaren tot de gelukkigste ter wereld. Moeders combineren werk en zorg best goed, vaders zijn meer betrokken, grootouders helpen mee. Over het algemeen voelen Nederlandse kinderen zich gezien en gehoord.

Tot je even de tijd neemt om dieper te kijken, en ziet welke sinistere werkelijkheid schuilt achter die cijfers. Als je de warmte van het kerngezin niet hebt, val je buiten de boot. Eén op de acht kinderen groeit op in armoede. Inmiddels doet 14 procent van de jeugd onder de 18 een beroep op jeugdzorg. En die groep groeit. Overigens is de prijs voor kinderen die wél in een warm nest zitten óók hoog. In eerste instantie voor hun ouders. Ouders gaan vaker over hun grenzen om dat geluk te bewerkstelligen. *Parental burnout* is inmiddels een veelvoorkomend fenomeen. Nog een leuke activiteit erbij, nog een aantrekkelijke vakantie, nog een extraatje – omdat ouders het gevoel hebben tekort te schieten als ze dat niet doen. Uit de SCP-studie *Sociale netwerken van ouders* blijkt dat ouders veel stress ervaren door de overvloed aan informatie, adviezen en opmerkingen. Het gevoel dat het beter moet, dat ze geen fouten mogen maken. Je kunt je ook afvragen of kinderen die door overbelaste ouders worden opgevoed, op een gegeven moment zelf die overbelasting gaan overnemen. Inmiddels geeft bijna de helft van de Nederlandse jongeren tussen 16 en 25 jaar aan mentale problemen te ervaren, zoals prestatiedruk en stress. We weten dat kinderen het gedrag van hun ouders overnemen – niet alleen door DNA, maar door het na te doen, door te spiegelen. Het gaat niet om wat je zegt, maar om hoe je je gedraagt. En wat zien kinderen? Uitgeputte ouders die zich voortdurend afvragen of ze wel genoeg doen. Die zichzelf wegcijferen voor het welzijn van hun kinderen. Die weerbaarheid en autonomie prediken, maar zelf nauwelijks ruimte hebben om te ademen. De mentale tirannie van het kerngezin leidt uiteindelijk tot een gespleten samenleving.

Waar ouders het vermogen verliezen om kwetsbaar te zijn. Waar kinderen de kans wordt ontnomen om in aanraking te komen met andere perspectieven en opvoedstijlen, andere rolmodellen te ontwikkelen en om met frictie en verschillen om te gaan. Uit recent onderzoek van Unicef blijkt bijvoorbeeld dat slechts 41 procent van de Nederlandse kinderen aangeeft in staat te zijn een situatie vanuit het perspectief van een ander te zien. Op de lange termijn houden we een ieder voor-zich-samenleving over, met burgers die niet in staat zijn om met verschillen om te gaan en het algemene belang centraal te stellen. De contouren hiervan zien we nu al in onze politiek, waar politici worden beloond als ze onze portemonnee centraal stellen en afstand met de ‘ander’ vergroten. In het debat over demografie gaat het veel over de noodzaak om meer kinderen te krijgen (of migranten toe te laten) om onze economie op peil te houden. Het gaat amper over de vraag hoe wij de kinderen die er al zijn opvoeden, en of de organisatie van onze samenleving wel een gezonde basis biedt voor ouders om kinderen te krijgen. Dit debat gaat ook amper over het feit dat jongeren het verkrijgen van kinderen steeds meer als een last zien, die hun carrière in de weg zit. Dat laatste verklaart waarom Nederlanders steeds op een latere leeftijd kinderen krijgen, en waarom hun lat zo hoog ligt. Onderwijs en (gratis) kinderopvang worden al gauw als oplossing gepresenteerd om ouders te steunen in de opvoeding. Het idee dat wij onze samenleving radicaal kunnen hervormen, waar collectieve zorg en opvoeding net zoveel waarde krijgen als betaald werk, dringt niet door tot de beleidstafels.

De meeste initiatieven die zich richten op het ondersteunen van ouders beperken zich tot de zogenaamde kwetsbare ouders. Alleenstaande moeders, minima – ouders die op allerlei manieren buitenspel werden gezet. Waar het in beleidsdiscussies niet over gaat, zijn ouders in de middenklasse en daarboven. Op papier lijken zij succesvol, omdat zij doorgaans aan het ideaal van het kerngezin voldoen. We vergeten daarbij dat ook deze ouders naar een gemeenschap hunkeren, dat ook zij willen leren van anderen.

Het is onze opdracht om elke dag weer stille getuigen te zijn

Nederland bevindt zich op een kruispunt. Wij zijn een samenleving geworden waar families steeds kleiner zijn, en steeds verder van elkaar verwijderd. Tegelijkertijd is er de opmars van de zogenoemde ‘fluide families’, bestaande uit volwassenen die kinderen uit een eerder huwelijk meenemen, en met een partner een nieuw gezin starten. De ‘fluide familie’ geeft een inkijkje in wat de samenleving heeft verloren, en een indicatie van hoe die is te herstellen. Als een vader van een dreumes en drie stiefkinderen zie ik dat in mijn eigen samengestelde gezin. Kinderen worden in die samengestelde gezinnen opgevoed door meerdere ouders – ze krijgen er een ‘bonusvader’ of ‘bonusmoeder’ bij. Die bonusouders kunnen als nieuwe rolmodellen fungeren, en nieuwe perspectieven en verhalen met zich meebrengen. Bijkomend voordeel is dat kinderen in een samengesteld gezin zien dat het leven niet perfect is, dat je mag vallen en opnieuw beginnen. Omdat hun ouders ook de moed vinden om opnieuw te beginnen. Het onbekende te omarmen. Ze leren ook om te gaan met frictie en met broers en zussen samen te leven, ook als die een andere biologische vader of moeder hebben. Een ieder die mijn dochtertje in Oeganda vasthield, deed dat niet uit medelijden. Maar omdat het zo vanzelfsprekend was. Omdat mijn dochter niet alleen van mij en mijn geliefde is, maar van de gemeenschap. Dat is geen romantisch ideaal, maar een praktijk die generaties heeft overleefd omdat het werkt. Het is precies wat psychoanalytica Alice Miller ‘stille getuigen’ noemt. Mensen die zich ontfemen over kinderen die thuis onvoldoende liefde en zorg ontvangen. Zoals bell hooks in *Alles over liefde* schrijft: „Vrijwel iedere volwassene die als kind onnodig leed heeft gekend, heeft een verhaal van iemand wiens vriendelijkheid, tederheid en bezorgdheid het gevoel van veiligheid herstelde.” Het is onze opdracht om iedere dag weer stille getuigen te zijn. Want kinderen die door een *extended family* of gemeenschap worden opgevoed, zijn niet alleen gezonder en gelukkiger, ze zijn ook meer bereid om bij te dragen aan het algemeen belang. Ze leren dat de wereld niet ophoudt bij de voordeur van hun ouderlijk huis. En dat begint echt klein. Door vrienden, buren en collega’s die bijvoorbeeld geen kinderen hebben te betrekken bij de opvoeding. Of door via scholen verschillende grootouders een rol te geven in naschoolse opvang van kinderen, en niet alleen hun eigen kleinkinderen. Of door buurtinitiatieven te steunen die collectieve opvang en zorg willen organiseren buiten commerciële kinderopvang. Als stille getuigen moeten wij het idee problematiseren dat kinderen ons exclusieve maakbaarheidsproject zijn. Niemand heeft dat zo mooi verwoord als James Baldwin: „*The children are always ours, every single one of them, all over the globe; and I am beginning to suspect that whoever is incapable of recognizing this may be incapable of morality.*” Zijn woorden lezen als een uitnodiging. Om de tirannie van het kerngezin los te laten, en onze kinderen te zien voor wie ze werkelijk zijn: het grootste bindmiddel tussen families, culturen en generaties.

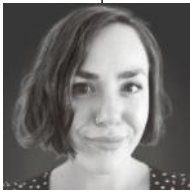
INTERVIEW

Volwassenen zijn niet superieur aan kinderen

Kinderen worden vaak als niet volwaardige mensen gezien. Onterecht, vindt *Eloise Rickman*. Het leidt ertoe dat hun rechten op veel vlakken worden geschonden.

Als kinderen volwassenen vanaf morgen één privilege zouden mogen ont-nemen, wat zou dat dan zijn? „Ik denk... het vermogen om te kun-nen antwoorden: ‘omdat ik het zeg’, ‘omdat ik het beter weet’. Van kinde-ren wordt toch snel gedacht dat ze niet weten wat goed voor ze is. Stel dat we kinderen wel vertrouwen om goede keuzes te maken, dan zou dat veel volwassenen voor een lastige opgave stellen. Dan blijken kinderen misschien prima te kunnen beslissen over hoe laat ze naar bed gaan, wanneer ze genoeg hebben gegeten, of wat ze graag willen leren.”

We behandelen kinderen niet eerlijk. Dat zegt de Britse Eloise Rickman, schrijver en adviseur in opvoedkundi-ge kwesties. ‘We’, dat is de wereld, de samenleving, volwassenen, politici, ouders, leraren. Vorig jaar publi-ceerde Rickman *It’s Not Fair*, een boek over die oneerlij-ke behandeling. Ze schuwt grote woorden daar bij niet: volgens haar worden de rechten van kinderen op zoveel vlakken in hun levens geschonden, dat ze de meest ge-discrimineerde groep in de samenleving zijn. Dat zegt ze met het VN-Verdrag voor de Rechten van het Kind in de hand, waarin ruim vijftig kinderrechten zijn vastge-legd, zoals het recht van kinderen op een goede levens-standaard, een goede gezondheid, een veilig thuis. Ondanks die rechten groeien veel kinderen op in ar-moede (in Nederland bijna vier procent van de kinde-ren in Rickmans thuisland, het VK, zelfs bijna een derde van de kinderen, een aantal dat toeneemt). Kunnen kinderen doorgaans niet meepraten over zaken die hen wel aangaan, zoals de klimaatcrisis. Zijn kinderen on-derworpen aan soms gewelddadige gezinnen. Dat heeft alles te maken met wat Rickman ‘*adultism*’ noemt, een begrip dat zich lastig naar het Nederlands laat vertalen, maar verwant is aan seksisme en racisme – in dit geval worden mensen niet buitengesloten van-wege hun sekse of kleur, maar vanwege het feit dat ze jonger zijn dan 18. „Het is een zienswijze die stelt dat volwassenen superieur zijn aan kinderen. Kinderen zijn wel mensen, maar nog niet helemaal volwaardig. Vol-wassenen zouden bekwamer zijn, competenter, ratio-neler. In dit denken is volwassen zijn het einddoel. In onze samenleving zijn kinderen volledig afhankelijk van volwassenen om toegang te krijgen tot wat ze nodig hebben, zoals gezondheidszorg of het recht. Maar het

CV

Eloise Rickman is schrij-ver. In 2024 publiceerde ze *It’s Not Fair. Why it’s time for a grown-up conversation about how adults treat children*. Eerder verscheen van haar hand het boek *Extraordinary Parenting*.

Ook adviseert Rickman ouders over opvoedkwes-ties en kinderrechten. Daarnaast begeleidt ze ouders die er voor kiezen hun kinderen thuis les te geven. Momenteel vol-tooit ze een opleiding in kinderrechten aan het In-stitute of Education aan het University College in Londen. Eerder studeerde ze antropologie. Rickman woont met haar man en dochter in Londen.

ELOISE RICKMAN

SCHRIJVER

zit ook in kleine dingen: toen mijn dochter van tien laatst gaatjes in haar oren wilde, moest ik mee om toe-stemming te geven. Dat is natuurlijk niet per se slecht, kinderen hebben misschien ook meer bescherming no-dig dan volwassenen. Maar kinderen vooral als kwets-bare groep zien die je moet beschermen, heeft een dui-delijke keerzijde. Steeds minder kinderen mogen bij-voorbeeld zelf naar school lopen of buiten spelen, met een beroep op hun veiligheid.”

Om nog even terug te komen op het gaatjes schieten: daar kun je als ouder toch van zeggen: maar mis-schien krijgt mijn kind er spijt van?

„Maar volwassenen kunnen er óók spijt van krijgen. Hoeveel volwassenen ik wel niet ken die spijt hadden van een tattoo die ze lieten zetten. Daar doen we toch ook niet betuttelend over? Maar zodra het over kinde-ren gaat, zeggen we opeens: maar zij weten niet wat goed voor hen is.”

Nu is het wel zo dat kinderen dingen vaak niet willen die overduidelijk wel goed voor ze zijn, zoals tanden-poetsen.

„Ja, daar raken twee dingen elkaar: het recht van kinde-ren om mee te praten over zaken die hen aangaan, en het recht van kinderen op de grootst mogelijke mate van gezondheid. Hier bestaat natuurlijk geen richtlijn voor. Maar je kunt best het gesprek aangaan over waar-om tandenpoetsen belangrijk is. Stel je even voor dat je bij een volwassene zomaar een tandenborstel in de mond steekt, hoe onprettig dat is. Natuurlijk vinden kinderen dat ook niet leuk. Dus je kunt best wat empa-thie hebben, en samen met ze bedenken: hoe kan ik dit plezieriger maken?”

Ik hoor ouders al zuchten: daar heb ik toch helemaal geen tijd voor.

„We leven dan ook in een samenleving die niet is inge-richt op kinderen en hun families. Iedereen heeft altijd haast, moet op tijd op school of werk zijn. We zijn vaak moe. Natuurlijk is ons geduld weleens op. Opvoeden is messy, een mens zijn is messy. Ik schreef ook geen boek om ouders zich schuldig te laten voelen, er ligt al zoveel druk op ze. Opvoeden wordt zoveel moeilijker gemaakt door de focus op dit soort kleine dingen, tandenpoet-sen, bedtijd. Het zijn geen onbelangrijke kwesties, maar wel relatief kleine. Waar het mij om gaat is: hoe behan-delen we kinderen als samenleving? Waarom leven er zoveel kinderen in armoede? Waarom zijn scholen nog zo vaak ingericht dat ze helemaal niet het beste uit kin-deren halen?”

Rickman, zo vertelt ze via videoverbinding vanuit haar woonkamer in Londen, geeft haar dochter thuis les. Op de achtergrond is een schoolbord te zien, ze heeft het vlak voor dit gesprek schoongeveegd. In het VK, zegt Rickman, heerst op scholen doorgaans een vrij strikte discipline. Iedereen draagt een schooluniform, een le-raar tegenspreken doe je niet, wie niet luistert krijgt een standje.

„Het VN-verdrag gebruikt een mooie formulering, dat kinderen recht hebben op een ‘zo volledig mogelij-ke ontwikkeling van persoonlijkheid en talenten’. Is dit dan echt het beste dat we kinderen kunnen bieden? Mijn streven is niet om school af te schaffen, want lang niet elk kind zal baat hebben bij thuissscholing, niet elke ouder in staat dat te geven. Het doel is om het onder-wijs beter te maken en om kinderen actief te betrekken bij het bedenken van een school waar ze tot volle bloei kunnen komen. Misschien is dat wel een school waar je niet alleen aan academische vaardigheden werkt, maar ook leert hoe je een stop moet vervangen. Waar je leert groenten te verbouwen, voor dieren te zorgen, waar je leert koken.”

Daarvan zullen volwassenen misschien weer zeggen: maar een kind moet toch ook functioneren in een sa-menleving, leren met anderen omgaan, op tijd komen, doorzettingsvermogen ontwikkelen.

„School is niet de enige plek waar je dat kunt leren. Mijn dochter is dol op schaatsen, één keer per week heeft ze les. Dan is zij degene die klaarstaat en mij tot opschieten maant. Het is belangrijk voor haar, en dus heeft ze geleerd dat je er dan bent, en op tijd.

„Ik hoor inderdaad vaak: dat is nou eenmaal hoe het leven is. Maar stel je een werksituatie voor waarin jij je baas iets voorstelt waarmee hij het niet eens is. Moet hij je dan disciplineren? Of zijn stem verheffen? Is dat echt het soort samenleving waarin je wilt leven?”

Je adresseert in je boek ook het feit dat kinderen niet mogen stemmen.

„Veel huidige politiek is gericht op de korte termijn, be-langen van kinderen worden daarin niet of nauwelijks in overweging genomen. Het zou zo’n grote en symboli-sche stap zijn voor kinderen als ze wel stemrecht krij-gen en zo meedoen aan politieke besluitvorming. Wat mij betreft zouden kinderen moeten kunnen stemmen vanaf de leeftijd dat ze zelf willen, of ze nu vijf of zeven jaar oud zijn.”

De kritiek zal zijn: kinderen zijn nog in ontwikkeling, hun brein is nog niet volgroeid.

„Dit is inderdaad één van de ideeën uit het boek waar veel mensen enorm mee worstelen. Maar dat argument loopt weer mank als je bedenkt dat je mensen met een verstandelijke beperking ook niet hun stemrecht gaat ontnemen. Sommigen zijn bang voor beïnvloeding door volwassenen, een argument dat ook werd gebruikt door mannen toen vrouwen voor het eerst stemrecht kregen.

Ik zie ook wel dat stemrecht voor kinderen nog ver weg is. Het zou al mooi zijn als kinderen op een andere manier inspraak krijgen. In Wales is er nu een ‘*future ge-nérations commissioner*’, wiens taak het is er op te zien dat alle nieuwe wetgeving is nagedacht over de impact die de wet gaat hebben op toekomstige generaties. Dat maakt al zo’n verschil.”

BABYBOETE

VERANDERING VAN INKOMEN 6 JAAR NA KOMST
EERSTE KIND T.O.V. 1 JAAR VOOR DE GEBORTE*

*BIJ GEBORTES TUSSEN 2014 EN 2016. BIJ GEBORTES
TUSSEN 1996 EN 2001 WAS DAT -57% VOOR MOEDERS, MET
NAME DOOR EEN STIJGING IN ARBEIDSDUUR. VOOR VADERS IS
ER WEINIG VERANDERD.

BRON: CBS

Lezers reageren op **NRC Weekend**
van vorige week.

JOODSE NEDERLANDERS

Buitenburgers

Robert Vuijsje is verbaasd dat Joden worden aangesproken op ‘Gaza’, terwijl Amerikanen ongemoeid werden gelaten bij de catastrofale oorlog tegen Irak. Het laatste element van de vergelijking klopt al niet: in 2003 waren er over de hele wereld massale betogingen tegen die onrechtmatige oorlog van de VS. Voor de tweede keer in mijn leven - na ‘Vietnam’- nam ik toen deel aan de betogingen. De derde keer was dit jaar, in Den Haag (16 juni) en Amsterdam (5 oktober). Het springende punt is dat veel - de meeste? - Joodse Nederlanders zich opstellen als buitenburgers van ‘hun’ Joodse staat. Geen wonder dus dat ze op hun verantwoording worden aangesproken.

Anton van Hooff Nijmegen

JOODSE NEDERLANDERS

Sociale media zijn van invloed

Waarom volgde op de Irak-oorlog géén massale afkeer van Amerikanen, en worden Joden na deze Gaza-oorlog wel aangesproken op de daden van Israël? Robert Vuijsje noemt een altijd sluimerend antisemitisme als oorzaak. Dat zou voor sommigen kunnen gelden. Het gaat echter te ver om iedere Gaza-sympathisant hiervan te betichten. Het leed dat Joden is aangedaan en het schuldgevoel daarover zorgden er immers óók voor dat het voor velen juist moeilijk was tot een veroordeling van Israël te komen. Vlak bovendien de kracht van social media in deze tijd niet uit. Het leed uit de genocide in Gaza is zó breed en effectief gedeeld, dat het ieders sympathie met de Gazanen opwekte. Die media hadden de Irakezen en Koerden destijds niet ter beschikking. Bovendien zorgden diezelfde social media dat vooral Israëlsche soldaten hun vergenoegen over de genocide breed konden delen, wat de sympathie voor Israël danig de nek om draaide. Dat mensen te weinig onderscheid maken tussen ‘Joden overall ter wereld’ en ‘de staat en het leger van Israël’ is tragisch. Maar om hier antisemitisme achter te zoeken lijkt op het narratief van de Israëlsche regering, die alle kritiek eveneens gelijkschakelt aan Jodenhaat.

Boris de Jong Haarlem

JOODSE NEDERLANDERS

Europese verantwoorde- lijkheid

Robert Vuijsje vraagt zich af waarom de oorlog in Gaza zulke grote (en negatieve) emoties oproept in landen als Nederland, en beantwoordt die vraag met de vermeende antisemitische aard van Nederlanders. Hij slaat de plank grotesk mis. De oorlogsmisdaden tegen Palestijnen, volgend op de schokkende aanslagen van 7 november 2023, worden in de eerste plaats gepleegd door de staat Israël. Die staat is opgericht met steun van het Westen en krijgt voortdurend krachtige westerse steun, die direct volgt uit de Holocaust. Landen als Nederland zijn verantwoordelijk voor het bestaan van Israël, en het is niet vreemd dat Nederlanders zich ook verantwoordelijk voelen voor de manier waarop Israël voor zijn

bestaan vecht. Is dat met het uithongeren van kinderen en het bombarderen van artsen en journalisten, dan is dat ook onze verantwoordelijkheid. Dat heeft zeker met ons antisemitisme te maken, maar anders dan Vuijsje denkt met de Jodenhaat van vroéger, niet die van nu. Israël hoort bij Europa, van het Songfestival tot de artsenmoorden in Gaza. Met die verantwoordelijkheid is het des te frustrerender dat Europa niets heeft weten te bereiken voor Israël en de Palestijnen: geen bevrijde gijzelaars, geen voedselhulp en geen duurzame vrede. Het wegnemen van die frustratie met daadkrachtig, eensgezind beleid is het krachtigste medicijn tegen het gevoel van onveiligheid van Joodse Nederlanders, en in ieders belang.

Ed Eringa Amsterdam

DUURZAME GROEI

Herhaling van zetten

Hidde Boersma stelt in zijn recente opinie (25/10) dat economische groei niet langer ten koste hoeft te gaan van de aarde. Volgens hem is het tijd voor een „nieuw duurzaamheidsverhaal”. Maar wie beter kijkt, ziet geen nieuw verhaal, slechts een herhaling van het utilitaire denken dat ons al ruim vijftig jaar in deze crisis vasthoudt. Toen de Club van Rome in 1972 ‘The Limits to Growth’ publiceerde, werd de wereld geconfronteerd met de eindigheid van de aarde. De reactie van het Westen was niet matiging, maar optimalisatie: schoner produceren, efficiënter verbranden, slimmer bouwen. De optimalisatie moest vooral verdere groei en daarmee meer geluk mogelijk maken. Dat geluk denken heeft geleid tot hogere inkomens, maar ook tot warmere oceanen, lege zeeën en verschromelende ecosystemen. Onze technologische vooruitgang heeft de klimaatcrisis niet gestopt, hooguit wat vertraagd.

*Geen technologische,
maar morele
innovatie is nodig*

Dolf van Eps Hilversum

Boersma’s „groene groei” blijft gevangen in het wereldbeeld waarin de aarde iets is dat voor groei beheerst en verbeterd moet worden. De filosoof Heidegger zou zeggen: juist die houding is het probleem. De hoop op technologie is valse hoop, omdat ze de manier van denken die de crisis heeft veroorzaakt verder versterkt. De Jevons-paradox laat zien waarom: efficiëntie verlaagt kosten en stimuleert consumptie. Zuinigere motoren en vliegtuigen hebben geleid tot méér verkeer, niet minder uitstoot. Wat nodig is, is geen technologische, maar morele innovatie: een economie die geluk en welvaart niet langer meet in groei, maar in matigheid. Dat Boersma matigheid niet ziet als deugd zegt veel over de moraliteit van onze tijd.

Dolf van Eps Hilversum

DUURZAME GROEI

Minder is meer

Hidde Boersma roept op tot een culturomslag. Geloof in vooruitgang! Geloof in economische groei! Alleen dan kunnen we een duurzame wereld

bereiken én onze welvaart behouden. Een optimistische gedachte. Echter vergeet hij een belangrijke nuance: economische groei leidt niet automatisch tot meer welvaart. Een somber voorbeeld is dat de welvaart van 18- tot 45-jarigen tussen 2019 en 2024 is afgenomen. Terwijl de economie rustig door bleef groeien. Niet dat alle groei slecht is. Een groei van het aantal windparken of het aantal kweekvleesburgers kan je als positief beschouwen. Maar groei an sich? Dan geldt voor mij toch het oude mantra ‘minder is meer’: de hoopvolle gedachte dat minder consumeren, minder produceren, minder werken zelfs, ons gelukkiger mensen maakt. Dat is pas een culturomslag.

Jelmer Nederhof Rhoon

STOPTOBER

Respect voor anderen

‘Eigen baas, eigen lichaam, dus ik rook’, schrijft Zora Nana Kormmann (25/10). Dat ze, ondanks aansporingen te stoppen, blijft roken mag natuurlijk, we leven in een vrij land. Maar vrijheid betekent niet maar alles doen wat jij wilt, het betekent ook respecteren wat anderen willen. En zo’n 80% van de Nederlandse bevolking zegt ‘Eigen baas, eigen lichaam, dus ik rook niet!’. Persoonlijk wil ik ook niet gedwongen worden mee te roken. Dus Zora Nana Kormmann en andere rokers, ga daar lekker mee door maar doe het wel binnen in je eigen huis, niet buiten waar je de vrijheid van anderen die niet mee willen roken niet respecteert. Of ben je zo verslaafd dat jouw verlangen uitstellen voor het welzijn van een veel grotere groep anderen voor jou onmogelijk is?

Frans Moquette Voorschoten

BORSTAMPUTATIE

Passende keuze

Uit eigen ervaring ben ik blij met meer ruimte voor vrouwen om te kiezen voor borstamputatie (25/10) en vervolgens te kiezen voor ‘plat’. Ik heb die keuze zelf gemaakt hoewel de artsen borstsparend opereren adviseerden. Ik moest dat goed beargumenteren en er werd goed naar me geluisterd. Zo hoort het ook: laat ieder vooral de keuze maken die het beste bij haar past. Omdat die keuze altijd onder hoogspanning gemaakt moet worden, is eerlijke en duidelijke informatie over de verschillende opties essentieel. Ook over de mogelijke nadelen van een borstsparende operatie, als die tot de opties behoort. Dat is onvolledig het geval. Verder moet een vrouw die kiest voor plat niet beschouwd worden als iemand die geen waarde hecht aan esthetiek of vrouwelijkheid. Merkwaardig is dat amputatie met reconstructie uitgevoerd wordt door een plastisch chirurg, voor een mooi resultaat. Zonder reconstructie doet een algemeen chirurg het en staat esthetiek niet per se voorop. De vanzelfsprekendheid dat borsten de norm zijn en platheid aan het oog onttrokken moet worden, moet verdwijnen. Dat begint al bij het verzoek voorafgaand aan de amputatie om twee sport-bh’s mee te nemen naar het ziekenhuis. Die dienen na de operatie, gevuld met ‘noodprotheses’, als drukverband. Hoezo is het geen keuze om gewoon een plat drukverband te krijgen? Rond platheid na borstkanker is kortom nog een wereld te winnen.

Simone Lippens Feerwerd

Illustratie

Cyprian Koscielniak

JOODSE NEDERLANDERS

We zijn gewend machtsmisbruik buiten Nederland te bevragen

Robert Vuijsje (25/10) stelt dat de felle reacties op de oorlog in Gaza laten zien hoe dun de beschaving is waarop het Westen prat gaat. Volgens hem worden Joden in Nederland steeds vaker collectief ter verantwoording geroepen, terwijl misdaden of oorlogen elders nooit zulke morele opwinding veroorzaakten. Daarmee suggereert hij dat de verantwoordiging over Gaza vooral emotioneel of cultureel bepaald is: een moderne uiting van wantrouwen tegenover ‘de Jood’. Dat is een ernstige onderschatting van de feitelijke context. Anders dan bij veel andere conflicten gaat het in Gaza niet alleen om publieke woede, maar om aantoonbare zorgen die ook door internationale instituties worden gedeeld. De Verenigde Naties en het Internationaal Gerechtshof onderzoeken of Israël zich schuldig maakt aan schendingen van het Genocideverdrag. Mensenrechtenorganisaties spreken van systematische oorlogsmisdaden. Dat zijn geen uitingen van vooroordeel, maar van internationaal vastgelegde rechtsbeginselen. Daarnaast verwacht Vuijsje kritiek op Israël met vijandigheid tegen Joden. Een Jood is een religieus of cultureel lid van een volk; een Israëli is staatsburger van een land. Wie dat onderscheid negeert, wekt de indruk dat Israël en het Jodendom als parallelle identiteiten worden gezien – precies de verwarring die antisemitische retoriek historisch heeft versterkt. Er is bovendien een vergeten perspectief. Na de aanslagen van 11 september 2001 ervoeren veel Nederlandse moslims hetzelfde mechanisme dat Vuijsje nu beschrijft: zij werden collectief aangesproken op daden van geloofs-

genoten elders, bekeken met wantrouwen, en geacht zich te distantiëren van terreur waarmee ze niets te maken hadden. Moskeeën werden bedreigd, vrouwen met hoofddoek bespuugd, en in de politiek werd openlijk gesproken over ‘de islam als probleem’. Die sfeer werd gevoeld door politici als Geert Wilders en later Caroline van der Plas, die zich vijandig blijven opstellen tegenover de islam in Nederland en tegelijkertijd onvoorwaardelijke steun betuigen aan Israël. Het is precies deze combinatie van binnenlands vijanddenken en buitenlandse loyaliteit die de morele scheefgroei blootlegt waar Vuijsje zelf blind voor lijkt. Nederland kent sinds 1945 juist een traditie van moreel activisme tegenover buitenlandse regimes: van onder meer de afwijzing van de indertijd fascistische regimes in Spanje, Griekenland, Zuid-Afrika en Chili, al dan niet gepaard met boycotts van producten uit die landen. De verantwoordiging over Gaza past in die lijn. Ze bewijst niet dat Nederland antisemitisch is, maar dat burgers hier gewend zijn machtsmisbruik buiten de landsgrenzen moreel te bevragen. Vuijsje heeft gelijk waar hij waarschuwt voor antisemitische ondertonen bij sommigen, maar hij zou sterker staan als hij onderscheid weet te maken tussen kritiek op een staat en haat tegen een volk. Alleen met die helderheid kan de strijd tegen antisemitisme geloofwaardig worden gevoerd – en zonder nalatig te zijn door andere minderheden niet te benoemen die eerder precies hetzelfde hebben ervaren.

Rien Klaassen Rotterdam

BijzondereZaken.nl

| Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Azië

ZUIDOOST AZIË SPECIALIST
WWW.PTTRAVEL.NL

Binnenland

Texel

TEXEL, De Koog ** Hotel Boschrand**
3 nachten kamer met balkon of terras vanaf € 285,00 p.p. HP (incl. 3x diner + 3x ontbijtbuffet), 2 nachten HP vanaf € 210,00 p.p.
Verblijf incl. ontbijt vanaf € 75,00 p.p. Gratis parkeren
+ Gratis Wi-Fi + Gratis 1x gebruik sauna.
0222-317281 | www.hotelboschrand.nl.

Europa

Frankrijk

Normandië, Bretagne, N-Fr.
Karakteristieke, comfortabele huizen bij zee.
Boek nu: **Liberte.nl**

Wilt u hier ook volgende week adverteren? Direct online uw advertentie opgeven?
www.ZADKINEMEDIA.nl

Spanje

SPAANSE PARADORES ZOMER 2026 NU BOEKBAAR!
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Scandinavië

Wintersport in

SCANDINAVIË

Boek je natuurlijk bij

BBITRAVEL

EXPERIENCE

8-daagse reis vanaf

€489*

vertrek vanaf Schiphol

*Vanaf-prijs is per persoon op basis van voordeligste vertrekdatum. Prijzen variëren per datum. Incl. vluchten vanaf Schiphol, verblijf en transfers. Onder voorbehoud van drukfouten en/of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/scandinavian-mountains

050-3136000

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Advertentie

TE KOOP GEVRAAGD klassieke of antieke auto's ook defect
Venema Antiques & Classic Cars
Rijksweg 17 te Dremp. Geopend op afspraak 06-53331279
info@venemaantiques.nl
www.venemaantiques.nl

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel !
Oprechte Haarlemmerolie.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.
Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl
Dit is heel simpel, en betaal gemakkelijk via iDeal.

Duurzaam vergroenen

Groene oase midden in de stad

Daktuinen en -terrassen

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Vraag & aanbod

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, PLATINA EN MUNTEN.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.oudgoudprijs.nl

Klassieker verkopen?
Voelt als afscheid nemen van een goede vriend
Wij helpen graag, door verkoop in opdracht (consignatie) of inkoop **Bel of mail Bas** 06 33 701 582 of bas@classiccarsconnection.nl Of www.cccz.eu
Een klassieker geef je door

PLATENCOLLECTIES GEZOCHT

RecordFriend Amsterdam zoekt goede collecties elpees & singles van particulieren.

Beste prijs en ophalen door heel Nederland.

Tel. 06-51643022
www.recordfriendamsterdam.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via iDEAL!

Ga naar:

WWW.ZADKINEMEDIA.NL

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN

675,- 2e persoon half geld ex btw

Meer dan 25 jaar ervaring

Wat krijgt u voor uw geld?

✓Cursus in Hotel vd Valk

✓Gratis Handelsrobot

✓8 weken live meekijken

✓Opfrisdag naar keuze

✓100% persoonlijke service

Geen crypto. Geen hype. Gewoon de beurs.

Zie onze Google-reviews

Originele reacties cursisten

■ **Kansberekening**
Rob heeft een unieke kijk op daytraden. Hij haalde in een half uur € 500,- uit de markt.

Wippen

■ **Prijs te goedkoop?**
Ik vind de prijs wel goedkoop voor het-geen wat we krijgen, misschien moeten jul-lie de prijs verhogen.

Vroeger wipte ik van het ene aandeel naar het andere. Rob heeft me geleerd met indexen te handelen, die zijn veel veiliger en gaan nooit naar nul.

vd Valk Breukelen: vrijdag 7 nov en vrijdag 21 nov

Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

www.robwessels.nl 010 519 21 15

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING

Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

Mag ik je voorstellen aan jouw nieuwe liefde?

Bel: 088-0221900 (alle regio's)

Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie..

www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE

EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH

VANSLOBBEDATING.NL

+31 (0)6 5397 54 26

DTNG.

WWW.DTNG.NL

Voor ondernemende en ontwikkelde singles

"Je hebt alles... behalve de juiste partner"

BEL ALEXIA 06 - 3053 3453

WWW.QUALITYPARTNERSEARCH.COM

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen

ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeeets.nl

Ze bestaat. Echt.

DPSPartnerSearch.nl *distinguished & discreet*

Vrouw zoekt Man

Martine (74), Brabant

Aardse spiritualiteit

Zeer warm, gastvrij.
Als een warm bad.
Zorgzaam en liefdevol.
Sfeervolle tuin.

Bourgondisch genieten?

BEL 06 1484 9782

www.toekomstrelatie.nl/kandidaten

Toekomst

Relatiebemiddeling

Man zoekt Vrouw

Sterke, zelfstandige en sprankelende dame gezocht
Ben jij die intelligente, grappige en zelfverzekerde vrouw (46-58) die haar leven goed op orde, iets moois heeft bereikt én een flinke dosis plezier meebrengt? Iemand die geniet van quality time en vooral lekker zichzelf is, met klasse? Kids zijn welkom. Dan zouden wij zomaar een perfecte match kunnen zijn.

Over mij

Ik ben 58, 1,79 m, slank, verzorgd en met een gezonde bos haren. 030, WO+ opgeleid, ondernemer, kids uit huis en financieel onafhankelijk. Ik combineer IQ met EQ, neem graag het initiatief en ben altijd in voor avontuur. Passies: reizen, kunst, classic cars en alles wat het leven spannend en mooi maakt, maar ook niks moeten...en vooral samen genieten.

Ik woon prachtig in het groen, vlakbij de stad, en sta open voor een oprechte connectie: samen lachen, beleven en genieten van alles wat het leven te bieden heeft.

Interesse? Stuur gerust een mail: highendmatch67@gmail.com

Dating

e-Matching.nl - Dating hbo/wo niveau
online daten | speeddaten | persoonlijke coaching

Schrijf gratis in en ontmoet direct singles in je eigen leeftijdscategorie en regio
www.e-matching.nl - Durft u het aan?

Goed Gestemd?

secondlove

Wilt u hier ook adverteren?

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.

Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl

& VERDER

2/3

Bergenboek

Hoe breng je bergketens in kaart? De geograaf Andrew Davies laat het zien

10/11

Fraude

Wetenschap is kwetsbaar voor menselijke en structurele gebreken

13

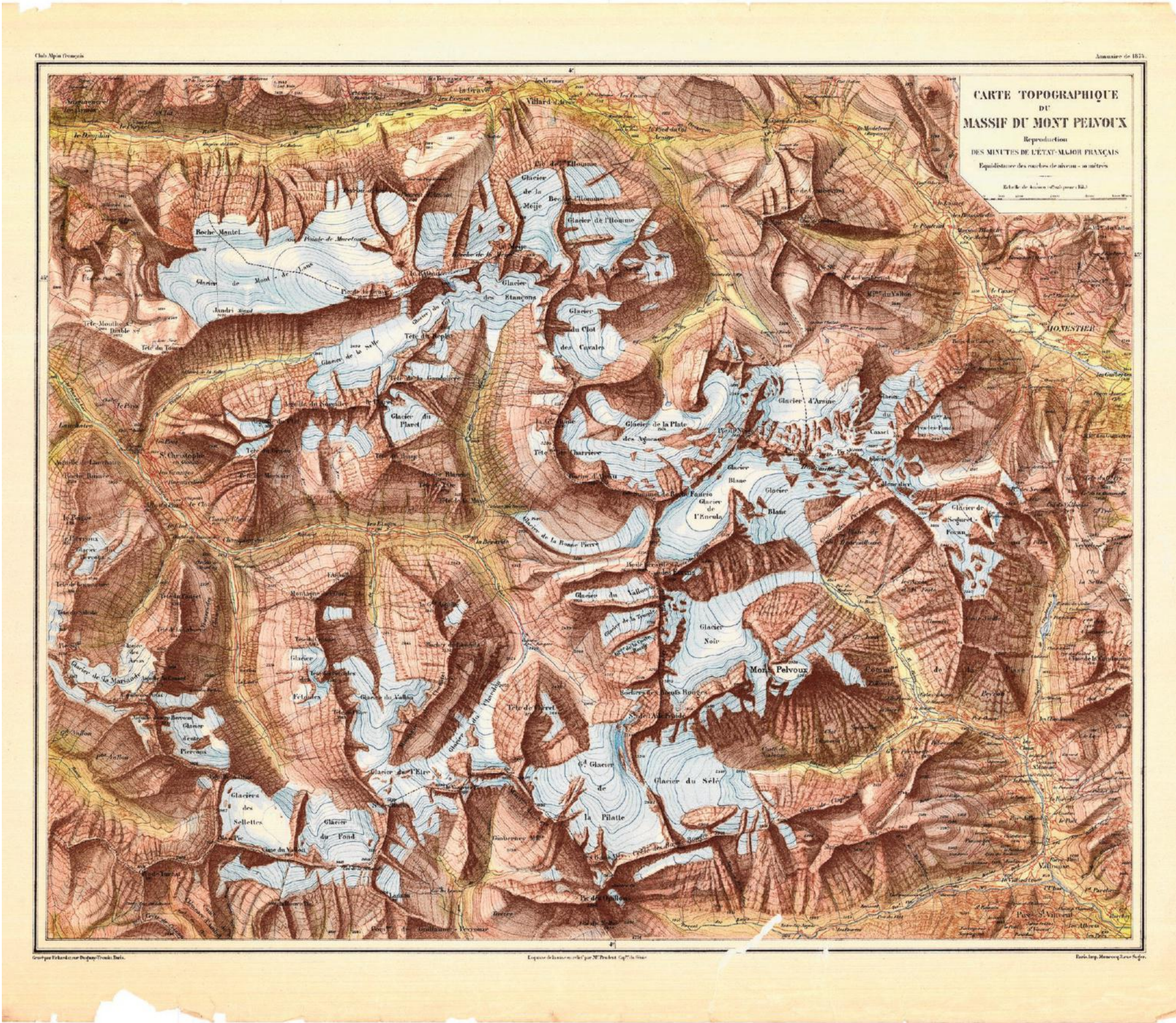
Jong geleerd

Plastic flessen zijn een belangrijk ingrediënt van een verborgen CO₂-tijdbom

Beuken zonder vinken

Hoeveel vinken zijn er op een herfstdag aan het werk langs deze beukenlaan? Lang niet zoveel als Jac. P. Thijsse er telde.

4/7

Negentiende-eeuwse kaart van de **Écrins in de Franse Alpen**, inclusief Mont Pelvoux, een 3.946-meter hoge berg. BEELD BIBLIOTHECA NAZIONALE DEL CLUB ALPINO ITALIANO

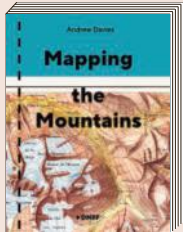
ATLASSEN

Sommige mensen raken zo aan de bergen verknocht dat ze hun leven eraan wijden

Dit bergenboek brengt de vroege helden van de cartografie tot leven. Zoals een Fransman die zo onder de indruk was van de Mont Blanc dat hij 21 zomers in de Alpen doorbracht.

Door **Gemma Venhuizen**

Andrew Davies
Mapping the Mountains
DMFF, 224 blz., 39,95 euro.

Mont Pelvoux in het Écrinsmassief. BEELD EDWARD WHYMPER

Eén van de aangename eigenschappen van atlassen is dat je er zo goed bij kunt wegdrömen: je hoeft ze maar op een willekeurige pagina open te slaan om je opeens in een heel andere uithoek van de wereld te bevinden. Ook het boek *Mapping the Mountains* van geograaf Andrew Davies bevat een schat aan fraaie kaarten - neem alleen al die van de Grum-Grzhimailo-gletsjer in Tadzjikistan, het Rwenzori-gebergte in de Democratische Republiek Congo en het Franse Mont Blanc-massief. Maar te midden van die ruim 100 kaarten gaat het Engelstalige boek ook de diepte in, met teksten over de geschiedenis van de cartografie.

Zo beschrijft Davies de expeditie waarbij de Britse ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley eind negentiende eeuw op de legendarische 'Maanbergen' stuitte. Die bergen waren door de vroege cartograaf Ptolemaeus al rond het jaar 100 na Christus vermeld en de besneeuwde toppen zouden de Nijl van smeltwater voorzien. Maar ze bleken lang onvindbaar, töt Stanley erop stuitte en ze Rwenzori doopte - die transcriptie kwam het meest in de buurt bij de naam die de inheemse bevolking eraan gaf.

Of neem de achttiende-eeuwse William Roy, die met een stok, een ketting en een kompas de Britse cartografie op de kaart zette. Sommige van zijn metingen waren zo nauwkeurig dat ze zelfs nu nog gebruikt worden.

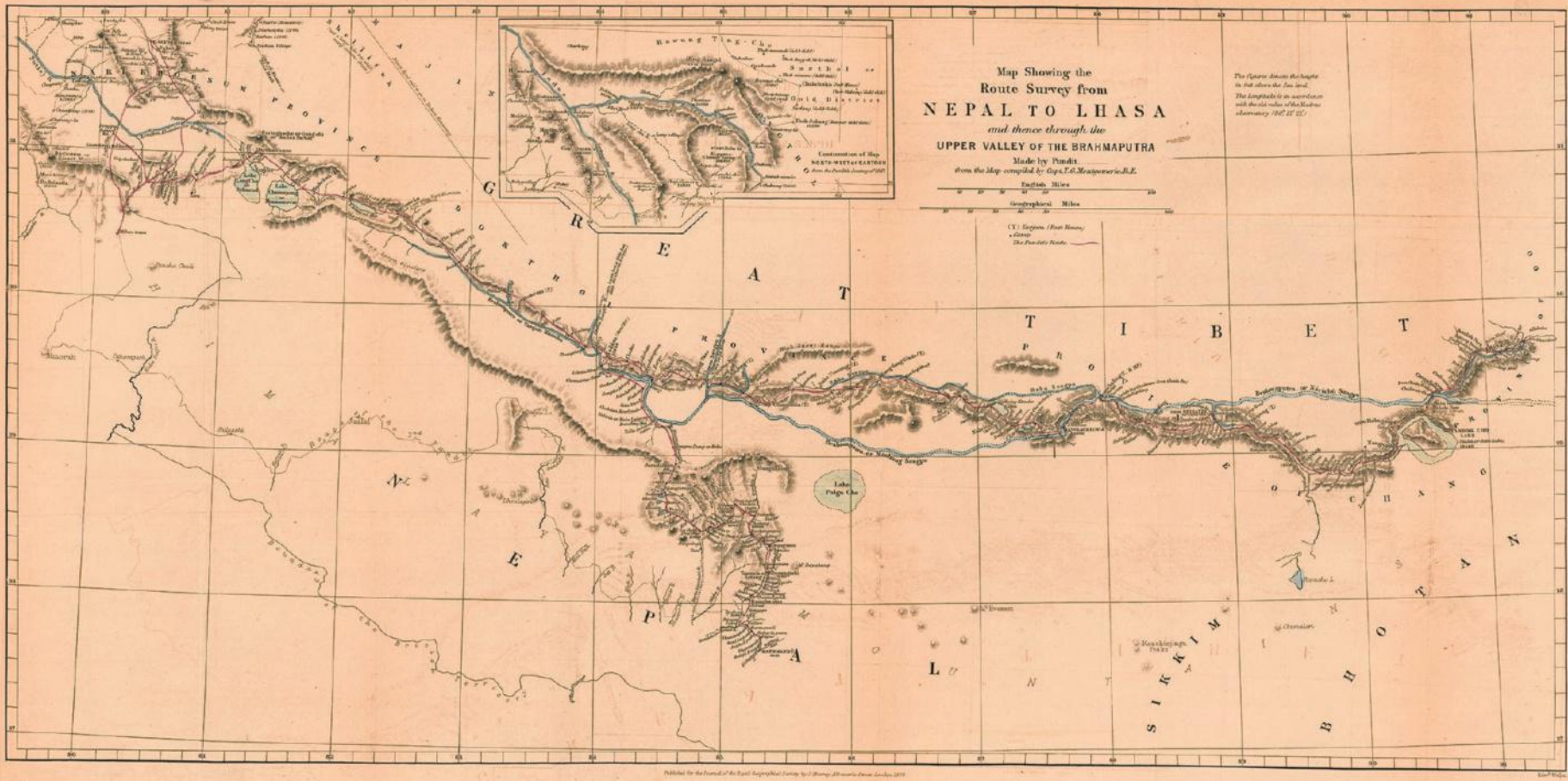
Davies brengt diverse van die vroege helden van de cartografie tot leven in zijn boek, waarbij de nadruk ligt op mannelijke Europese cartografen (met een extra focus op cartografiewalhalla Zwitserland). Vrouwen ontbreken nagenoeg, omdat ook in die wereld het principe van gendergelijkheid nog nauwelijks bestond, schrijft hij in het voorwoord - al zijn pioniers als Fanny Bullock Workman het vermelden waard. Zij beklom met haar echtgenoot in 1906 als eerste de 6.930-meter hoge Pinnacle Peak in de Himalaya - destijds was voor zover bekend geen vrouw ooit hoger geweest. Ook namen ze samen deel aan expedities.

De eerste paar hoofdstukken van het boek zijn gewijd aan de onderliggende car-

tografische principes, zoals de triangulatie of driehoeksmeting (waarbij kennis over afstanden wordt vergaard uit gemeten hoeken), maar de wetenschapsgeschiedenis voert de boventoon. Vaak gaat het om een levenslange toewijding: neem het verhaal van Paul Helbronner, die eind negentiende eeuw op jonge leeftijd zo onder de indruk was geraakt van de Mont Blanc dat hij maar liefst 21 zomers in de Franse Alpen doorbracht om ze te karteren.

Ook Davies zelf raakte overigens al vroeg bevangen door hoogtekorts: hij groeide op in Engeland en studeerde cartografie aan de universiteit van Newcastle. Daarna vervulde hij de Engelse *moors* voor het Zuid-Limburgse heuvelland. Sinds 2011 is hij betrokken bij de jaarlijkse organisatie van het Dutch Mountain Film Festival in Heerlen, dat dit jaar van 4 tot en met 9 november plaatsvindt. Het boek is geïnspireerd door een tentoonstelling die hij in 2019 voor het eerst voor datzelfde festival maakte en nu in gewijzigde vorm wederom te zien is, ook onder de titel *Mapping the Mountains*.

Een route die lokale cartografen in **Nepal** hebben aangelegd in opdracht van de Britten. BEELD PRINCETON UNIVERSITY LIBRARY

NATUURHISTORIE

Schrijver Jac. P. Thijsse telde ooit duizenden vinken langs deze laan. Waar zijn ze nu?

Een eeuw geleden was een van de mooiste lanen van Nederland een trekpleister voor vinken en kepen. De laan is nog steeds mooi, maar de meeste vogels zijn verdwenen. Ligt het aan de beuken?

Door **Addie Schulte** Fotografie **Joost Rutten**

Een wandelpad langs de Elswoutslaan in Overveen.

De beuken langs de Elswoutslaan.

Toen natuurbeschermers en schrijver Jac. P. Thijsse zo'n honderd jaar geleden in Bloemendaal woonde, liep hij af en toe door de Elswoutslaan. Deze laan van ruim een kilometer tussen het dorp Overveen en de Buitenplaats Elswout was omzoomd door oude beuken. In de herfst zag hij daar soms tienduizenden vinkachtigen foerageren op beukennotjes. Wie nu in de herfst door de Elswoutslaan loopt, mag blij zijn een paar vinken te zien. Waar zijn de vinken van Jac. P. Thijsse gebleven?

De observatie van Thijsse staat in zijn boek *Eik en beuk*. Dat had een van zijn door Verkade uitgegeven boeken moeten worden, bekend van de plaatjes bij de producten van de koefabrikant. Het zou in 1935 worden gepubliceerd, maar om onbekende redenen verscheen het toen niet. Pas in 1995 werd het boek uitgebracht, door de Heimans en Thijsse Stichting. Jac. P. Thijsse (1865-1945) was in 1935 al zeer bekend, vooral als de schrijver die de beleving van de natuur als geen ander wist te populariseren. In zijn teksten klinkt vaak een opgewekte toon. Zo ook als hij de vinken en de aanverwante kepen bij de beukenbomen beschrijft. „Ik heb wel eens geprobeerd het aantal der vogels te benaderen die werkten in een beukenlaan bij ons in de buurt, de Elswoutslaan van Elswoutshoek tot aan het bruggetje nabij de hoofdingang van Elswout zelf en kwam dan altijd tot getallen tussen de twintig- en vijftigduizend. Je durft er haast niet aan te denken hoeveel vinken er op zo'n dag in onze beukenbossen wel aan het werk zijn.”

Van Noorwegen tot Kamtsjatka
„Zijn waarneming zou ik serieus nemen”, zegt Marc Argeloo, docent aan de Universiteit Leiden en auteur van het boek *Natuurramsesie*, dat gaat over hoe vergeten wordt hoe de natuur er vroeger uitzag. „Ik blijf wel hangen op dat aantal, het is knap lastig je dat voor te stellen.” Jelle van Dijk, lid van de werkgroep Ornithologisch erfgoed, zet wel een kanttekening bij de observatie van Thijsse. „In de tijd van Thijsse werd zelden een opmerking gemaakt die op een serieuze telling beruiste”, schrijft hij in een mail. Het georganiseerd tellen en monitoren van de populatie van vogels begon veel later, in de jaren zestig. Voor die tijd zijn gegevens meer anekdotisch. Maar de observatie van Thijsse is

niet eenmalig. De schrijver woonde sinds 1902 in Bloemendaal en moet in vele herfstten door de laan hebben gelopen. Dat Thijsse in dat jaargetijde zoveel vogels zag, ligt wel voor de hand. Door een combinatie van natuurlijke aanwas en migratie uit het noorden zijn er dan de meeste vogels, zegt Christophe Reijman, voorzitter van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland. Onder die 'wintergasten' is de keep (*Fringilla montifringilla*). Deze zangvogel broedt in het noorden van het Euraziatisch continent, van Noorwegen tot Kamtsjatka. Hij is naaste familie van de vink, het mannetje heeft een zwarte kop. In de herfst en winter trekken ze naar het zuiden, en dan gaat soms in groepen van honderdduizenden, zelfs miljoenen exemplaren. Wereldwijd zijn er waarschijnlijk tussen de 55 en 100 miljoen individuen, waardoor deze vogel ondanks een kleine afname in de laatste tien jaar niet bedreigd is. In het tijdschrift *De levende natuur* (opgericht door Jac. P. Thijsse en zijn compaan Eli Heimans) werd in 1917 een beschrijving gegeven van zo'n massale samenkomst in het Zweedse Kågeröd. „De hoofdtroep vormde in de vlucht een ± 45 meter brede band, die zich voor het oog voordeed als een lang gekromd lint, dat met grote snelheid voorwaarts bewogen werd. Talrijke rijen vogels vlogen boven elkaar. Het overtrekken duurde 45 minuten, zodat naar ruwe

Beukenlaan bij Bloemendaal

Een vogelkenner herinnert zich duizenden vinken en kepen 'op de wegen waar auto's reden, die reden de notjes stuk'

schatting meerdere miljoenen kepen aanwezig waren”, noteerde een zekere V.R. Vinken en kepen zijn „nomadisch”, zegt Henk van der Jeugd, hoofd trekvogelstation aan het Nederlands Instituut voor Ecologie in Wageningen. Dat betekent dat ze sterk reageren op de aanwezigheid van voedsel op een plek. Daar kunnen dan in enorme concentraties voorkomen. Vinken zijn nog talrijker dan kepen, met honderden miljoenen in Europa en hun aantal neemt toe. Vinken (*Fringilla coelebs*) leven het hele jaar door in Nederland en broeden hier in groten getale. Thijsse schreef enthousiast over de kleuren van de mannetjesvink. En gaf een tip voor het identificeren van deze vogeltjes. „Als ze op de grond hun voedsel zoeken - en dat doen ze meestal - dan zijn ze uit de verte al te herkennen aan de omstandigheid, dat ze doorgaans niet huppelen, zoals de mussen, maar stappen, zoals de spreeuwen, maar dan veel netter.” In de herfst en het najaar neemt hun aantal toe omdat vinken uit noordelijkere streken hier overwinteren en niet alle inheemse vogels vertrekken.

Groene kleding en een verrekijker

Voor recente observaties van soorten in Nederland is waarneming.nl een belangrijke bron. Bij Epen in Limburg werden 9.020 overvliegende kepen gezien op 3 november 2024. Het hoogste aantal dat de afgelopen jaren bij buitenplaats Elswout werd geregistreerd is 5, foeragerend op beukennotjes. Van de vink werden in 2021 maar liefst 201.637 gezien, bij de telpost De Vukaan bij Den Haag. „Historische dag”, schreef de waarnemer. Het hoogste aantal bij de telpost Parnassia, aan de kust in Bloemendaal, was 38.710 vogels, op 9 oktober 2011.

Bij Elswout staat het recente record op vijftig, in 2019. Er zijn de afgelopen jaren nog geen tien waarnemingen van meer dan tien vinken tegelijk. Er past een kanttekening bij: de observaties van waarneming.nl zijn niet gestandaardiseerd. Er is wel enige controle, maar het is lastig om op basis daarvan algemene uitspraken te doen, zegt bijvoorbeeld een instituut als Sovon. Christophe Reijman is een ervaren vogelaar, maar nooit heeft hij duizenden vinken of kepen bij elkaar gezien. Het dichtstbij komt een overvlucht van duizenden koperwieken, op een trektelepost. Ook die vogel vliegt vaak via Nederland vanuit het noorden naar warmere oorden. „Vijftigduizend vind ik wel een heel groot aantal”, zegt ook hij over de observatie van Thijsse. „Maar we hebben het over de wereld van bijna honderd jaar geleden. Het is heel lastig om te kijken naar welke ontwikkelingen er allemaal hebben plaatsgevonden die allemaal van invloed zouden kunnen zijn op de aantallen vinken en kepen die er toen waren en nu zijn.” Bij de poort van Elswout ontmoeten we een andere vogelaar, in groene kleding en met een verrekijker om zijn nek. Het is Tom van Spanje, ook lid van de vogelwerkgroep. Hij was van 2004 tot 2010 interim-beheerder van Elswout en woont al zijn hele leven in de buurt. „Ik kan me wel jaren herinneren dat het barstte van de beukennotjes en van de vinken en kepen. Maar dat is lang geleden, toen ik een jaar of tien was en begon met vogelen.” Van Spanje is nu 75, dus die observatie moet uit begin jaren zestig stammen. Herinneringen zijn onbetrouwbaar, zegt hij zelf. Maar volgens

nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer
van de vacature en vul het in als
trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur				
	Gemeente Hoeksche Waard via Bestman - Bestuur & Management	Griffier	Oud-Beijerland	29276
	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	Senior Kenniscoördinator tussen Wetenschap en Beleid bij het NRO	Den Haag	29273
consultancy				
	Provincie Noord-Holland	Unitmanager Subsidies en Inkoop/plaatsvervangende Sectormanager	Haarlem	29283
directie / management				
	Gemeente Tynaarlo via BeljonWesterterp	Concermanager Mens & Maatschappij	Vries	29234
	Gemeente Zuidplas via Galan Groep	Clustermanager Informatievoorziening en Ondersteuning	Nieuwerkerk aan den IJssel	29284
	Gemeente Zuidplas via Galan Groep	Clustermanager Bestuur en Communicatie	Nieuwerkerk aan den IJssel	29286
	Herdenkingscomité Slavernijverleden	Directeur	Den Haag	29281
	Pharos via Vanderkruis - connecting identities	Directeur-bestuurder	Utrecht	29269
	Quadraam via Colourful People	Directeur Mens en Organisatie	Duiven	29282
	Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden via ADJ	Hoofd Huisvesting en Facilitaire zaken	Leiden	29272
	Stichting MeerWaarde via Colourful People	Lid Raad van Toezicht	Hoofddorp	29256
	Summa College via Leeuwendaal	Directeur HR	Eindhoven	29287
	Technische Universiteit Eindhoven	Unit Manager Integrale Campus Strategie	Eindhoven	29210
	VIBA Aerospace & Defense via BeljonWesterterp	Supply Chain Manager	Zoetermeer	29261
finance				
	Stichting Concert- en congresgebouw de Doelen	Business Controller	Rotterdam	29290
juridisch				
	Gemeente Gorinchem	Handhavingsjurist Openbare Orde en Veiligheid	Gorinchem	29250
	KNDS via Legal People	Senior Legal Counsel	Amsterdam	29221
	VNAB via Legal People	Senior Juridisch Adviseur	Rotterdam	29264

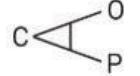
marketing / PR / communicatie

	KB, nationale bibliotheek	Senior Adviseur Relatiemanagement en Fondswerving	Den Haag	29277
---	---------------------------	---	----------	-------

medisch / zorg

	Gemeente Zoetermeer	Gedragswetenschapper	Zoetermeer	29227
---	---------------------	----------------------	------------	-------

onderwijs

	Avans Hogeschool	Docent Built Environment	Den Bosch	29288
	CAOP	Medior/Senior Trainer/ Adviseur Sociale Veiligheid en Integriteit	Den Haag	29260
	Ministerie van Defensie	Universitair Hoofddocent Elektrotechniek/ Energietechniek	Den Haag	29253

projectmanagement

	Kodi bv via BeljonWesterterp	Manager Projecten	Heerhugowaard	29265
---	------------------------------	-------------------	---------------	-------

RvC / RvB / RvT

	Apotheek AIS	Voorzitter Raad van Commissarissen	Gorinchem	29289
	CPow via Leeuwendaal	Lid Raad van Toezicht met aandachtsgebied Onderwijskwaliteit en Governance	Purmerend	29274
	Espria via Vanderkruis - connecting identities	Voorzitter Raad van Bestuur/ CEO	Beilen	29285
	Movisie via ADJ	Lid Raad van Toezicht (financieel profiel)	Utrecht	29279
	Voorieder1 via ADJ	Twee Leden Raad van Toezicht (profielen Zorginhoudelijk en Organisatiekundig)	Oegstgeest	29280
	Woningstichting Wageningen via erly	Lid Raad van Commissarissen	Wageningen	29275

sales / commercieel

	Tropicalia Beverages Industries via YellowApple	Verkoop leider (lid MT)	Bergen op Zoom	29278
---	---	-------------------------	----------------	-------

technologie / techniek

	Objective Recruitment B.V.	Site Manager Smurfit Westrock	Utrecht	29236
---	----------------------------	-------------------------------	---------	-------

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrc.nl/carriere

nrc carrière
samen ambities waarmaken

nrc

ZATERDAG 1 NOVEMBER & ZONDAG 2 NOVEMBER 2025

De laan was in 1987 een 'gebit met holle kiezen'. Alle bomen werden vervangen

» **Vervolg** van pagina W5

hem waren er „honderden tot duizenden vinken en kepen. Ze zaten op de wegen waar auto's reden, die reden de nootjes stuk.” Hij heeft er zelfs aantekeningen van, zegt hij, maar die terugvinden is een „heidens karwei”, dat gaat niet zomaar lukken.

Thijssse was niet de enige die in jaren dertig over de Elswoutslaan schreef. In 1931 werd deze in het *Algemeen Handelsblad* (een voorloper van *NRC*) beschreven als een van de schaarse mooie lanen in het land. Op een foto in de krant is de laan te zien waarop de bomen niet in blad zitten. De stammen lijken niet heel dik, al is dat lastig in te schatten. Een laan met oude beuken is „een mooi, maar gevaarlijk bezit”, schreef de auteur, M. de Koning, houtvester van de Nederlandse Heidemaatschappij. Want beuken zijn kwetsbaar, al lijken ze nog zo machtig met hun gladde stammen en zware takken. Een paar jaar daarvoor was minstens een van de bomen langs de laan gekapt, vanwege een ziekte, blijkt uit een ander krantenbericht.

Toen Thijssse rond 1935 in de beukenlaan liep, waren de bomen mogelijk rond de tweehonderd jaar oud. Voor beuken is dat behoorlijk oud. Oorspronkelijk stonden er 260, hoeveel er in de jaren dertig van de vorige eeuw over waren, is niet bekend.

Zo'n vijftig jaar later, rond 1987, stonden er nog 154. De laan was „een gebit met holle kiezen”, zegt bomendeskundige John Todirijo. Hij was destijds namens de gemeente Bloemendaal betrokken bij de vervanging van de bomen. „Je zag dat de overgebleven bomen aangetast waren door de honingzwam, de tonderzwam, de korstzwam. Die was geen lang leven meer beschoren.”

Er werd een plan gemaakt om alle bomen te vervangen. Het leidde tot veel discussie in de gemeenteraad en daarbuiten, vertelt Todirijo. Maar het plan werd doorgezet. Nu zou zo'n radicaal voorstel misschien geen kans meer maken, denkt hij.

Veel nootjes blijven leeg

De nieuwe bomen hadden destijds een omtrek van tussen de 12 en 14 centimeter. In de laan die hij zelf mede heeft aangelegd, pakt Todirijo zijn meetlint erbij en meet de eerste beuk op zo'n 1,30 meter hoogte. Deze is bijna anderhalve meter in omtrek, en wat groter dan de meeste andere. Bijna veertig jaar na de aanplant hier hebben de meeste bomen een omtrek van ongeveer 130 centimeter, constateert hij tevreden.

Zou de vervanging van de beuken door veel jongere exemplaren geleid hebben tot veel minder aanbod van voedsel en daarmee tot de drastische afname van het aantal zangvogels in de Elswoutslaan? Bij de vervanging van de beuken speelde het effect voor de vogels geen rol, voor de gemeente en de beheerder was het risi-

co op ongelukken door omvallende bomen of afbrekende takken de reden om de bomen te vervangen.

Na een jaar of vijftien zijn er aan de nieuwe bomen nootjes verschenen, zegt Todirijo. Nu, tijdens het bezoek laat in september, zijn er zeker beukennoten te vinden. Hier en daar liggen er meer. Een overvloed is het niet, die is wel te zien bij andere beuken in de buurt.

Ook over de beukennootjes is het laatste woord nog niet gezegd. Thijssse zag de grote aantallen vogels in zogeheten mastjaren. Hij schrijft: „Ongeveer om de zes of zeven jaar mogen we een ruime beukenoogst verwachten. Dan buigen de takken letterlijk onder de vracht van de vruchten en als de beukennootjes vallen dan ligt de grond er dicht mee bestrooid. Kinderen verzamelen met weinig moeite tientallen kilogrammen.”

De frequentie van deze mastjaren is aan het veranderen, zegt Cherine Jantzen, PhD-kandidaat verbonden aan het Nederlands Instituut voor Ecologie. Ze onderzoekt de effecten van die variatie in Nederlandse bossen op andere soorten, onder andere op koolmezen. Er is een verschuiving gaande, zegt ze. In het verleden waren er duidelijke mastjaren waarin alle bomen van een soort tegelijk veel noten of zaden produceerden. Tegenwoordig gaat dat minder synchroon, de massale productie verschilt van boom tot boom. Daarnaast zijn er ook in jaren met grote productie veel nootjes leeg. Iedere bloem van de beuk wordt een nootje, maar alleen een bevruchte bloem levert een volle noot op. Waarom minder bloemen bevrucht worden, is nog een kwestie van onderzoek. Ook lijkt onderzoek erop te wijzen dat oude bomen niet altijd productiever zijn dan jonge. Er wordt, zij het voorzichtig, een verband gelegd met klimaatverandering.

Gemiddeld is er een stabielere aanbod van beukennoten, de pieken en dalen zijn afgevlakt. Dat kan gunstig zijn voor zaadetende vogels, zoals de keep en de vink. Als dat ook in Scandinavië zo is, dan kan het betekenen dat zaadetende vogels minder naar West-Europa komen. Waarom zo'n end vliegen als er dicht bij de broedgebieden genoeg eten te vinden is?

De zoektocht naar de 'verdwenen' kepen en vinken levert geen definitief antwoord op. Er zijn nog steeds beuken en beukennoten te vinden aan de Elswoutslaan. En er leven in Noordwest- en West-Europa nog steeds grote aantallen van deze vogels. Maar in de laan waar Jac. P. Thijssse ze zag, worden de tienduizenden vogels bij elkaar op zo'n beperkt terrein niet waargenomen en ook niet elders in Nederland, behalve een enkele keer overvliegend.

Helemaal uitgesloten is het ook niet dat er opeens zo'n zwerm opduikt. In 2024 werden nog 50.000 kepen gezien in de Belgische Ardennen. Dat is op zo'n driehonderd kilometer afstand van Bloemendaal, een dagje vliegen voor de keep.

UTRECHT

Regio Utrecht en omstreken

GA JIJ OP WINTERSPORT IN DE KERSTVAKANTIE?

Bereid je optimaal voor met onze indoor ski- en snowboardlessen! Voor jong én oud bieden we flexibele én vaste lesopaties.

KidsClub Sam (3,5 t/m 12 jaar) – spelendwijs leren in KidsClub Sam. De cursus bestaat uit 6 lessen op vaste dagen en tijden en sluit precies aan op de kerst- of voorjaarsvakantie. Vanaf 6 jaar kunnen kinderen ook een regulier lespakket volgen en de lessen flexibel inplannen.

Voor volwassenen & gezinnen: Kies een flexibel lespakket en plan de lessen op jouw favoriete momenten. Een pakket van 10 lessen volg je al voor €380,-

Boek vandaag nog via **Skiplanner** of stuur een mail naar info@snowsportcenter.nl en ga zelfverzekerd de piste op! Wacht niet te lang, want de populaire lestijden lopen snel vol.

SNOWSPORT CENTER
MEER MOGELIJKHEDEN BEKIJKEN?
KIJK OP WWW.SNOWSPORTCENTER.NL

NOVEMBERACTIE

10% KORTING SCANDINAVISCHE BANKEN

Sav & Økse is een merk van De Machinekamer

SHOWROOMS
Rotterdam
Schiedamsse Vest 67-71
Utrecht
Nieuw Amsterdamlaan 15-17
Zaandam
Pieter Ghijsenlaan 12B

SAV & ØKSE
SAV-OKSE.NL

*Actievoorwaarden op sav-okse.nl/novemberactie

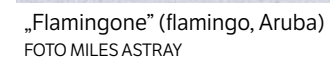
Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL
Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinmedia.nl

„High Five”
(gorilla, Rwanda)
FOTO MARK
METH-COHN

nrc

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/verwarming

WETENSCHAPSFRAUDE

De strijd op de grens van fouten en fraude

Over de talloze vormen van fraude die in de wetenschap kunnen voorkomen heeft neurowetenschapper Stan van Pelt een helder boek geschreven.

Door **Frank van Kolfschooten** Illustratie **Caitlin Becker Hof**

Met *Betrayers of the Truth* schreven William Broad en Nicholas Wade in 1982 een klassieker over wetenschapsfraude. Ze maakten in hun baanbrekende boek duidelijk hoe competitie, prestige en publicatiedruk het ideaal van wetenschap als rationele zoektocht naar waarheid structureel ondermijnen. Sinds de jaren tachtig is er niet alleen veel over wetenschapsfraude gediscussieerd en geschreven, internationaal én in Nederland, maar ook serieus werk gemaakt van preventie en aanpak. Universiteiten kregen gedragscodes, vertrouwenspersonen, meldpunten en commissies voor wetenschappelijke integriteit. De academische wereld heeft in die periode haar regels verbeterd en procedures aangescherpt. Toch bleef het competitieve mondiale systeem overeind, met beloningen voor aantal publicaties en citaties daarvan door andere onderzoekers. Daarmee bleven ook de prikkels bestaan die wetenschappers ertoe kunnen brengen om regels op te rekken of te overtreden.

De fraudevormen die Broad en Wade vooral beschreven – vervalste data en verzonnen resultaten – bestaan nog steeds, maar hebben nieuwe gedaanten gekregen, blijkt uit het onlangs verschenen boek *Sloppy Science. Alles over wetenschapsfraude: van foutjes tot nepcongressen* van wetenschapsjournalist Stan van Pelt. Hij beschrijft onder meer de opkomst van papermills: bedrijven die tegen betaling complete wetenschappelijke artikelen produceren, vaak met hergebruikte of gemanipuleerde data, en waarbij onderzoekers zich tegen extra betaling als auteur kunnen laten opnemen. De producten van papermills ogen overtuigend en passeren vaak moeiteloos de redactionele controle. Peerreview is daar slecht tegen bestand: dat systeem is bedoeld om de wetenschappelijke kwaliteit van ingezonden manuscripten te beoordelen en niet ingericht op ontmaskering van doelbewuste misleiding. Omdat papermills anoniem en grensoverschrijdend opereren, zijn ze moeilijk aan te pakken. De schade is groot: zulke publicaties worden geciteerd, belanden in meta-analyses en kunnen zelfs klinische richtlijnen beïnvloeden.

Kruisingen van erwtenplanten

Al in 2013 maakte John Bohannon in *Science* pijnlijk zichtbaar hoe kwetsbaar het publicatiesysteem is voor misleiding: 157 van de door hem benaderde openaccess tijdschriften accepteerden een verzonnen biomedisch onderzoek. Van Pelt deed dat experiment voor zijn boek nog eens dunnetjes over door een verzonnen, met ChatGPT gegenereerd artikel over telepathie aan te bieden en gepubliceerd te krijgen in het (onbeduidende) medische vakblad *Cases*. Daar is het nog altijd te lezen op de website, ondanks ruime publiciteit over deze neppublicatie. Met een ander journalistiek experiment

maakt Van Pelt op amuse wijze duidelijk hoe de façade van wetenschappelijkheid wordt gebruikt om geld te slaan uit goedgelovige wetenschappers. Hij bezocht in Boedapest het congres *NeuroTalk2024Europe*, georganiseerd door het Chinese bedrijf Bitcongress. Een op het eerste gezicht keurig neurowetenschappelijk congres bleek een rommelig allegaartje van lezingen over totaal verschillende onderwerpen, van gsm-gebruik in bussen tot trilsokken voor parkinsonpatiënten. Het congres was een typisch voorbeeld van een ‘predatory conference’: hoge registratiekosten, een eigenaardig samengestelde sprekerslijst, misbruik van namen van gerenommeerde wetenschappers die helemaal niet komen en lege zalen waarin vooral de sprekers zelf het publiek vormen. Over zulke nepcongressen is eerder bericht, onder meer in *de Volkskrant* en *Nature*, en sommige Nederlandse universiteiten waarschuwen hun medewerkers er inmiddels actief voor. Desondanks trof Van Pelt in Boedapest ook twee misleide Nederlandse wetenschappers.

Sterk punt van het boek is dat Van Pelt als gepromoveerd neurowetenschapper zelf in een competitieve omgeving heeft gewerkt, op tijdelijke contracten, zonder de zekerheid van een vaste aanstelling. Met die ervaringskennis weet hij zijn observaties goed reliëf te geven en hij legt voor leken ook heel goed uit hoe de academische wereld in elkaar steekt.

Minder thuis lijkt hij in de wetenschapsgeschiedenis en filosofie. In het openingshoofdstuk presenteert hij Galenus, Mendel en Pasteur als vroege fraudeurs. Galenus wordt verteld dat hij anatomie van apen als kennis over het menselijk lichaam presenteerde, Pasteur dat hij bij zijn miltvuur- en rabiës onderzoek onvolledige en misleidende gegevens publiceerde, en Mendel dat de verhoudingen die hij vond bij zijn kruisingen van erwtenplanten te perfect aansloten bij zijn verwachtingen. Daarmee beoordeelt Van Pelt hen naar hedendaagse maatstaven, terwijl zulke normen in hun tijd nog niet bestonden. Aan het eind van het hoofdstuk erkent hij dat zelf ook, maar daardoor vertroebelt deze historische excursie

vooral wat precies onder moderne wetenschappelijke oneerlijkheid verstaan moet worden.

Van Pelt schreef een journalistiek boek, maar ook dan mag je verwachten dat er aandacht is voor de historische en beleidsmatige context, iets wat ontbreekt in zijn behandeling van moderne integriteitszaken. Hij laat de periode vóór de verbijsterende multi-fraude van sociaal psycholoog Diederik Stapel (2011) grotendeels onbesproken, terwijl toen juist het fundament werd gelegd voor het huidige Nederlandse integriteitsbeleid, met gedragscodes (2004, 2012) en de instelling van integriteitscommissies. Uit de jaren na Stapel maakt hij een losse en weinig gemotiveerde selectie. Sommige geruchtmakende zaken (zoals die rondom Förster en Kourtit/Nijkamp) ontbreken helemaal, andere komen slechts vluchtig voorbij. De affaire-Van den Boom doet hij in één alinea af, terwijl die leidde tot een bedrijfsrechercheonderzoek, een nationale opstand van wetenschappers, een integriteitsklacht tegen een wetenschapper die zich uitsprak in de pers, het aftreden van de LOWI-voorzitter en felle discussies over de definitie van plagiaat. Over plagiaat en zorgvuldige bronverantwoording heeft Van Pelt het überhaupt nauwelijks, terwijl dat juist een urgent thema is in het AI-tijdperk, waarin de grenzen tussen citeren, parafraseren en putten uit andermans teksten steeds meer vervagen.

Beeldmanipulatie

Aan de zaak-Kouwenhoven – rondom de te vroeg geclaimde ontdekking van majorana-deeltjes, die een revolutie in de kwantumtechnologie zouden hebben betekend – wijdt Van Pelt daarentegen bijna een tiende van zijn boek, met een overdaad aan details. In die zaak oordeelde een integriteitscommissie dat de onderzoekers meetdata selectief en te gunstig hadden gerepresenteerd, mogelijk als gevolg van ‘confirmation bias’: een vorm van onzorgvuldigheid die onder ‘questionable research practices’ valt. Bewijs voor bewuste fraude werd niet gevonden. Deze casus had zich uitstekend

geleend voor vergelijking met de zaak-Buck/Goudsmit uit de jaren tachtig, waar de onderzoekers zich eveneens lieten meeslepen door de wens om een grootse ontdekking te doen. Deze historische verdieping blijft echter uit, ook bij andere zaken, waardoor Van Pelts verkenning van de grenzen tussen al dan niet verwijtbare fouten en opzettelijke fraude oppervlakkig blijft. Juist die nuances maken de oordeelsvorming voor integriteitscommissies zo lastig.

Sinds de jaren tachtig wordt geprobeerd de omvang van wetenschapsfraude te schatten. Broad en Wade stelden destijds dat elk onthuld fraudegeval symbool staat voor honderdduizend andere die onder de radar blijven. De Amerikaanse informatiewetenschapper Eugene Garfield waarschuwde echter indertijd dat er geen betrouwbare ‘epidemiologie van fraude’ bestaat. De iets hardere empirische gegevens die er intussen wel zijn, geven nog steeds geen geruststellend beeld. ‘Fraudedetective’ Elisabeth Bik (door Van Pelt fraai geportretteerd) vond in circa 4 procent van 20.000 biomedische artikelen aanwijzingen voor beeldmanipulatie. Haar collega-fraudedetective Ben Willem Mol schat dat in zijn vakgebied een derde van de RCT’s (gerandomiseerde gecontroleerde onderzoeken) grotendeels gefabriceerd of onbetrouwbaar is. Bij een grootschalige enquête van hoogleraar methodologie en integriteit Lex Bouter gaf 1 op de 8 onderzoekers toe data te hebben verzonnen of aangepast, terwijl meer dan de helft zich schuldig had gemaakt aan ‘questionable research practices’. Van Pelt stelt dat fraudezaken slechts het topje zijn van een veel grotere ijsberg.

Onder de oppervlakte spelen bovendien structurele problemen die je niet oplost met incidentenbeleid. In zijn slothoofdstuk pleit hij voor bindende oordelen van integriteitscommissies, onafhankelijk toezicht buiten de universiteit, verplichte openbaarheid van data en minder competitieprikkels. Het onlangs gepubliceerde concept van de nieuwe Nederlandse gedragscode voor wetenschappers kiest een veel gematigder lijn: geen inspectie of harde ingrepen, maar meer openheid over belangen, betere meldprocedures en bescherming van klokkenluiders. Waar de code kleine stappen zet, laat Van Pelt zien hoe groot de kloof is tussen wat er nu gebeurt en wat er volgens hem nodig is.

Ondanks bovengenoemde kritiekpunten, waaraan nog kan worden toegevoegd het gemis van een bronnenoverzicht achterin, is *Sloppy Science* een helder en vlot geschreven boek over vormen van wetenschapsfraude, dat toont hoe kwetsbaar wetenschap blijft voor menselijke en structurele gebreken.

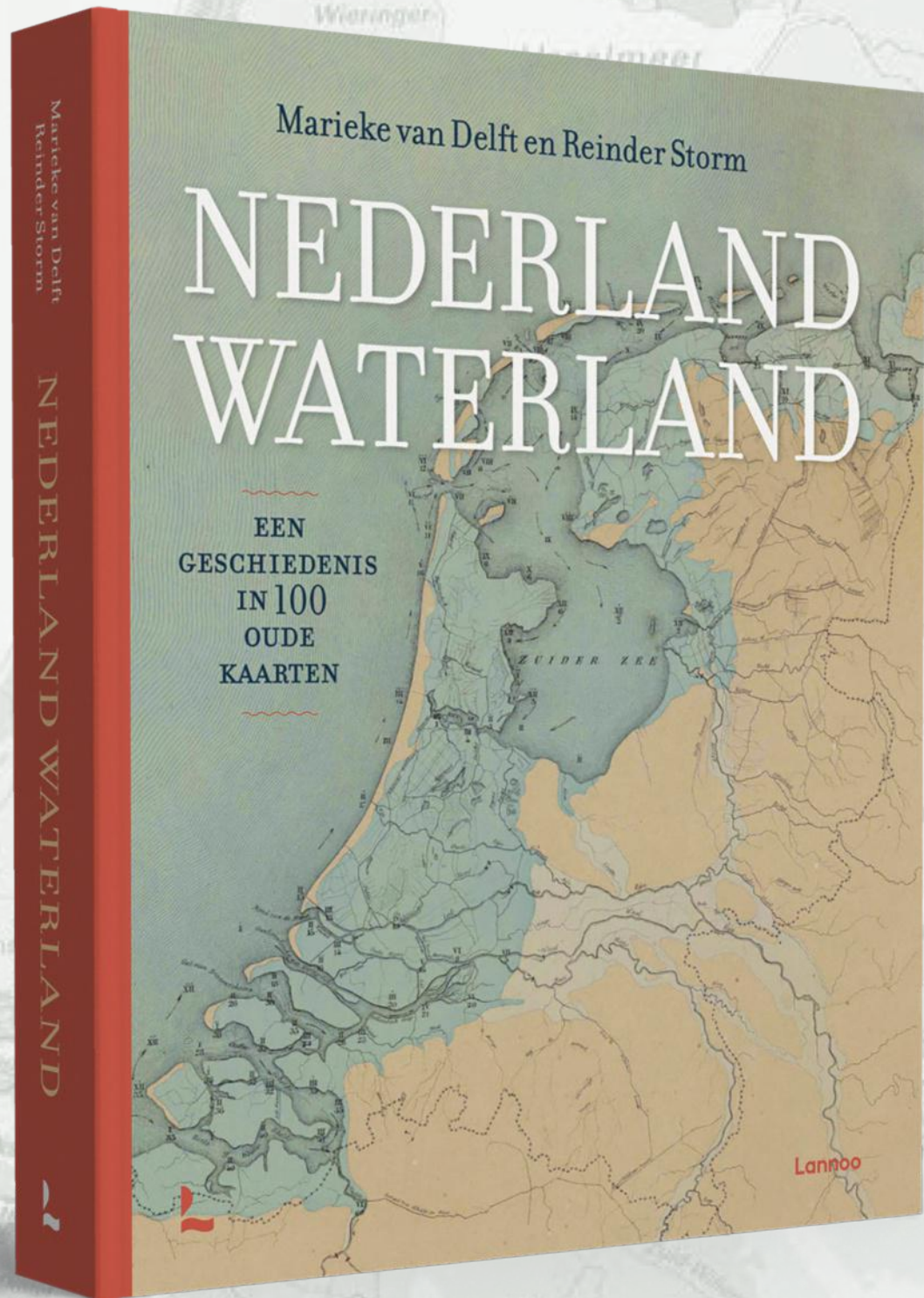
Stan van Pelt: ***Sloppy Science. Alles over wetenschapsfraude: van foutjes tot nepcongressen***, Lebowski, € 24,99
●●●○○

Van Pelt laat de periode vóór de verbijsterende fraude van sociaal psycholoog Diederik Stapel grotendeels onbesproken

Nederland Waterland

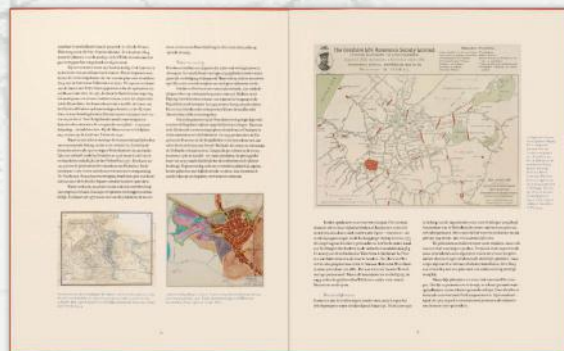
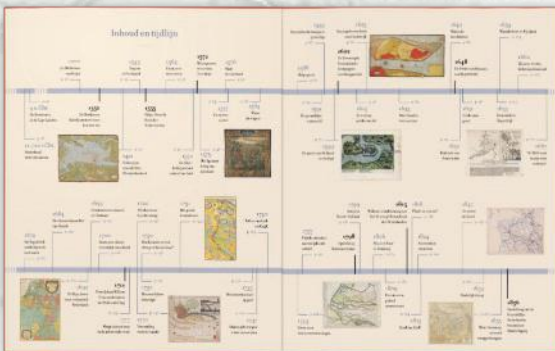
Een geschiedenis in 100 oude kaarten

Adviesprijs
79,00
59,-

- › Luxueus kaartenboek over de eeuwenoude band van Nederland met water
- › Bevat 100 bijzondere kaarten van het holoceen tot 2120
- › Van de makers van de bestseller *De geschiedenis van Nederland in 100 oude kaarten*
- › 408 pagina's | gebonden met leeslint | XL-formaat

Dompel jezelf onder in een bundeling van de mooiste oude kaarten over Nederlandse wateren. Rivieren, kanalen en de zee brengen het land en zijn bevolking al eeuwenlang voorspoed en rampen. Die onstuimige geschiedenis valt het beste te traceren via oude kaarten. Van de sediment-afzetting die ons land tot Nederland boetseerde via de Hollandse Waterlinie tot het zwarte turfgoed en de dreigende zeespiegel. Deze kaarten schrijven niet alleen een nieuwe geschiedenis, ze zijn ook een spiegel voor het heden.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/waterland

JONG GELEERD

‘De spullen om ons heen vormen een snelgroeiende koolstoftijdbom’

Mensen gebruiken fossiele koolstof niet alleen als brandstof. Het zit ook in tal van producten, van plastic flessen tot gebouwen. Ooit zal het in de atmosfeer terecht komen.

‘N eem nou dit vel papier’, zegt milieueconoom Kaan Hidiroglu (31) terwijl hij naar een bladzijde in zijn notitieboek wijst dat open voor hem op tafel ligt. „Dit papier bevat cellulose uit bomen. Maar wat nog meer?” Hij strijkt met zijn vingers over het zacht glanzende oppervlak en beantwoordt zijn eigen vraag: „Fossiele koolstof.”

Bij de productie van papier worden chemische stoffen gebruikt, zoals coatings en bleekmiddelen, die afkomstig zijn uit fossiele grondstoffen, vertelt Hidiroglu. Zo bevat het merendeel van wat we dagelijks gebruiken van plastic flessen tot gebouwen, wegen en elektronica fossiele koolstof in meer of mindere mate. „Deze plastic fles bijvoorbeeld”, zegt hij, nu wijzend op een waterfles naast het notitieboek. „Die bestaat voor zo’n 70 procent uit fossiele koolstof.”

Door zijn promotieonderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen kan Hidiroglu de chemische samenstelling voor een heleboel producten opnoemen. Achter zijn computerscherm bracht hij de afgelopen vier jaar in kaart hoeveel fossiele koolstof wereldwijd is opgeslagen in onze producten en infrastructuur. Tevens keek hij naar wat dit betekent voor het behalen van onze klimaatdoelen want de koolstof in onze spullen komt vroeg of laat als schadelijke uitstoot weer vrij.

Fossiele koolstof is koolstof die miljoenen jaren geleden diep in de aarde werd opgeslagen en die wij nu met boortorens en graafmachines weer naar boven halen. „Als we die koolstof verbranden om energie op te wekken, komt ze vrij als onder meer koolstofdioxide – een broeikasgas dat bijdraagt aan de opwarming van de aarde”, legt hij uit. Dat principe kennen we goed van de uitstoot die vrijkomt bij het rechtstreeks verbranden van kolen, olie of gas. Slaan we koolstof op in producten, dan stellen we die emissies simpelweg uit.

Haalbare klimaatdoelen

Zo vormen alledaagse objecten samen een „koolstoftijdbom” een aspect dat volgens Hidiroglu vaak over het hoofd wordt gezien wanneer politici praten over klimaatdoelen zoals klimaatneutraliteit in 2050. Hidiroglu’s missie is beleidsmakers duidelijk te maken dat die tijdbom tikt, en manieren te vinden om de klok te vertragen zodat klimaatdoelen alsnog haalbaar blijven.

„De opdracht die ik aan het begin van mijn promotie kreeg, was om de omvang van de tijdbom te bepalen en via modellen te voorspellen wanneer ze zou kunnen afgaan”, vertelt hij. „Als we weten hoeveel fossiele koolstof er in producten is opgeslagen en hoelang ze in die producten blijft, weten we ook welke uitstoot ons in de toekomst te wachten staat.” Hidiroglu opent een afdruk van zijn proefschrift, die ook op tafel ligt. Terwijl hij bladert, komen talloze aantekeningen en markeringen tevoorschijn. Hij blijft bij een bladzijde hangen.

„Dit laat het levensverhaal van koolstof zien tussen 1995 en 2019”, zegt hij en presenteert een grafiek. „In die periode is wereldwijd 8,4 miljard ton fossiele koolstof ingebouwd in producten en infrastructuur.” Dat klinkt als een enorme hoeveelheid, maar vergeleken met de wereldwijde CO₂-uitstoot door verbranding van fossiele brandstoffen is het nog relatief weinig. Alleen al in 2019 verbrandden we bijna evenveel koolstof als we in 24 jaar in spullen hebben opgeslagen. Wel gebruiken we steeds meer fossiele grondstoffen in onze goederen. Tussen 1995 en 2019 is de hoeveelheid koolstof die in producten wordt opgeslagen bijna verdrievoudigd. Daarmee groeit de koolstoftijdbom elk jaar sneller.

Hidiroglu werkte met enorme datasets die laten zien hoe goederen wereldwijd van de ene sector naar de andere stromen, binnen en tussen landen. De milieueconoom heeft die productstromen omgerekend naar de hoeveelheid koolstof die ze bevatten.

Uit de analyse blijkt dat ongeveer de helft van de koolstof die tussen 1995 en 2019 in producten werd opgeslagen, nog steeds vastzit omdat veel van die producten, zoals gebouwen en wegen, nog in ge-

FOTO’S KEES VAN DE VEEN

WIE IS KAAN HIDIROGLU?

■ **Geboren**
in 1994 in Ankara, Turkije

■ **Woonst**
„In Maastricht. Ik werk dus vooral op afstand.”

■ **Wat doe je nu?**
„Ik heb een postdoc-positie hier in Groningen. We onderzoeken hoe deel- en reparatiediensten in Nederland worden toegepast en wat de gevolgen daarvan zijn – niet alleen voor ons tijdsgebruik en onze geldbesteding, maar ook voor energieverbruik en CO₂-uitstoot.”

■ **Hoe kijk je naar je eigen invloed op de klimaatcrisis?**
„Voor mij is het belangrijk om zelf actief te zijn. Verandering begint bij jezelf en verspreidt zich vervolgens door de samenleving.”

bruik zijn. Tot 2050 zal ongeveer 70 procent daarvan vrijkomen in het milieu, berekende Hidiroglu.

De andere helft van die producten is inmiddels afgedankt. Daarvan belande ongeveer een derde op stortplaatsen, een derde werd gerecycled en de rest kwam in het milieu terecht. Met dat laatste bedoelt Hidiroglu dat mensen ze in natuurgebieden of oceanen dumpen, of simpelweg verbranden in verbrandingsinstallaties.

De klok vertragen

Volledig vermijden kunnen we die fossiele koolstof in producten niet en daarmee ook niet dat de koolstoftijdbom ooit afgaat. Maar er zijn manieren om de klok van de koolstoftijdbom te vertragen, zegt Hidiroglu. „Als je een product langer gebruikt, stel je de uitstoot uit. Gebruik je iets niet vijf maar tien jaar, dan komt de koolstof pas vijf jaar later in de afvalstroom terecht. En in die tijd heb je ook minder nieuwe materialen nodig.”

Recycling helpt een beetje, maar niet genoeg. „Bij recycling verlies je altijd kwaliteit, dus je hebt nog steeds nieuw plastic nodig”, legt Hidiroglu uit. „Stel dat je voor een product tien eenheden ruwe olie nodig hebt – dus tien eenheden koolstof die daarin zit. Als je twee eenheden weet te recycleren, heb je nog steeds acht nieuwe eenheden nodig om te kunnen produceren.” Volgens hem kun je recycling het best combineren met een langere levensduur.

Ook goed afvalbeheer kan tijd opleveren. „Als we afval zo kunnen opslaan dat het nauwelijks in contact komt met de omgeving zodat er niets lekt of afbreekt dan vertraag je het moment waarop die koolstof weer in de atmosfeer terecht komt.”

Voor Hidiroglu persoonlijk betekende zijn promotie een perspectiefwisseling. „Het heeft voor mij veranderd hoe ik naar producten kijk: hoe ik ze gebruik, hoelang ik ze gebruik, en welke keuzes ik tijdens het kopen maak.” Hij wijst weer op zijn notitieboek. „Zelfs bij iets eenvoudigs als dit papier. Als je weet wat erin zit en hoeveel impact de inhoud op het milieu kan hebben, dan wordt zelfs het weggooien van papier een keuze waarover je nadenkt.”

Jelka Pospig

Tijdloos wonen

Vier de woonmaand met de prachtige designproducten die NRC voor jou geselecteerd heeft.

LOUIS POULSEN

PH5 hanglamp

- › De klassieker in moderne interieurs
- › Iconisch design van Poul Henningsen
- › Verblindingsvrij, sfeervol licht boven elke tafel

SKOVBY

Kruk

- › Gemaakt van massief eikenhout
- › Te gebruiken als kruk, bijzettafel of decoratief object
- › Praktisch ontwerp: ruimtebesparend en stapelbaar

HAY

Rey eetkamerstoel

- › Iconisch design uit 1971, heruitgebracht door HAY
- › Uniek schroefloos ontwerp en stapelbaar
- › Robuust, elegant en tijdloos in elke kamer

FDB MØBLER

J46 eetkamerstoel

- › Deense klassieker met modern comfort
- › Tijdloos ontwerp voor aan de eettafel
- › In licht eikenhout en zwart beukenhout

HAY

Facet kastje

- › Minimalistisch design, flexibel in gebruik
- › Te gebruiken als kastje, bijzettafel én opberger
- › Gemaakt van gerecycled ABS-kunststof

MUUTO

Post vloerlamp

- › Minimalistisch Deens design
- › Innovatieve, magnetische verlichtingseenheden
- › Dimbaar en aanpasbaar voor perfecte sfeer in elke ruimte

VITRA

Ball klok

- › Speelse klok met houten balletjes en stalen frame
- › Ontworpen door George Nelson
- › Combineert stijl en functionaliteit

FREDERIK ROIJÉ

Bow Bow bijzettafel

- › Stijlvolle bijzettafel voor moderne interieurs
- › Minimalistisch ontwerp geïnspireerd op bogen
- › Met of zonder houten afwerking

FREDERIK ROIJÉ

Amsterdam schaal

- › Gelimiteerde editie ter ere van 750 jaar Amsterdam
- › In Grachtengroen en Bentheimergeel
- › Met gravering en certificaat, alleen verkrijgbaar bij NRC

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/woonmaand

OVER DE HORIZON

PETER KUIPERS MUNNEKE

Het vizier op de toekomst blijft ongebruikt

COLUMN

Mijn moeder woont in een groot huis op de Hondsrug, in Drenthe. We woonden er ooit met ons hele gezin, maar nu woont ze alleen. In haar dorp wonen nog veel meer ouderen in hun eentje of met z'n tweeën in grote gezinswoningen. Sommige ouderen vinden het fijn om de ruimte te hebben, en een grote tuin. Maar velen zitten er ook tegen wil en dank. Er zijn namelijk geen kleinere seniorenwoningen beschikbaar. En dat is wel frappant. Er is immers niets zo zeker als de snelheid van je leeftijd: precies één jaar per jaar. De gemeente van mijn moeder weet dus al sinds de naoorlogse babyboom, dat is alweer 75 jaar geleden, dat er rond deze tijd een enorme vraag naar seniorenwoningen zou komen. Toch zijn ze er niet.

Dat de woningmarkt een belangrijk politiek thema is, heeft een hoop verschillende oorzaken. Maar vaak wordt een crisis pas een crisis als je niet genoeg vooruitkijkt. Of als je wel vooruitkijkt maar niets doet met wat je daar in de toekomst ziet. Demografische ontwikkelingen kunnen heel groot zijn, maar je kunt ze wel ver van tevoren zien aankomen. Dat de woningvoorraad niet aansluit bij de huidige bevolkingspiramide had niet gehoeven. Men keek wel maar vergat daarna iets te doen.

Kwantitatief vooruitkijken was ooit onmogelijk. Het ontbrak aan kennis, maar zeker ook aan de juiste wiskunde. Dankzij de moderne wetenschap is

de toekomst toch binnen bereik gekomen. Zeker als het onderwerp dat je bestudeert zich laat beschrijven door wiskundige vergelijkingen die een toekomstige toestand kunnen berekenen vanuit het heden. Demografie is daarvan een uitstekend voorbeeld en ontwikkelde zich al vroeg in de moderne tijd. Tijd is de motor van de demografische wiskunde: elk jaar worden leden van een populatie een jaar ouder. Terwijl die klok tikt, verandert de populatieomvang door geboorte, sterfte of migratie, en dat hangt weer af van externe factoren zoals oorlog, ziekte, welvaart en politiek beleid.

De Engelse Thomas Malthus knoopte al deze zaken aan elkaar in een politieke en economische visie die erop gericht was om crises te voorkomen. Omdat de bevolking in zijn modellen exponentieel groeide en de beschikbare hulpbronnen slechts lineair, dreigde constant de Malthusiaanse catastrofe van oorlog, honger en ziekte. Malthus, die toen nog niet kon vermoeden dat de voedselproductie spectaculair meer dan lineair kon stijgen, stelde actief politiek beleid zoals geboorteperking voor om de catastrofe uit te stellen of te verlichten.

Demografie is kortom een tak van wetenschap die ons bij uitstek in staat stelt om toekomstige crises te voorkomen. Of, als je cynisch bent, om ze te zien aankomen. De uitdagingen van de toekomst worden duidelijk geschetst in meerdere rapporten: de werkende bevolking krimpt, het aantal 80-plusers stijgt in de komende 25 jaar van

800.000 naar 1,6 tot mogelijk ruim 2 miljoen. Voor behoud van het huidige niveau van ouderenzorg moet straks een op de drie werkenden in de zorg aan de slag. Dat gaat natuurlijk niet gebeuren, en dus is de keuze even duidelijk als kil: minder zorg, of meer zorg per zorgmedewerker. Dat laatste heet innovatie in de zorg. Het is de crisis die mij gaat raken: ik word 70 in 2050.

Vooruitkijken gebeurt overal in de wetenschap, maar de een kijkt wat verder dan de ander. Astrofysici: over een miljard jaar is de zon zo veel feller geworden dat op aarde de oceanen zijn drooggekookt en leven zoals we het nu kennen onmogelijk is. Geologen: over een paar miljoen jaar zijn Afrika en Europa tegen elkaar aangebotsd en is de Middellandse Zee verdampt en verdwenen. Allemaal catastrofes maar voor politiek niet zo relevant. Klimaatwetenschap maakt zich bij uitstek re-

levant op precies die tijdschaal van beleid. Die kijkt precies een paar generaties de toekomst in. De achterliggende vergelijkingen gaan weliswaar niet over mensen maar wel over energie. Veranderingen in temperatuur komen door meer of minder zonlicht, en door broeikasgassen die warmte vasthouden in de atmosfeer. De huidige en toekomstige opwarming komt vrijwel volledig door dat laatste, doordat we fossiele brandstoffen verbranden. Ook hier moet je de stap zetten van kijken naar doen om een crisis te voorkomen. Uit verschillende uitgewerkte scenario's kun je zelf kiezen hoe groot je de klimaatcrisis wilt hebben.

Als de wetenschap ons dat vizier op de toekomst aanreikt, waarom doen we er dan zo weinig mee? Waarom draait het toch vaak op een crisis uit? Waarom is de uitstoot van broeikasgassen niet allang aan het dalen? Waarom heeft nog niemand een idee wie mij op mijn oude dag gaat verzorgen? Waarom zijn er in het dorp van mijn moeder zo weinig huizen voor ouderen? Waarom laten we het er vaak zo op aankomen?

Het is geweldig dat de wetenschap ons de toekomst in kan laten kijken. Als we ons meer van die vergezichten zouden aantrekken, hoeven we ons veel minder te laten verrassen en kunnen we heel ver vooruitplannen zonder in crisismodus te raken. Vooruitkijken en er vervolgens ook iets mee doen, daar zit het grootste potentieel voor benutting van wetenschappelijke kennis.

75 jaar geleden wisten we al dat er nu een grote vraag naar seniorenwoningen zou zijn

Wat kun je doen tegen een vieze mondgeur?

M'n adem ruikt naar een dood musje", zong Annie de Rooij, alias Paul de Leeuw, vrolijk voor de badkamerspiegel. Veel mensen zijn er helemaal niet zo blij mee, met hun mondgeur. Hoe ontstaat die eigenlijk - en hoe kom je er vanaf?

We vragen het aan Marja Laine, hoogleraar orale diagnostiek aan het Academisch Centrum Tandheelkunde Amsterdam (ACTA). Zij doet onderzoek aan slechte adem, houdt een 'slechte-ademspreekuur' en geeft er onderwijs over.

„*Slechte adem* kan verschillende oorzaken hebben", vertelt zij. „Allereerst is er eten waarvan je adem sterk kan gaan ruiken. Bijvoorbeeld knoflook, uien en veel soorten kool." Die bevatten zwavelverbindingen, die tijdens de spijsvertering worden omzet in zwavelgassen die niet prettig ruiken. Die gasen adem je uit. Daarnaast bestaan er bepaalde ziekten, zoals de genetische aandoening trimethylaminurie (ook wel 'visgeursyndroom' genoemd), waarbij mensen sterk ruiken: „Uit hun mond, maar ook via zweet en urine. Maar die aandoening is heel zeldzaam. Veruit de belangrijkste veroorzaker van slechte adem zijn gewoon de bacteriën in je mond. Die breken eiwitten af, bijvoorbeeld uit voedselresten. Daarbij komen stinkende zwavelgassen vrij."

De belangrijkste zijn waterstofsulfide (dat ruikt naar rotte eieren), methylmercaptaan (rotte kool) en dimethylsulfide (een onaangename, zoet-zilte geur). Bij meeste mensen zijn die geuren overdag niet zo overheersend, want dan eet en drink je regelmatig en produceer je relatief veel speeksel. 's Nachts

hebben mensen een veel drogere mond: dan krijgen bacteriën de kans zich op te hopen. En dat ruikt je. Laine: „Vrijwel iedereen heeft een ochtendgeur, in meer of mindere mate."

Bij de meeste mensen is het 'dode musje' snel weer over. Maar bij 20 tot 30 procent van de mensen blijft de geur de hele dag hangen. Dan spreken experts van 'halitose'. Er is overigens ook een grote groep mensen (in een Duitse studie zelfs ruim een kwart van de patiënten van slechte-ademklinieken) met pseudo-halitose: ze denken dat ze een slechte adem hebben, terwijl dat niet zo is. „Zoiets heeft enorme sociale gevolgen", merkt Laine op. „Sommige mensen durven niet meer de deur uit."

Om ademgeur objectief vast te stellen, gebruiken Laine en haar collega's apparaten die de zwavelgassen meten. Bijvoorbeeld een mini-gaschromatograaf. „Maar we gebruiken ook onze eigen neus. Ja, echt. Die hebben we nodig om vast te stellen wat er aan de hand is."

De samenstelling van de ademgassen ver-raadt namelijk de herkomst van de geur. Meestal is de boosdoener het zogeheten tongbeslag: de laag die zich ophoopt achter op je tong, en die bestaat uit bacteriën, dode cellen, speeksel en etensresten. Die laag is veelal wittig, maar soms ook geel, beige, bruin of zelfs bijna zwart. „Maar het probleem kan ook zitten bij bacteriegroei tussen de tanden, op of onder het tandvlees, of rondom een verstandskies die niet volledig is doorgekomen."

De oplossingen liggen dan ook vaak in de mondhygiëne. Goed twee keer per dag tandenpoetsen dus, én 'rageren' of 'stokeren'

■ *'s Ochtends is de mondgeur het duidelijkst waarneembaar.*
FOTO GETTY IMAGES

tussen de tanden. „Mensen met tongbeslag kunnen daarnaast ook een tongscraper gebruiken om die laag te verwijderen. Elke dag? Ja, dat adviseren wij wel."

Er bestaan ook mondwaters die kunnen helpen. Maar laat je daarover wel adviseren, waarschuwt Laine: „Niet elk mondwater is hetzelfde. Voor halitose heb je een specifiek soort mondwater nodig."

En dan is er nog de gouden tip waarmee iedereen zou moeten beginnen: „Meer water drinken."

Nienke Beintema

Navigator / nijlroezet / *Rousettus aegyptiacus*

Als het over het richtingsgevoel van vleermuizen gaat, komt al gauw echolocatie ter sprake: de hoogfrequente 'klikjes' die ze produceren om prooien te detecteren zetten ze óók in om niet tegen elkaar en tegen omliggende obstakels op te botsen. Maar een ander aspect van hun oriëntatievermogen is veel minder goed onderzocht: hun innerlijke neurale kompas, terwijl dat bij het navigeren over langere afstanden minstens zo belangrijk is.

In *Science* beschrijft een team van Tanzaniaanse en Duitse ecologen nu een onderzoek naar

navigatie-gerelateerde zenuwcellen bij de Egyptische fruitvleermuis, ook wel nijlroezet (*Rousettus aegyptiacus*) genoemd. Die neuronen, de zogeheten *head direction cells*, komen in de hersenen van allerlei diersoorten voor, maar de werking ervan is tot nu toe alleen in laboratoriumexperimenten onderzocht. En zelfs daar reageren ze al niet eenduidig: soms roteren ze bijvoorbeeld tijdens de oriëntatie, terwijl ze in andere gevallen statisch blijven. Dus om ervan uit te gaan dat ze in een overzichtelijke labsetting hetzelfde werken als in de veel complexere buitenwereld is te simpel ge-

dacht, aldus de ecologen.

Om die reden ontwikkelden ze een systeem dat draadloze opnames van zenuwcelactiviteit combineert met gps. De miniaturlogger implanteerden ze vervolgens in het brein van roezetten op het eiland Latham, voor de kust van Tanzania. Zo wilden ze onderzoeken of het neurale kompas over grote afstanden werkt en of het bijvoorbeeld wordt beïnvloed door de stand van de maan. Dat laatste bleek niet het geval: de *head direction cells* vormen onder alle omstandigheden een stabiel en betrouwbaar oriëntatiemiddel, ook in een onbe-

■ *Een nijlroezet vliegt langs een agressieve soortgenoot.* FOTO GETTY IMAGES

kende omgeving waar de vleermuizen nog nooit gevlogen hadden.

Gemma Venhuizen

■ **Het hoofgebouw** van de Universiteit Leiden.
FOTO WOUTER DE WILDE

GOED BETER BEEST

▶ Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Leiden wentelt kosten af op promovendus

In Nederland is een promotie een vrij bijzondere symbolische gelegenheid", zegt Martijn van der Meer van het Promovendi Netwerk Nederland (PNN). Nederland kent, in tegenstelling tot veel andere landen, een openbare verdediging van het proefschrift, omgeven met allerlei tradities. „En dat bestaat echt al heel erg lang."

Die traditie zorgt er ook voor dat de kosten behoorlijk kunnen oplopen. Denk bijvoorbeeld aan het huren of kopen van een rokkostuum, op veel universiteiten verplicht voor de promovendus én voor de paranimfendie hem of haar bijstaan op de belangrijke dag. Het drukken van het proefschrift, gebonden en in veelvoud op te leveren aan de universiteit, is een andere belangrijke kostenpost. En

wat te denken van de receptie en het diner met de promotiebegeleiders?

Trouw berichtte op maandag dat de **Universiteit Leiden** zich gedwongen ziet om vanaf januari een groter deel van de promotiekosten op de promovendus zelf af te wentelen. De universiteit schrapt de vergoeding voor printkosten van het proefschrift, à vijfhonderd euro per promovendus en noemt de onderwijsbezuinigingen van het demissionaire kabinet als voornaamste reden. Daarmee zou de universiteit ongeveer 250.000 euro per jaar besparen.

Kaasschaafmethode

De maatregel van de Universiteit Leiden is onderdeel van een bredere ontwikkeling, zegt Van der Meer over de telefoon.

„Dit laat zien wat de impact is van de huidige bezuinigingen van het kabinet op hoger onderwijs en wetenschap. Het is een van de vele voorbeelden waarbij de kaasschaafmethode wordt toegepast door universiteiten."

Jurrian Hemming, een promovendus aan de Leidse universiteit, ontdekte de bezuinigingsmaatregel per toeval en is „niet blij" met de ontwikkeling, zegt hij in *Trouw*. Volgens Hemming is hij „al gauw twee maandsalarissen" kwijt aan de opgetelde uitgaven voor de plechtigheid.

Van Der Meer erkent dat de kosten voor veel promovendi hoog zijn, al verschilt het per universiteit en zelfs per afdeling hoeveel daarvan voor eigen rekening komt. Op de website van PNN

staat een overzichtje van de kosten die een promovendus ongeveer kan verwachten. Voor het drukken van het proefschrift staat bijvoorbeeld, afhankelijk van het aantal pagina's en de oplage, een kostenpost van 500 tot 3.000 euro.

„Voor promovendi is dit echt heel erg onprettig, helemaal als ze erdoor verrast worden", zegt Van Der Meer. Tegelijkertijd is de afwenteling van drukkosten volgens hem „niet het grootste probleem" dat door de bezuinigingen ontstaat. „Als vertrekkende promotiebegeleiders bijvoorbeeld niet vervangen worden, wat we nu regelmatig zien gebeuren, is dat natuurlijk nog veel desastreuzer."

Felix Voogt

Breng kunst tot leven

Ontdek de mooiste cadeaus. Van prachtige sculpturen en replica's voor aan de muur tot bijzondere sieraden en accessoires.

Adviesprijs
975,-

Adviesprijs
210,-

Adviesprijs
475,-

Adviesprijs
415,-

Adviesprijs
829,-

Adviesprijs
105,-

Adviesprijs
75,-

Adviesprijs
119,-

PETRA WASZAK KETTING - GINKGO (GOUD)
Verguld 925 sterling zilver |
Lengte 45 cm | Hanger 4 x 4,5 cm

Adviesprijs **210,-**

PETRA WASZAK KETTING - GINKGO (ZILVER)
925 sterling zilver |
Lengte 45 cm |
Hanger 4 x 4,5 cm

Adviesprijs **189,-**

GUSTAV KLIMT ZIJDEN SJAAL - LEVENSBOOM
100% zijde | 180 x 45 cm

Adviesprijs **119,-**

CHRISTIANE WENDT - KETTING ROZENHART
Verguld 925 sterling zilver |
Diamant | Gesigneerd |
Lengte 45 cm | Hanger 2,5 x 2,5 cm

Adviesprijs **345,-**

KETTING - BESCHERMENGEL
Verguld 925 sterling zilver |
Lengte 42 cm |
Hanger 1,2 x 1,2 cm

Adviesprijs **165,-**

KETTING - NUGGETS
Metalen kralen | Verguld |
42 - 46,5 cm

Adviesprijs **385,-**

GUSTAV KLIMT - LEVENSBOOM KERSTBALLEN (4 STUKS)
Glas | Ø 8 cm per stuk | Set van 4

Adviesprijs **99,-**

ULRICH PERATHONER - KERSTSTAL (9-DELIG)
Hout en gips | Handgemaakt en -beschilderd |
Hoogte figuren max. 16 cm | Stal: 31 x 65 x 25 cm

Adviesprijs **829,-**

KERSTBROCHE - SNEEUWVLOK
Tinnen broche, verzilverd |
Strasstenen | 4 x 4 cm verguld |
9 x 14 x 6 cm

Adviesprijs **105,-**

KERSTBROCHE - DENNENBOOM GROEN
Tinnen broche, verzilverd |
Strasstenen | Geëmailleerd |
6,5 x 4 cm

Adviesprijs **75,-**

OTTMAR HÖRL SCULPTUUR - BESCHERMENGEL
Vergulde versie (zonder sokkel) | Beperkte oplage, 980 exemplaren |
Gesigneerd | Gegoten metaal, verguld |
9 x 14 x 6 cm

Adviesprijs **599,-**

Adviesprijs
125,-

GERARD SCULPTUUR - DE KUS
Tinnen beeldje, verzilverd | Strasstenen | 4 x 4 cm

Adviesprijs
975,-

AUGUSTE RODIN SCULPTUUR - DE KATHEDRAAL
Gebonden brons | Handgemaakt | 36,5 cm hoog

Adviesprijs
429,-

BERNARDO ESPOSTO SCULPTUUR - SAMEN GELUKKIG ZIJN
Brons | Gepolijst | 28 x 6,5 x 2 cm

Adviesprijs
155,-

J. NEMECEK SCULPTUUR - EINSTEIN'S HOOFD MET EEN GOUDEN TONG
Handgemaakt | 12 x 15 x 12,5 cm

Adviesprijs
145,-

GERARD SCULPTUUR - VEULEN
Metaalgietsel, gebronsd | 9 x 11,5 x 6 cm

Adviesprijs
605,-

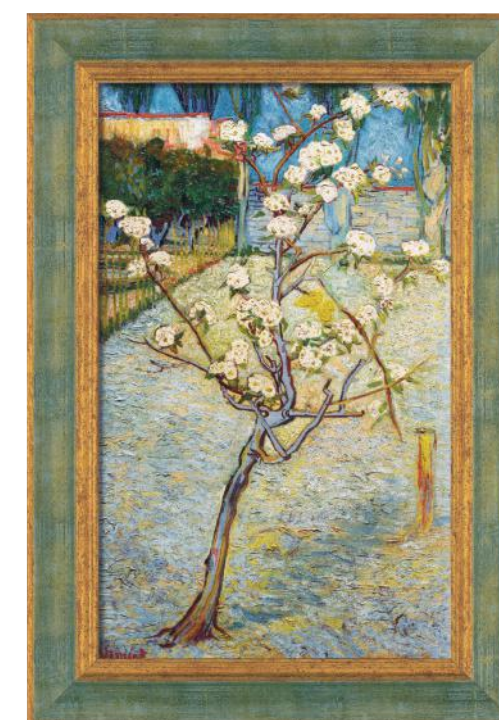
JAN ASSELIJN SCHILDERIJ - DE BEDREIGDE ZWAAN
Beperkte oplage, 199 exemplaren | Ingelijst | Genummerd | Certificaat | 67 x 78 cm

Adviesprijs
505,-

PABLO PICASSO SCHILDERIJ - HANDEN MET BOEKET BLOEMEN
Ingelijst | 89 x 69 cm

© PABLO PICASSO - COLOMBE BLEUE - 1961 - GALERIE L'ART ET LA PAIX, droits réservés, imprimés spécialement pour le compte de - Migneco&Smith® - 60821.

Adviesprijs
415,-

VINCENT VAN GOGH SCHILDERIJ - BLOEIENDE PERENBOOM
Beperkte oplage, 499 exemplaren | Ingelijst | Genummerd | 65 x 45 cm

Adviesprijs
475,-

JOHANNES VERMEER SCHILDERIJ - STRAAT IN DELFT
Beperkte oplage, 199 exemplaren | Ingelijst | Genummerd | Certificaat | 61 x 51 cm

Prijs per stuk
405,-

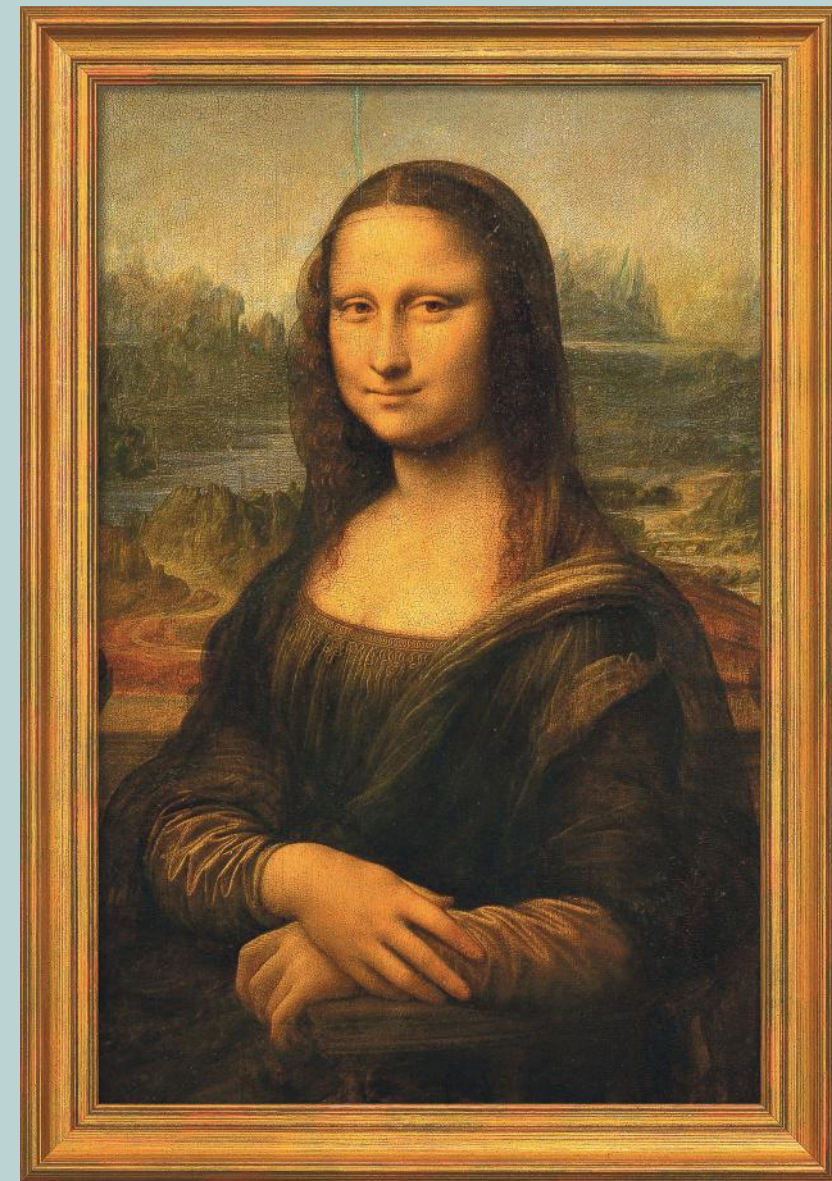
PABLO PICASSO - DIERENTEKENINGEN
Ingelijst | 66 x 56 of 56 x 66 cm

Prijs 4-delige set
1495,-

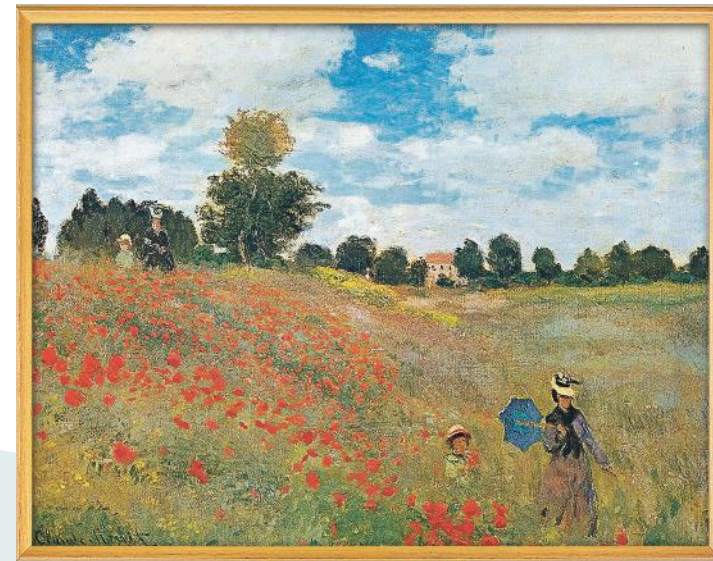

© Succession P. Picasso/Sabam Belgium 2001. Editions Acte III, Belgique. PIC 303.
© Succession P. Picasso/Sabam Belgium 2003. Editions Acte III, Belgique. PIC 392.
© Succession P. Picasso/Sabam Belgium 2000. Editions Acte III, Florence. PIC 304.
© Succession P. Picasso/Sabam Belgium 2006. Editions Acte III, Belgique. PIC 552.

LEONARDO DA VINCI SCHILDERIJ - MONA LISA
Beperkte oplage, 499 exemplaren | Ingelijst | Certificaat | 73 x 51 cm

CLAUDE MONET SCHILDERIJ - Klaprozeenveld bij Argenteuil
Beperkte oplage, 980 exemplaren | Ingelijst | 60 x 75 cm

ERNST LUDWIG KIRCHNER SCHILDERIJ - DAVOS IN DE WINTER
Beperkte oplage, 980 exemplaren | Ingelijst | Certificaat | 54,3 x 66,3 cm

JOAN MIRÓ SCHILDERIJ - DE ZINGENDE VIS
Ingelijst | 86 x 66 cm

JOHANNES VERMEER SCHILDERIJ - MEISJE MET DE PAREL
Beperkte oplage, 980 exemplaren | Ingelijst | Genummerd | Certificaat | 67,5 x 57,5 cm

KETTING - SOPHIE
Vierkant geslepen maansteen | Vergulde zilveren elementen | 44 cm

GUSTAV KLIMT CHAMPAGNEGLAZEN - SET VAN 4
Hoogte 23 cm | Inhoud 0,21 l

ROBERT DELAUNAY HORLOGE - DISQUE
Certificaat | Handtekening | Roestvrijstalen kast | Ø 36 mm

PETRA WASZAK HEREN-ARMAND - VULCANO
Messing | Edelstenen | Lengte ca. 21,5 cm

PETRA WASZAK KETTING - DANA
Jade | Verguld messing | Lengte 42-48 cm

BALPEN - ART DÉCO
14 cm | Inclusief geschenkdoos

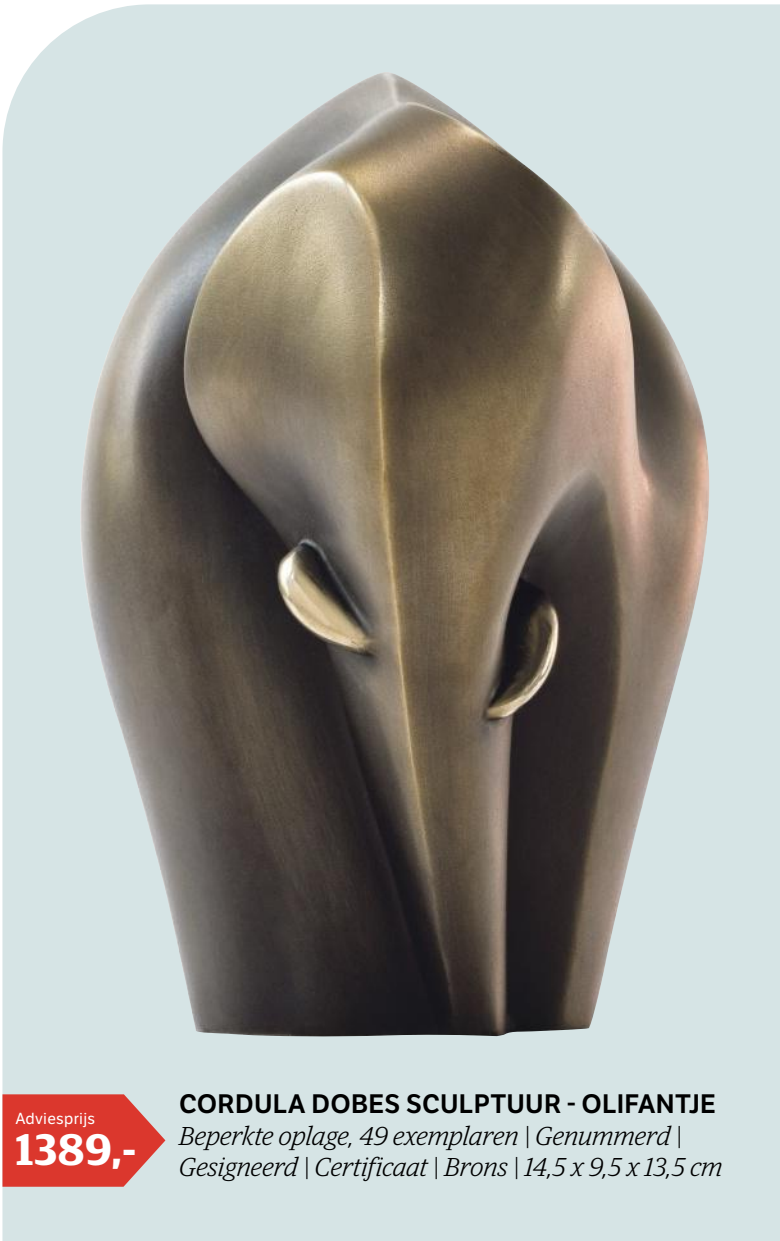
CHRISTIANE WENDT KETTING - GELUKKIGE OLIFANT
925 sterling zilver | Diamant | Lengte 44 cm | Hanger 2 x 2 cm

PABLO PICASSO MOKKEN - 4 STUKS
Porselein | Inhoud 0,4 l | Hoogte 9 cm | Vaatwasmachinebestendig

Succession Picasso 2018, © KMG France.

CORDULA DOBES SCULPTUUR - OLIFANTJE
Beperkte oplage, 49 exemplaren | Genummerd | Gesigneerd | Certificaat | Brons | 14,5 x 9,5 x 13,5 cm

Adviesprijs
1389,-

Adviesprijs
610,-

JOHANNES VERMEER SCHILDERIJ - BLIK OP DELFT
Beperkte oplage, 199 exemplaren | Ingelijst | Genummerd | Certificaat | 68 x 79 cm

Adviesprijs
545,-

LOVIS CORINTH SCHILDERIJ - WALCHENSEE IN DE WINTER
Beperkte oplage, 980 exemplaren | Ingelijst | Genummerd | Certificaat | 63,5 x 79,5 cm

ROMAN JOHANN STROBL SCULPTUUR - ALL THE BEST
Beperkte oplage, 980 exemplaren | Genummerd | Gesigneerd | Certificaat | 34 x 16 x 11 cm

Adviesprijs
635,-

Adviesprijs
275,-

AUGUSTE RODIN SCULPTUUR - DE KUS
Handgemaakt | Gebronzeerd | Verkleind model | 19 cm

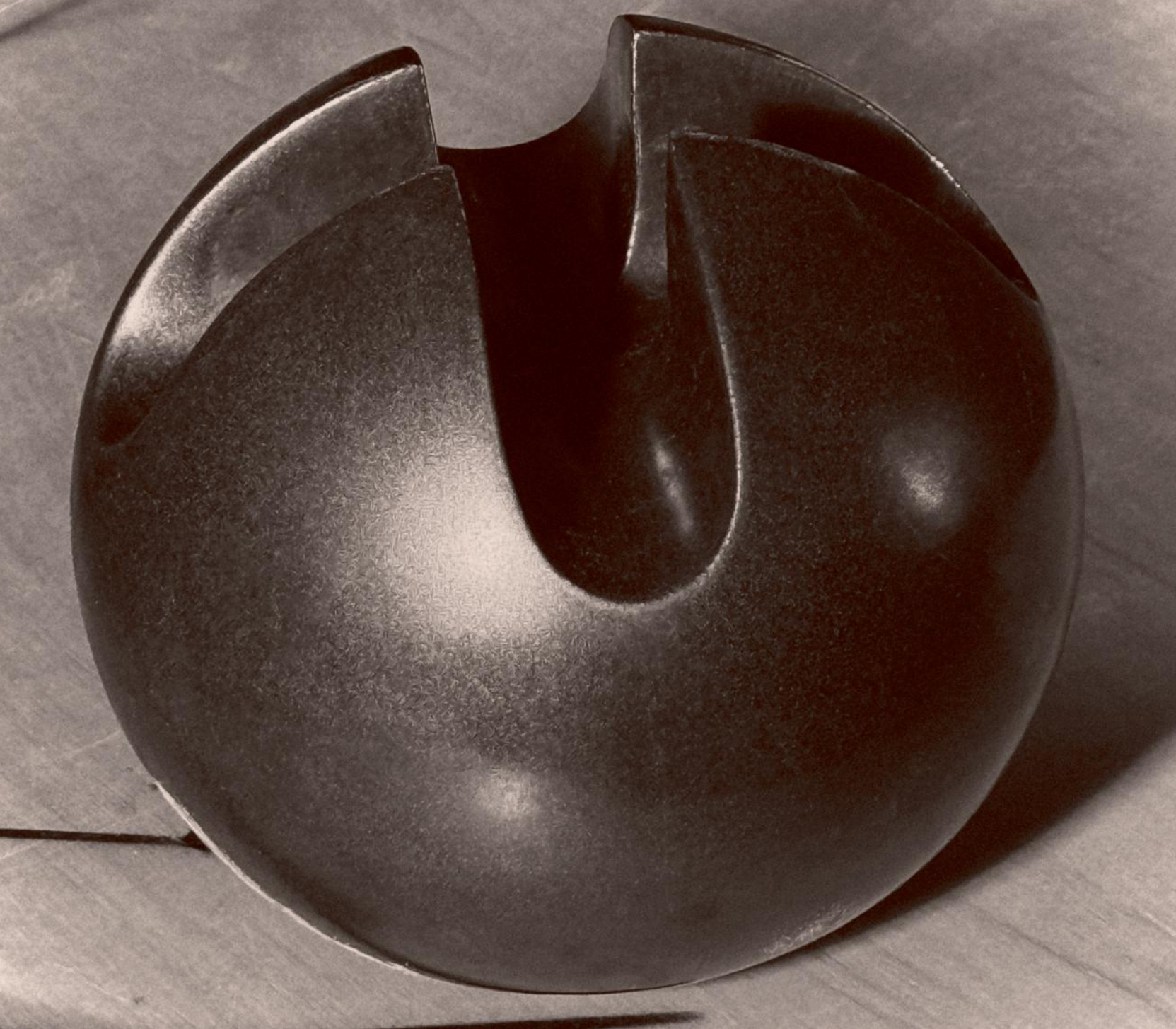
Adviesprijs
165,-

GERARD SCULPTUUR - EEUWIGE BAND
Metaalgietsel, gebronzeerd | Marmeren sokkel | 18 x 7 x 6 cm

Adviesprijs
195,-

KERSTIN STARK SCULPTUUR - DE HEILIGE FAMILIE
Brons | Handmatig bewerkt en gepatineerd | 10 x 15 x 5 cm

SCHOONHEID

Met 'schoonheidsprofessor' Giseline Kuipers,
modellenscout Michiel van Maaren en
de tijdloze keramiek van Jan van der Vaart

BEGIN YOUR
OWN TRADITION

PATEK PHILIPPE
GENEVE

THE CUBITUS COLLECTION

YOU NEVER ACTUALLY OWN A PATEK PHILIPPE.
YOU MERELY LOOK AFTER IT FOR THE NEXT GENERATION.

PATEK.COM

COLOFON

NRC MAGAZINE
is een uitgave van
Mediahuis NRC

HOOFDREDACTEUR
Patricia Veldhuis

REDACTIE
Milou van Rossum
(chef)
Roelie Fopma
Arjen Fortuin
Gert Jonkers
Menno Sedee
Nathalie Wouters

VORMGEVING
Anne-Marije Vendeville
(artdirector)
Viola Lindner

FOTOREDACTIE
Marloes Heineke
Pauke van den Heuvel

DIRECTEUR-UITGEVER
Dominic Stas

**COMMERCIEEL
DIRECTEUR**
Madelon Fortuin
m.fortuin@nrc.nl

**INTERNATIONAL
SALES MANAGER**
Gertjan Dijkhuizen
g.dijkhuizen@nrc.nl

SALES ALGEMEEN
sales@nrc.nl
adverteren.nrc.nl

**TRAFFIC &
SALES SUPPORT**
traffic@nrc.nl
Telefoon
+31207553051

DRUK
Roularta Printing

ADRES REDACTIE
Postbus 3372,
1001 AD Amsterdam

E-MAIL
magazine@nrc.nl

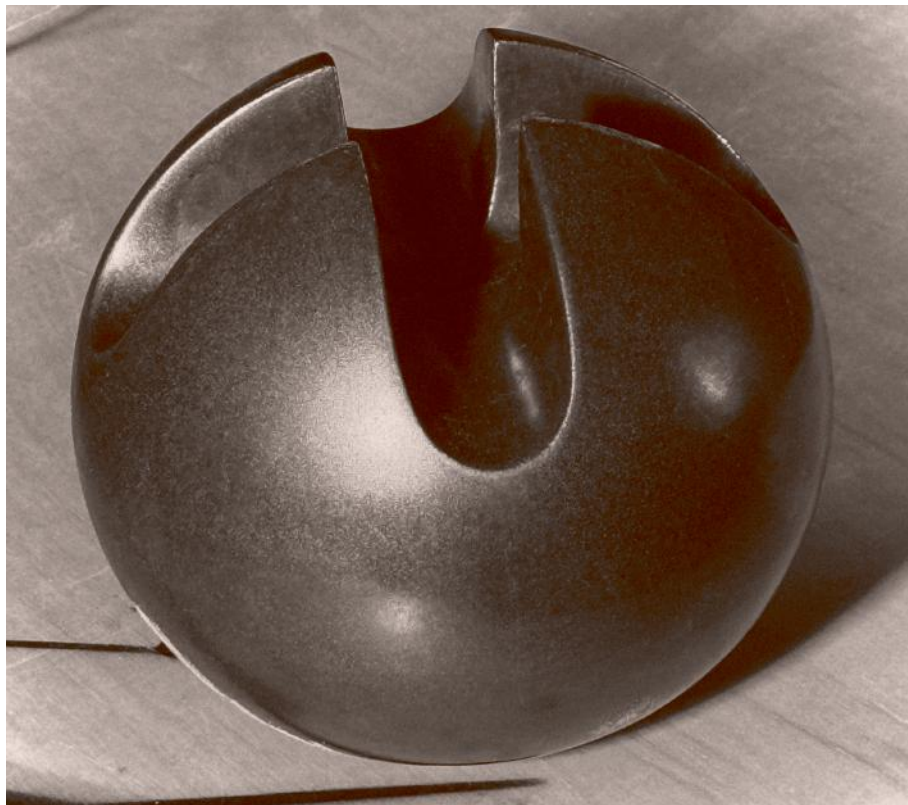

FOTO PAUL KOOIKER

VOORWOORD

Dertien jaar geleden kreeg ik van mijn vriend een vaasje dat er totaal anders uitziet dan wat je je bij dat woord voorstelt. Van een afstand lijkt het van metaal, maar het is van steenwerk met een donker, bronskleurig glazuur en is opgebouwd uit langwerpige, soms om de as gedraaide stroken. Het is een robuust, brutalistisch en toch verfijnd object dat er van elke kant anders uitziet. Jan van der Vaart, heet de keramist achter de vaas. Een bekende naam, maar ik had er nog nooit van gehoord. Ik was in één klap fan.

Er staan met enige regelmaat bloemen in mijn huis, en daarvoor heb ik een kleine collectie vazen. Mijn Van der Vaart hoort daar niet bij. Die staat permanent zonder bloemen op mijn dressoir, want zonder vind ik hem veel mooier. Iets wat Van der Vaart zelf afkeurde: zijn vazen waren om te gebruiken, vond hij, en als dat niet gebeurde konden ze wat hem betreft net zo goed in een kast worden gezet. Of dat toch niet een beetje een *humble brag* was, valt niet meer te controleren: hij overleed 25 jaar geleden.

Ter gelegenheid van een tentoonstelling in 1975 fotografeerde Paul Huf een aantal vazen van Van der Vaart. Deze maand opent een tentoonstelling in Kunstmuseum Den Haag over Van der Vaart, en verschijnt een boek over zijn werken leven. Voor ons aanleiding om ook een fotograaf te laten kijken naar zijn werk: Paul Kooiker, bekend van zijn licht-surrealistische iPhone-foto's. Hij kende het werk van Van der Vaart nog niet, maar was net als ik meteen verkocht. Op de coverfoto staat een kandelaar die vanaf 1967 in serie werd gemaakt, binnenin vooral vazen, soms ondersteboven of op een andere onverwachte manier gefotografeerd. Ze kunnen het hebben.

Milou van Rossum
NRC Magazine, m.vanrossum@nrc.nl

MESSIKA
PARIS

EBEL
BEAUTY MARRIES FUNCTION

1911

An icon evolves with contemporary character.

Automatic movement, 44mm hexagonal stainless-steel case, interchangeable 5-link bracelet and black leather strap.

A striking chronograph that blends sporty confidence with elegance.

©2025 EBEL — Ref. 1216680

12

WIJZER

De yoga- en modewereld gaan niet samen, zegt yogaleraar en modeontwerper Gösta van Dam

15

EXTREME VINTAGE

Erger je je al aan scheuren in spijkerbroeken? *Trashed vintage* gaat vele stappen verder

COLUMN

Soortkill dacht dat hij met zijn broertje aan het flaneren was, maar die had behoefte het gal uit z'n geest te spuwen

28

20

INTERVIEW

Toen ze kanker kreeg, ervoer hoogleraar Giseline Kuipers wat ze als 'schoonheids-wetenschapper' al wist

‘Het was nieuw voor mij om een gestigmatiseerd uiterlijk te hebben’

INHOUD

31

VAZEN

Paul Kooiker fotografeerde de vazen van Jan van der Vaart. 'Aan alle kanten gebeurt er iets'

LISA KONNO

De modeontwerper die alles maakt behalve kledingcollecties. Het laatste: een voorstelling met Het Nationale Ballet

45

50

HADJ

De 250 reuzenparasols die aan 250.000 pelgrims schaduw bieden, is slechts één van de megaprojecten van architect Bodo Mahmoud Rasch

57

MODELLENSCOUT

Michiel van Maaren probeert de modellenwereld diverser te maken. 'Ik wil dat iedereen zich terugziet in de media'

EN VERDER

8 Column Raoul de Jong **10** Agenda **18** XYZ **42** Stijlfamilie **64** Ribbens geeft door **65** Zin in **66** Top tien beautyproducten **71** Beautycase **73** Modern eten **74** Onweerstaanbaar

FOTO WENDELIE DAAN

BEZWETE VREEMDELING

Ik zat achter mijn laptop aan mijn bureau bij het raam en probeerde te werken, maar wat voor mijn raam gebeurde was veel interessanter en onmogelijk te negeren. In plaats van de Rotterdamse skyline zag ik een knappe, door mijn huurbaas gestuurde vreemdeling, die met een zoemende schuurmachine mijn kozijnen voorbereidde op een nieuwe verflaag. Hij droeg een petje, een zwarte capuchontrui en een afgezakte witte werkbreek waar zijn onderbroek bovenuit kwam. Zijn knieën staken net boven mijn laptopscherm uit.

Ik appte een foto aan een vriendin. „Net een advertentie voor een morsig blaadje”, schreef ze.

Ik tikte twee woorden, wiste ze weer en besepte hoeveel van mijn werk bestaat uit voor me uit staren. De klusjesman stopte de schuurmachine, trok zijn broek omhoog, veegde met een borstel het stof van de kozijnen. Ik klopte op het raam en vroeg of ik hem ergens mee kon helpen, wat dan ook. Hij wilde wel een glas water.

Hij stapte mijn studio in, bezweet en

met stof op zijn wangen. „*A lot of work!*” zei hij. „*I am also working*”, zei ik, half onderuitgezakt op mijn bureaustoel. Het klonk volkomen ongelooftwaardig.

Zijn naam was Boncho Bonchev. Hij had een Bulgaarse moeder en een Colombiaanse vader. Negen jaar geleden kwam hij hier op vakantie en werd verliefd op een meisje. Nu had hij een vrouw en twee kinderen. „Shit!” lachte hij. „*So quick! I am old.*” Hij was 29. Hij zuchtte: „*Life is hard man.* Werken, zeven dagen per week. Kinderen willen eten, vrouw boos.”

„En de Nederlanders?” vroeg ik. „Zijn ze aardig voor je?”

Hij haalde zijn schouders op. „Net als in Bulgarije. Twintig procent nazi, de rest normaal.” Het deed me denken aan *The Basic Laws of Human Stupidity*, een boekje van een Italiaanse historicus dat me de laatste tijd vaak te binnen schiet - maar dat hield ik voor me.

„Wat zou je in de krant willen zeggen tegen het Nederlandse volk?”

„Gewoon lief doen! En niet alleen maar brood met kaas eten. Een keer is leuk, maar niet elke dag.”

We lachten, verlegen. Omdat we hetzelfde voelden, denk ik: dat we elkaar aardig vonden en dat was ook een beetje eng. Om de stilte te vullen, vroeg ik hem wat hij als kind had willen worden en hij liet me een filmpje zien van een oranje gespoten reus in een minuscule slip. Dat wilde hij worden: bodybuilder. Nog steeds zijn grootste droom. Binnenkort wilde hij beginnen met anabolen; intussen at hij elke dag een hele kip.

„Ik moet weer door”, zei Boncho.

„Ik ook”, zei ik.

De zon begon aan zijn gouden uurtje. Het licht viel op de eerste uitgeprinte pagina's van wat ooit misschien mijn nieuwe boek zal worden. Achter de vaas met roze rozen in mijn vensterbank klom Boncho terug op zijn trappetje. Zwetend en stoffig, gebogen onder zijn deadlines en boze vrouw, lakte hij mijn kozijnen wit. Af en toe keek hij omhoog, glimlachte en veegde een zweetdruppel van zijn voorhoofd. Ik begreep waarom hij ervan droomde om bewonderd op een podium te staan. En ik wist wat ik straks tegen hem zou zeggen: dat het een eer was om voortaan de wereld in te turen via raamkozijnen die waren witgelakt door een undercover Bulgars-Colombiaanse superster.

Raoul de Jong is schrijver

BÉZIER DESIGN MARCIO KOGAN / STUDIO MK27

MINOTTI CONCEPT STORES:

NOORT INTERIEUR T. 071 4080008 - NOORDWIJK
VAN DER DONK INTERIEUR T. 0183 646353 - GORINCHEM
CO VAN DER HORST T. 020 6412505 - AMSTELVEEN
NOVALIS.O T. 013 5288109 - OISTERWIJK
HORA T. 0342 424545 - BARNEVELD

Minotti

IN NOVEMBER

1 11strandentocht: wandel 12,5, 25 of 50 kilometer langs de Nederlandse kust **2** Het Amsterdam Museum en Stichting Nederland Wordt Beter presenteren de tentoonstelling *Nederland, word beter!* – *De impact van 15 jaar Zwart activisme*, NDSM-terrein, Amsterdam **3** *Ocean in Concert*, natuurfilm over de onderwaterwereld, begeleid door een symfonieorkest, koor en de stem van David Attenborough. De Doelen, Rotterdam. T/m 12-11 ook in Nijmegen, Antwerpen en Amsterdam **4** Het nieuwe boek van Patti Smith: *Engelenbrood*. De Geus **5** Literatuur- en muziekfestival Crossing Border in Den Haag. T/m 9-11 **6** Édouard Louis' slot van zijn serie romans over zijn familie: *De Ondergang*. De Bezige Bij **7** *Ademnood*, driedelige docuserie over 'het succes en de schaduwzijde' van zangtrio Linda, Roos en Jessica op HBO Max **8** *They have always been there*, solotentoonstelling van de Zimbabwaanse kunstenaar Kudzanai-Violet Hwami (1993), die queer personen binnen de Afrikaanse diaspora zichtbaar maakt. Kunsthall, Rotterdam **9** Lady Gaga in Ziggo Dome, Amsterdam **10** Orchestra Baobab, de bekende band uit Senegal in Theater Rotterdam. Nederlandse tournee t/m 14-11 **11** *Hustle*: het fotoboek van schrijver, presentator, fotograaf, 'Mol' en influencer Stijn de Vries. Nijgh & Van Ditmar **12** MAD Parcours – Downtown Edition: een mode- en designwandeling door Brussel. T/m 15-11 **13** IDFA: bijna 250 documentaires uit 76 landen. Verschillende locaties in Amsterdam. T/m 23-11 **14** Modefestival Fashionclash in Maastricht. T/m 16-11 **15** Het African Diaspora Performing Arts Festival: multidisciplinair festival gefocust op Afrikaanse kunst. Bijlmer Parktheater in Amsterdam, de Kunstlinie in Almere en Theater Zuidplein in Rotterdam. Ook op 16 en 22-11 **16** Raoul de Jong is hoofdgast bij een middag die om leven tussen twee culturen draait. ECI Cultuurfabriek in Roermond **17** Uitreiking Johannes Vermeerprijs 2025 (100.000 euro) aan choreograaf en danstheaterregisseur Marco Gerris. De Nieuwe Kerk, Den Haag **18** De jaarlijkse Joost Zwager-

4

FOTO JACK HEMS
8

man Lezing, deze keer door Ilja Leonard Pfeijffer. Ook wordt de Joost Zwagerman Essayprijs 2025 uitgereikt. Theater de Vest, Alkmaar **19** What You See, een multidisciplinair kunstenfestival over gender en identiteit. Verschillende locaties in Utrecht, t/m 23-11 **20** Bioscooppremière *Jay Kelly*, tragikomedie met George Clooney als filmster met een midlifecrisis. Van Noah Baumbach (*Marriage Story*, *Frances Ha*) **21** *Fungi. Anarchistische ontwerpers*, tentoonstelling over hoe schimmels en zwammen toegepast worden in design en architectuur. Nieuwe Instituut, Rotterdam **22** Overzichtstentoonstelling van kunstenaar Maria Roosen: *Schrobben, Harken, Gieten, Vegen*. Stedelijk Museum Schiedam **23** 'Megarommelmarkt' in de Margriethal, Schiedam **24** Nederlands Balletgala 2025. DeLaMar, Amsterdam **25** Suriname 50 jaar onafhankelijk **26** WK handbal voor vrouwen in Nederland en Duitsland. T/m 14-12 **27** Debuutroman van actrice Maryam Hassouni: *Wezens*, over transgenerationeel trauma. De Bezige Bij **28** Sterrenkijken in de koepels van Science Park, Amsterdam **29** Internationale Dag van Solidariteit met het Palestijnse Volk, in 1977 uitgeroepen door de VN **30** PAIS Protest: demonstratie voor erkenning, betere zorg en beleid voor mensen met Post Acute Infectieuze Syndromen, zoals long covid. Malieveld, Den Haag en online **1** Volop online kortingen: Cyber Monday **2** Electro-pioniers Kraftwerk in AFAS Live, Amsterdam **3** *Ik leg de avond in een la*: de eerste naar het Nederlands vertaalde dichtbundel van Han Kang, de Zuid-Koreaanse schrijver die vorig jaar de Nobelprijs voor Literatuur won. Nijgh & van Ditmar **4** Bioscooppremière *Amsterdammed II*, Dick Maas' vervolg op zijn horrorfilm uit 1988. Huub Stapel is weer rechercheur, Holly Mae Brood deze keer zijn sidekick **5** Pakjesavond

11

21 *Fungi. Anarchistische ontwerpers*, tentoonstelling over hoe schimmels en zwammen toegepast worden in design en architectuur. Nieuwe Instituut, Rotterdam **22** Overzichtstentoonstelling van kunstenaar Maria Roosen: *Schrobben, Harken, Gieten, Vegen*. Stedelijk Museum Schiedam **23** 'Megarommelmarkt' in de Margriethal, Schiedam **24** Nederlands Balletgala 2025. DeLaMar, Amsterdam **25** Suriname 50 jaar onafhankelijk **26** WK handbal voor vrouwen in Nederland en Duitsland. T/m 14-12 **27** Debuutroman van actrice Maryam Hassouni: *Wezens*, over transgenerationeel trauma. De Bezige Bij **28** Sterrenkijken in de koepels van Science Park, Amsterdam **29** Internationale Dag van Solidariteit met het Palestijnse Volk, in 1977 uitgeroepen door de VN **30** PAIS Protest: demonstratie voor erkenning, betere zorg en beleid voor mensen met Post Acute Infectieuze Syndromen, zoals long covid. Malieveld, Den Haag en online **1** Volop online kortingen: Cyber Monday **2** Electro-pioniers Kraftwerk in AFAS Live, Amsterdam **3** *Ik leg de avond in een la*: de eerste naar het Nederlands vertaalde dichtbundel van Han Kang, de Zuid-Koreaanse schrijver die vorig jaar de Nobelprijs voor Literatuur won. Nijgh & van Ditmar **4** Bioscooppremière *Amsterdammed II*, Dick Maas' vervolg op zijn horrorfilm uit 1988. Huub Stapel is weer rechercheur, Holly Mae Brood deze keer zijn sidekick **5** Pakjesavond

ILLUSTRATIE MARIA SAEKI
21

FOTO MARIA ROOSEN
22

**IN
DECEMBER**

YOGA IS KEIHARD

WIJZER

Door yoga stopte modeontwerper Gösta van Dam (63) met drugs en werd hij yogaleraar. Dit is wat hij leerde in het leven: je belangrijkste politieke uiting is het geld dat je uitgeeft en yogaleraar zijn brengt restricties met zich mee.

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Pieter Numan

T

„Toen ik in 1989 naar New York verhuisde was yoga daar net hip aan het worden. Ik had mijn eigen modemerken en mijn studio in de East Village zat recht tegenover de beroemdste yogastudio van Amerika: Jivamukti. Mijn man Patrick ging elke dag, maar ik vond mezelf veel te cool voor yoga, met al die hippiewijven met hangtieten en okselhaar. Ik was Mr. Modeontwerper, mijn kleren hingen in warenhuizen als Barneys en Henri Bendel. Mijn leven bestond uit heroïne en speed snuiven, wodka zuipen, keihard werken met drie liter koffie erbij, 's nachts weer uitgaan en nog meer snuiven. Een geweldige tijd. Patrick kwam elke dag terug van yoga met een happy smoel en vroeg steeds wanneer ik nou een keertje mee kwam. Ik ben uiteindelijk maar gegaan om van het gezeik af te zijn. Lagen Madonna en Willem Dafoe daar op de mat. En allemaal beroemde modellen. Daar was ik wel gevoelig voor. Die eerste les kreeg ik mentaal en fysiek keihard op m'n lazer. Veel mensen zien yoga nu als iets softs, dat is de schuld van de hippies. Als je je echt verdiept in de filosofie van yoga, dan is het keihard. **Yoga is de grootste klap voor je bek die je kan krijgen.** Het was alsof de leraar dwars door me heen keek. Alles wat ze zei leek rechtstreeks aan mij gericht. Het ging vooral over het loslaten van je ego. Ik had in die tijd een pompeus ego, maar wilde helemaal niet veranderen. Ik was perfectly happy met mijn oppervlakkige leven. Dus ik lag woest op die mat. Maar het deed toch iets met me, want de volgende dag lag ik er weer.

In 1995 ben ik opgelicht. Een groepje van acht inkoopers kwam naar m'n showroom en bestelde honderden kledingstukken. Ik heb tienduizenden dollars van mijn vader geleend om stoffen te kopen en de kleren te laten maken. Ze zouden dertig dagen na levering betalen. Toen ik ze op dag 31 belde, bleken ze niet te bestaan. Ik was meteen failliet. Mode is een vreselijke industrie. Warenhuis Barneys heeft me ook nooit betaald. Tegen Barneys ging je niet procederen, die hadden zo veel geld. **Als jonge ontwerper heb je geen poot om op te staan.** Opeens had ik niks te doen. Dus ging ik elke dag naar yoga, dat kostte toen nog geen reet.

Toen de man van mijn moeder in 1998 overleed zijn we voor haar terug naar Nederland gekomen. In Amsterdam hebben Patrick en ik ons helemaal op yoga gestort. Ik ben toen ook met de drugs gestopt. Door yoga had ik er minder behoefte aan en ik had in Nederland geen dealer, dat heb ik maar zo gelaten. **In Nederland was de yogascene eind jaren negentig een koude kermis.** Wij waren de hipperdepippe yogascene in New York gewend. Je had in Amsterdam maar een paar yogascholen. Toen besloten Patrick en ik voor onszelf te beginnen. We zijn een yogaopleiding gaan doen en in 1999 openden we onze eigen school: Svaha Yoga, gevestigd onder de ➤

‘Onze oude leraar uit New York heeft haar kop laten straktrekken. Dat kan niet, vind ik. Yoga gaat over innerlijke schoonheid’

← peeskamer van de oudste hoer van Amsterdam, die onze studenten uitschold als ze hun fiets niet netjes parkeerden. Inmiddels hebben we drie vestigingen in Amsterdam.

Yoga herstructureert je hele leven, of je er nu zin in hebt of niet. Alles waar je aan gehecht was, wordt onbelangrijk. Een carrière in de mode, veel feestjes, veel neuken, in New York wonen; ik heb het allemaal losgelaten. Zelfs leuke kleren. Na mijn faillissement liep ik 29 jaar lang elke dag in een spijkerbroek en de vegan T-shirts met lelijke prints die Patrick altijd koopt.

Wij zijn heel extreem bij Svaha Yoga. Over twee weken hebben we een vergadering met onze staf waar in we het gaan hebben over hoe vaak onze mensen vliegen. **Je kan niet in je lessen over duurzaamheid en geweldloosheid prediken en tien keer per jaar naar Ibiza vliegen.** Dan moet je eruit bij ons. Aan yogaleraar zijn zitten restricties. Ik zag laatst dat onze oude leraar uit New York haar kop heeft laten straktrekken. Dat kan niet, vind ik. Yoga gaat over innerlijke schoonheid, over reflectie naar binnen toe.

Ik heb yoga in de loop der jaren een miljardenindustrie zien worden. Dat druist in tegen alles waar yoga voor staat. In mijn lessen ageer ik keihard tegen vliegen, vlees eten, de consumptiemaatschappij. 80 procent komt in fucking Lululemon-leggings naar de les. Yoga gaat over teruggaan naar de absolute basics en jij geeft 100 euro uit aan een broekje? Nou, dat krijg je te horen. Ik kan m’n bek gewoon niet houden. Lululemon wordt gerund door een stelletje honden die beschuldigd worden van seksueel misbruik, racisme en greenwashing. En elke dag ligt mijn zaal vol met vrouwen in die troep. **Je belangrijkste politieke uiting is niet dat je mag stemmen, maar het geld dat je uitgeeft.** Dus verdiep je alsjeblieft in wat je koopt.

Ik heb zelf nooit veel kleren gekocht. Zo ben ik ook niet opgevoed. Ik kom uit een knetterlinks nest – om mijn ouders te sarren heb ik nog een tijdje een VVD-poster voor mijn slaapkamerraam gehangen. Mijn moeder kocht kleren van mooie kwaliteit en deed nooit iets weg. Ik heb zolang ik me kan herinneren tweedehands shit gedragen. De leren bergschoenen die ik nu aanheb heb ik al veertig jaar. Ik heb in de loop der jaren wel handenvol geld uitgege-

ven aan de schoenmaker, maar dat is beter dan iets nieuws kopen. **Heb respect voor je kleren; er zijn grondstoffen uit de natuur voor gebruikt en er zit bloed zweet en tranen van mensen in.** Je moet je spullen gewoon goed onderhouden. Mijn auto heb ik ook al 25 jaar. Ik snap dat je niet altijd hetzelfde aan wil. Koop dan iets tweedehands. Of trek je trui een keer binnenstebuiten aan.

In New York ging ik altijd naar Escuelita, een club waar jonge Puertoricaanse homo’s kwamen die door hun katholieke families uit huis gegooid waren. Niemand had daar geld, maar iedereen zag er geweldig uit. Ik herinner me nog een jongen die twee hemdjes over elkaar heen droeg. Dat soort simpele ideeën vind ik enorm inspirerend. **Túúrlijk kun je er geweldig uitzien als je geen cent te makken hebt.** Naar een dure winkel gaan en iets kopen dat iemand anders niet kan betalen, maakt je echt niet uniek.

De mode- en de yogawereld staan lijnrecht tegenover elkaar. Na mijn faillissement heb ik me 29 jaar helemaal niet met mode beziggehouden. Tot ik vorig jaar door Viktor & Rolf uitgenodigd werd om naar hun coutureshow in Parijs te komen. We geven die boys al vijftien jaar les. Rolf heeft zelfs zijn man bij ons op de mat ontmoet. Door die show zat ik opeens weer met mijn hoofd bij de mode. Hoe zou het met [modeontwerper] John Galliano zijn, dacht ik opeens. Dat was mijn held in de jaren negentig. Toen ik ’s avonds terugkwam uit Parijs, heb ik hem gegoogled en zag ik een collecties die hij toen net voor Maison Margiela had gemaakt. Ik heb úren zitten kwijlen boven mijn laptop en de volgende dag een naaimachine gekocht.

Ik voelde me meteen herboren. Ik heb het 29 jaar onderdrukt, maar kleding zit gewoon in me. Als ik naar jouw jas kijk krijg ik meteen ideeën: wat nu als je die coupenaar daar legt? En daar een knoop plaatst? Afgelopen maart en oktober heb ik in Amsterdam twee shows onder de naam Clochard Couture gegeven. Ik maak dit puur omdat ik mijn ei kwijt wil en niet om te verkopen. Ik wil nooit meer onderdeel zijn van die walgelijke modeindustrie. Een paar winkels in Amsterdam hadden interesse om de collectie te verkopen, maar daar heb ik geen behoefte aan. **Mensen die een handgemaakt colbert van 1.000 euro kunnen betalen zijn meestal geen leuke mensen.** Mijn hart zit in m’n ontwerpen, dus ik wil niet dat ze naar een of andere ceo van een kutbedrijf gaan.”

Gösta van Dam

- 1962

1986

Geboren in Amsterdam
Studeert een paar maanden mode aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
- 1989

1990

1995

1998

Verhuist naar New York
Begint modemerkt Gosch
Faillissement Gosch
Verhuist terug naar Nederland
- 1999

2025

Opent eerste vestiging Svaha Yoga in Amsterdam
Geeft eerste show met modemerkt Clochard Couture

Van Dam woont met zijn man Patrick Vermeulen in Egmond aan Zee

HOE KAPOTTER, HOE BETER

FOTO SOFIANE BOUKHARI

Liefhebbers betalen honderden euro’s voor kleding die bijna uit elkaar valt.

Door
Lukas Mauve

H

Het jasje is totaal versleten. De knopen hebben roestvlekken achtergelaten op wat ooit typisch Frans helderblauw katoen was, maar nu een vlekkerig en uitgebleekt geheel is. Een mouw hangt er helemaal af, de gescheurde randen van de stof zijn zwart, alsof ze verbrand zijn.

De gemiddelde mens zou er niet eens de vloer mee dweilen. Maar volgens ‘Loupnoir-studio’, dat het ‘veste de travail’ aanbiedt op Vinted, heeft het „een mooi patina” en is het zeer geschikt om gefotografeerd te worden, ingelijst, bestudeerd of - en hierachter komt een knipoog-emoji - in de prullenbak te worden gegooid. Vraagprijs: 140 euro.

Een koopje vergeleken bij het ‘Carhartt Detroit beige faded painter jacket’ van verkoper ‘Sebapai’. Dat jack uit 2000, met verfvlekken en gerafelde manchetten, moet op Vinted 500 euro opbrengen. Nog 100 euro duurder: een gebleekte, gevlekte, gescheurde en verstelde honderd jaar oude coltrui (via ‘Jxsusxaan’).

Dat tweedehands kleren versleten kunnen zijn, en dat dit vaak ook juist gewenst is - want modieus - is niks nieuws. Al in de jaren tachtig waren tweedehands, gebleekte Levi’s 501 jeans enorm gewild, en wie een gebruikt band-shirt koopt, vindt het meestal geen probleem dat het er verwassen uitziet, integendeel.

Het is ook allang niet meer duidelijk of zo’n shirt ‘echt’ verwassen is of ooit zo in de winkel gekocht, want nieuwe kleren zien er al tientallen jaren niet meer per definitie nieuw uit. Jeans, T-shirts, truien, nette herenschoenen, sneakers: alles is te koop met kunstmatige ge-

bruikssporen. Die trend begon al begin jaren tachtig, toen Rei Kawakubo, de ontwerper achter het Japanse merk Comme des Garçons, met kapotgemaakte kleren doorbrak in Parijs.

Maar ‘distressed vintage’ of ‘trashed vintage’, zoals de uit elkaar vallende tweedehands-kleding wordt genoemd, gaat nog veel verder. Hierbij geldt, zoals de Amerikaanse vintage-handelaar Connor Gressitt (29) zegt, „hoe kapotter, hoe beter”. Gressitt, die op Instagram Dumpster Diver heet, heeft zijn specialisme gemaakt van wat hij „de negatieve ruimte in kleding” noemt - een chique term voor gaten. Hij is alleen geïnteresseerd in kledingstukken „die schaars zijn en niet meer in productie”. Gressitt heeft een online shop, LeGarbaage, en is mede-organisator van een halfjaarlijkse vintagebeurs, Distressed Fest, die afwisselend in New York en Los Angeles plaatsvindt. Handelaren van over de hele wereld verkopen er meyname extreem afgedragen vintage.

Zijn klantenkring bestaat, zegt hij, vooral uit jonge hippe New Yorkers, Japanse bankiers, stylisten en high-end modeontwerpers. De acteurs Austin Butler en Jeremy Allen White zijn inmiddels ook in versleten vintage werkjasjes gesignaleerd - niet afkomstig van Gressitt, overigens.

De Amerikaanse Emily (43), die werkt bij een fitnessbedrijf voor kinderen, kocht onlangs bij Gressitt een ‘sweatshirt-vest’ uit de jaren veertig „waar heel weinig vest van over was”. Ze betaalde er omgerekend iets meer dan 100 euro voor. „Het valt uit elkaar, maar ik vind het geweldig dat het nog n t als kledingstuk gezien en gedragen kan worden”, zegt ze.

BOERDERIJEN

Gressitt werkte tot een paar jaar geleden in een timmerwerkplaats, maar kan nu van zijn handel leven. De oude kleding die hij verkoopt vindt hij „op de vuilnisbelt” of „onder het hooi” in schuren van Californische boerderijen. Hij gaat op de bonnefooi van deur tot deur. Sommige boeren jagen hem meteen van hun erf af, soms wordt hij pas na vijf of zes keer vragen toegelaten. Als de boeren vervelend tegen hem zijn, geeft hij ze een dollar of veertig voor een stapel die hij voor duizenden dollars kan verkopen. Als ze aardig zijn, geeft hij ze meer.

De video’s die Gressitt op Instagram en YouTube plaatst roepen vaak verontwaardig-

de reacties op. In een van zijn video’s draagt hij een houthakkersshirt uit de jaren dertig waarvan alleen de mouwen en hals nog over zijn. „Rage bait!”, reageert iemand eronder. „Ik heb nog wel een oude sok liggen die je kunt verkopen”, schrijft een ander.

In een andere video laat Gressitt een ‘1940 Hoodless Afterhood Sweatshirt’ zien dat uit meer gaten dan stof bestaat. De vraagprijs is 2.500 dollar (ongeveer 2.150 euro). „Wat een zieke grap!”, luidt een reactie. Iemand anders plaatst het in groter verband: „We leven definitief in een dystopie!”

Ook Max Sardi maakt zich boos over de deze vorm van vintage. Hij is de eigenaar van Sanforized, een Londense winkel-op-afspraak met Amerikaanse kleding uit de jaren vijftig en zestig. De kleding die hij verkoopt kan gebruikssporen hebben, maar is nog wel intact. Wat handelaren als Gressitt doen vindt hij „  n grote hype, een totaal irrationeel spel van vraag en aanbod. De kleding is soms letterlijk aan het desintegreren. Toch vragen ze er de hoofdprijs voor.”

Lou Taylor, emeritus hoogleraar Kostuumgeschiedenis aan de Universiteit van Brighton, vindt het dragen van totaal versleten kleding moreel verwerpelijk. In *The Several Lives of a Collection of Rag Dump Clothing from Normandy (1900-55)*, een wetenschappelijk artikel uit 2018, noemt ze het ‘poverty chic’, „een onethische romantisering van armoede door mensen die een welgesteld leven leiden”.

Connor Gressitt groeide zelf op in een arbeidersgezin in de buurt van San Diego. „De kringloop was het enige dat we ons konden veroorloven”, zegt hij. „Mijn vader doorzocht altijd het vuilnis langs de weg, op zoek naar gereedschap, meubels, of kleding. Dat doe ik nu ook. Het enige verschil is dat er mijn werk van heb gemaakt. Ik kan zelf ook eigenlijk nog steeds niet geloven dat ik veel verdien aan een *dirty old rag* die ik de week ervoor ergens heb gevonden. Maar als iemand bereid is 1.000 dollar te betalen voor een uit elkaar vallende, door muizen aangevreten trui van zestig jaar oud, dan is die trui wat mij betreft 1.000 dollar waard.”

AUTHENTIEKE IMPERFECTIE

Lila ten Haaf (27), die binnenkort op de modeopleiding Esmod Paris afstudeert met een

‘ALS IEMAND BEREID IS 1.000 DOLLAR TE BETALEN VOOR EEN UIT ELKAAR VALLENDE, DOOR MUIZEN AANGEVRETEN, ZESTIG JAAR OUDE TRUI, DAN IS DIE TRUI WAT MIJ BETREFT 1.000 DOLLAR WAARD’

FOTO’S SEBAPAI (LINKS) EN MAX SARDI (RECHTS)

Dit Carhartt-jack uit 2000 was op Vinted voor 500 euro te koop

Sweatshirt uit de jaren vijftig, versleten maar nog intact, collectie Max Sardi

FOTO’S JXSUSXAAN (LINKS) EN CONNOR GRESSITT (RECHTS)

Voor 600 euro op Vinted: deze honderd jaar oude coltrui

Dit restant van een gebreid vest uit de jaren veertig bracht ruim 100 euro op

Pagina 15 Werkmansjasje, te koop bij Atelier Oran in Parijs (380 euro)

scriptie over afgedankte en uitgeleefde kleding, ziet er wel de charme van in. „Alle vintage is tot op zekere hoogte uniek, maar dit soort vintage is n g unieker”, zegt ze. „Wanneer je een kapot kledingstuk draagt, weet je: niemand anders heeft precies dit scheurtje, vlekje of rafeltje. Vooral onder de jongere generatie, die opgroeide met de klimaatcrisis, internet en sociale media is er een enorme behoefte aan authentieke imperfectie, aan alles wat niet gefilterd, vervangbaar of efficiënt is.”

„We leven in een wereld vol leugens en fake news, waarin iedereen op zoek is naar iets echts en menselijks”, zegt Sofiane Boukhari (43), oprichter van de Parijse vintagewinkel Atelier Oran. „Extreme vintage is geen nostalgie, maar een vorm van verzet.”

ERFSTUK

„Wat ik leuk vind aan het dragen van versleten, gescheurde of herstelde kleding is het gevoel dat het door iemand anders al een leven lang gedragen is”, zegt Chris Henderson (30), een stylist uit Manchester die werkt voor het modemerk C.P. Company. „Het is als een erfstuk van iemand die ik niet ken. Ik zou het vreselijk vinden als iemand denkt dat ik een T-shirt met gaten alleen draag om er cool uit te zien.”

Jos Grootveld (25), volgens zijn Instagram-account ‘*vintage & militaria enthusiast*’ en medewerker bij vintagewinkel Tijdcapsule in Zwolle, heeft een zwaar versleten Amerikaans overhemd uit de Tweede Wereldoorlog, dat hij voor 100 euro op Marktplaats kocht. „Er staat niet alleen een wasnummer op dat gekoppeld is aan een specifieke soldaat, maar de soldaat heeft er ook zijn naam in geschreven. Zo’n nummer kun je tegenwoordig trouwens op internet gewoon opzoeken. Ik vind het bizar om te bedenken wat dat overhemd heeft meege-maakt en gezien.”

Vanwege de historische lading ervaart Philip Günther (29), eigenaar van een vintagewinkel in de buurt van Keulen, zelfs „een plichtsgevoel” wanneer hij een vintage kledingstuk draagt. „Het is ouder dan ik, en zal misschien nog bestaan wanneer ik allang dood ben. Ik voel me echt bevoorrecht om het aan te hebben - en zie het als mijn taak om er goed voor te zorgen, juist als het al door en door versleten is.”

KAN IK IETS ZEGGEN VAN MIJN ROKENDE BUREN?

Een jaar geleden hebben mijn man en ik een huis gekocht, onder meer vanwege de tuin.

Alleen blijken onze burens kettingrokers. Als het mooi weer is buiten kunnen wij de tuindeuren niet opendoen, omdat er dan elk half uur sigarettenwalm binnenkomt. Dat vind ik vooral schadelijk voor onze kinderen van 1 en 3 jaar. Ook de slaapkamers kunnen we dan niet luchten. De tuinen zijn hier niet groot, dus je kunt ook niet even makkelijk ergens anders gaan zitten. Tegelijkertijd vind ik het moeilijk om er iets van te zeggen: ik wil niet die zeurende yup uithangen. Zij wonen hier al decennia en doen dit waarschijnlijk al net zo lang.

Vrouw, 37 (naam bekend bij de redactie)

NRC-redacteuren uit drie verschillende generaties bespreken sociale dilemma's.
Heeft u een dilemma? Mail naar magazine@nrc.nl

X

Zou dit het ultieme yuppengedrag zijn? Dat je je zo bewust bent van je sociale status dat je niet eens je burens durft aan te spreken? Hup, trek de stoute Salomons aan en steek je hoofd eens over de schutting als ze er eentje opsteken. Draai er niet omheen, hou het kort en laat de kinderen erbuiten: 'Buuh, ik geniet elk half uur met je mee, kunnen we hier iets over afspreken? Dan weet ik wanneer ik de ramen dicht moet doen.' Of denkt u dat het zulke aso's zijn dat ze zich daar helemaal niets van aantrekken? Kom eerst maar eens je cocon uit om daarachter te komen. Een plan B verzinnen kan altijd nog, u bent er vast creatief genoeg voor.

Martine Kamsma (51)

Y

Dat je burens er al toevallig langer wonen zou voor hen geen reden moeten zijn om dan maar geen rekening te houden met jullie, laat staan met piepjonge kinderen wier speelplezier beperkt wordt door hun ongezonde leefstijl. Ik zou met een doos koekjes langsgaan voor een nadere kennismaking en de situatie aankaarten. En dan samen kijken wat voor oplossingen mogelijk zijn: op speeltijden even geen sigaret, of aan de voorkant van hun huis? Misschien dat jullie kunnen investeren in een sterk filter? Wat het ook wordt: ga het gesprek niet uit de weg. Roken is slecht, meeroken ook. Daar moet je als roker anderen niet in meeslepen, hoe 'senior' je ook moge zijn.

Wafa Al Ali (34)

Z

Tja, het hebben van burens gaat nu eenmaal gepaard met dingen die gebeuren en waar u zelf weinig aan kunt doen. Blaffende honden, huilende kinderen, boorgraze klusfanaten. Misschien kunt u eens – met uw twee kinderen, die hopelijk een ontwapenend effect hebben – even aankloppen om wat lekkers te brengen. Benoem dan terloops de sigarettenwalm. Hopelijk kunt u met veel stroop en suiker uw burens om wat begrip vragen. Het garandeert niet dat ze meteen stoppen met roken, maar misschien komt er dan in plaats van elk half uur slechts elk uur een walm uw kant op. Sterkte!

Süeda Isik (28)

ILLUSTRATIE LOTTE DIJKSTRA

SEIKO
SINCE 1881

The Newest Classic
KING SEIKO

www.seikowatches.com #SLA083

GISELINDE KUIPERS

Hoogleraar Giseline Kuipers (54) doet onderzoek naar 'frivole onderwerpen met serieuze consequenties'. Sinds vijftien jaar is dat schoonheid. „Hoe we ons nu bezighouden met ons uiterlijk is destructief”, zegt ze.

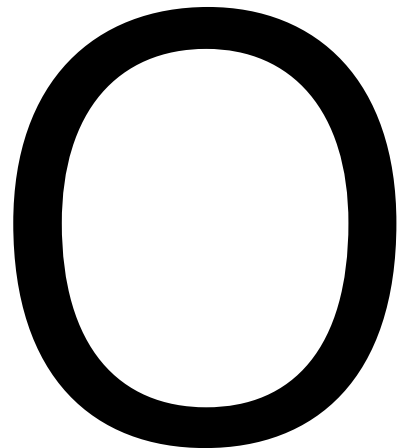
Dit jaar zouden drie boeken van haar uitkomen, maar ze kreeg borstkanker. Door haar ziekte ervoer ze wat ze als onderzoeker al wist: „Hoe diep onze respons op iemands uiterlijk zit. Hoe hard en snel die reactie is.”

Kuipers publiceerde als eerste wetenschapper over memes.

Door
Menno Sedee

Fotografie
Wendelien Daan

HAAR EN MAKE-UP: VANESSA CHAN

Om maar meteen een misverstand uit de wereld te helpen: dat hoe mooier je bent, hoe meer voordeel je hebt „is echt aantoonbaar niet waar”, zegt Giseline Kuipers. De hoogleraar cultuursociologie aan de KU Leuven doet nu vijftien jaar onderzoek naar schoonheid.

Nee?

„Absoluut niet. Mijn Finse collega, Outi Sarpila, heeft met haar team alle studies erover op een rij gezet. Daaruit blijkt dat vooral vrouwen ook nádeel kunnen hebben van een mooi uiterlijk. Dan worden alle associaties met vrouwelijkheid direct geactiveerd, waardoor ze kunnen worden gezien als incompetent. Mannen hebben vaker voordeel van een mooi uiterlijk dan vrouwen. En lang niet iedereen is het erover eens wat mooi is. Dat is afhankelijk van de culturele smaak die je in je opvoeding hebt meegekregen, het verschilt per land, per tijd. Als je zegt: hoe mooier, hoe meer voordeel, over wiens mooi heb je het dan?”

Dit najaar zouden drie boeken van Giseline Kuipers uitkomen over schoonheid. Op een interviewverzoek naar aanleiding daarvan kwam in eerste instantie een automatisch antwoord: „In verband met langdurig ziekteverlof zal ik uw e-mail waarschijnlijk niet kunnen beantwoorden.”

Toch mailde Kuipers een dag later terug. „Het gaat de goede kant op, maar ik ben nog lang niet de oude. Het zou waarschijnlijk wel kunnen als u naar Utrecht kunt komen?” In een volgende mail schrijft ze dat het borstkanker is waarvan ze aan het herstellen is. Ze zegt het maar vast, want „mensen schrikken vaak als ik dat zeg, en het komt bijna onvermijdelijk ter sprake, omdat ik er dus nogal anders uitzie dan op de foto’s die er van mij circuleren.”

Kuipers (54) woont met haar vriend in een bovenwoning uit de zestiende eeuw met uitzicht op de Oudegracht. Op de keukentafel een kruidencake die ze met haar 11-jarige zoon heeft gebakken en een schaal kersen. Koffie komt uit de percolator. „Ik hoop dat je van sterk houdt?”

Soepel neemt Kuipers in kleermakerszit plaats op een eettafel-

stoel. Praten doet ze in lange woordenstromen, met onverstoorbare blik. In mei had ze de laatste bestraling. In haar grijzende haar draagt ze een haarband. Het is haar eigen haar, maar niet het haar dat ze had voor het uitviel; nu heeft ze krullen. „Je uiterlijk verandert dus ook echt permanent.”

De diagnose kreeg ze in de zomer van 2024, in september begonnen de chemobehandelingen. „Binnen drie weken begint je haar uit te vallen. Na drie maanden had ik geen wimpers en geen wenkbrauwen meer. Mijn huid werd grijsig.” In een jaar tijd is ze op het oog vijf jaar ouder geworden, zegt ze. „Het is natuurlijk prettig dat ik nog ouder kán worden, maar het is nog steeds niet leuk.”

Twee van de drie boeken zijn door haar ziekte vertraagd, maar *Handbook of Beauty and Inequality* heeft ze deze zomer af kunnen maken, het ligt nu bij uitgever Springer en verschijnt begin 2026. Voor dit academisch handboek nodigden zij en Outi Sarpila uiteenlopende experts - zoals uit de antropologie, genderstudies en economie - uit om de kennis over uiterlijke schoonheid in hun vakgebied uiteen te zetten.

Het boek komt voort uit haar ergernis over „dat iedereen langs elkaar heen praat”, zegt ze. Wetenschappers gebruiken verschillende woorden voor schoonheid: uiterlijk, aantrekkelijkheid, lichaamsbeeld. „Daarnaast zit er veel ruis in het debat omdat schoonheid gepolitiseerd is.”

Schoonheid is politiek?

„Het gaat nu vaak over *tradwives*, bijvoorbeeld. Zij propageren op sociale media schoonheidsidealen die geassocieerd worden met traditionele genderrollen. Net als mannelijke fitfluencers, die zeggen dat je een betere man wordt als je gespierd bent. Aan de andere kant heb je het queer, androgyne schoonheidsideaal, dat vaak ook een politieke lading heeft.”

De uitgestelde boeken zijn een academisch werk over hoe schoonheidsidealen ongelijkheid in de hand werken, *Beauty as Taste and Duty* (Oxford University Press), en een populair-wetenschappelijk, meer persoonlijk boek, *Lelijke mooie wereld* (Das Mag). Van beide stuurde ze alvast een aantal hoofdstukken. Daarin beschrijft ze hoe werken aan je schoonheid tot in de negentiende eeuw was voorbehouden aan een kleine, rijke bovenlaag, maar hoe door de exploderende beeldcultuur, schoonheidsindustrie, diensteneconomie en consumptiesamenleving uiteindelijk iedereen heeft geleerd om met een kennersoog te kijken naar uiterlijk, van zichzelf en van anderen. Kuipers noemt dit het „uitdijend schoonheidsregime”. „Dit heeft geleid tot een wereld met meer schoonheid - maar niet per se tot een mooiere wereld”, schrijft ze in *Lelijke mooie wereld*. Het schoonheidsregime vergroot ongelijkheden - rijke mensen hebben meer mogelijkheden om hun uiterlijk te verbeteren. Dat boek is ook te lezen als een pamflet, zegt ze: „Hoe we ons nu bezighouden met ons uiterlijk is destructief - voor onszelf én de planeet - en daar moeten we echt wat aan doen.”

In 2022 ontving Kuipers 2,5 miljoen euro subsidie van de European Research Council om met hulp van promovendi schoonheid en ongelijkheid te onderzoeken in Accra, Brussel, Buenos Aires, Hongkong en Teheran. „Mijn onderzoek gaat over waarom uiterlijk wereldwijd zo’n culturele obsessie is geworden, zo’n centrale manier om mensen te beoordelen. Hoe kan het dat we op basis daarvan beslissen of iemand wel of niet een baan krijgt? Of we met iemand willen daten, zelfs of we iemand als vriend willen hebben? Koffie van willen kopen? We zijn uiterlijk zo belangrijk gaan vinden, dat we daar ook verschrikkelijk veel voor over hebben.”

Hoe heeft het schoonheidsregime de datingmarkt veranderd?

„Vroeger moest je het doen met de mensen die je tegenkwam. Door de datingapps wordt schoonheid nog belangrijker, omdat uiterlijk, en hoe je je online weet te presenteren, de eerste selectie bepaalt. Maar er is weinig sociologisch onderzoek gedaan naar schoonheid. Wel naar smaak, maar dan op het gebied van cultuur: literatuur, muziek, en dat soort dingen. Uiterlijke schoonheid is een rare blinde vlek van sociologen. Terwijl: het eerste waarmee je je smaak laat zien is je uiterlijk.”

Wordt uiterlijk misschien te plat gevonden om te onderzoeken?

„Sociologen waren tot voor kort vooral mannen die het zich konden permitteren om daar niet te lang over na te denken. Je moet in zekere zin ergens tegenaan lopen. Het is dus logisch dat vooral vrouwen erover hebben geschreven.”

Wanneer begon u na te denken over schoonheid?

„Ik denk dat er geen vrouw is die niet voor haar twaalfde al is gaan nadenken over uiterlijk. Nog voordat ze kunnen praten zegt iedereen bij meisjes dat ze zo mooi zijn - of niet mooi. En als je er, op je elfde of twaalfde, vrouwelijk uit begint te zien, komt daar commentaar op.”

Begon u daarom ook schoonheid te onderzoeken?

„Dat begon in 2009, toen deed ik een aanvraag bij de European Research Council voor een onderzoek naar hoe de modellenwereld schoonheidsidealen beïnvloedt in zes Europese landen. Dat kwam niet eens voort uit mijn belangstelling voor schoonheid, maar eerder voor dingen waarvan mensen denken dat ze ermee zijn geboren, maar die eigenlijk zijn aangeleerd, zoals ook bij humor.”

Humor was het eerste expertisegebied van Kuipers. In haar proefschrift *Goede humor, slechte smaak* (2001) beschreef ze hoe humor afhangt van sociale achtergrond. „Mensen hebben de neiging om humor te zien als iets vanzelfsprekends en natuurlijks, iets dat heel dicht bij henzelf ligt. Wat je grappig vindt, dat ben je. Zo denken mensen ook over schoonheid: wat je mooi vindt, dat ben je. Terwijl, wat je mooi vindt, varieert. Wat de samenleving mooi vindt, varieert. Door de tijd, tussen landen, tussen sociale klassen. Schoonheid is overduidelijk sociaal geleerd. En geld krijgen voor onderzoek naar humor is gewoon heel moeilijk.”

Hoe definieert u schoonheid?

„Als de esthetische oordelen die je hebt over het uiterlijk van jezelf en andere mensen. Dus ik leg de kern van de definitie bij de ervaring. Daar is niet iedereen het met me over eens, maar ik denk niet dat je ver komt met schoonheid definiëren vanuit het object. Het wordt steeds duidelijker dat er nauwelijks universele kenmerken van schoonheid bestaan. Dat dringt alleen verschrikkelijk langzaam bij het grote publiek door.”

Zoals de gulden snede?

„Ja, nou, sorry, maar de gulden snede is echt gewoon onzin. Pure symmetrie vinden we zelfs lelijk. Dan krijg je wat we de *uncanny valley* noemen: het vervreemdende gevoel dat je ook hebt bij het zien van AI-gezichten.”

Zijn er nog meer mythes?

„Dat mensen houden van klassiek mannelijke of vrouwelijke trekken. Een aantal evolutionair psychologen heeft dat geprobeerd aan te tonen in Nicaragua, op een plek waarvoor je een dag in een boot moet zitten om er te komen. Ze zagen wel dat de mensen klassieke kenmerken van vrouwelijkheid mooier vinden, bijvoorbeeld sterk aangezette wimpers en lippen. Voor mannelijkheid, zoals vierkante kaken en brede schouders, kwam er helemaal niks uit. Ook het idee dat er een ideale heup-middel-ratio is voor vrouwen, 0,7 of zo, is onzin. Buiten de westerse wereld beginnen veel van onze ideeën over wat schoonheid is al snel te wankelen.”

Giseline Kuipers

- 1971** Geboren in Krommenie
- 1995** Doctoraalexamen culturele antropologie (cum laude) aan de Universiteit Utrecht
- 2001** Promoveert cum laude aan de Universiteit van Amsterdam op humor
- 2002** J.C. Ruigrokprijs voor proefschrift
- 2009** Norbert Elias-leerstoel aan de Erasmus Universiteit Rotterdam
- 2009** Beurs European Research Council voor onderzoek naar modellen en schoonheid
- 2012** Hoogleraar cultuursociologie aan de UvA
- 2019** Lid Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
- 2019** Onderzoekshoogleraar aan de KU Leuven
- 2022** Beurs European Research Council voor onderzoek naar schoonheid en ongelijkheid in zes wereldsteden

Giseline Kuipers woont met haar vriend en hun zoon van 11 in Utrecht.

‘Mannen hebben vaker voordeel van een mooi uiterlijk dan vrouwen’

◀ **Maar die kunnen wel in een westerse samenleving waar zijn?**

„Jazeker. In onze samenleving hebben we allemaal geleerd dat dunne mensen mooier zijn dan dikke mensen. Dat zit heel diep in ons: mensen schamen zich er niet eens voor om te zeggen dat ze dik lelijk vinden. Maar het is bij uitstek een voorbeeld waarvan je goed kunt aantonen dat het geen universeel idee is. Mijn Ghanese promovendus Emmanuel Narh heeft veldwerk gedaan bij het tv-programma *Ghana's Most Beautiful*. De vrouwen die daar als mooiste uit de bus komen, vinden wij in het Westen allemaal dik.”

Zijn er dan geen knappe en lelijke mensen?

„Grote ogen voor vrouwen, brede kaken voor mannen, symmetrie, het houdt allemaal geen stand. Of ze veranderen snel, ook binnen één samenleving. De laatste Nederlandse data, van mijn eigen onderzoek, zijn uit 2015. De foto's van mensen die toen het knapst werden gevonden, vinden we nu al een beetje ouderwets: bijvoorbeeld van een model met een ingevallen gezicht, hoge jukbeenderen.

„Wat je mooi vindt, heeft ook te maken met je afkomst. Mensen uit de lagere sociaal-economische klasse doen het vaak ‘fout’ - te veel make-up, zichtbare cosmetische chirurgie - in de ogen van degenen die de beslissingen nemen. Toen ik nog aan de UvA werkte, deden collega's onderzoek naar hoe de sociale dienst werklozen coachte in hoe ze zich moesten presenteren bij sollicitaties. Wat ze aan moesten trekken, hoeveel make-up ze op moesten doen. Tatoeages moesten ze afdekken. Het is ook afhankelijk van waar je solliciteert. In de academische wereld is het wel belangrijk om er goed uit te zien, maar niet ‘zo als iedereen’, het moet authentiek zijn, interessant, niet voor de hand liggend, niet te plastic, niet te plat. Dat zijn moeilijke codes. Op de Zuidas kunnen mensen juist vrij precies uitleggen wat je moet doen om er goed uit te zien: je moet dit met je haar doen, naar dié winkel.”

Het schoonheidsregime is een zelfversterkend proces, schrijft u in *Beauty as Taste and Duty*.

„Het mechanisme dat het schoonheidsregime laat uitdijen is te vergelijken met een ratrace: je moet steeds nét een beetje beter zijn dan anderen. Botox is een goed voorbeeld, dat werd in 2002 geïntroduceerd voor cosmetisch gebruik. Ouderdom is erg gestigmatiseerd, zeker bij vrouwen, en al helemaal als het mogelijk wordt om geen rimpels te hebben. Of kijk naar tanden. Ik heb scheve tanden, dat is in mijn generatie nog gewoon. Ze zijn er allemaal nog, en ze zijn wit, maar wel scheef.”

En nu krijgt iedereen een beugel.

„Wat dertig jaar geleden gewoon niet zo mooi was, is nu heel erg.”

In hoeverre is dat een probleem? Het is ook makkelijker geworden om je uiterlijk te verbeteren.

„Het is een zelfversterkend proces waar niemand wijzer van wordt. Ik kan mijn zoon nu een beugel geven, maar dan zijn we dertig jaar verder en God weet wat je dan weer moet doen. We kunnen dat kapitaal ook aan andere dingen besteden. Er zitten heel wat gepromoveerde biologen en chemici anti-rimpelcrèmes te ontwikkelen.”

Is schoonheid soms niet ook goed voor de gezondheid? Het is makkelijker om je gebit schoon te houden als je rechte tanden hebt.

„Ja, een beetje wel. Maar voor een groot deel blijft het puur cosmetisch. En botox, om iets anders te noemen, is gewoon vergif, laten we wel wezen. Voor een cosmetische ingreep moet je soms onder narcose, dat is niet per se gezond. Belangrijker nog: ingrepen leiden tot een relatie met je uiterlijk waarvan je je kunt afvragen of die gezond is. Als je je lichaam steeds meer ziet als een project, als een object dat verbeterd moet worden, dan raak je ervan vervreemd. En het is nooit: je bent er, het is goed zo, gefeliciteerd, klaar. Nee, als je er vandaag goed uitziet, dan morgen weer, en liefst nog iets beter. Maar hoe hard je ook

werkt, het wordt altijd minder in de loop van je leven. Een van de weinige ideeën over schoonheid die wereldwijd gelden is dat jonge mensen mooier zijn dan oude. Dus je verliest altijd.”

Kunnen we het tij ooit keren?

„Het begint bij bewustwording. Dat je begrijpt wat er aan de hand is, hoe het werkt, en dat het niet om een individuele ervaring gaat, maar om een collectief probleem. Het hele idee van meer, meer, meer is in zichzelf destructief.”

Hoe beoordeelt u uw eigen uiterlijk?

„In de puberteit wist ik een tijdje niet wat ik met mezelf aanmoest. Het is niet dat ik qua uiterlijk ver buiten de norm zat: ik had lang, blond, sluit haar. Ik was wel heel mager. Maar het zat eerder in de manier waarop ik me presenteerde. Schoonheid is een combinatie van hoe je lichaam is, en hoe je je erin voelt, hoe je beweegt. Of je je wel of niet thuisvoelt in je lichaam. Ik wist niet hoe ik mijn lichaam moest aansturen, hoe je er goed uit moest zien. Subculturen bieden dan een uitweg. Daarbinnen heb je heel goed leesbare codes.”

Welke subcultuur was uw uitweg?

„Alto heette dat toen. Ik verfde mijn haar paars-oranje met henna en had veel zwarte kleren. De logica is: ik zie er misschien niet zo uit als iedereen, maar dan doe ik het wel op mijn voorwaarden. In zekere zin voelt dat als een soort controle die ik had over de manier waarop andere mensen mij zagen. Het roept sterke reacties op, maar ik heb er tenminste wel zelf voor gekozen. Maar ik voelde me niet alleen niet thuis in mijn lichaam, ik voelde me ook niet zo thuis in de wereld. Dat komt denk ik ook doordat ik uit een nogal ongewoon gezin kwam.”

Allebei uw ouders waren dominee.

„Dat is niet het ongewone gedeelte. Dat was toen nog niet zo raar. Ik zeg altijd dat ik een beetje een jarenzeventigjeugd heb gehad. Heel chaotisch, want alles kwam op losse schroeven te staan en de vrijheid van mijn ouders ging vaak ten koste van ons kinderen. Op mijn elfde scheidden ze, en daarna woonden mijn zusje en ik bij mijn vader en zijn vriend. Dat was begin jaren tachtig zeer ongewoon.

„Ik haalde ook heel hoge cijfers, wat onhandig is voor meisjes, zeker toen. En ik paste in zekere zin ook niet bij de mode, want in de jaren tachtig was dat veel haar en blozende wangen. Tien jaar later paste ik daar wél bij, toen had iedereen sluit haar en was iedereen bleek. Met mode moet je ook geluk hebben.”

Ik ben me ervan bewust dat ik als man vragen stel aan een vrouw over...

„Ik vind het prima hoor.”

...haar uiterlijk. Dat is normaliter...

„Heel ongepast.”

...ongepast, ja.

„Ik kan het wel aan.”

Goed. Dat gezegd hebbende: in *Lelijke mooie wereld* schrijft u dat u lang hebt kunnen doen alsof u uiterlijk nooit zo belangrijk vond.

„Ik zat lang in een positie waarin ik het me kon permitteren om te doen alsof het er niet toe deed. Ten eerste omdat ik status en erkenning kreeg door mijn werk. Dat is voor vrouwen nog steeds minder gebruikelijk dan we ons realiseren. Daarnaast kostte het me nooit zo veel moeite om binnen de marges van het normale te blijven. We weten dat door een hoog opleidingsniveau je eerder dun blijft: je leert jezelf te beheersen, gezond te eten. Ik heb nooit op dieet gehoeven. Op dezelfde manier kreeg ik mee wat je moet doen met kleding en je haar om er acceptabel uit te zien in bepaalde kringen.”

Was er een moment in uw carrière dat u beseftte dat uw ‘normale’ uiterlijk een privilege was?

„Laten we vooropstellen dat vrouw zijn in de academische we- ➤

‘Er zitten heel wat gepromoveerde biologen en chemici anti-rimpelcrèmes te ontwikkelen’

◀ reld nóóit een privilege is. Al verandert dat wel snel.”

Ik bedoel eigenlijk vergeleken met andere vrouwen.

„Op een gegeven moment vraag je je af: hoe komt het dat al die andere vrouwen verdwijnen, en ik niet? Die vraag stellen alle vrouwelijke hoogleraren zich op een gegeven moment. Tijdens je studie ben je nog met meer vrouwen dan mannen, bij het promoveren is dat fifty-fifty en vijf jaar later kijk je achterom en zijn alle vrouwen weg. Ik was de eerste vrouwelijke gewoon – niet bijzonder – hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam, en dat is een links bolwerk. Ik kan nu best goed voorspellen welke vrouwen succes hebben in de academische wereld. Het helpt als je grappig bent, een beetje one-of-the-boys. Niet te vrouwelijk, maar ook niet te ónvrouwelijk.”

Begon u schoonheid te onderzoeken op een moment dat u werd geconfronteerd met uw eigen uiterlijk omdat u ouder werd?

„Ik denk juist dat ik over schoonheid begon te schrijven op een moment dat ik me juist zekerder voelde over mijn uiterlijk. Want het is ongemakkelijk om erover te praten.”

Vond u ouder worden dan ook helemaal geen probleem?

„Nou, helemaal geen probleem... Toen ik grijs werd en rimpels kreeg dacht ik, als ik in de spiegel keek: dit is niet het beeld dat ik in m’n hoofd had van mezelf. Dat was wel een rare ervaring. In een samenleving waarin het belangrijk is om jong te zijn, heb je toch een geïdealiseerd beeld van jezelf als 25-jarige. En daar lijkt je natuurlijk steeds minder op.”

Als je ouder wordt sta je dus steeds meer op achterstand. Hoe was dat voor u?

„Alle oudere vrouwen ontdekken op een gegeven moment dat ze niet meer worden gezien. Dus je komt ergens binnen en mensen kijken níét. Je probeert in een winkel aan de beurt te komen en dat gebeurt dus níét. Je probeert te bestellen aan een bar en dat lukt níét. Andersom betekent het dat je als jonge vrouw altijd gezien wordt. Die permanente zichtbaarheid, waarbij je continu langs een meetlat wordt gelegd, zit zo diep in de ervaring van een vrouw, dat het ook raar is als dat niet meer zo is. Die blik verdwijnt, net als die meetlat waaraan je kon aflezen of je het goed deed.

„Maar het is ook leuk om aandacht te krijgen en het geeft een soort controle. Precies aanvoelen wat je met je uiterlijk moet doen in welke situatie, is een van de weinige vaardigheden waar vrouwen niet voor worden afgestraft als ze er goed in zijn. Als je er goed uitziet, dan doe je het goed als vrouw. Dat is in lijn met de maatschappelijke verwachting. Een vriendin van mij, Ashley Mears, ook hoogleraar sociologie, heeft met haar onderzoek mooi laten zien dat juist vrouwen van een hogere status heel erg hun best blijven doen om er goed uit te zien. Ik ging op een gegeven moment ook met mijn kapper overleggen: wat gaan we doen? Ik grapte toen: ergens tussen Hillary Clinton en Sigrid Kaag. Veel haar, smaakvol gehighlight. Een beetje grijs, een beetje blond. Mijn uitgaven aan crèmepjes en zalfjes gingen ook stevig omhoog, zonder dat ik daar diep over had nagedacht. Huid is héél belangrijk als het gaat om veroudering.”

En toen werd u ziek.

„Het uitvallen van mijn haar vond ik heel heftig. Haar is verschrikkelijk belangrijk voor mensen. Ik had ineens allemaal gesprekken met mannen die vertelden dat ze droomden dat ze hun haar weer terug hadden.”

Maar hun haaruitval heeft een heel andere oorzaak.

„Het laat zien hoe dicht haar bij jezelf zit. Mensen reageerden er ook heel heftig op bij mij. Het is een heel zichtbare vorm van verval. Je lichaam is een soort interface met de wereld, het is het eerste wat mensen van jou zien, en ik was de controle erover kwijt. Op een gegeven

moment kwam mijn haar er met handen tegelijk uit. Ik zag eruit als een soort axolotl [een witte salamander met uitstekende kieuwen]. Er waren een paar sprietten haar overgebleven, m’n ogen waren roze. Heel griezelig. Aan de reactie van anderen, maar ook van mezelf, zag ik dat het helemaal mis was. Mensen schrokken, en schrokken nog een keer.”

Droeg u een pruik of een hoofddoek?

„Ik had een hoofddoekje. En ik deed iets meer met make-up.”

Wat leerde u in deze periode over schoonheid?

„Wenkbrauwen zijn heel belangrijk. Dat wist ik helemaal niet. Er is niets zo griezelig als een gezicht zonder wenkbrauwen. En het was nieuw voor mij om een gestigmatiseerd uiterlijk te hebben. Ik weet natuurlijk dat er veel mensen zijn die dat hun hele leven hebben, mensen die een handicap hebben of zwaar opees zijn. Nu leerde ik vanuit de eerste persoon wat ik vanuit de derde persoon wel wist. Hoe diep die respons op iemands uiterlijk zit. Hoe hard en snel die reactie is. Dat weten mensen vaak niet van zichzelf. En hoe vanzelfsprekend dat heen-en-weer tussen jou en de wereld is als je binnen de norm valt. Als mensen mij zagen kwam er grosse modo altijd wel een soort van vage positieve respons. Die constante positieve feedback, dat is bijna de definitie van privilege.”

Heeft u een borstamputatie gehad?

„Nee, wel een kleine, borstbesparende operatie. Daarna kwam ik bij een cosmetisch chirurg terecht, die het een beetje mooier moest maken. Zij zei: waarom heb je eigenlijk niet gekozen voor een borstamputatie? Met zo’n ondertoon van: dan had ik iets veel mooiers kunnen maken dan de natuur je gegeven heeft. Ik heb in die tijd ontzettend veel artsen gezien, maar dit was de enige arts die mij het gevoel gaf dat er iets mis was met mij. Daarvóór was het de arts en jij samen tegen de ziekte. Die esthetische blik is heel anders dan de medische blik.”

Wat deed dat met u?

„Het heeft me nog achterdochtiger gemaakt over cosmetische chirurgie dan ik al was vanuit mijn onderzoek. Die belooft je niet zozeer mooier te maken, maar te repareren wat mis aan je is. Het is niet voor niets dat veel mensen voor iets anders terugkomen. Dat zie je vaak het best door naar een andere samenleving te kijken. Iran is waarschijnlijk het land met de meeste neuscorrecties ter wereld. Hoe kan het dat in een land waar echt veel aan de hand is, de mensen zich zo druk maken om hun neus? Als elke natuurlijke neus niet goed is, heb je een heel moeilijke visie ontwikkeld als samenleving over wat normaal is.”

Heeft u zin verder te werken aan uw boeken?

„Het kost me mentaal veel moeite om weer aan het werk te gaan. Het Nederlandstalige boek gaat me redelijk makkelijk af. Dat is deels persoonlijk, dus daar kan ik dat verhaal over kanker in fietsen. Met dat grote academische boek is het even zoeken. De zakelijke toon en academische manier van denken voelt nu nog ver weg. Af en toe ga ik weer naar de KU Leuven, maar het is vervreemdend. Het is alsof ik moet invoegen op een snelweg waarop iedereen heel hard rijdt.” —

PERFORMANCE SKINCARE

powerful products for gentle men

voor alle huidtypen

met vitamine C

24u lang
lichte hydratatie

scan &
buy now

ALL-IN-ONE SKIN SOLUTION

SHAVE | SKIN | SHAMPOO | FINE FRAGRANCE

FOTO WENDELIEDAAN

BABYMOMMA

Terwijl ik voor mijn gevoel samen met mijn broertje flaneerde in de buurt van het Leids-eplein, kreeg meneertje op zijn beurt de behoefte om het gal uit z'n geest spuwen. Eigenlijk is het mijn neefje trouwens, maar zo gaat dat bij Sranan-mangs, neefjes promoveren al gauw tot broertjes. Maar goed, hier had hij behoefte aan na de zoveelste ruzie om niets met zijn babymomma, de moeder van zijn kind. Ik had te doen met hem. Conflicten tussen mensen die in het verleden in een relatie met elkaar hebben gezeten gaan zelden over hetgeen waar zij denken ruzie over te maken. Bijna altijd is het een dieperliggend, meestal emotioneel geladen, pijnpunt. Is ook gek toch, dat je het ene moment zo verweven met elkaar het leven deelt, om na verloop van tijd diezelfde persoon als vijand te zien. Ik probeerde hem dit uit te leggen, en te vertellen dat zij beiden emotioneel gezien veel intelligenter met elkaar om moeten kunnen gaan. Dat was precies het advies waar hij niet op zat te wachten.

Mijn ex-schoonmoeder zei altijd wanneer ik issues had met mijn vrienden: *it takes two to tango*. Naar elkaar wijzen heeft weinig tot geen zin, gezien een conflict altijd twee partijen betreft. Toen me

neefje mij probeerde uit te leggen dat het wel echt aan zijn babymomma lag in dezen gooide ik de handdoek in de ring, en besloot ik maar enkel te luisteren in plaats van te reageren vanuit rationele ingevingen. Soms is dat ook genoeg, een luisterend oor bieden aan iemand die er mentaal even doorheen zit. Laat ik hem een gunst doen dacht ik bij mezelf, want het gaat toch niet om mij.

Terwijl mijn neef bleef praten als een broken record, genoot ik van het avondbriesje wat ons tegemoet kwam tussen Overtoom en Surinameplein. Het was een van de laatste zomerachtige dagen dit jaar, maar liefst 20 graden volgens het KNMI. Zelfs de zon zagen we nog onder gaan. Wat een mooie dag, dacht ik bij mezelf, en wat faya voor mijn neef dat hij dit alles niet ziet terwijl we pal naast elkaar lopen. Dwalend in mijn bevindingen realiseerde ik mij dat de schoonheid van het leven er ieder moment is, zelfs wanneer je loopt te piekeren.

Nadat de laatste kokhalzen uit zijn psyche achter de rug waren begon ik er toch maar over, want nu we in de herfst zitten behoren zulke dagen tot het zeldzame. „Kijk voor je”, zei ik, „kijk hoe mooi die libi is, en kijk hoe mooi jullie dochtertje is. Het is toch zonde om telkens als botsauto's tegen elkaar in te gaan terwijl jullie het zolang dat kind bestaat met elkaar moeten doen. Jullie dragen gezamenlijk zorg voor een mens! Een heiligdom! Dus kappen nou met die nonsens.”

En alsof ik na eerst de verkeerde sleutel in het grendel te porren nu de juiste tevoorschijn haalde, stond mijn neefje plotseling open voor een ander perspectief. Het begon tot hem door te dringen dat het net zo goed zijn verantwoordelijkheid is als die van zijn babymomma om de boel in het gareel te houden. Soms moet je simpelweg stilstaan bij de schoonheid van die libi die ons gewoon zo de schoot in is geworpen. Want met dat besef verdampen veel van de *shenani-gans* waar het ego ons naartoe leidt. „Misschien moeten ik next time samen met haar zo'n wandeling als dit maken”, zei hij.

Soortkill is schrijver.

EEN EXTRA INVESTERING IN JE ZAAK

EN HET EERSTE KOOPHUIS VOOR JE KIND?

ONZE BANK. OOK VAN ONDERNEMERS DIE MEER UIT HUN ÉIGEN VERMOGEN WILLEN HALEN

Als ondernemer ben je dag-in, dag-uit bezig met je zakelijke vermogen. Maar ook privé wil je succesvol zijn. Met Rabobank Private Banking krijg je inzicht in waar je kansen liggen. Denk aan je investeringen, je pensioen of de overdracht van je bedrijf. **Met het Vermogen-in-Balans gesprek haal je meer uit twee werelden, zakelijk én privé.** Dat maakt de coöperatieve Rabobank, onze bank.

RABOBANK.NL/VERMOGEN

Rabobank
Private Banking

KMSKA

MAGRITTE LA LIGNE DE VIE 15.11.2025 › 22.02.2026

René Magritte keert terug naar Antwerpen. In 1938, net voor zijn internationale doorbraak, gaf hij hier zijn meest persoonlijke lezing. Die woorden vormen nu de basis van een unieke tentoonstelling die zijn artistieke evolutie en verbeeldingskracht onthult. Beleef de iconische surrealist zoals je hem nog nooit eerder zag.

Tickets & info op kmska.be

Flanders
State of the Art

DELEN
PRIVATE BANK

6 nationale
loterij
MEER DAN SPELEN

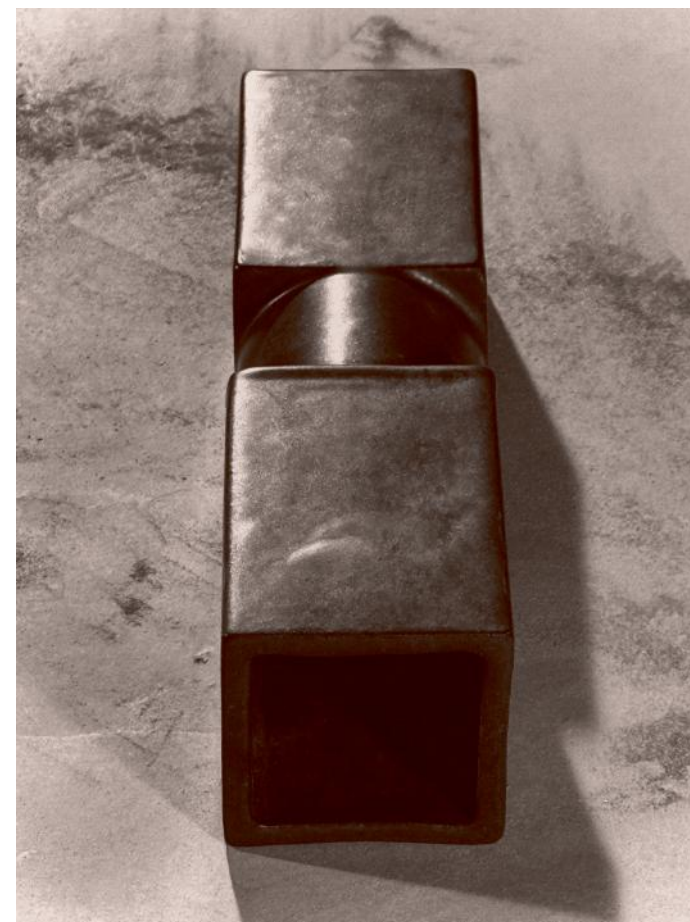
KONINKLIJK MUSEUM VOOR
SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN

Tentoonstellings-
partner:

MAGRITTE
STICHTING

René Magritte, *La saveur des larmes*, 1946, Privécollectie © Succession René Magritte - SABAM Belgium, 2025

DE BRUTALIST

De vazen van Jan van der Vaart worden
25 jaar na zijn dood weer tentoongesteld.
„Zonder bloemen zijn ze veel spannender.”

Fotografie
Paul Kooiker

Tekst
Milou van Rossum

K

Keramik maken is een keihard kloteambacht, aldus Jan van der Vaart, een van de beroemdste keramisten van Nederland, al noemde hij zich liever pottenbakker. Van der Vaart, die in 2000 op 69-jarige leeftijd overleed, maakte kandelaars, wandreliëfs, potjes en kopjes, maar vooral vazen. Wie er een heeft gezien, herkent ze vervolgens altijd: robuuste, brutalistische vazen die, als ze niet gedraaid zijn, zijn opgebouwd uit geometrische basisvormen als cilinders, bollen en balken. Soms zijn de pvc-buizen die hij gebruikte voor de mallen nog te herkennen. Voor de bolle vormen kocht Van der Vaart piepschuim bollen in de hobbywinkel. Hij nam ook wel eens zijn toevlucht tot een lege Sanex-fles.

Hij maakte witte, zwarte, blauwe en blauw-wit geblokte vazen, maar de meeste mensen kennen Van der Vaart van de vazen met een bronskleurig metallic glazuur, dat ze een industriële uitstraling geeft. Zijn allerlaatste werk doet denken aan de Afrikaanse beelden waar zijn huis mee vol stond.

Van der Vaart maakte zijn vazen niet met de bedoeling dat ze als kunstvoorwerpen zouden worden behandeld. „Ze zijn om te gebruiken en wat mij betreft mogen ze in de kast worden weggezet als ze niet nodig zijn”, zei hij in 1997. En in 1975: „Een stuk keramiek dat ongebruikt regelrecht het museum ingaat [...] heeft iets van zijn bestemming gemist.” Niettemin zitten zijn vazen in de collecties van het Stedelijk Museum in Amsterdam, Boijmans Van Beuningen in Rotterdam en Keramiekmuseum Princessehof in Leeuwarden. De Amerikaanse kunstenaar Richard Serra verzamelde ze, de Nederlandse vormgever en binnenhuisarchitect Benno Premsela had er 82.

Van der Vaart, zoon van een chauffeur uit Den Haag, volgde een opleiding tot instrumentmaker en werd in 1948 leerling-filmoperateur. Daar verdiende hij zo weinig mee dat hij nog een baantje nodig had, en zo belandde hij in de De Zonnebloem in Delft, een fabriek waar kop-en-schotels nog gedeeltelijk met de hand werden gemaakt. Daarna werkte hij bij een keramiekbedrijf in Den Haag dat religieuze beelden produceerde. Die baan vond Van der Vaart zo geestdodend dat hij in de avonduren zelf keramiek begon te maken; de draaischijf en het oventje knutselde hij eigenhandig in elkaar. Zijn vriend, de schilder Herman Gordijn, gaf hem op voor de zaterdagcursus keramiek aan de Vrije Academie in Den Haag. Hij hield het dertig lessen vol.

In 1956 openden Van der Vaart en Gordijn een winkeltje aan de Laan van Meerdervoort, Tai-Ki, waar ze Gordijns schilderijen en keramiek van Van der Vaart verkochten. In

het begin werd zijn werk nog versierd door Gordijn, maar al snel stapte Van der Vaart over op ongedecoreerde vazen en hekelde hij zelfs gedecoreerd keramiek. In 1967: „Ik heb eens zo’n pot van Picasso in mijn hand gehad. Ik moest mijn handen gaan wassen.”

Van der Vaart begon al vroeg in zijn carrière met ‘multipels’, zoals hij ze noemde, in serie gemaakte keramiek uit mallen, dat goedkoper en dus toegankelijker was. In de jaren zeventig nam Koninklijke Tichelaar in Makkum vazen van hem in productie, in de jaren tachtig begon hij te ontwerpen voor de Duitse porseleinproducent Rosenthal. Niet alleen vazen, maar ook schalen en kop-en-schotels. In de jaren negentig kwam er glas bij, voor Royal Leerdam.

Hij kampte toen al met een slechte gezondheid; hij had reuma en longproblemen. Toen hij in 1996 twee enorme tulpentorens maakte voor het Frans Hals Museum - gestapelde elementen met tuiten waarin steeds een paar bloemen pasten, in totaal waren ze 2,1 meter hoog en meer dan 200 kilo zwaar - had hij voor het eerst hulp nodig. De laatste twee jaar van zijn leven kwam elke dag een assistent naar zijn atelier. Het enige wat Van der Vaart nog zelf deed, was glazuur spuiten en zijn handtekening zetten.

In 1975 fotografeerde Paul Huf naar aanleiding van Van der Vaarts multipels-tentoonstelling in het Stedelijk Museum in Amsterdam een aantal van zijn vazen. Vijftig jaar later vroeg *NRC Magazine*, ter gelegenheid van een tentoonstelling naar aanleiding van zijn 25ste sterfdag in Kunstmuseum Den Haag, Paul Kooiker hetzelfde te doen.

Kooiker kende het werk nog niet, maar vond het meteen „fantastisch”. Tijdens het fotograferen groeide zijn bewondering alleen maar. „Als je iets fotografeert, merk je meteen of het wel of niet goed is. Ik was heel erg onder de indruk. De vazen van Jan van der Vaart zijn tijdloos en dynamisch - aan alle kanten gebeurt er iets. Zonde om er bloemen in te doen, want zonder zijn ze veel spannender.”

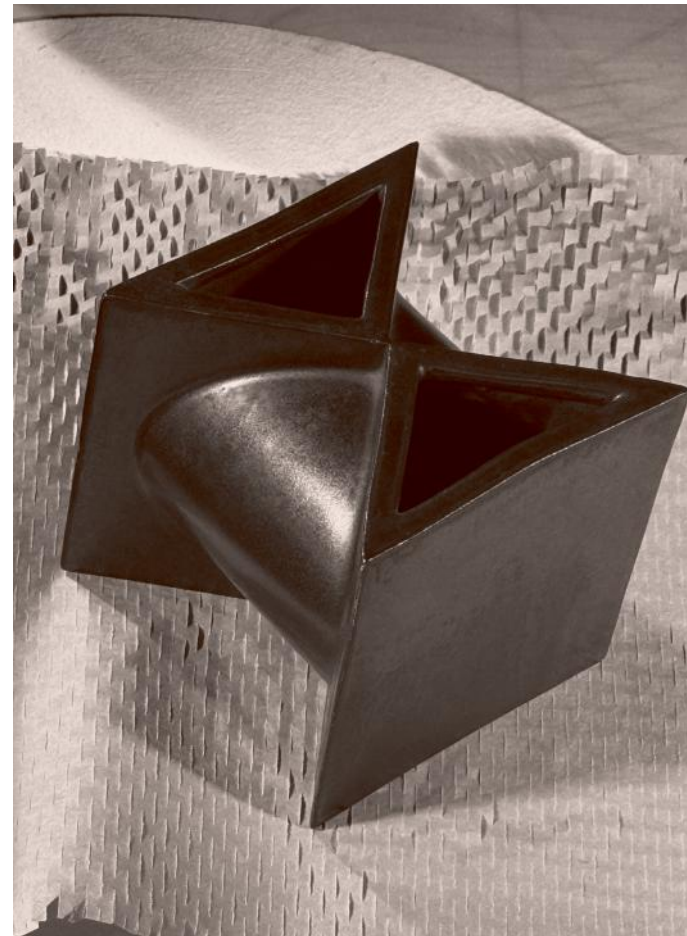
Jan van der Vaart: voor Jan en alleman. 15 november t/m 5 juli 2026, Kunstmuseum, Den Haag. Kunstmuseum.nl. Voor dit artikel is gebruikgemaakt van het boek *Jan van der Vaart. Meester-pottenbakker* van Jan de Bruijn, dat vanaf 15 november te koop is. Uitgeverij Cometa. Stichtingcometa.nl.

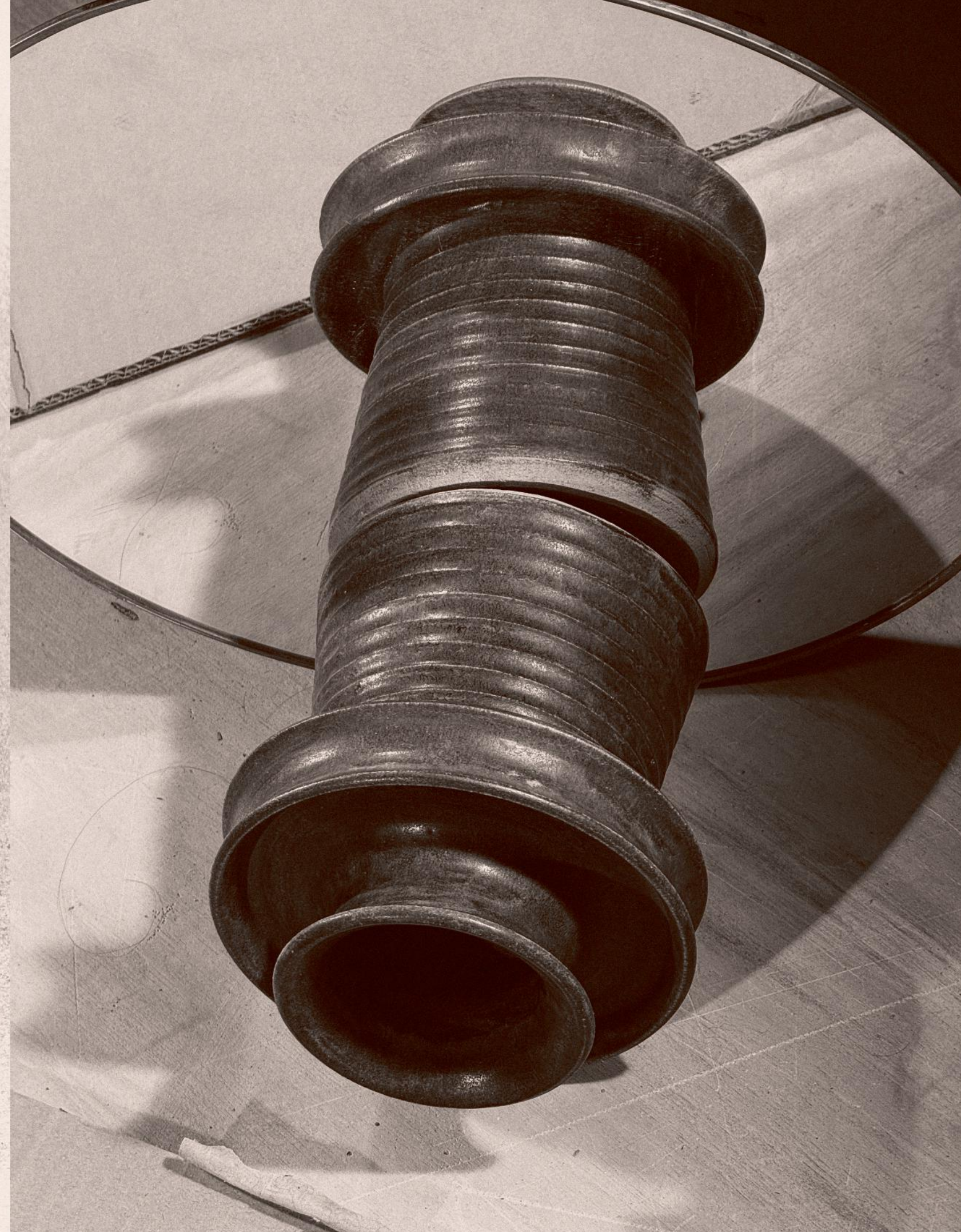
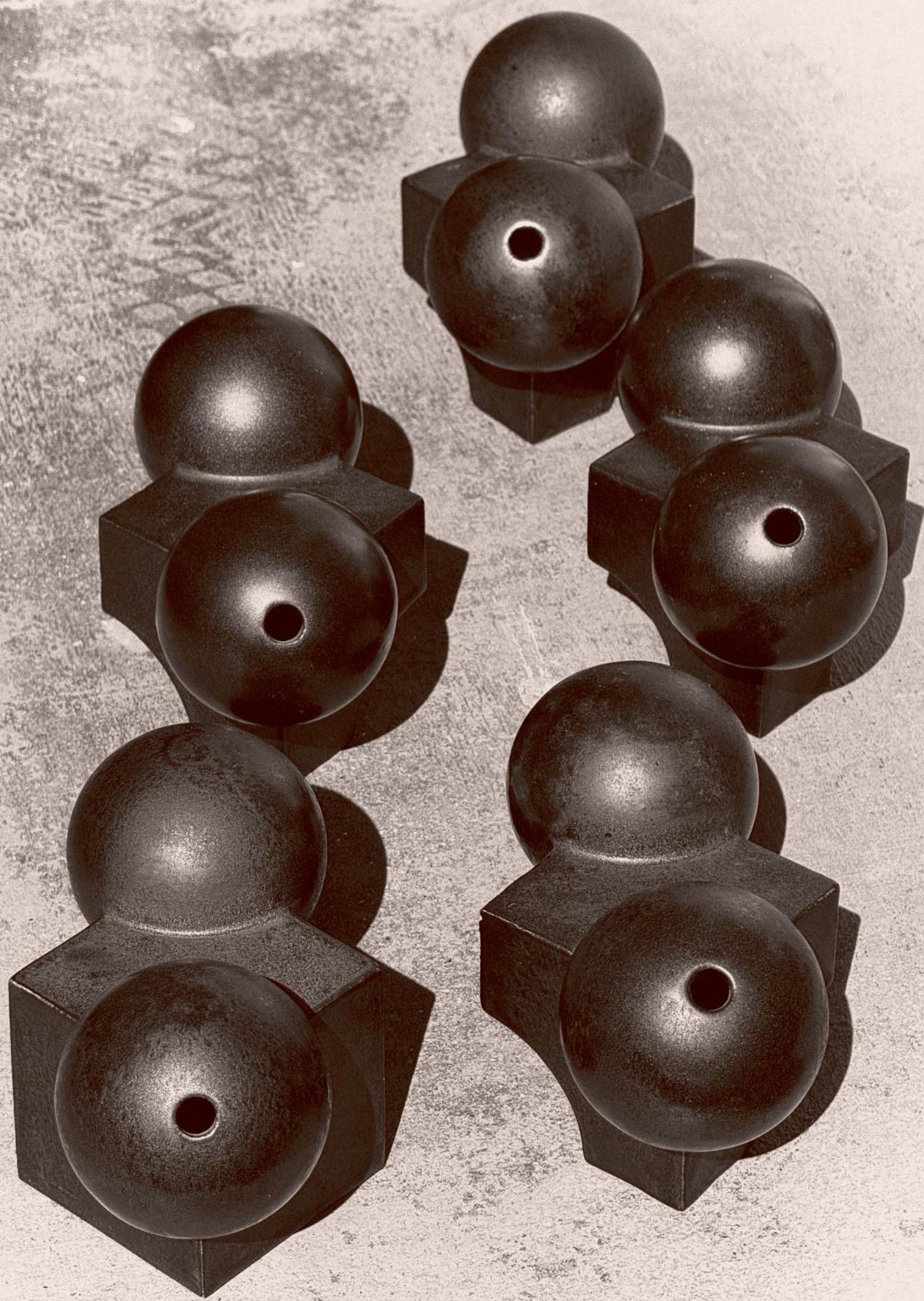
Met de klok mee vanaf linksboven Unieke, handgevormde vaas (1967) in Van der Vaarts kenmerkende bronskleur; multipel, blauw geglaazuurd (1999), omgekeerd gefotografeerd; multipel (1976) in bronskleur; multipel (1969) in bronskleur

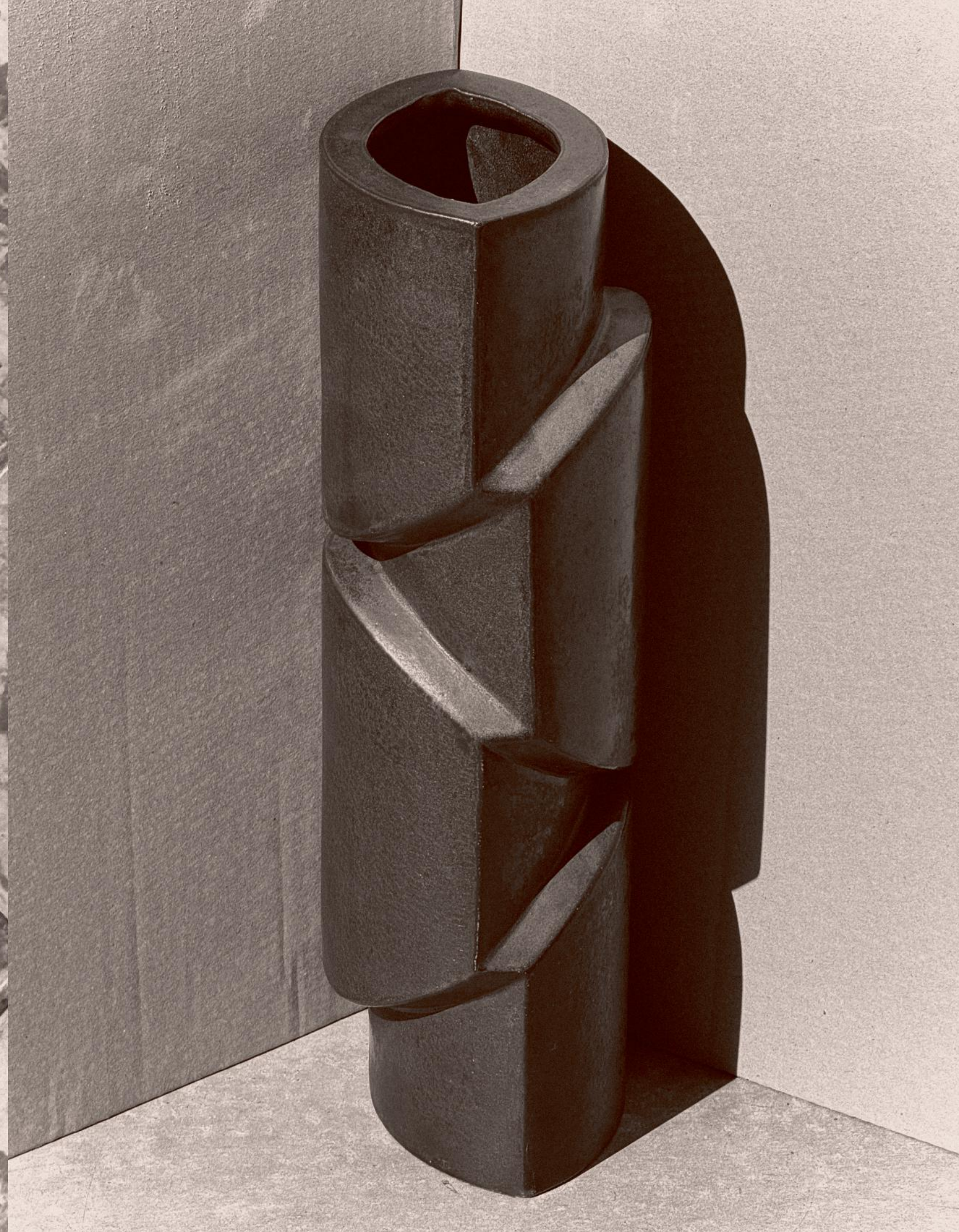
Pagina 31 Unieke, handgevormde vaas (1968)

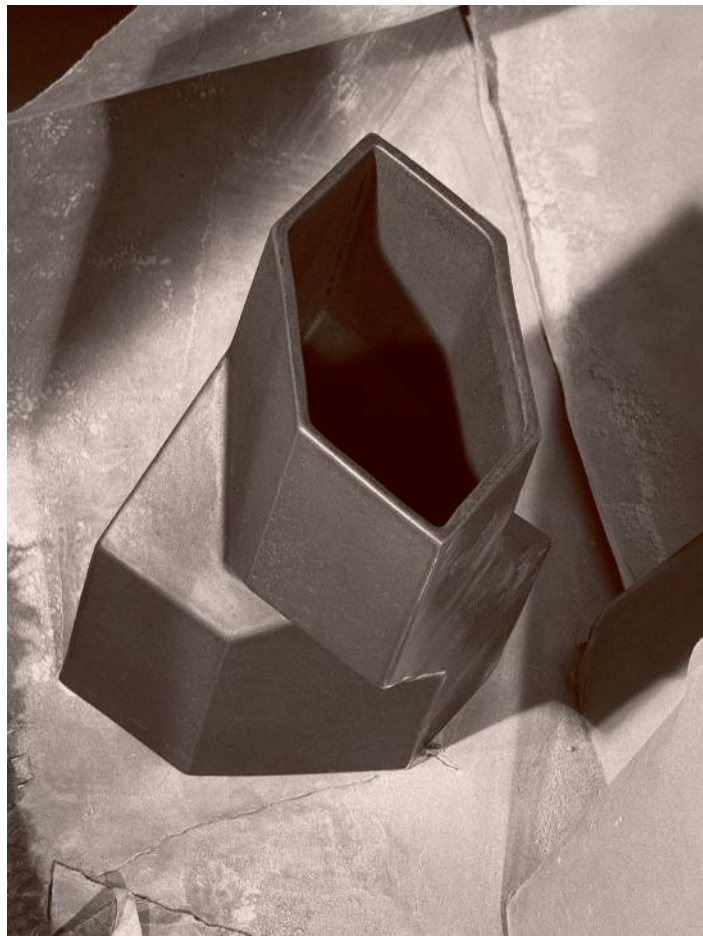
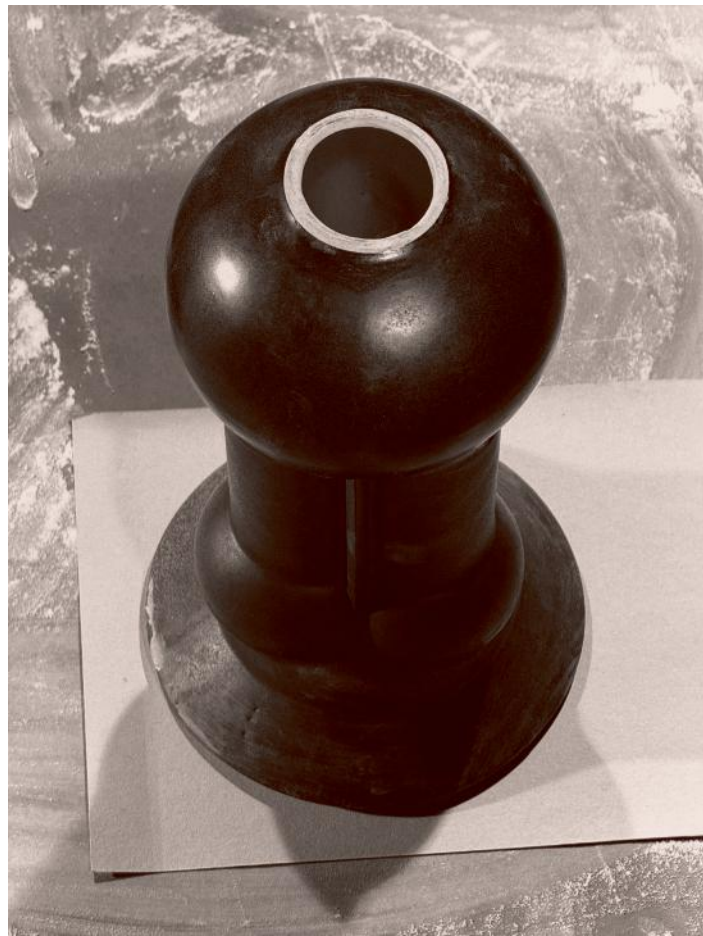
Pagina 34 Tulpentoren, opgebouwd uit bronskleurige onderdelen, uit elkaar gehaald (1979)

Pagina 35 handgedraaide unieke vaas met bronsglazuur (1965), tegen een spiegel

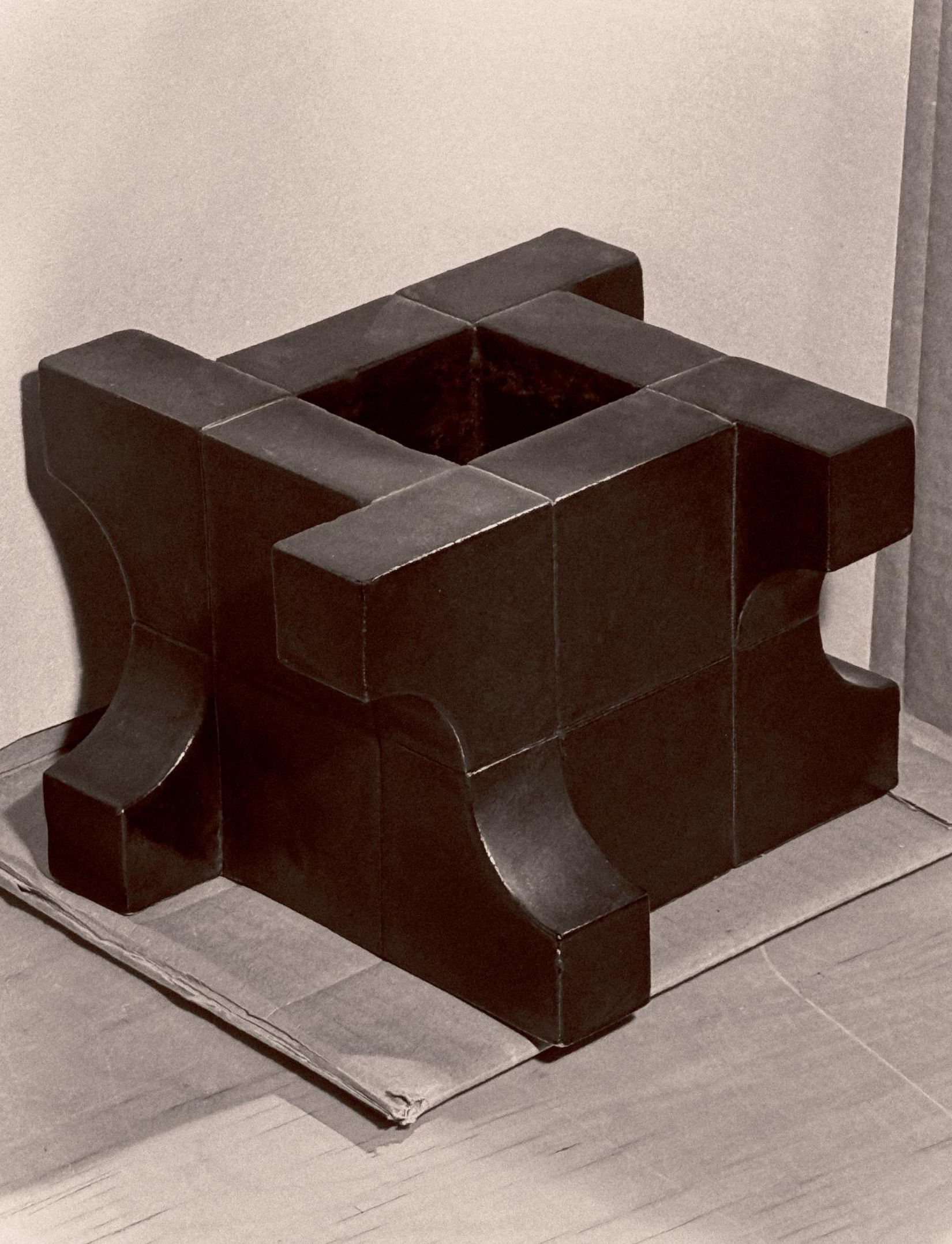

‘Als je iets fotografeert
merk je meteen of
het wel of niet goed is’

Van links naar rechts Bronskleurige kandelaar op bronskleurige vaas (1967 en 1994); bronskleurige vaas bestaande uit twee zeshoeken (1989); blauwe vaas (1971); bronskleurige vaas (1991). Alle vazen, en kandelaar, zijn multipels.

Pagina 36-37 Gegoten bronskleurige multipels uit 1994 (links) en 1970 (rechts) **Pagina 40** Handgevormde unieke vaas, jaren tachtig

Anderen missen kansen.
Jij ziet ze van ver.

Als je groots denkt,
heb je een private bank
nodig die dat ook doet.

voor ieder begin

ABN-AMRO MeesPierson

‘MIJN VADER LIET ME QUA KLEDING VRIJ’

Arno Kantelberg (57) is hoofdredacteur van tijdschrift *ModMod* en lifestyledeskundige bij tv-programma's en *de Volkskrant*. Zijn zoon Max (27) is meubelmaker.

MAX „Al mijn kleren komen uit vintagewinkels, ik draag al jaren niks nieuws meer. Vanwege duurzaamheid, maar ook omdat ik het niet leuk vind om dingen te kopen waarvan er meerdere exemplaren aan een rek hangen. Ik wil kleren dragen waarmee ik nooit iemand anders zie.

„Mijn vader heeft me helemaal vrij gelaten wat kleding betreft. Op één dag in groep vier na, toen hij me naar school stuurde met een hoedje van hem. Een klasgenootje lachte me keihard uit. Ik keerde helemaal in mezelf. Vreselijk was dat.

„Tot het einde van de middelbare school wilde ik gewoon dragen wat mijn *peers* ook droegen. Nu ik echt mijn eigen stijl ontwikkeld heb, zie ik mezelf best de rest van m'n leven met drie dezelfde outfits door het leven gaan. Een soort uniform. Mijn kledingkast is nu veel te vol, dat voelt onoverzichtelijk.

„Ik vind het wel heel leuk om met kleding bezig te zijn. Ik werk sinds een jaar als meubelmaker. Tot die tijd was ik erg zoekende. Ik heb drie studies geprobeerd en veel bijbaantjes gehad. Nu voelt het alsof ik op de juiste plek ben. Op mijn werk draag ik elke dag een werkbreek met van die flappen voor je gereedschap, een T-shirt dat vies mag worden en werkschoenen. Mijn vriendin zit op kantoor en draagt elke dag een leuke nieuwe outfit. Ze zei laatst dat ze jaloers is op mij, omdat ik daar niet over hoeft na te denken, maar ik mis het juist om mezelf leuk aan te kleden. Misschien dat ik daarom mijn haar roze heb geverfd. Toen ik in het begin over straat liep met dit haar, voelde ik me kwetsbaarder dan normaal. Maar na twee dagen voelde ik me juist heel zelfverzekerd. Het is iets dat van mij is en dat niemand van me af kan nemen.

„Deze leren loafers heb ik van mijn vader gekregen. Mijn broertje Mick krijgt meer, want zijn stijl lijkt meer op die van onze vader. Over een paar jaar zie ik mezelf wel in pakken lopen. Ik vind het er heel mooi uit zien, maar ik denk ik het onbewust uitstel om opstandig te doen tegen m'n vader.”

ARNO „Ik kom uit een klein Brabants dorp, Gemert. Daar was het niet evident dat je met kleding bezig was. Ik was vooral geïnteresseerd in Engelse subculturen: mods, de ska-scene, skinheads. Arbeiderskinderen, net als ik, die met muziek en kleding hun identiteit vonden. Maar zo extreem als ik er nu mee bezig ben, dat kwam pas toen ik in 2003 hoofdredacteur van *Esquire* werd. Ik moest elk jaar de prijs voor de bestgeklede man van Nederland uitreiken, waardoor ik opeens als autoriteit gezien werd. Toen Jort Kelder opeengegeven moment de telefoon niet meer opnam voor vragen over kleding begonnen tv-programma's mij te bellen. Vervolgens kreeg ik een moderubriekje in *de Volkskrant*. Toen heb ik er maar mijn winkeltje van gemaakt en mezelf de Stijlpastoor genoemd.

„Ik heb precies veertig pakken, allemaal op maat gemaakt. De meeste zijn van het Nederlandse Atelier Munro of van Napolitaanse kleermakers. Ik gooi nooit iets weg. Ik laat alles vermaken of verzolen of er een nieuwe rits in zetten, dus er zitten dingen bij die ik al twintig jaar heb. Ik koop bijna niks nieuws, maar dat is ook omdat ik in de gelukkige omstandigheid verkeer dat ik dankzij mijn werk veel gratis in m'n mik gegooid krijg. Niet omdat ik zo'n milieuridder ben. Max is daar overtuigder in dan ik. Max heeft de afgelopen jaren echt zijn eigen stijl gevonden, dat is leuk om te zien. Kleding is een mooi instrument om jezelf te ontplooien.

„En je kunt door kleding spelen met het oordeel van anderen. Mensen die mij niet kennen zien eerst een man in een net pak, maar als ik dichterbij kom zien ze opeens een gozer met nagellak, behangen met gouden ringen. Dan zie je ze denken: huh? Ik vind het leuk om mensen een beetje te ontregelen.

„Ik heb vier capsulecollecties ontworpen voor pakkenmerk Dutch Dandies. Superleuk, maar het verkocht moeilijk. Het was mijn smaak: broeken met een hoge taille, wijde pijpen. Dat bleek veel te voorlijk. Zelf draag de collecties wel veel.

„Ik zit goedgehumeurd, maar met gouden handboeien in de lifestylejournalistiek. Ik heb de eerste tien jaar van mijn journalistieke loopbaan bij opiniebladen gewerkt. Het liefst zou ik weer met m'n blocnoteje op pad gaan voor een krant, maar als je eenmaal je ziel aan de duivel van de lifestylejournalistiek hebt verkocht, word je niet meer serieus genomen. Bovendien betaalt stukjes schrijven helemaal niks meer tegenwoordig en heb ik een gezin te onderhouden.”

Max draagt een vintage jasje van Adidas, een broek van Carhartt die eigenlijk van zijn vriendin is, loafers van Sebago, gekregen van zijn vader, een Surinaamse mattenklopper-ring, gekregen van zijn moeder, en een bril van Dick Moby, een verjaardagscadeau van zijn vriendin. **Arno** draagt een broek en stropdas uit zijn zelf ontworpen collectie voor Dutch Dandies, een jasje van Cerruti 1881, een overhemd en loafers van Atelier Munro, een hoop ringen van Gotu Lobi, een Surinaamse sieradenwinkel in Amsterdam, allemaal gekregen van zijn vrouw, en zijn trouwring.

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Jaimy Gail

Haar en make-up
Nataly Vasilchenko

BLOG

Op zoek naar kleurrijke inspiratie voor je interieur? Onze blogs staan vol met ideeën en styling-tips.

KLEURRIJKE SIERKUSSENS

Kussens zijn perfecte sfeermakers. Niets is zo uitnodigend als een bank of stoel met mooie kussens!

DYKER 20

MANIPUR OCHRE

Met onze uitgebreide stoffen-collecties zijn er diverse stijlvormen mogelijk voor deze fauteuil. Van Oosters, modern velours tot klassiek.

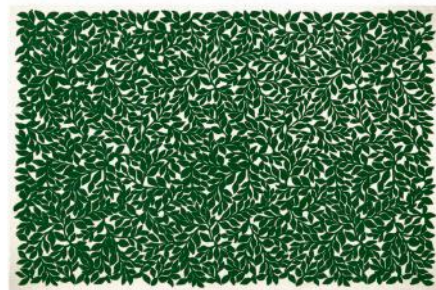
CASABLANCA AMPARA

Onze klassieker. In een blauwe uitvoering met drie verschillende velours stoffen van Designers Guild. In vele andere kleuren mogelijk.

“UNIEK, JE BESTELT RECHTSTREEKS BIJ DE MAKERS”

Eigenaars/stijlmakers DUTCH SEATING COMPANY Walter Wuis & Chris Kulhan: “Onder het motto één kleur is géén kleur maken wij in onze fabriek in Sneek altijd bijzonder kleurrijke meubels, met aandacht voor comfort en duurzaamheid”.

dscó.nl

DUTCH SEATING COMPANY

DYKER 30 PUMPKIN

Een bank in Bauhaus stijl met een sterke easy clean stof. In verschillende kleuren leverbaar.

HIP HOP RAKU

Misschien wel de kleurrijkste fauteuil uit onze collectie!

ROOKER ELEMENTENBANK FLORENTINE

Een kleine of grote bank? Dankzij de losse elementen kun je de opstelling aanpassen aan je woonwensen.

GORDIJNEN

Ontdek onze grote collectie gordijnen. Van effen velours tot gordijnen met bijzondere dessins.

BOEK

“Stoffen in het interieur” van Wilhelmine van Aerssen. Een praktisch handboek over o.a. stoffen, gordijnen en sierkussens. Bestel via de QR code.

PROEFZITTEN? GORDIJNEN UITZOEKEN?

Bezoek onze fabriek/showrooms. DUTCH SEATING COMPANY
www.dscó.nl | 0515 – 33 50 27

DANSEN IN PORSELEIN

Modeontwerper Lisa Konno maakt alles behalve kledingcollecties: keramiek, films, tentoonstellingen en nu een voorstelling met Het Nationale Ballet. „Kleding kan zowel een bevrijding als een beperking zijn.”

Door
Nathalie Wouters

Fotografie
Lin Woldendorp

Boven Lisa Konno in haar studio
Vorige pagina
 Een keramieken lijfje met een rokje van stof voor de voorstelling *Figure*

W

„Wist je dat porselein van alle keramiekvormen het mooiste geluid maakt?” vraagt Lisa Konno. Ze steekt haar arm in een lange handschoen waaraan honderden porseleinen kralen en staafjes bungelen. Kling! Kling! Klingeling!, klinkt het als ze haar arm beweegt.

„Hoe hoger de temperatuur waarop je het porselein bakt, hoe hoger het geluid”, zegt ze. Dat leerde ze toen ze eerder dit jaar een paar weken *artist in residence* was bij het Europees Keramisch Werkcentrum in het Brabantse Oisterwijk. „Tot een bepaalde hoogte, daarna slaat het dood.”

Het zijn niet zomaar geinige feitjes voor kunstenaar Lisa Konno (33). Ze werkt aan een dansvoorstelling in samenwerking met Het Nationale Ballet. *Figure* zal begin november in Amsterdam in première gaan. En de rinkelende, tikkende en krassende geluiden die haar ontwerpen maken – allemaal een combinatie van textiel en keramiek – zijn het uitgangspunt.

Het is het zoveelste nieuwe pad dat Lisa Konno inslaat. Ze is opgeleid als modeontwerper, maar gaat te werk als autonoom kunstenaar. De ene keer is het resultaat een modeshow, andere keren een film, een tentoonstelling of een performance. Het Kunstmuseum in Den Haag, het Textielmuseum in Tilburg en het Centraal Museum in Utrecht hebben werk van haar aangekocht. In 2018 won ze de Young Designer-prijs bij de Dutch Design Awards.

Wat ze ook maakt, het heeft altijd iets met mode te maken. Die interesse dankt ze aan haar Eindhovense oma, een coupeuse die trouwjurken maakte. „Als je in een tijdschrift een kledingstuk aanwees kon zij het zo, hup, namaken.” Als kind ging Konno vaak een weekend bij haar logeren en als ze terugkwam kon ze iets nieuws naaien. „Vanuit dat enthousiasme heb ik voor een modeopleiding gekozen. Ik begon er heel naïef aan, ik wist eigenlijk niks over de modewereld.”

RANA PLAZA

Toen ze in haar derde jaar zat op ArteZ, de Arnhemse kunstacademie, vond de Rana Plaza-fabrieksramp plaats in Bangladesh, waarbij meer dan 1.100 arbeiders omkwamen. „Die beelden maakten enorme indruk op me. Vanaf dat moment ben ik kritischer naar de modewereld gaan kijken. Nu kent iedereen de negatieve kanten van de modeindustrie, toen

werden die nog niet zo belicht.” Toen ze voorstelde haar afstudeercollectie helemaal van gerecyclede materialen te maken zeiden haar docenten: zou je dat nou wel doen? „Heel normaal tegenwoordig, maar destijds vonden ze het nog een geitenwollensokkenverhaal. Ik heb het toch gedaan.” Na haar afstuderen ontwierp ze een weer helemaal van gerecyclede materialen gemaakte collectie genaamd *For The Workers*, met foto's van de fabrieksramp in Bangladesh in de prints verwerkt. Die showde ze tijdens Amsterdam Fashion Week in 2015.

Het jaar erna stond ze daar weer, nu met een collectie waarvan na afloop alleen de patronen te koop waren – geïnteresseerden moesten de kledingstukken maar zelf in elkaar zetten. Ze hoopte het publiek bewuster te maken van het vakmanschap dat achter kleding schuilgaat. „Na twee keer zo'n statement maken tijdens die modeweek was ik er wel weer klaar mee. Ik wilde niet elke keer een hele collectie eruit pompen. Dat voelde stressvol en overbodig. Ik wilde me ook niet bezighouden met: wie gaat dit kopen?” Op zoek naar andere manieren om haar ontwerpen te laten zien, kwam ze uit bij films die het midden houden tussen documentaires en esthetische modafilms.

Dat begon met *Nobu* (2018), een film over haar vader, Nobuaki Konno, die werd geboren in Japan en op zijn tweeëntwintigste naar Nederland verhuisde. In de film stelt ze hem vragen over zijn leven als migrant en over de cultuurverschillen die hij is tegengekomen, terwijl hij kleren draagt die ze heeft ontworpen met hem als inspiratiebron. „Het idee dat je als modeontwerper ook een film kan maken en dat die film het eindproduct is dat de consument tot zich neemt in plaats van kleren, voelde bevrijdend.”

Nobu werd een drieluik (in samenwerking

met regisseur Sarah Blok), want in 2019 volgde *Baba* en in 2022 *Henk*, over nog twee vaders met een migratieachtergrond. „Ik begon mode steeds meer te zien als een tool om heel persoonlijke verhalen te vertellen die raken aan universele thema's.” Tussendoor maakte ze *Good Will Dumping* (2019), een documentaire waarin ze liet zien wat voor schade onze afgedankte en via kledingbakken gedoneerde kleren aanrichten in Afrikaanse landen. Haar films waren te zien bij de VPRO en BNNVARA, en op het IFFR en andere internationale filmfestivals.

GELUIDJES

Eén wand in Konno's studio, een voormalig schoolgebouw in Amsterdam-West met gigantische ramen, hangt vol met schetsen en foto's van fittings voor de dansvoorstelling. Het idee ervoor ontstond toen ze vorig jaar haar eerste solotentoonstelling opbouwde: *The Porcelain Body* in Museum Jan in Amstelveen, waarvoor ze ook al porselein met mode combineerde. Daar vielen de geluidjes die haar ontwerpen maakten als ze ze verplaatste haar op. Ineens dacht ze: zou het niet leuk zijn om dat in een performance te verwerken?

Ze benaderde de programmeur van Het Nationale Ballet zelf met een idee: wat als mode het uitgangspunt van een dansvoorstelling is en de dans en de muziek zich voegen naar de kleding?

Dat het een coming-of-age verhaal moest worden, wist ze meteen. Ze wilde laten zien hoe de band die vrouwen met kleding en hun uiterlijk hebben steeds verandert tijdens verschillende levensfasen. „Kleding kan zowel een bevrijding als een beperking zijn.”

De kinderfase verbeeldt ze als een „speelse verkleedfase”, met maskers gemaakt van keramiek. De dansers moeten die zelf ➤

‘Het Westen idealiseert Japan, maar ik heb er net zo'n haat-liefdeverhouding mee als met mode’

Van boven naar beneden Keramieken schoenen, handschoenen met porseleinen staafjes en een jurk met open zijanten. Alle drie ontwerpen voor Het Nationale Ballet

◀ vasthouden, wat weer invloed heeft op de choreografie van Peter Leung, die tot 2016 zelf bij Het Nationale Ballet danste.

De handschoenen waar porseleinen kraaltjes en staafjes aan hangen zijn onderdeel van het hoofdstuk puberteit. Volgens Konno „de fase waarin je jezelf soms wil laten zien en soms juist verstoppen”. Bewegen de dansers uitbundig, dan maken de handschoenen – en bijpassende beenwarmers – veel geluid. Houden ze de kralen tegen hun lichaam aangeklemd, dan blijft het stil.

Op de campagnefoto – geschoten door Paul Kooiker, een fotograaf die net als Konno tussen mode en kunst beweegt – is het meest beperkende kledingstuk te zien: een grote keramieken rok, zo zwaar dat-ie alleen maar stil kan staan op het podium. „De dansers kunnen alleen hun armen en bovenlijf bewegen.”

In een scène uit de ouderdomsfase loopt een danser op keramieken schoenen met zulke hoge hakken dat ze ondersteund moet worden door andere dansers. „Dat gaat over hoe de modewereld vrouwen steeds nieuwe schoonheidsidealen oplegt.”

Konno heeft de kostuums in haar eentje bedacht en gemaakt. „Het ballet bemoeit zich niet met wat ik maak. Ik mag doen wat ik wil.” Tijdens het gesprek, begin oktober, heeft Konno nog niets van de choreografie gezien. Pas drie weken voor de première beginnen de repetities. Wel is er een eerste doorpassessie met de dansers geweest en heeft ze met choreograaf Leung gespard. „We hebben de grote lijnen bepaald: hier danst één danser alleen, daar dansen drie dansers samen – dat soort dingen.”

JAPANESE INVLOEDEN

In Konno's werk zijn vaak Japanse invloeden te zien: grote, bedekkende silhouetten, heldere lijnen, dito kleurgebruik, veel handwerk. „Japan is mijn tweede thuis”, zegt ze. „We gingen er vroeger elke zomer naartoe om mijn oma en mijn ooms en tantes op te zoeken. Het westen idealiseert Japan enorm, maar ik heb er net zo'n haat-liefdeverhouding mee als met mode. Dat maakt het voor mij ook interessant, als ik iets alleen haat of alleen geweldig vind kan ik er geen werk over maken.”

Ze omschrijft de cultuur als seksistisch en macho. „Als klein meisje merkte ik al dat ik minder ruimte mocht innemen dan mijn

broer. Van mij werd verwacht dat ik minder praatte, minder at en m'n mond bedekte als ik lachte. Tegelijkertijd hou ik van de collectivistische gedachte achter veel Japanse normen en waarden zoals de extreme beleefdheid en gastvrijheid.”

In *Nobu*, de film over haar vader, drijft ze de spot met esthetische clichés die terugkomen als ontwerpers zich laten inspireren door Japan. Ze liet hem door een decor van gigantische origami-tulpen lopen en plakke uitvergroete versies van de bloemen die je vaak op kimono's ziet als patches op T-shirts die haar vader bij karatekampioenschappen heeft gekregen.

Dat schoonheidsidealen subjectief zijn, leerde ze dankzij die bezoeken aan Japan al jong. „Dan was daar een nichtje met een heel witte huid en zeiden alle mensen aan tafel: wáááuw, wat ben je mooi wit. Als ik aan het eind van de zomer weer terugkwam in Nederland en er zat iemand aan tafel die net terug was van een strandvakantie, dan zei iedereen: wáááuw, wat ben je mooi bruin.”

In haar tentoonstelling *The Porcelain Body* reflecteerde ze vorig jaar op de schoonheidsidealen in zowel Japan als Nederland. Ze kwam op dat idee tijdens een residentie in Arita, de porseleinhoofdstad van Japan. Daar worden mensen uit allerlei creatieve disciplines uitgenodigd om kennis te maken met porselein. Konno maakte er onder meer zwarte mondbitjes, geïnspireerd op de vrouwen van samoerai die vroeger hun tanden zwart lakten. En varianten op Okame-maskers, die symbool staan voor een nogal conservatief idee van de perfecte huisvrouw.

„Ik vind het fijn om steeds onwetend in een nieuwe discipline te stappen”, zegt ze. „Daardoor doe je dingen die je niet zou doen als je er wel verstand van had. Zo ontstaan er nieuwe dingen.”

Figure is de eerste keer dat ze iets met dans doet. „Podiumkunsten hebben iets magisch: alles moet op dat ene moment gebeuren. Dat, in combinatie met het keramiek, zorgt ervoor dat ik weleens wakker lig van de spanning. Wat nou als er op de eerste avond iets kapot valt?”

Figure: 6, 7, en 8 november 2025 en 30 en 31 januari 2026, Studio Boekman, Het Nationale Ballet, Amsterdam. operaballet.nl

DE BESTE OPLOSSING VOOR JOU BEGINT BIJ ZIEN WIE JE BENT.

Onze erkende opticiens combineren vakmanschap met aandacht voor jou. Ze nemen de tijd om je te leren kennen, meten je ogen met hoogwaardige technologie, adviseren oplossingen die passen bij jouw gezicht én bij jouw leven.

Bij EyeCare gaat het om méér dan een bril of contactlenzen. Het gaat om persoonlijke aandacht, oogzorg op maat en de hoogste kwaliteit in service en producten. Dat zie je. Dat voel je. Elke dag. Ervaar het zelf en vind een winkel bij jou in de buurt op eyecare.nl

HÉT KWALITEITSLABEL VOOR OPTICIENS

BOUWEN VOOR ALLAH

De Duitse architect Bodo Rasch voelde zich doelloos en depressief. Tot hij in Saoedi-Arabië meedeed aan een competitie voor pelgrimsaccommodaties tijdens de hadj.

Door
Arjen Ribbens

H

Het levensverhaal van de 82-jarige Duitse architect Bodo Rasch heeft iets van een sprookje. Een vertelling met een belangrijke rol voor de hadj, de pelgrimstocht naar Mekka die iedere gezonde moslim met voldoende middelen minstens eenmaal in zijn of haar leven moet ondernemen.

Door de drukte en de zware omstandigheden zorgt de hadj ieder jaar voor chaos. Dat was al zo in de jaren vijftig, toen zo'n 150.000 pelgrims naar Saoedi-Arabië kwamen. En de problemen namen alleen maar toe toen het aantal pelgrims snel groeide door de opkomst van vliegverkeer; van 300.000 in de jaren zestig naar rond de twee miljoen nu. Meer laat de Saoedische regering niet toe.

De verzengende hitte, besmettelijke ziekten, tentbranden en knelpunten op de route eisten in de loop der jaren tienduizenden slachtoffers; een eenvoudig struikelpartijtje kan de inleiding vormen voor een tragedie met honderden vertrapte pelgrims.

Hoe de wanorde beperken en de omstandigheden voor pelgrims verbeteren? Uit onverwachte hoek kwam hulp.

Bodo Rasch was in 1974 gastdocent aan de School of Architecture van de University of Texas at Austin. De langharige Duitser, die onder meer podia voor Pink Floyd had ontworpen, rookte veel wiet en had last van depressies. Hoe het verder moest met zijn carrière wist hij niet. Toen kreeg hij een telefoontje van een van zijn studenten, de vijf jaar jongere, uit Mekka afkomstige Sami Angawi. Of hij mee wilde doen aan een architectuurcompetitie voor pelgrimsaccommodaties tijdens de hadj?

De hadj? Rasch wist nauwelijks waar zijn Saoedische vriend het over had. Maar na de uitleg van Angawi leek de pelgrimstocht hem een interessante architectonische opgave. Van zijn laatste geld kocht Rasch een vliegticket naar Jeddah. Omdat Mekka voor niet-moslims een verboden stad is, begeleidde Angawi hem naar de rechtbank. Daar liet de Duitse architect zich officieel bekeren en nam hij een extra voornaam aan. Deze door pragmatisme ingegeven beslissing betekende een ommekeer in het leven van Mahmoud Bodo Rasch. De dolende Duitser ontwikkelde zich tot een devoot moslim. Hij nam hij Arabische les om de Koran

in de originele taal te kunnen lezen en publiceerde samen met vrienden van de universiteit in Caïro een nieuwe versie van de Hadith, de verzamelde uitspraken van de profeet. Ook zou hij uitgroeien tot een van de meest gevraagde architecten van het Midden-Oosten, een bouwmeester die islamitische bedevaartsoorden mocht vormgeven. Was hij op zoek naar zingeving? Had hij veel nagedacht over religie? Nee, zegt Rasch. „In een slechte fase van mijn leven vond de islam mij. Het was de hand van God die mijn leven richting gaf.”

DE HADJ ALS ONTWERPOPGAVE

Om de hadj als een ontwerpogave te kunnen bestuderen richtten Rasch en Angawi in 1975 aan de Universiteit van Jeddah het Hajj Research Centre (HRC) op. Hoeveel pelgrims zijn er, waar komen ze vandaan, hoe verplaatsen ze zich? Na zeven jaar feiten verzamelen, waarin Rasch zelf ook deelnam aan de hadj, had hij voldoende gegevens voor een dissertatie. Zijn aanbevelingen voor de mensenmassa tijdens de hadj – destijds kwamen jaarlijks zo'n 700.000 pelgrims naar Mekka – stonden haaks op een voorstel van een door de Saoedische overheid ingeschakeld Engels ingenieursbureau. De Britten wilden de hadj volledig motoriseren en de miljoenen pelgrims in auto's vervoeren. Een slecht idee, vond Rasch. Eén auto neemt net zo veel plek in als honderd mensen. De Duitse architect pleitte juist voor voetgangersverkeer in Mekka, huisvesting van pelgrims in eenvoudige tenten van brandvrij materiaal, en veel schaduwplekken en rustplaatsen. Vanaf 1985 kreeg Rasch de kans zijn ideeën uit te werken.

Met twaalf verschuifbare hightech koepels zorgde Rasch voor schaduw en koelte op de binnenplaats van de grote moskee in Medina, na Mekka de tweede grote heilige stad van de islam (gerealiseerd in 1992). In Mina, een vallei op acht kilometer van Mekka, een gigantisch modulair en brandveilig tentenkamp dat een half miljoen pelgrims tijdelijk onderdak biedt (1997).

Rasch' grootste en technisch lastigste bouwproject is de Makkah Royal Clock Tower, pal bij de Grote Moskee van Mekka. Een project dat benadrukt hoe goed hij wetenschappelijke vondsten weet te verenigen met de traditionele vormgeving en architectuur van het Midden-Oosten, zoals Arabische kalligrafie, complexe geometrische patronen en bloemmotieven in arabeskstijl.

De klokkentoren in Mekka maakt deel uit van een gigantisch complex met zeven wolkenkrabberhotels, bedoeld om de stad te moderniseren en tienduizenden, meer gefortu-

neerde bedevaartgangers onderdak te kunnen bieden. In 2006, het project was al in volle gang, kreeg Rasch het verzoek voor een klokkentoren boven op de centrale hoteltoren. Een zeer uitdagend project: met een al voltooide fundering was de torentop gebonden aan strenge gewichtseisen.

Om maximale draagkracht te garanderen en het gewicht tot een minimum te beperken, ontwikkelde Rasch een lichtgewicht frameconstructie van staal met een bekleding van glas- en koolstofvezelonderdelen en een oppervlak van keramiek. Aan het frame bevestigden de bouwers de enorme wijzerplaten, de wijzers van de klok én de panelen met Arabische schrifttekens. De opdracht resulteerde in 2012 in de hoogste en grootste klokkentoren ter wereld: 601 meter hoog, ruim zes keer zo hoog als de Big Ben, met vier wijzerplaten van glazen mozaïektegels met 24 karaats bladgoud. De klokkentoren is voor pelgrims een oriëntatiepunt: van dertig kilometer afstand wijst die de weg naar de Kaäba. En vanaf een kilometer of tien is af te lezen hoe laat het is.

Het project waar hij het meest tevreden over is, zegt hij desgevraagd, zijn de reuzenparasols rond de moskee van Medina, voltooid in 2011. Tweehonderdvijftig elkaar overlappende zonneschermen bieden overdag 150.000 vierkante meter schaduw, genoeg om 250.000 gelovigen koelte te bieden. 's Nachts klappen de 22 meter hoge, met elektromotoren uitgeruste parasols weer in. De vormgeving van de zonneschermen sluit nauw aan bij die van de moskee. Rasch: „Onze Schepper heeft zich nadrukkelijk met dat project bemoeid. Hij was er ook zeer tevreden over.”

KLUS IN SENEGAL

Rasch is nog altijd razend actief. Een afspraak maken voor een kort vraaggesprek is al ingewikkeld. Probeer hem maar te bellen, adviseert zijn secretaresse. Als Rasch eindelijk de telefoon opneemt, is hij na een vlucht uit Londen bij een Weens hotel aan het inchecken. Wéér een zakenreis, verzucht hij. Nadat zijn zoon Mustafa in 2014 de leiding van zijn in Duitsland gevestigde architectenbureau had overgenomen, had hij zich voorgenomen minder te gaan vliegen. „Helaas reis ik steeds meer”, zegt hij. „Ik word nog gebeld voor allerlei klussen. Ik ben nu bezig voor een klus in Senegal. En in Groot-Brittannië ben ik met studenten een bureau aan het oprichten dat zich gaat bezighouden met het vinden van vormen. Op welk gebied? Het is nog te vroeg om hier meer over zeggen.”

In het Westen genieten Rasch' functionele, innovatieve en bijzondere oplossingen ➤

FOTO'S: SL. RASCH GMBH.

Vorige pagina

Uitvouwbare parasols voor het buitenplein van Al-Masjid al Nabawi (de Moskee van de Profeet) in Medina, 2011

Boven

Abraj as-Sa'at (de Torens van de Klok) in Mekka, 2012

Het is zijn taak, zegt Rasch, om de vormen te bouwen die God hem in Zijn genade laat vinden

Tenten voor pelgrims in de vallei van Mina, 1997

FOTO SL RASCH GMBH.

◀ voor spirituele locaties in het Midden-Oosten weinig bekendheid. Het Design Museum Den Bosch wil daar verandering in brengen. De tentoonstelling *Van Bauhaus naar Mekka* moet duidelijk maken hoe Rasch meerdere werelden verenigt, zegt hoofdcurator Yassine Salihine. Dus hoe de Duitse architect, gebruikmakend van met moderne westerse techniek en de denkbeelden van zijn leermeester Frei Otto, de traditionele vormtaal van de islamitische architectuur en vormgeving opnieuw uitvindt.

Rasch' vader Bodo Rasch en zijn oom Heinz Rasch waren Bauhaus-architecten en prominente vertegenwoordigers van het Nieuwe Bouwen, de internationale architectuur-avantgarde van de jaren twintig. Zijn moeder Lilo Rasch-Naegele was een gevierd schilder, modeontwerper en boekillustrator. Beroemde architecten en kunstenaars als Walter Gropius, Mies van der Rohe en Otto Dix kwamen bij zijn ouders over de vloer.

Tot verdriet van zijn vader wilde Rasch junior aanvankelijk geen architect worden en had hij ook weinig affiniteit met het gedachtegoed van Bauhaus. Na een opleiding tot timmerman ging hij in 1964 alsnog architectuur studeren aan de Universiteit van Stuttgart. Daar leerde hij een hoogleraar kennen die grote en blijvende invloed op hem had: Frei Otto, een beroemde architect gespecialiseerd in lichte constructies. Rasch ging hem assisteren, eerst op de universiteit en vanaf 1969 ook op diens ontwerp bureau.

Otto en Rasch zochten in de natuur naar vormen die gebruikt konden worden in de architectuur. Beroemd zijn hun met zeepsop ontworpen architectonische overspanningen. Zoals het karakteristieke tentdak van het Olympisch Stadion van München, de in 1972 gebouwde arena waarin het Nederlands voetbalelftal in 1988 Europees kampioen werd. In 1980 richtte Rasch in Stuttgart zijn eigen architectenbureau op, Sonderkonstruktionen und Leichtbau (SL GmbH, nu SL Rasch). Later kwamen er ook vestigingen in het Midden-Oosten. De specialiteit: innovatieve lichtgewicht architectuur gebaseerd op de werkwijze van Frei Otto, dus vorm vinden in plaats van vormgeven. Een platonisch principe, verduidelijkt Rasch: „Alleen Allah schept juiste beel-

den, wij kunnen die niet maken. Wij kunnen de vormen van dingen zoeken en met geluk ook vinden.”

Noodzakelijke vormen zijn meestal ook mooie vormen, verduidelijkt Rasch. „Fietsframes en vliegtuigen zijn mooi omdat er niets overbodigs of willekeurigs aan is, en er ook niets aan te verbeteren valt.” Allah is mooi en Hij houdt van schoonheid, citeert Rasch de profeet Mohammed. Als moslim-architect, zegt hij, is het zijn taak om de vormen te bouwen die Allah hem in Zijn genade laat vinden.

En daarbij houdt hij wel rekening met de plek waarvoor hij ontwerpt, zegt Rasch.

In Stuttgart opende in 2020 de door zijn bureau ontworpen Feuerbach moskee. Met zijn modernistische vormgeving sluit zijn ontwerp veel beter aan bij de omgeving dan de meeste moskeeën in het Westen. Op de vraag wat hij vindt van de architectuur van andere Duitse moskeeën, antwoordt Rasch: „De Centrale Moskee in Keulen van de Duitse architect Gottfried Böhm is niet slecht. Die is modern en heeft ook iets indrukwekkends. Maar over het algemeen zie ik weinig overtuigende ontwerpen.”

OPSPORINGSINSTANTIES

Rond de eeuwwisseling werkte Rasch veel in opdracht van Bakr bin Laden, een halfbroer van Osama bin Laden, voorzitter van de grote bouwonderneming Saudi Binladin Group. Na 9/11 leverde dat wantrouwen op. „Om de twee weken kwam de Duitse politie mijn kantoor doorzoeken”, vertelt hij, inmiddels in zijn hotelkamer. „Of ik iets te maken had met terroristen. Na een jaar, na een artikel over mij in *Der Spiegel*, hield het eindelijk op en begrepen ze bij de opsporingsinstanties dat wij serieus werk deden.”

Dat artikel, met de kop ‘Allahs Schattenmann’ (Allahs schaduwman), maakte duidelijk hoe Rasch thuis was in de hoogste kringen van Saoedi-Arabië. Journalist Ralf Hoppe volgde Rasch in 2002 een dag in Jeddah, tot in het hoofdkantoor van Bakr bin Laden. Het artikel begint met een autorit door de havenstad in de Japanse huurauto van de architect. Het is acht uur 's ochtends, de zon schijnt al onbarmhartig, en het verkeer in de Medinastraat staat muurvast. Als Rasch niet wist dat God het goed met hem voor heeft zou hij gek kunnen

worden, zegt de architect tegen de journalist - zijn drukke agenda voor die dag dreigt in het honderd te lopen. Als de file eindelijk oplost blijkt waarom ze vast stonden. Geüniformeerde mannen zijn bezig om iets langwerpigs in een bestelwagen te laden, en een politiemann spuit de straat schoon. Op de executieplaats van Jeddah was net iemand onthoofd.

Maakten dat soort gebeurtenissen het niet lastig om te werken in Saoedi-Arabië? Nee, zegt Rasch vanuit Wenen. „Ik heb er zes jaar comfortabel gewoond, zonder problemen. Mensenrechten worden overal geschonden.”

SIMULATIESOFTWARE

De Saoedische regering heeft al diverse keren plannen ontvouwd voor veel grotere aantallen bedevaartgangers. „Vijf miljoen pelgrims lijkt me niet verstandig”, zegt Rasch. „Zelfs een half miljoen meer dan de twee miljoen van nu is al een uitdaging. Meer mensen betekent meer voorzieningen, meer ongelukken, meer doden. Waar de limiet ligt, weet ik niet. Maar met onze studiemodellen is redelijk te voorspellen wat de consequenties zijn van grotere aantallen bezoekers.”

SL Rasch werkt al jaren aan simulatiesoftware om het gedrag van mensenmassa's te voorspellen. Het programma herkent architectonische of stedenbouwkundige knelpunten en obstakels. De software moet in de nabije toekomst ook *in real time* problemen helpen voorkomen. Als het signaleert dat pelgrims in onvoorzien hoge dichtheden dreigen samen te drommen, kunnen veiligheidstroepen ingrijpen. Mekka is een ideale plek om het programma te testen en te optimaliseren, zegt Rasch, omdat de pelgrims zich daar op rituele wijze bewegen.

Zelf heeft hij de hadj „zeven of acht keer” gelopen. „Ik ben de tel kwijt. De laatste keer was tien jaar geleden. Maar ik was altijd onderzoek aan het doen, foto's aan het maken, enzovoorts. Op het eind van mijn leven nog één keer de hadj lopen, zonder enige verplichting, met niks anders aan mijn hoofd - dat zou ik graag willen.”

Van Bauhaus naar Mekka. 8 november t/m 5 april, Design Museum Den Bosch. designmuseum.nl

Kerstin Brätsch Monster Chetwynd Laure Prouvost Tai Shani Emma Talbot Raphaëla Vogel

DEPOT SURREAL

van
museum
boijmans
beuningen

Beyond Surrealism

15 november 2025 t/m 6 april 2026

Hedendaagse kunst in dialoog met surrealistische topstukken van
Carrington, Dalí, Ernst, Magritte, Miró, Zürn en anderen

VRIENDEN
LOTERIJ

het
cultuurfonds

ZABAWAS

swiss arts council
prohelvetia

Elise Mathilde

Boijmans
Business
Club

Boijmans
Bedrijfsvrienden

Kring
Van
Eyck

Stichting
Museum
Boijmans Van
Beuningen

Gemeente
Rotterdam

Modellenscout Michiel van
Maaren spreekt overal en
altijd mensen aan. „Soms
komt er geen opdracht uit,
maar het compliment kan je
sowieso in je zak steken.”

YOU LOOK AMAZING

Door
Menno Sedee

Fotografie
Kees de Klein

H

„Heb je je 10.000 stappen al gezet?” Michiel van Maaren (27) staat onderaan de roltrappen van station Amsterdam Bijlmer Arena, en waarschuwt maar alvast: het wordt doorstappen. De modellenscout zet met scout-vriendin Laura Hoek (27) direct koers richting de Ziggo Dome. Daar treedt zangeres Dua Lipa op vanavond, en dat moet heel wat potentiële modellen trekken, denken ze.

„We zijn naar twee dingen op zoek”, zegt Van Maaren, terwijl we het station verlaten. „Modellen voor modellenagency’s en modellen voor mijn eigen castingbestand. Als iemand de juiste maten heeft, dan stap ik er voor een agency op af. En als iemand vooral een coole persoonlijkheid heeft, dan zijn ze voor mij.”

Bij Van Maarens bedrijf Friends Faces Casting hoeven de modellen niet per se lang, dun en jong te zijn. In hun database – Van Maaren gebruikt de non-binaire voornaamwoorden hen/hun – zitten mensen van elke leeftijd en lichaams-type, mensen met flaporen, grote neuzen, kleine ogen, met alopecia (geen haar-groei) of vitiligo (pigmentvlekken). Als hen er maar „iets” in ziet.

Naast scout is Van Maaren ook casting director; merken en tijdschriften schakelen hen in als ze modellen nodig hebben. Daarvoor ‘shop’t Van Maaren bij modellenbureaus, maar ook uit hun eigen database, die inmid-

dels zo’n 8.000 personen telt. Zo selecteerde hen jarenlang alle modellen voor Calvin Klein. Andere klanten zijn modemerken als Jimmy Choo, Karl Lagerfeld, Diesel en Tommy Hilfiger, tijdschriften als *Elle Nederland* en *Vogue Nederland*, maar ook HEMA, Lidl en ING.

„Door gezichten te laten zien die je niet vaak ziet, worden ze normaler”, zegt Van Maaren, die zelf een lange, oranjegeverfde mat heeft. „Als een soort *exposure therapy*.”

Als een merk een specifiek type vraagt dat niet in de database staat of bij modellenbureaus is te vinden, gaat Van Maaren de straat op. Zo vroeg Natuurhuisje.nl voor een campagne om stelletjes van 35 tot 40 jaar. „Toen ben ik naar de Nijmeegse Vierdaagse gegaan.” Dat was sowieso een goede plek om te scouten, want Van Maaren weet: „Massa is kassa. Dat maakt de Kalverstraat ook zo’n fijne plek.” Of alles rond de Johan Cruijff Arena. Het maakt dan niet uit of er een concert van Taylor Swift of een voetbalwedstrijd van Ajax op het programma staat, zegt hen. Ook Bevrijdingsdag in Haarlem was een hit. „Daar was iedereen en z’n moeder.”

Ze houden even stil bij de rij voor AFAS Live, een kleinere concertzaal op de route naar de Ziggo Dome. „Toen Wu-Tang Clan speelde, stonden hier veel coolere mensen. Oh, hier staat best een mooi...”

Laura Hoek, met paardenstaart tot aan haar heupen: „Ja, zie je er een?”

Van Maaren: „Nee. Ja, ze zijn allemaal mooi, maar...” Maar we lopen toch door. „Ik laat het meeste gaan. Anders kan ik de hele wereld wel scouten.”

PIERCINGS

Zekja de Moel, eigenaar van modellenbureau Mouna Models, noemt Michiel van Maaren „verfrissend voor de industrie”: „Michiel ziet schoonheid in veel verschillende mensen, en geeft hun een podium. Andere scouts kijken meer naar: wat wil de markt nu?”

„Je hebt scouts die alleen met blonde meiden van 1 meter 80 komen”, zegt Milou Ouwehand, boeker bij Ulla Models. „Michiel komt ook met modellen die tatoeages of piercings

hebben, of die afwijken qua maat, maar wel een interessant gezicht hebben.” Van Maaren krijgt een percentage van het bedrag dat het modellenbureau verdient aan een model dat door hen is gescout.

Dat wil niet zeggen dat er ook altijd werk is voor die modellen. „Wij kunnen wel iemand heel tof vinden, maar soms past het niet bij de klanten”, zegt Ouwehand. „Het enige wat wij kunnen doen is een model zo goed mogelijk begeleiden, een mooi portfolio opbouwen en haar aan de juiste mensen voorstellen.”

„Ik kan best veel sturen”, zegt Van Maaren. „Ook al vraagt de klant niet om een curve model, dan zet ik er toch eentje in de selectie. Al is het maar om het gesprek erover te starten.”

NAGELSTYLIST

Michiel van Maaren scoutte eens een nagelstylist die op een ochtend in dezelfde studio aan het werk was. Voor een ondergoedcampagne zocht Calvin Klein een plussize man en diezelfde middag werd de nagelstylist, Daniel Smedeman, gecast. Smedeman zat daarna ook in een campagne voor Diesel en stond in tijdschrift *Fantastic Man*. „Hij krijgt steeds meer tatoeages in z’n gezicht, maar dat maakt niet uit.”

Een model tipte eens gitaarleraar Franklin Smith, een man met lang grijs haar. Van Maaren stelde hem, met succes, voor bij Tomorrow is Another Day, een modellenagency in Duitsland, „dat meer karakterkoppen heeft”. Binnen een week mocht hij voor vier dagen naar Rome om een Valentino-campagne te shooten. „Stuurt hij me een foto: zit nu lekker cappuccino te drinken. Dat vind ik dan zó bijzonder”, zegt Van Maaren.

Voor ING scoutte Van Maaren de 60-jarige James Brady, de vader van een vriend. „Met het geld dat hij verdiende kon hij eindelijk een nieuwe bank kopen.”

Tijdens een casting voor *Elle Nederland* castte Van Maaren niet een meisje dat daarop af was gekomen, maar haar toen 54-jarige moeder, Elles Moolenaar, die sindsdien nog een paar opdrachten heeft gehad. „Michiel geeft me zo’n fijn gevoel”, zegt Moolenaar.

„Hen laat zien dat iedereen iets moois in zich heeft.”

En onlangs scoutte Van Maaren tachtig studenten van de Gerrit Rietveld Academie. Die werden vervolgens gefotografeerd door Paul Kooiker voor modemerken Acne Studios, dat een eigen galerie opende in Parijs en Kooiker had gevraagd voor de eerste tentoonstelling. „Dat was denk ik het hoogtepunt in mijn carrière”, zegt Van Maaren. „Allemaal expres-sieve mensen die in één keer heel mooi vastgelegd werden.”

Van Maaren, die inmiddels wordt gevolgd door een cameraploeg voor een tv-programma over henzelf waar hen verder nog niks over mag zeggen, „wil gewoon dat zo veel mogelijk mensen zichzelf terugzien in de media. Dan krijg je de bevestiging dat je mag bestaan.”

ANDROGYN

De eerste keer dat Michiel van Maaren zichzelf herkende in de media was bij een HEMA-campagne in 2011. Het warenhuis had het androgyne topmodel Andrej Pejic geboekt voor een bh-reclame. Die kreeg veel aandacht, omdat Pejic zich toen nog identificeerde als man.

Van Maaren, toen een dertienjarige puber, kende de term non-binair nog niet, „maar ik was niet mannelijk en niet vrouwelijk”, zegt hen. „Door die campagne ben ik heel bewust gaan nadenken over representatie in de media. De Turkse, Marokkaanse en zwarte kinderen met wie ik op de basisschool zat in Eindhoven, zag ik bijvoorbeeld nauwelijks terug.”

Hen wilde toen nog kunstenaar of ontwerper worden, en werd op 17-jarige leeftijd, meteen na de havo, aangenomen op de Design Academy in Eindhoven. Veel te jong, vindt Van Maaren nu. „Ik mocht nog niet eens drinken! Gajelekker? Zelfs in het tweede jaar was ik nog de jongste van de school. Mijn ouders hebben gewoon drie van die strebertjes gekregen. Mijn zus is architect, mijn broer dokter.”

De academie omschrijft hen als „een soort *Hunger Games*”. „We begonnen met honderdvijftig mensen, aan het einde van het eerste jaar waren daar tachtig van over.” Dat vertaalt de zich, in combinatie met een pestverleden

op de basisschool en middelbare school, in een eetstoornis. „Zo had ik weer een gevoel van controle.” Nadat hen op hun uitwisseling in Londen was flauwgevallen ging er „een knop om”, zegt Van Maaren. „Ik ben gezond teruggekomen.”

Ondertussen waren modellen een fascinatie geworden. „In bed keek ik geen porno, maar modeshows. Dat waren voor mij fantasiewerelden waarin alles tot in de puntjes was uitgedacht. Mijn favoriete looks kwamen aan mijn muur te hangen. Maar eigenlijk vond ik het meteen al interessanter wíe de kleding droeg. Ik kende elk model dat meeliep. Voor-, achternaam, nationaliteit.” Die fascinatie werd versterkt door één Nederlands model, Maartje Verhoef, dat uit de buurt van Eindhoven kwam. „Zij liep álles, 56 shows in één seizoen, kapot veel, op haar vijftiende opende ze Prada.”

Van Maaren ging stage lopen bij de Nederlandse *Vogue*, als productieassistent. Een van hun afstudeerprojecten ging over hoe niet-divers de modellenindustrie was. Intussen werkte hen al als scout voor agency’s.

Het is vijf jaar na hun afstuderen nog steeds niet goed gesteld met die diversiteit, zegt Van Maaren. „Modellen worden weer langer, dunner, blonder. Tien jaar geleden werden vrouwelijke modellen allemaal kortgeknipt. Nu laten ze hun haar weer groeien.” Tegelijk zijn mensen van kleur niet meer weg te denken van de catwalk, zegt hen. „Al zijn die vaak heel zwart. Een Latijns-Amerikaans uiterlijk zie je veel minder. Misschien omdat merken met een zwart model makkelijker kunnen laten zien dat ze heus wel divers zijn. Trans mensen en oudere mensen worden ook gevierd, maar alleen als ze héél dun zijn.”

Het werk heeft Van Maaren anders doen kijken naar hun eigen schoonheid. „Ik ben mezelf knapper gaan vinden. Vroeger vond ik mezelf echt lelijk. Met het vieren van anderen vier je uiteindelijk ook jezelf.”

OPGEHOKT

Michiel van Maaren en Laura Hoek zijn aangekomen bij de rijen voor de Ziggo Dome. Het is nog twee uur voor het concert van Dua

‘Ik ben mezelf knapper gaan vinden. Met het vieren van anderen vier je ook jezelf’

Van links naar rechts Michiel van Maaren (27) met mensen die hij heeft gescout: Daniel Smedeman (44), nagelstylist; Loubna Berramdane (20), scholier; Franklin Smith (60), gitarist en gitaardocent; Ra'iesa Kasimbeg (28), student; Shariefa Kasimbeg (28), student; Michael Ekow (27), muzikant; Sammy Does (27), make-up- en 3D-artiest; Elles Moolenaar (56), huisvrouw; Dushaika Ines (22), student. Alleen Franklin staat onder contract bij een modellenbureau (Tomorrow Is Another Day).

‘Soms krijg ik op één dag vijfhonderd aanmeldingen in m’n DM’s’

◀ Lipa, maar er staan al enkele honderden jongeren tussen de dranghekken opgesteld. Van Maaren en Hoek lopen er langzaam omheen, als wolven om een kudde opgehoekte schapen.

Van Maaren wijst: „Hij is natuurlijk veels te lang, maar wel mooie moedervlekken. Goede kaaklijn. Maar 1,96 of zo. Dat is te lang.”

Hoek: „Zo jammer, zo veel mannen in Nederland zijn zo knap, maar zo veel te lang!” Voor modeshows en shoots wordt meestal kleding gebruikt in vaste sample-maten en heel lange mannen passen daar niet in.

Van Maaren: „Ik heb genoeg lange mannen in mijn bestand, hoor. Ik heb geen *size restrictions*. Oh, hij heeft geweldige *ginger dreads*.”

„Vind je hém niet mooi?”, vraagt Hoek, ze wijst naar het midden van de rij. „Met die donkere krulletjes, tussen die twee meiden?”

Van Maaren: „Héél mooi. Ga jij hem pakken?”

Hoek: „Nee, jij!”
Van Maaren haast zich erheen. Standaard openingsvraag: „Ben je al gecontracteerd bij een modellenbureau?” En dan: „*You look amazing*.” Maar de jongen is niet geïnteresseerd en Van Maaren druipt af. „Hij is ook heel klein.”

In de verte ziet Van Maaren alweer een betere prooi. „Die loopt mooi.” Bruine huid, Nike-schoenen, jeans. Of hij al getekend heeft bij een modellenagency? (Nee.) Zou je het iets vinden. (Lijkt me op zich wel leuk.) Zou ik je nummer en Instagram mogen? (Ja.) Dan maak ik nu even een foto van voor en van zij. (Oké.)

TERRAS

Op Instagram (21.000 volgers) en TikTok (49.000) is Van Maaren inmiddels een bescheiden beroemdheid. Een filmpje van twee mensen die Van Maaren die dag meehielpen met scouten en van een terras opspringen om achter iemand aan te gaan, is door 13 miljoen mensen bekeken. Foto’s van gescoute mensen, vaak uitblinkend in diversiteit, leveren stevast tienduizenden likes op. De posts versterken het idee dat iedereen op een dag gescout kan worden. „Soms krijg ik vijfhonderd aanmeldingen op een dag in m’n DM’s.”

Afgelopen zomer deed Van Maaren een castingoproep op hun socials. Er kwamen 564 mensen uit het hele land naar hun kantoor, de rij stond tot buiten om de hoek. „Eén guy is al geboekt door de HEMA, een broer en een zus door een sieradenmerk, een vrouw liep de laatste modeshow van Camiel Fortgens.”

Kun je ook te veel mensen scouten? „Bij American Vintage heb ik ooit 750 mensen voorgesteld, en werden er maar acht geboekt. Dus is het ooit genoeg? Neel!”

Hoek, met haar armen wijd: „Daarom staan we hier.”

Van Maaren: „Het betekent wel dat ik heel veel zaadjes plant in het hoofd van mensen die gaan denken: ik kan model worden en dat wordt mijn nieuwe leven. Dat is ook niet mijn bedoeling. Maar als er niks uitkomt, kun je het compliment sowieso in je zak steken.”

Op de terugweg spotten ze nog een „prachtig” Duits koppel en een „commerciële” jongen met een drie-dagen-baardje en strakke kaaklijn, maar die laten ze lopen. Van Maaren twijfelt bij een wat dikkere jongen. „Voor Extreme Cashmere heb ik een curve model nodig. Maar ze willen geen gezichtsbehandling.”

Van Maaren begrijpt eigenlijk niet waarom zo veel mensen model willen worden, zegt hen later. „Het is zo’n harde wereld, 1 procent kan er een beetje comfortabel van leven.” Draagt hen daar zelf dan niet aan bij? „Ik wil van niemand een superster maken. Ik wil dat iedereen zich een keer gezien voelt.”

Ineens gaat Van Maaren wat langzamer lopen, tuurt in de verte, mompelt „ik moet éven die met dat afro-kapsel...”, om vervolgens hun pas weer te versnellen en de weg te blokkeren van een zwarte jongen die in het vizier was gekomen. „Hoi, mag ik je iets vragen?” De jongen verstijft een beetje, maar ontspant als hij hoort waar het voor is.

Het pizza etende meisje naast hem houdt het bijna niet meer. „Dit was de meneer die ik zei dat je een bericht moest sturen!”

De jongen houdt zich cool, maar hij wil best op de foto.

Voor. Zij. _____

Beeldbewerking Kees de Klein
Visagie Janet Abdelatif en Mascha Meijer (House of Orange)
Assistent fotografie Aryan Hamyani

Play Every Day met de herfst-/wintercollectie van MR MARVIS. Ontdek nieuwe musthaves als The Rugby Pullover en The Downtown Jacket of ga voor tijdloze favorieten als The Coolerdays, The Cords en The Jeans. Gemaakt in Portugal. Shop de collectie op mrmarvis.com of bezoek een MR MARVIS winkel.

Elke maand geeft *NRC Magazine* een gebruikt designvoorwerp weg. Deze maand: Beatrix-postzegels van Peter Struycken.

54 KEER BEATRIX

Door
Arjen Ribbens

Fotografie
Benning & Gladkova

E

Een nieuwe vorst betekent nieuwe postzegels. Op 14 november 1980 portretteerde *NRC*-fotograaf Vincent Mentzel in opdracht van de PTT Beatrix van Oranje-Nassau, toen net een half jaar koningin. Op kasteel Drakensteyn hielp prins Claus met een schemerlamp bij de belichting.

Vier kunstenaars gingen met de portretten aan de slag. De vorstin wees zelf het winnende ontwerp aan: dat van computerkunstenaar Peter Struycken (nu 86). Hij had de glimlachende koningin vertaald in een wolk puntjes, bijna als een zwerm spreeuwen die aan een winterse avondhemel door de lucht dansen.

Twee ingenieurs van de TU Delft hielpen Struycken met het herkenbaar verbeelden van de vorstin met zo min mogelijk puntjes, zonder dat er een typisch rasterpatroon van horizontale en verticale lijnen zichtbaar zou zijn. Typograaf Gerard Unger deed de belettering.

Het resultaat is een ontwerp dat past in de traditie van postzegels als modern, onderscheidend Nederlands visitekaartje. De gulden verdween, de euro kwam en Beatrix zat precies 33 jaar op de troon. Al die jaren bleef de koninginzegel van Struycken moeiteloos overeind.

NRC Magazine liet alle 54 tussen 1981 en 2009 uitgebrachte gekartelde Beatrixzegels inlijsten. Er verschenen drie licht van elkaar verschillende series. De eerste guldenzegels hadden bijvoorbeeld een gekleurde achtergrond, op de tweede serie bestond Beatrix uit gekleurde stippen. Wel liepen de frankerwaarden fors op: vereiste een brief in 1981 nog een zegel van omgerekend 0,29 euro, nu kost dat 1,31 euro.

Verzamelaar Erik de Blaauw van Zegelstekoop.nl leverde de zegels. Een handelaar wil hij zich niet noemen. „Door het verkopen van overvloedige postzegels houd ik mijn hobby kostendekkend.”

Postzegels

Tot 15 november kunt u via ribbensgeeftdoor@nrc.nl laten weten waarom u deze postzegels graag wil hebben. De mooiste motivatie (maximaal 100 woorden) wint. In december maken we de winnaar bekend.

Kast

De A'dammer-kast van Aldo van den Nieuwe- laar uit het vorige *NRC Magazine* gaat naar **Miguel Carlos Villar**: „Mijn Nederlands is niet zo perfect om met dichtelijke woorden te zeggen dat, als ik het abonnement aan de *NRC* betaald heb, heel weinig overblijft me zo een kostbare luxe te permitteren en ik wil het zo graag in huis laten pronken.”

Brownstones (1958) van Jacob Lawrence

Cultuur, design, mode en ander vrolijks waar een redacteur van *NRC Magazine* zich op verheugt.

1

De New Yorkse schilder Jacob Lawrence (1917-2000) is een grote naam in de Verenigde Staten maar relatief onbekend in Europa. Hij was noodgedwongen autodidact; Afro-Amerikanen werden uitgesloten van een opleiding. Zijn onderwerp was het harde leven zoals hij het om zich heen zag in Harlem. Ik ben heel benieuwd naar dit werk, dat voor mij een blinde vlek is dankzij de eenzijdige westerse kijk op het vakgebied tijdens mijn studie kunstgeschiedenis. In Kunsthal Kade in Amersfoort – ook een blinde vlek – is tot 4 januari een overzicht te zien van zijn volledige oeuvre.

2

Bij de Dior-tentoonstelling begin dit jaar in Kunstmuseum Den Haag maakte ik kennis met **de mode-illustraties van Mats Gustafson**, van wie twee boeken met Dior-illustraties in de giftshop lagen. Van mijn besluit ze niet te kopen (85 en 103 euro!), had ik meteen een beetje spijt, want ik kreeg het werk van de Zweedse illustrator niet uit mijn hoofd; met minimale waterverfpenseelstreken zet hij elegante silhouetten neer. Ik ben al maanden aan het zoeken naar tweedehands exemplaren, tot dusver zonder succes. Mocht het voor het eind van het jaar niet lukken, dan gaan ze op het verlanglijstje voor Kerst.

3

Ik ben overgestapt op **de papieren agenda van het Portugese merk Mishmash**. Het is een modulairsteem van een omslag van gerecycled leer met daarin losse log-refills, te bundelen met gekleurde elastieken. Die refills zijn afzonderlijke boekjes en verkrijgbaar in verschillende variaties: gelinieerd, geruit, blanco, met subtiële stippellijnen, of met een ongedateerde weekindeling. Die laatste is mijn favoriet, want te starten en in te richten precies zoals ik het zelf wil. Op deze agenda hoef je niet te wachten tot 1 januari. Zo fungeert mijn ogenschijnlijk serieuze kantooragenda stiekem als log-, schets- plak- en dagboek, kortom als algeheel houvast in het leven. (Omslag 10 euro, log refills vanaf 6 euro via Mishmash.pt)

Viola Lindner

BEAUTY TOP TIEN

FOTO MARC DE GROOT

Irena Ruben werkt als make-up-artiest met de grootste namen. Haar lijst favoriete beautyproducten is heel saai, denkt ze.

Al haar hele leven wordt Irena Ruben (51) omringd door schoonheid. Eerst tijdens haar opleiding als ballerina, waarmee ze moest stoppen vanwege blessures. Toen als model. Op haar vijftiende wilde ze niets liever dan haar „niet-spannende” geboorteplaats Veendam verlaten en de wereld ontdekken. Ze deed mee aan een modellenwedstrijd en nog geen jaar later woonde ze in Parijs. Daar bleek vooral het creatieve proces áchter de camera haar te trekken. „Met make-up en haar – vooral haar, dat organische van haar vind ik echt prachtig – een mooi beeld neerzetten.” Op haar 22ste had ze de haar- en make-upartiesten om zich heen genoeg bestudeerd en ging ze, zonder make-up- of haaropleiding, de modellenbureaus af om haar diensten aan te bieden. Bijna dertig jaar later heeft ze gewerkt met de grootste namen uit de modewereld: tijdschriften als *Vogue* en *Dazed*, merken als Hermès en Nike, modellen als Imaan Hammam en Rianne van Rompaey, fotografen als Viviane Sassen en Karl Lagerfeld. Toch draait haar werk niet om schoonheid, zegt ze. „Ik zou niet snel voor film of televisie willen werken, daar moet iemand gewoon knap zijn.” Daar vindt ze niks aan, zegt ze. „Natuurlijk wil ik wel dat iemand zich mooi voelt. Soms komt een model moe of met pukkels op de set en maakt zich daar dan vreselijk druk om. Dan is het heerlijk iemand weer in zijn of haar kracht te zetten, zodat het beeld dat we in ons hoofd hebben tot leven kan komen.” Make-up en haar moeten het karakter van iemand versterken, niet verbergen, vindt Ruben. Hoe extreem de look ook is, het moet iets ‘los’ en ‘echts’ hebben, zodat je gelooft dat iemand er echt zo uitziet. „Eigenlijk vind ik make-up zelf helemaal niet zo interessant, alleen wat je ermee kunt oproepen.” Echte schoonheid is volgens Ruben natuurlijke schoonheid. Zoals op de naturistencamping in Frankrijk waar ze met haar gezin elk jaar naartoe gaat. „Alles draait er om jezelf, elkaar en de natuur respecteren. Je ziet oudere mensen met als lichaam een gordijn van rimpels. Prachtig.” Rubens top-tien van favoriete beautyproducten is „misschien een hele saai lijst, hoor”, zegt ze. „Maar ik heb niks met de nieuwste, trendy producten. Wel met dingen die echt werken.”

Door
Esther Elligens

10

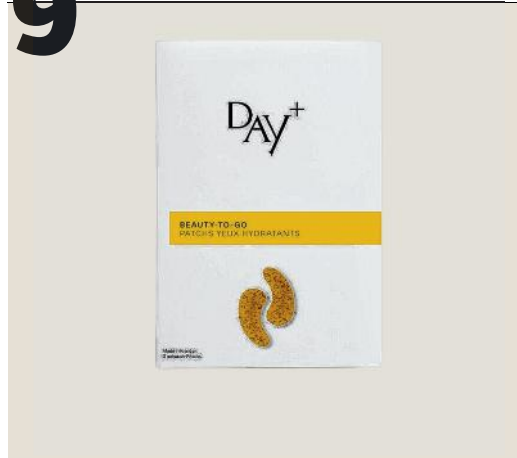

Vichy – Dercos Mineral Doux

PRIJSINDICATIE: 20 EURO VOOR 400 ML

Irena Ruben: „Er zijn zoveel shampoos die van alles beloven: detox-shampoo, shampoo tegen haaruitval of voor extra glans. Maar het gaat er uiteindelijk om dat je haar gewoon goed schoon wordt. Deze shampoo doet dat, zonder gedoe. Hij ruikt lekker en is mild voor elk haartype, vet of droog, fijn of dik. Het is bijna een soort babyshampo. Ze zeggen dat je om de zoveel tijd van shampoo moet wisselen, maar dat is volgens mij onzin. Wel is het goed om je haar zo min mogelijk te wassen, zodat je niet de natuurlijke oliën van je hoofdhuid aantast. Zelf doe ik dat één keer per week. Voor mensen met krullend haar heb ik ook een tip: de leave-in curling serum van Davine. Die doet wonderen.”

9

Day+ – Beauty-To-Go

27 EURO VOOR DRIE PAAR

„Fotoshoots beginnen vaak heel vroeg, zeker in de zomer, soms al om zes uur. Dat is misschien ideaal voor het juiste zonlicht, maar minder ideaal voor een uitgerust gezicht. Dan zijn deze oogpads met viscollageen en witte thee heel fijn. Modellen zijn opgelucht als ik ze bij me heb en ze eerst twintig minuutjes met de pads op hun ogen kunnen zitten. Daarna zie je al verschil. Ernstige wallen zullen er misschien niet door verdwijnen, maar de huid rond de ogen ziet er wel meteen fris en gehydrateerd uit.”

8

Clinique – Almost Lipstick

29 EURO

„Ik ben van de minimale interventie, dus ik heb niet vaak iets op mijn lippen. Maar de kleur black honey van deze lippenstift vind ik prachtig en staat bijna iedereen. Je kunt het ook op je wangen aanbrengen, zodat je gezicht mooi in balans is. Ik vind lippenstift het mooist als het overeenkomt met je natuurlijke lipkleur, maar dan nét iets donkerder, nét iets meer power. Ik doe de lippenstift altijd eerst op mijn hand, ook als ik modellen opmaak, en dan met mijn vinger op de lippen. Mijn hand is mijn schilderspalet, zo kan ik goed controleren hoeveel ik aanbreng. Lippotlood vind ik ook altijd mooi. Dat kun je het best héél licht aanbrengen. En kies een kleur zo dicht mogelijk bij de natuurlijke kleur van je lippen. Helaas is het perfecte lippotlood moeilijk te vinden. Zó moeilijk dat ik het misschien wel zelf op de markt ga brengen.”

7

Solidway – verwarmde wimperkruller

15,95 EURO

„Deze tip kreeg ik van zangeres Anouk, met wie ik veel samenwerk. Ze mopperde altijd op wimperkrullers, totdat ze deze verwarmde variant tegenkwam. En ook ik was meteen verkocht. Het apparaatje is heel licht en warmt binnen een minuut op. Je houdt het heel even tegen je wimpers aan, al met de mascara erop, en boem, klaar ben je. Het is veilig voor je wimpers, omdat je ze niet hoeft te buigen en de temperatuur niet te hoog wordt. Wimpers die omhoog staan, in plaats van vooruit of naar beneden, kunnen je blik meer open maken. Ook op beeld springen ogen er veel meer uit als ik dit apparaat gebruik.”

4

NYX – Lift & Snatch!

13,95 EURO

„Ik gebruik eigenlijk maar drie producten elke dag: dagcrème, mascara en een wenkbrauwpotlood. Dit wenkbrauwpotlood gebruik ik zowel voor mezelf als voor mijn werk. Met de dunne punt en de inktachtige substantie kun je wenkbrauhaartjes goed nabootsen. Voor natuurlijk getekende wenkbrauwen moet je niet te hard drukken, maar heel licht en snel de haartjes schetsen. Ik vind dit veel fijner werken dan bijvoorbeeld een kohlpotlood. Die zijn vaak crème-achtig en daardoor lastig om mee te tekenen. Wat de juiste kleur is, is heel persoonlijk, maar ik kijk altijd naar de natuurlijke kleur van de wenkbrauwen, niet naar de kleur van het hoofdhaar.”

6

Oribe – Dry Texturizing Spray

51 EURO VOOR 300 ML

„Glanzend, glad, ‘perfect’ haar vind ik niet interessant. Haar moet wild en levendig zijn. Dat kun je met deze spray creëren. Het geeft je haar volume en maakt het stroever, zodat je het beter in model kan brengen. Daarbij maakt het je haar niet hard, wat bij bijna elke andere spray wel het geval is. Omdat ik voorstander ben van een natuurlijke look, en eigenlijk ook van zo min mogelijk producten, zeg ik eerlijk: je zou ook gewoon een stukje in de wind kunnen fietsen. Dat geeft hetzelfde effect. Maar daar hebben we niet altijd tijd voor. Zeker niet op een set.”

3

Chanel – Ultra Le Teint Le Correcteur

47 EURO

„Chanel is een van mijn sponsors, dus die kan natuurlijk niet ontbreken in deze lijst, anders krijg ik scheve ogen. Nee hoor, ik maak een grapje. Deze concealer van Chanel is wel echt een favoriet. Vooral voor het wegwerken van wallen werkt het fantastisch. Je ziet het bijna niet zitten en ook voor de oudere huid is het geschikt, omdat het niet in de fijne rimpeltjes gaat zitten. Als je niet van veel make-up houdt, zoals ik, maar van een *no make-up look*, kun je het in plaats van foundation ook gebruiken voor het hele gezicht, het is er in 28 tinten. Om de juiste teint te krijgen raad ik altijd twee tinten aan, een lichtere en een donkere, zodat je ze kan mixen; je huid is soms lichter in de winter en donkerder in de zomer.”

5

Weleda – Balancerende Dagcrème

17 EURO VOOR 30 ML

„Ik ben geen fan van al die dure, high-end producten. Je betaalt voor luxe en exclusiviteit, maar niet voor de effectiviteit of kwaliteit ervan. De prijs zegt daar niets over. Goedkopere producten werken vaak net zo goed. Deze dagcrème kun je overal kopen en is niet duur. Je hebt een lichte en een gewone variant. Nu de winter eraan komt is de gewone variant, die iets dikker en voedender is, de betere optie. Zeker voor onder make-up is het ideaal. De zalf is mild, niet vet, niet glimmend en wordt niet korrelig in combinatie met andere producten. Ik gebruik het voor ieder model en nog nooit bleek iemand allergisch. Ook mijn man is er dol op trouwens.”

2

Purol – Zalf

6 EURO VOOR 50 ML

„Dit is een lifesaver. Al mijn hele leven zit er standaard een potje Purol in mijn tas. Ik smeer het vooral als het buiten koud wordt en mijn neus en lippen rood en droog worden. Ook tijdens shoots kan ik niet zonder. Als een model binnenkomt met schrale lippen is dit het eerste wat ik erop smeer. Na een halfuur zijn de lippen dan alweer hersteld. Bovendien glimt het niet te veel. Ik heb zelfs standaard minipotjes bij me die ik uitdeel tijdens mijn werk. Vooral de modellen uit het buitenland, die dit Nederlandse product niet kennen, zijn er heel blij mee.”

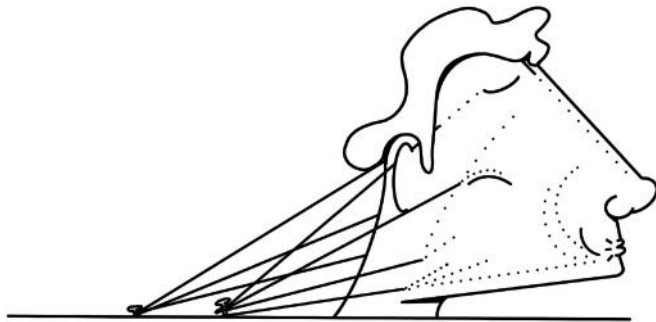

1

The Body Shop – Aloe Soothing Toner

15 EURO VOOR 250 ML

„Deze toner is voor mij de basis van een goede huidverzorging en gebruik ik al meer dan dertig jaar. Ik geloof dat je huid niet veel nodig heeft en je de natuurlijke oliën en herstellende kracht van de huid niet moet verstoren met allerlei middeltjes. In deze toner zit geen alcohol. Ik gebruik hem voor mijn hele gezicht en het is het enige, met nog wat oogcrème voor mijn oogleden, dat mijn huid nodig heeft om gereinigd en gehydrateerd te blijven. Mijn goede huid is denk ik mede hieraan te danken. Ik was mijn gezicht zelfs zo min mogelijk met water. Dat droogt alleen maar uit, omdat je met te veel water, vooral heet water, de talg in je huid kan wegspoelen. Deze toner bevat glycerine, propanediol, sorbitol en aloë vera, stoffen die vocht juist vasthouden. Gebruik je heel erg veel make-up? Dan is een iets krachtiger toner misschien geschikter. Voor mijn werk gebruik ik die van Bioderma. Daarmee gaat make-up er makkelijker af.”

STRAKGETROKKEN

De draadlift, een pijnloze en snelle techniek voor een strak gezicht, is verbeterd. Wie wil dit nu niet?

Door
Juliette Vasterman

Illustratie
Lotte Dijkstra

„Stoort u zich aan uw slapper en ouder wordende huid?”, staat er op de site van De Mozart Kliniek in Hilversum. „Krijgt u last van hamsterwangen en een onderkin? Vindt u een facelift te ingrijpend?” Drie keer ja? Dan heeft de kliniek een oplossing: een draadlift, een procedure die uit de jaren negentig stamt, maar waarvan de techniek, aldus Acura Medisch Centrum in Weert, „sterk is verbeterd”. Veel klinieken bieden het aan: in minder dan een uur een strak gezicht, zonder snijwerk, zonder bloed, hechtingen, narcose, fillers of botox. Het werkt zo: met een fijne naald brengt een arts een dunne oplosbare draad onder de huid aan. Door het draadje voorzichtig aan te spannen – bijvoorbeeld van de mondhoek richting het oor – krijgt de huid direct een lift. En, helemaal fijn, de draadlift stimuleert de „natuurlijke collageenaanmaak” (ABC Clinic, Breda). „Het effect van deze behandeling is gemiddeld 6 tot 12 maanden zichtbaar”, zegt Gold Clinics in Amersfoort op de site. Volgens de Mozart Kliniek is dat zelfs tot twee jaar. Er zijn korte draadjes, voor rond de mond (rokerslijntjes) en de ogen (kr aaienpootjes). Er zijn lange draden voor de kaaklijn, de onderkin, hals of de wenkbrauwen. Sommige draadjes hebben weerhaken of kegeltjes, andere een spiraalvorm, opdat de draad zich goed vastgrijpt in het onderliggende weefsel. Wie wil dit nu niet? Om maar meteen met deur in huis te vallen: niemand moet dit willen. De behandeling is vrijwel pijnloos, mits de arts de huid goed verdooft, en complicaties komen zelden voor. En als die er zijn, gaat het meestal om ontstekingen (vaak op te lossen met antibiotica), deukjes en knobbeltjes (die verdwijnen omdat de draad steeds losser gaat zitten). Of de draad lost niet volledig op (die moet dan samen met de haakjes in de juiste richting uit de huid worden getrokken). In een

enkel geval, als de draad te diep in de huid wordt aangebracht, ontstaat zenuwshade. Mondhoeken of wenkbrauwen zijn dan niet meer te bewegen. Nooit meer. „Patiënten zijn na de ingreep vaak blij, ze zien direct resultaat”, zegt plastisch chirurg Berend van der Lei. Maar na ongeveer drie maanden is het effect „he-le-maal weg, helemaal!” Van der Lei noemt de ingreep daarom „de nieuwe kleren van de keizer”. En die kleren kosten ook nog een paar duizend euro (per behandeling). Van der Lei is hoogleraar esthetische plastische chirurgie aan de Rijksuniversiteit Groningen en verbonden aan het Universitair Medisch Centrum Groningen, werkt bij Bergman Clinics en runt zijn eigen privépraktijk. Een paar jaar geleden voerde hij samen met collega’s een systematische review uit: ze spitten alle beschikbare internationale publicaties over draadliften door. Keer op keer bleek: de werking houdt slechts drie maanden aan, heel af en toe zes. De oorzaak is simpel: de huid is constant in beweging. Een glimlach, een hap brood, een sprintje naar de tram, een verbaasde blik, een wang op je hoofd kussen zorgen er allemaal voor dat „de draden langzaam uit het weefsel scheuren. En weg is het effect.” Dat de draadjes de aanmaak van collageen stimuleren is „bullshit”, zegt Van der Lei. De draadjes laten alleen littekenweefsel achter. Niet ernstig, benadrukt hij. „Alleen vervelend als je een facelift overweegt: dan kost het de plastisch chirurg meer moeite om de huid netjes los te maken.” Wat werkt volgens Van der Lei nu wél, als je écht een strakke kaaklijn en jeugdiger gezicht wil? Een zogeheten *deep plane* facelift, niet te verwarren met de klassieke facelift. Die geeft „een natuurlijk resultaat dat zeker tien jaar zichtbaar blijft”. Hoe dat precies werkt, leest u volgende maand.

Samenwonen, samen eten

‘Ons kookritueel heeft echt een nieuwe boost gekregen!’

Sinds de 25-jarige Lotte en Merlijn afgestudeerd zijn, samenwonen en allebei een drukke baan en leven hebben, is avondeten echt het verbindingsmoment om gezellig met z’n tweeën bij te praten. Wie het eerst thuis is, begint met koken, sinds kort met de maaltijdboxen van HelloFresh. Merlijn: “De variatie die we nu wekelijks hebben, is echt leuk én lekker!”

Tekst: Lydia van der Weide, fotografie: Marloes Bosch

“Als onze keuken kon praten, weet ik wel wat ze zou zeggen”, lacht Merlijn. “Iets als: ‘Nee hè, alwéér orzo met zalm?!’ Lotte en ik houden beiden van koken, maar zeker doordeweeks maken we er door ons drukke leven niet veel tijd voor. De voorwaarde voor onze maaltijden is dan ook dat die snel klaar zijn. Lotte heeft een fulltimebaan en wanneer ze thuiskomt, heeft ze weinig energie en geen zin om nog lang in de keuken te staan. Dat geldt ook voor mij, want ik maak als freelancer lange dagen.”

Avondeten: ons moment samen

“We besteden wel veel meer aandacht aan koken sinds we samenwonen”, vertelt Lotte. “Onze regel is: wie het eerst thuis is, begint met koken. Soms doen we het samen, terwijl we meezingen met muziek. Dan is het altijd Merlijn die snijdt – hij is namelijk heel precies – en ik doe de rest. Daarna gaan we lekker eten, aan tafel, aan de bar of op ons balkon. Altijd vergezeld door onze poezen, “die het liefst ook een hapje zouden krijgen”, grapt Merlijn. “Sinds we een eigen huis hebben, is de avondmaaltijd echt ons moment. Met een muziekje op de achtergrond nemen we de dag door. Telefoons? Nee, die zijn tijdens het eten verboden.”

Meer variatie

Een gevarieerd eetpatroon blijft een uitdaging, volgens het stel. De afgelopen tijd heeft die echter een nieuwe boost gekregen. Ze bestellen nu iedere week een maaltijdbox van HelloFresh met drie maaltijden. Lotte “Je kunt per week kiezen uit meer dan vijftig recepten, die minstens tweehonderd gram groenten bevatten en

Merlijn en Lotte: ‘De avondmaaltijd is ons moment.’

heel makkelijk te maken zijn. Daarom leek het me echt iets voor ons!”

Alles overzichtelijk en klaar om te koken

Na een proefweek was Merlijn direct om. “Want nu eten we allerlei gerechten waar we zelf nooit opgekomen zouden zijn en die hartstikke lekker zijn. Deze week bijvoorbeeld nog couscous met garnalen. De variatie is leuk, die zorgt telkens weer voor een verrassing. En ja, koken aan de hand van een duidelijke receptkaart maakt het bereiden van de maaltijd ook een stuk makkelijker en aangener na een lange werkdag. Er zijn recepten die al vanaf tien minuten op tafel staan!”

Ook Lotte is opnieuw erg enthousiast. “Wat tevens handig is, is dat de ingrediënten per maaltijd apart in de box zijn ingedeeld. Als je die uit de koelkast pakt, heb je meteen alles bij elkaar. Zo weet je zeker dat je alles compleet hebt en kun je meteen aan de slag.”

Geen stress en verspilling

Lotte en Merlijn wonen best een stuk van de dichtstbijzijnde supermarkt vandaan. Lotte: “Daarom bestellen we onze boodschappen altijd, maar ja, daarbij vergeten we geregeld wat. Ik baal altijd erg als ik plotseling toch nog met de fiets op pad moet omdat er iets mist. Voor het koken met de maaltijdbox geldt dat gelukkig dus niet.”

Wat het stel ook prettig vindt, is dat de porties goed zijn. “Niet te weinig, maar ook niet te veel. Dus geen voedselverspilling”, zegt Merlijn. “En haha, onze poezen zijn er volgens mij ook wel over te spreken. Ze zitten nog altijd verlangend naast ons terwijl wij koken en eten. Maar wij houden onze maaltijd lekker voor onszelf!”

Ook gemakkelijk en gevarieerd (samen) koken en eten met HelloFresh?

Probeer met € 90 korting* verspreid over je eerste vier boxen. Scan de QR-code of ga naar [hellofresh.nl](https://www.hellofresh.nl) en gebruik de code **NRC90**.

*Actievoorwaarden van toepassing

MODERN ETEN

TOVERKNOL

Van taro kun je (bijna) alles maken.

Door
Megin Kimmijser

Fotografie
Bart Oomes

Aan de muur van bubbletea-bar Tea Kee in Amsterdam hangt een geïllustreerd menu. Naast bekende varianten als de ‘brown sugar milk tea’ en matcha latte staan er ook drie taro-bubble teas op de kaart: met melk, kokosmelk en met opgeschuimde melk. Omdat taro-bubble tea cafeïnevrij is wordt het gezien als gezonder dan andere bubble teas.

Taro is een wortelknol die lijkt op (zoete) aardappel en een licht kastanje-achtige smaak heeft. Om taro-bubble tea te maken, mengt Tea Kee-eigenaar Louis Chang een pasta van verse, gekookte taro met taro-poeder en voegt daar koude of warme (kokos)melk aan toe. Het resultaat is een romig, paars drankje. Die kleur komt van de knol zelf, maar wordt versterkt door kleurstof die aan het poeder wordt toegevoegd.

Bij Tea Kee wordt taro-bubble tea steeds vaker besteld, ziet Chang, maar de variant is nog lang niet zo populair als in China en Taiwan. „Dat komt omdat taro hier alleen in sommige toko’s te vinden is”, zegt hij. In China en Taiwan is het overal verkrijgbaar, en wordt er volop mee gekookt – van hartige stoofgerechten en dumplings tot gestoomde cakes en zoete soepen. In Afrikaanse landen zoals Nigeria – ‘s werelds grootste taro-producent – wordt taro gebruikt voor stoofschotels en paggerechten. In Hawaï wordt er poi van gemaakt, een traditioneel ge-

recht van gekookte en geplette taro.

Danny Lee, restaurateur en mede-auteur van het *Chin. Ind. Rest. kookboek* groeide op in het Chinees-Indische restaurant Fook Sing in Amsterdam. Taro stond er niet op de kaart, maar kwam wel op tafel als personeelseten. Elke zondag hielp hij mee in het restaurant van zijn

ouders. Na zijn dienst at hij vaak een hartige stoofschotel met taro en buikspek. „Dat is ul-tiem comfortfood”, zegt hij. Als hij geluk had maakten zijn ouders ook een Kantonese zoete soep met kokosmelk, sago (doorzichtige zet-meelparels) en balletjes van taro. Het is nog altijd zijn lievelingstoetje.

Drie recepten met taro

Taro-pasta

Schil twee taroknollen en snijd in blokjes. Kook ze 20 minuten en pureer ze tot een gladde pasta. Meng met (kokos)melk, suiker naar smaak en eventueel wat taro-poeder. Roer tot een romige massa en gebruik direct of laat afkoelen voor bubble tea of desserts.

Gestoomde eend met taro

Stoom een gezouten eendenbout 15 min. en snijd in stukken. Schil drie taroknollen, snijd in blokjes en bak goudbruin. Laat 400 ml kokosmelk en een kop water met de eend 15 min. zacht koken. Voeg taro, suiker, zout en witte peper toe en laat nog 15 min. pruttelen. Serveer met bosui.

Taro-fritters

Meng twee geraspte taroknollen met 100g geraspte wortel, een teen knoflook, een handvol fijngehakte bosui, 2-3 el bloem, 1 el sojasaus en 1 tl suiker tot beslag. Vorm hoopjes en bak in hete olie goudbruin, 3-4 minuten per kant. Laat uitlekken en serveer warm.

‘JE MAAKT ER EEN ENTREE MEE’

Louki Boin (81), oud-hoofdredacteur van de legendarische glossy *Avenue*, heeft zo'n 150 stukken uit Issey Miyakes lijn Pleats Please. „Het is ook catproof.”

Door
Milou van Rossum

Fotografie
Marie Wanders

VOOR DE MODERNE VROUWENMODE ZIJN DRIE ONTWERPERS BELANGRIJK GEWEEST, ZEGT LOUKI BOIN. Coco Chanel, die vrouwen tricot gaf. Yves Saint Laurent, die het dragen van een broek mainstream maakte. En de Japanse ontwerper Issey Miyake. Hij gaf vrouwen Pleats Please.

Tussen 1981 en 1992 was Boin hoofdredacteur van *Avenue*, de eerste echte glossy van Nederland. Ze was daar net weg – „het moest populairder” – toen ze in Parijs de presentatie van de allereerste Pleats Please-collectie bijwoonde. Boin was meteen verkocht.

Issey Miyake (1938-2022) was sinds 1970 actief als modeontwerper, en met plooien aan het experimenteren sinds eind jaren tachtig. In 1993 begon hij een aparte lijn voor de geplisseerde stukken: Pleats Please. Gemaakt van strakgebreid, synthetisch materiaal en pas geplisseerd nadat het kledingstuk in elkaar is gezet.

Uit die eerste collectie kocht Boin – „je moest er toen nog stad en land voor af, in Nederland was het niet te koop” – een oranje jasje, dat ze nog altijd heeft; het is nog helemaal gaaf. Sindsdien schaft ze elk jaar wel iets aan. „Het is een beetje een verslaving.” In totaal heeft ze, schat ze, zo'n 150 stukken, het meeste zwart. Pleats Please is er ook gedessineerd, maar daar houdt ze niet van. „Dat verouderd zo snel.”

Eerst vond ze de stukken alleen heel mooi, zegt ze. „Ik houd heel erg van oosterse vormgeving.” Al snel ontdekte ze ook het gemak: je kunt erin bewegen, het blijft in vorm, kan opgevouwen worden bewaard, en in de wasmachine worden gewassen. „Je pakt iets en het is meteen goed. In de zomer draag je er iets van katoen onder, in de winter wol. Je kunt er mee naar je werk en dan zo door naar de opera. Want je maakt er wel een entree mee.” En niet te vergeten: „Het is catproof.” Haar twee katten – een heet Miyake – krijgen er hun nagels niet in gezet.

Boin draagt vaker wel dan niet Pleats Please. „Het is echt mijn stijl geworden. Een manier van kleden die eigenlijk niets met mode te maken heeft.” Het liefst draagt ze een monochrome outfit, maar ze wil ook weleens zwart combineren met een felle kleur.

Naast jaszjes, blouses, broeken, rokken en tops heeft ze kledingstukken die op het eerste gezicht niet makkelijk te definiëren zijn; tweedimensionale stukken die eruit zien als een asymmetrische bol of een brede reep stof, met een rechte uitsnede waar het hoofd doorheen kan. Eenmaal aan zien ze er bijvoorbeeld uit als een bolero, kimono of een jurk, al kunnen ze ook op andere manieren worden gedragen, ondersteboven bijvoorbeeld, waardoor er een enorm volume rond de hals ontstaat. Nadat in 2013 de mannenlijn Homme Plissé werd gelanceerd, ging haar man ook Miyake dragen. In haar huis hangen ingelijste foto's van het stel in plissés. Emile Crinle Roy overleed vier jaar geleden. Een van zijn jaszjes, een blauwe, draagt Louki Boin tegenwoordig zelf.

Scan en
bekijk Joe
Ribzip

100% MERINOWOL | BIOLOGISCH AFBREEKBAAR | MACHINEWASBAAR

Joe Ribzip, het stoere vest van 100% extra fine merinowol met een fijne rib en een subtiel weggewerkte rits. Iets dikker, dus lekker voor binnen én buiten. Verkrijgbaar in meer dan 30 kleuren, in de maten S t/m XXXL.

Bestel online of bezoek een van onze winkels. Verzending en retourneren is gratis.

JOE MERINO.COM
Luxury Merino Wool Essentials for Men

N°5

